

РАДЧУК Анатолій Анатолійович

**ДОКТРИНАЛЬНІ ОСНОВИ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
ЗАХИСТУ ПРАВ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ**

МОНОГРАФІЯ

А. А. Радчук

**ДОКТРИНАЛЬНІ ОСНОВИ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
ЗАХИСТУ ПРАВ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ**

Монографія

Видавництво
«Юридика»
2025

УДК 342.7:355.1:35

Р 15

Рецензенти:

Головко К. В. – професор кафедри конституційного і адміністративного права Державного університету «Київський авіаційний інститут», доктор юридичних наук, професор;

Кучук А. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного управління Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка;

Шкута О. О. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ

Рекомендовано до друку Вченою радою

*Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій
(протокол № 1 від 25.02.2025 р.)*

Радчук А. А.

Р 15 Доктринальні основи адміністративно-правового захисту прав військовослужбовців : монографія / А. А. Радчук. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. – 444 с.

ISBN 978-617-8574-39-0

У монографії досліджено концептуальні засади адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців у демократичній правовій державі. Обґрунтовано дуалістичну природу правового статусу військовослужбовця як носія невідчужуваних людських прав і суб'єкта публічно-службових відносин. Здійснено доктринальне переосмислення поняття адміністративно-правового забезпечення в аксіологічному контексті, що передбачає пріоритет гідності, автономії та свободи особи. Запропоновано структурну модель системи забезпечення прав, що включає нормативну, інституційну, ідеологічну та функціональну підсистеми. Сформульовано комплексну стратегію вдосконалення механізмів правового захисту військовослужбовців з урахуванням принципів правоваддя та міжнародних стандартів.

УДК 342.7:355.1:35

ЗМІСТ

ВСТУП	6
-------------	---

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПІЗНАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	16
1.1 Наукова рецепція адміністративно-правових засад забезпечення прав військовослужбовців	16
1.2 Методологічний інструментарій дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців	40
Висновки до розділу 1	68

РОЗДІЛ 2

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРАВОВІ ЗАСНОВКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ГАРАНТУВАННЯ

ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	74
2.1 Доктринальне визначення адміністративно-правових гарантій прав військовослужбовців	74
2.2 Генеза та трансформація поняття «права військовослужбовців»	105
2.3 Принципово-функціональна модель адміністративно-правового захисту прав військовослужбовців	135
Висновки до розділу 2	162

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНА МОДЕЛЬ

СИСТЕМИ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ

ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ 171

- 3.1 Сутнісно-структурна модель системи адміністративно-правових гарантій прав військовослужбовців 171
- 3.2 Суб'єктний склад системи адміністративно-правового гарантування прав військовослужбовців 195
- 3.3 Роль Міністерства оборони України у механізмі забезпечення прав військовослужбовців 226
- 3.4 Адміністративне судочинство як інструмент захисту прав військовослужбовців 247
- 3.5 Порівняльний досвід адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців 265
- Висновки до розділу 3 288

РОЗДІЛ 4

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ

ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ 305

- 4.1 Нормативне регулювання захисту прав військовослужбовців під час воєнного стану 305
- 4.2 Організаційний механізм гарантування прав військовослужбовців у період воєнного стану 323
- 4.3 Форми та методи адміністративного управління гарантуванням прав військовослужбовців у період воєнного стану 345
- Висновки до розділу 4 362

ВИСНОВКИ	373
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	394
ДОДАТКИ	430
Додаток А. Концепція захисту прав військовослужбовців на період дії воєнного стану та Дорожня карта реалізації Концепції захисту прав військовослужбовців на період дії воєнного стану	430
Концепція захисту прав військовослужбовців на період дії воєнного стану	430
Дорожня карта реалізації Концепції захисту прав військовослужбовців на період дії воєнного стану	433
Додаток Б. Організаційні особливості забезпечення прав військовослужбовців під час воєнного стану в Україні: взаємодія трьох рівнів	437
Додаток В. Проект нормативної дорожньої карти імплементатії принципів Recommendation CM/Rec(2010)4 ..	438

ВСТУП

Актуальність теми зумовлений низкою як теоретичних, так і практичних факторів, що визначають її актуальність, новизну й значущість у сучасних умовах розвитку української державності.

По-перше, в умовах триваючої збройної агресії проти України та суттєвого збільшення чисельності Збройних Сил України, інших військових формувань, питання належного адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців набуває першочергового значення. Гарантування прав цієї соціально-професійної групи безпосередньо впливає як на бойову спроможність і морально-психологічний стан особового складу, так і на рівень довіри до інститутів державної влади загалом. Попри значну кількість нормативно-правових актів у цій сфері, практика їх реалізації свідчить про наявність значних прогалин і колізій, що вимагають доктринального осмислення. Аналіз діяльності адміністративних судів України за останні три роки показує значне зростання кількості справ, що перебувають на їхньому розгляді, особливо після повномасштабного вторгнення. Загальна кількість відкритих судових справ у 2023 році майже на 46 % перевищила показники 2022 року, сягнувши понад 2,1 млн. Найбільше зростання спостерігалося саме в адміністративних та цивільних справах – на 41 % та 65 % відповідно [187].

По-друге, попередні наукові дослідження у сфері адміністративно-правового статусу військовослужбовців здебільшого мали фрагментарний характер, зосереджуючись на окремих правах або процедурах їх реалізації (соціальні гарантії, дисциплінарна

відповідальність, проходження служби тощо). Водночас комплексна розробка саме концептуальних засад адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців залишається недостатньо дослідженою, що ускладнює вироблення цілісної та ефективної правозастосовної моделі.

По-третє, зміна характеру воєнних конфліктів та трансформація безпекових викликів зумовлюють необхідність адаптації національного законодавства та адміністративної практики до стандартів прав людини і міжнародного гуманітарного права, що ставить завдання критичного переосмислення усталених адміністративно-правових механізмів у напрямі їх відповідності сучасним вимогам демократичної правової держави.

По-четверте, розробка концептуальних засад у цій сфері має не лише теоретичне, а й важливе практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення чинного законодавства, формування уніфікованих адміністративних процедур, підвищення якості правозастосовної діяльності органів військового управління, а також для підготовки фахівців у сфері військового права та державного управління.

Розробкою окремих аспектів означеної проблематики займалися такі науковці як В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, В. Галунько, І. Гибалюк, Б. Головка, Є. Додін, К. Драмаренко, О. Зайчук, В. Зелений, Р. Калюжний, А. Кельман, А. Коваль, Т. Коломонець, В. Колпаков, А. Комзюк, І. Корж, М. Корнієнко, В. Курило, Д. Лук'янов, О. Негодченко, М. Остапенко, В. Пашинський, В. Петков, М. Шульга, В. Шульгін, І. Шопіна та інші. Праці цих науковців створюють методологічне підґрунтя для висвітлення окресленої проблематики, хоча і не розв'язують її комплексно.

Таким чином, вибір теми дослідження обумовлений потребою системного наукового обґрунтування підходів до адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, визначення принципів, функцій та основних напрямів удосконалення цієї діяльності в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови.

Метою дослідження є висвітлення концептуальних засад адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців та напрацювання пропозицій з удосконалення національного законодавства, що регулює відносини у сфері національної безпеки та оборони.

Для досягнення вказаної мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- з'ясувати стан наукового осмислення проблематики адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців вітчизняним правознавством;
- визначити методологію дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців;
- розкрити зміст поняття адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців;
- охарактеризувати поняття та генезис концепту прав військовослужбовців;
- розкрити принципи і функції забезпечення прав військовослужбовців;
- охарактеризувати структурно-функціональний концепт системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців;
- описати суб'єктів адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців;
- охарактеризувати Міністерство оборони України як одного із суб'єктів адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців;
- визначити особливості захисту прав військовослужбовців адміністративними судами України;
- проаналізувати міжнародний досвід щодо забезпечення прав військовослужбовців та його імплементація в національне право;
- охарактеризувати нормативні засади забезпечення прав військовослужбовців під час воєнного стану в Україні;
- визначити організаційні особливості забезпечення прав військовослужбовців під час воєнного стану в Україні;

– охарактеризувати форми і методи публічного адміністрування забезпечення прав військовослужбовців під час воєнного стану в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері забезпечення прав військовослужбовців.

Предметом дослідження є концептуальні засади адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців.

Багатоаспектність предмета дослідження зумовлює потребу застосування методологічного комплексу, що охоплює: *принципи наукового пізнання*, серед яких ключовими виступають принципи наукової об'єктивності та конкретності. Вони забезпечують достовірність отриманих результатів та відображення різних аспектів адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців у сучасних умовах; *логічні методи*, зокрема аналіз і синтез, дедукцію й індукцію, що дозволяють виокремлювати сутнісні характеристики досліджуваних явищ, будувати теоретичні конструкції та формулювати обґрунтовані наукові висновки; соціологічний метод і емпіричні прийоми передбачають вивчення фактичної практики реалізації прав військовослужбовців через аналіз рішень національних судів, зокрема адміністративних, рішень Конституційного Суду України, а також прецедентної практики Європейського суду з прав людини; серед спеціально-юридичних методів провідну роль відіграють формально-юридичний метод, що дає змогу дослідити нормативну базу у сфері забезпечення прав військовослужбовців, та метод правового моделювання для формулювання нових підходів до вдосконалення відповідних адміністративно-правових інститутів; сукупність взаємодоповнюваних *методологічних підходів*, що використовуються для вирішення окремих завдань дослідження: діалектичний підхід застосовано переважно для розкриття адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців як динамічного процесу, що розвивається у взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників (розділи 2–4), системний підхід (розділи 2 і 3) забезпечує розгляд об'єкта дослідження як цілісної

структури з визначенням елементів, зв'язків та функціональних взаємодій; історичний підхід (підрозділи 2.2., 3.1. і 4.1.) сприяє висвітленню генези правового статусу військовослужбовців та еволюції їх нормативно-правового забезпечення, структурно-функціональний підхід (розділи 3 і 4) використано для аналізу інституційної підсистеми, ролі окремих суб'єктів та оцінки ефективності їх діяльності, порівняльно-правовий підхід (розділи 3 і 4) дозволяє зіставити національні механізми правозабезпечення з відповідною практикою інших держав та визначити напрями імплементації міжнародних стандартів, функціональний підхід застосовано для аналізу діяльності суб'єктів забезпечення прав військовослужбовців у воєнний час (розділ 4).

Гносеологічна основа дослідження ґрунтується на положеннях природно-правової школи права, що передбачає пріоритет людських прав та гідності навіть у специфічних умовах військової служби. Визнання невід'ємності людських прав військовослужбовців визначає критерії оцінки ефективності адміністративно-правових механізмів та спрямовує їх розвиток відповідно до принципів справедливості, верховенства права та демократичного врядування.

Емпіричну базу дослідження складають нормативно-правові акти України, рішення національних судів, Конституційного Суду України, а також релевантна практика Європейського суду з прав людини.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлюється тим, що у роботі сформульовано нові положення, зокрема:

вперше:

– встановлено, що сучасна парадигма концепту адміністративно-правового забезпечення має ґрунтуватися на таких положеннях: нормативна спрямованість і ціннісне навантаження; феномен вторинності адміністративного права; процедурна якість як ключова характеристика; динамічність і контекстуальність; інституційна відповідальність; судовий контроль як імператив та запропоновано авторську дефініцію адміністративно-правового

забезпечення як сукупності юридичних засобів, інституційних механізмів та управлінських процедур, що здійснюються публічною адміністрацією в межах її компетенції, відповідно до принципів правовладдя, з метою реалізації, охорони та захисту прав людини, у спосіб, що узгоджується з її автономією, гідністю та правовим статусом у демократичній правовій державі;

– обґрунтовано, що правовий статус військовослужбовця не може бути зведений ані до універсального статусу носія невідчужуваних людських прав, ані виключно до суб'єкта спеціальних службово-правових відносин (така редукція ігнорує багатомірність правового становища особи, яка перебуває на військовій службі). Ключовою рисою цього правового статусу є його дуалістичність: з одного боку – збереження за військовослужбовцем статусу людини з усіма притаманними їй природними правами, а з іншого – наявність особливих службових прав та обов'язків, що формуються у межах публічно-службової взаємодії з державою. Звідси розуміння прав військовослужбовця як сукупності юридично визнаних і гарантованих можливостей, що включає, з одного боку, невід'ємні людські права, які зберігаються за особою незалежно від її перебування на військовій службі, а з іншого – спеціальні суб'єктивні права, що виникають у зв'язку з виконанням публічно-службових функцій у межах військової організації та слугують інструментом як реалізації службових завдань, так і компенсації за встановлені законом обмеження;

– запропоновано розуміння системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців як впорядкованої, внутрішньо узгодженої та цілісної сукупності нормативної, інституційної, ідеологічної та функціональної підсистем, взаємодія яких спрямована на реалізацію, охорону та захист прав військовослужбовців у межах публічного управління. Системний характер цього феномену проявляється у виникненні емерджентних властивостей – якісно нових характеристик, не притаманних окремим складовим, що зумовлені взаємодією структурних компонентів системи;

– обґрунтовано розуміння інституційної підсистеми адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, яка являє собою складну багаторівневу організаційну структуру, що функціонує як практичний інструмент реалізації правових гарантій у сфері військово-службових відносин через виокремлення її дуального характеру та її побудови на принципах функціональної диференціації та ієрархічної організації та запропоновано: 1) удосконалити нормативно-правову базу шляхом систематизації та кодифікації норм, що регулюють права військовослужбовців, з урахуванням міжнародних стандартів та практики європейських держав; 2) оптимізувати інституційну структуру через створення ефективних механізмів координації між різними суб'єктами системи та усунення дублювання функцій; 3) розвинути процедурні гарантії захисту прав військовослужбовців шляхом запровадження сучасних цифрових технологій та альтернативних способів розгляду скарг; 4) посилити контрольні механізми через створення незалежних органів нагляду за дотриманням прав військовослужбовців та запровадження регулярного моніторингу ефективності системи;

– здійснено класифікацію нормативно визначених завдань Міністерства оборони України, яка включає стратегічно-політичну, управлінсько-адміністративну, координаційно-інтеграційну та спеціально-функціональну компоненти. Кожна з цих компонент відіграє специфічну роль у забезпеченні прав військовослужбовців – від формування політичної ідеології захисту прав до практичної реалізації правових гарантій у специфічних сферах військової діяльності. Визначено перспективні напрями вдосконалення системи, включаючи впровадження цифрових технологій у сфері документообігу, контролю, інформування та комунікації; створення чітких адміністративних процедур; розробку систем моніторингу та оцінки ефективності політик, орієнтованих на людину; забезпечення узгодженості діяльності з інституціями громадського нагляду;

– обґрунтовано комплексну стратегію підвищення рівня правового захисту військовослужбовців, що включає: законодавчу адаптацію – інкорпорацію міжнародних норм у національне законодавство через прийняття спеціальних законів про статус військовослужбовців та узгодження національних норм із міжнародними стандартами; інституційні реформи – створення спеціалізованих інституцій для захисту прав військовослужбовців, включаючи військових омбудсманів, незалежні дисциплінарні органи та суди з забезпеченням їх незалежності від військового командування; процедурні гарантії – розробку процедур, які забезпечують ефективний захист прав військовослужбовців, включаючи право на юридичну допомогу, апеляцію та компенсацію. При цьому впровадження у повсякденну практику військової служби доктрини прав людини потребує не лише нормативного закріплення, а й глибокого культурного та аксіологічного переосмислення;

удосконалено:

– систематизацію наукових джерел за предметно-методологічним критерієм з виокремленням трьох основні групи досліджень: загальнотеоретичні основи прав людини та правового статусу, концептуальні засади адміністративно-правового забезпечення та галузеворієнтовані дослідження військово-службових відносин;

– положення про використання системи взаємопов'язаних методологічних підходів – діалектичного, системного, історичного, структурно-функціонального, порівняльно-правового та функціонального, що створює синергетичний ефект, який забезпечує всебічне та глибоке розуміння феномену правового забезпечення прав військовослужбовців – з акцентом на урахуванні типу праворозуміння та правової традиції, що мають визначальний вплив на сутнісні характеристики прав військовослужбовців;

– розуміння системи принципів забезпечення прав військовослужбовців: верховенства права, поваги до людської гідності, пропорційності, правової визначеності та спеціального правового режиму, які виступають критеріями легітимності державного

втручання, забезпечуючи баланс між потребами національної безпеки та гарантіями прав людини;

- підхід до класифікації функціонального призначення механізмів забезпечення прав військовослужбовців з виокремленням регулятивної, охоронної та компенсаторної функцій. У своїй сукупності ці функції не лише формують цілісний механізм правового захисту військовослужбовців, але й втілюють засадничі принципи правовладдя в особливих умовах, що вимагають балансу між військовою необхідністю та повагою до гідності особи;

- класифікацію моделей забезпечення прав військовослужбовців (в умовах правовладдя) з виокремленням європейської, американської та ізраїльської систем;

- аргументацію щодо розроблення та ухвалення спеціальної Концепції захисту прав військовослужбовців на період воєнного стану, яка має стати практичним інструментом координації діяльності всіх залучених суб'єктів;

- підхід до розуміння організаційної системи забезпечення прав військовослужбовців в умовах воєнного стану через виокремлення трирівневої структури: первинний рівень (командири та начальники) забезпечує персональну відповідальність та безпосередній захист, другий рівень (спеціалізовані військові структури) виконує координаційну, наглядову та методичну функції, третій рівень (незалежні державні інституції) реалізує зовнішній демократичний контроль та остаточний захист прав;

набули подальшого розвитку:

- положення про концепцію людських прав і гідності особи як факторів становлення сучасного розуміння правового статусу військовослужбовця (у тому числі під впливом міжнародних гуманітарних стандартів), що визначає збереження дисбалансу між обов'язками військовослужбовців та обсягом їхніх гарантованих прав у низці пострадянських держав;

- підходи до розуміння судової практики (зокрема у сфері адміністративного судочинства) як важливого фактору

підвищення стандартів державного управління та забезпечення соціальної справедливості у відносинах щодо забезпечення прав військовослужбовців;

– ідеї про перманентність процесу удосконалення форм і методів діяльності з адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПІЗНАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

1.1 Наукова рецепція адміністративно-правових засад забезпечення прав військовослужбовців

У сучасних умовах, коли Україна стикається з надзвичайними викликами через триваючу з 2014 року збройну агресію російської держави, захист прав військовослужбовців, зокрема і адміністративно-правовими засобами, набуває особливої важливості. Забезпечення їхніх прав та свобод є першочерговим завданням для суспільства і держави, адже саме ці люди відстоюють суверенітет та територіальну цілісність нашої країни.

Ця проблема – забезпечення прав військовослужбовців – стає особливо гострою під час воєнного стану, адже тоді права військових можуть обмежуватися заради обороноздатності країни. Також варто враховувати міжнародний досвід захисту прав військовослужбовців, він може бути дуже корисним для покращення наших законів та їхнього застосування.

Варто констатувати, що дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців є вкрай важливим, зважаючи на нинішні виклики, перед якими стоїть Україна. Вирішення

цих питань допоможе підвищити ефективність військової служби, зміцнити обороноздатність країни та забезпечити належний захист прав і свобод тих, хто віддано боронить Українську державу.

Наше дослідження базується на працях багатьох відомих науковців. Серед них – В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, М. Беланюк, С. Беньковський, П. Богущкий, В. Галуцько, І. Гибалюк, Б. Головка, І. Голосніченко, С. Гончарук, О. Гушин, Є. Додін, К. Драмаренко, О. Зайчук, В. Зелений, Р. Каляжний, Л. Кельман, Л. Коваль, А. Комзюк, В. Колпаков, Т. Коломоєць, І. Корж, В. Курило, Д. Лук'янов, О. Негодченко, М. Остапенко, Н. Оніщенко, В. Пашинський, В. Петков, В. Погорілко, П. Рабінович, А. Селіванов, С. Скуріхін, М. Хавронюк, М. Шульга, В. Шульгін, І. Шопіна, В. Яценко та інші [306, с. 215–216].

Наявний рівень нормативно-правового регулювання військової сфери, зокрема правового статусу військовослужбовців, в Українській державі вимагає комплексного дослідження та структурного впорядкування. Гарантування правового статусу вказаної категорії осіб становить ключовий компонент стратегії, орієнтованої на зміцнення психологічної стійкості та бойової готовності збройних формувань, посилення їх оперативного потенціалу та результативності функціонування.

Правовий статус військовослужбовців, закріплений Основним Законом України та відповідними законодавчими документами, включає широкий комплекс аспектів – від механізмів соціального забезпечення до нормативного врегулювання професійної активності. Втім, у процесі практичного втілення зазначених правових гарантій виникають значні труднощі та системні дисфункції, що ускладнюють ефективну реалізацію встановлених норм.

Проблематика правового статусу та соціально-професійних аспектів військової служби набула актуальності в академічному середовищі України внаслідок початку збройної агресії російської держави проти України у 2014 році. До цього періоду дослідження військово-правової тематики носили переважно теоретичний

характер і не відображали реальних викликів, з якими зіткнулися Збройні Сили України в умовах активних бойових дій.

Трансформація геополітичної ситуації та перехід від мирного часу до стану фактичного воєнного конфлікту кардинально змінили дослідницькі пріоритети вітчизняної юридичної науки. Науковці почали приділяти значну увагу питанням правового забезпечення військовослужбовців, їх соціального захисту, механізмів реабілітації та адаптації учасників бойових дій.

Особливої актуальності набули дослідження щодо правового регулювання статусу учасників антитерористичної операції (пізніше – операції Об'єднаних сил), проблем соціального забезпечення сімей загиблих військовослужбовців, питань надання пільг та компенсацій особам, які отримали поранення під час виконання службових обов'язків. Крім того, науковий інтерес викликали аспекти психосоціальної підтримки військових, правові механізми їх реінтеграції в цивільне життя після завершення служби.

Відтак, військові події 2014 року стали каталізатором для формування нового напрямку правових досліджень, орієнтованого на практичні потреби забезпечення прав та інтересів військовослужбовців в умовах збройного конфлікту.

Пріоритетним напрямом наукових досліджень стало вивчення генезису та еволюції військово-правової системи в контексті формування збройних сил на українських територіях. Дослідники зосередили увагу на ретроспективному аналізі становлення військово-юридичних інститутів, що дозволило сформувати фундаментальну базу для розуміння сучасних процесів у сфері військового права.

Серед ключових наукових праць цього періоду варто відзначити дослідження Головка Б. Г. «Становлення військового права на українських землях у V ст. до н.е. – XVI ст.», яке охоплює значний хронологічний період та аналізує правові засади організації військової справи від античних часів до раннього модерну [89, с. 94–101]. Як правильно вказує автор, необхідність дослідження військових аспектів історико-правової еволюції України зумовлюється низкою

об'єктивних факторів. Насамперед, найбільш очевидним чинником є сама природа військово-правового феномену, значущість якого суттєво зростає в контексті збройного протистояння, яке нині провадить Україна проти російської держави. Зазначена проблематика залишається недостатньо розробленою як у загальноправовій науці, так і в історико-правових дослідженнях зокрема. Актуальність вивчення військово-правових аспектів посилюється необхідністю формування теоретичного підґрунтя для ефективного функціонування правових механізмів у воєнний час [89, с. 94–101].

Додамо, що потреба в комплексному аналізі військово-правової традиції України диктується завданнями сучасного державотворення, які вимагають врахування історичного досвіду організації військової справи та правового регулювання збройних сил. Недооцінення цих аспектів може призвести до прогалин у правовому забезпеченні національної безпеки та оборони держави. Відтак, дослідження військово-правової проблематики набуває особливої актуальності як з теоретичної, так і з практичної точки зору, що робить необхідним поглиблене вивчення цієї сфери правового регулювання.

Калюжний Р. А. та Алєв Р. В. у роботі «Становлення і розвиток систематизації військового законодавства України» проаналізували процеси кодифікації та систематизації нормативно-правових актів у військовій сфері [125, с. 46–54]. Слушною є теза авторів про те, що нормативно-правова база України є об'ємною та різнорівневою, що зумовлено історичними етапами розвитку держави та потребами врегулювання різноманітних суспільних відносин. Для забезпечення ефективного застосування законодавства на практиці важливою є його систематизація, яка сприяє зручності користування нормативними актами як для громадян, так і для юридичних осіб. При цьому зростання кількості актів у сфері військового права створює низку проблем, серед яких – дублювання правових норм, їх суперечливість, відміна одних положень і заміна їх іншими без належного узгодження [125, с. 46–54].

Гавришук О. М. у дослідженні «Історія становлення та розвитку законодавства про військову дисципліну: від княжих часів до кінця 19 століття» зосередив увагу на еволюції дисциплінарного права у військовій сфері, що є особливо актуальним для розуміння сучасних механізмів забезпечення військового порядку [78]. Автор звертає увагу на те, що хоча примусові методи домінували у системі забезпечення військової дисципліни, паралельно використовувались засоби переконання та заохочення як механізм демонстрації військовослужбовцям альтернативи до девіантної поведінки, надаючи можливість здобути визнання та винагороду за виявлену у бойових діях хоробрість. Через дефіцит офіцерського складу командування створювало для рядових військовослужбовців унікальну можливість продемонструвати свої найвищі професійні якості, дисциплінованість та досягти першого офіцерського звання, яке надавало право на дворянський статус. Дана практика стимулювала кар'єрний ріст та професійний розвиток серед особового складу. Позитивним мотиваційним чинником сумлінного виконання службових обов'язків був високий стандарт продовольчого забезпечення та харчування військовослужбовців. Згідно з даними дослідників, монарх особисто протягом місяця випробовував солдатський раціон на собі, перш ніж офіційно його затвердити [78, с. 128–129].

Таким чином, система військової дисципліни поєднувала репресивні та заохочувальні елементи, створюючи комплексний механізм управління військовим колективом, який враховував як негативні, так і позитивні стимули для формування належної поведінки військовослужбовців.

Беланюк М. В. проаналізував специфіку функціонування органів військової юстиції в дисертаційному дослідженні «Становлення органів військової юстиції на теренах України (1939–1942 рр.): історико-правове дослідження», що висвітлює складний період Другої світової війни [52]. У рамках цього дослідження здійснено комплексне упорядкування наукового матеріалу щодо генезису та еволюції

інституту військової юстиції, а також залучено до академічного дискурсу раніше не оприлюднені архівні матеріали з означеної проблематики. Сформульовано дефініцію терміна «військова юстиція» та ідентифіковано структурні елементи відповідної системи. Охарактеризовано функціональні завдання та основні вектори активності органів військової юстиції в означений часовий інтервал. Ідентифіковано процедурні специфічності здійснення судочинства у військових трибуналах як у мирних, так і у воєнних умовах, а також порядок проведення слідства у кримінальних провадженнях та їх судового розгляду у військово-судових установах. Визначено особливості кримінально-правової кваліфікації протиправних діянь у військових трибуналах та надано історико-правову оцінку функціонування військово-юстиційних органів на українських територіях у період 1939–1942 років [52]. Це дослідження становить значний внесок у розуміння еволюції військово-правових інститутів та формує методологічну базу для подальших наукових розвідок у сфері військової юстиції.

Колектив львівських дослідників (В. Гриневич, Л. Гриневич, Б. Якимович та інші) створив комплексне історично-публіцистичне видання «Історія українського війська, 1917–1995», яке охоплює період становлення національних збройних сил від часів Української революції до відновлення незалежності [124]. На противагу відомому дослідженню І. П. Крип'якевича та інших науковців, яке охоплювало розвиток українських військових формацій від княжої доби до початку ХХ століття, дана монографія базується на найсучасніших, раніше не оприлюднених наукових розвідках щодо військового розбудови в Україні протягом 1920–1930-х років. Публікація містить ґрунтовний аналіз процесів створення та військових операцій Української Повстанської Армії, а також 1-ї дивізії Української національної армії (дивізії «Галичина»). Широкій аудиторії представлено детальний виклад антиукраїнської стратегії тотальної денационалізації українського військового будівництва в період Другої світової війни та в повоєнні роки [124].

Особливу увагу авторами приділено висвітленню процесу втілення концепції відтворення національних Збройних Сил в контексті розбудови незалежної Української держави. Дослідження демонструє еволюцію українського військового будівництва від історичних витоків до сучасного етапу державотворення, акцентуючи на ключових трансформаційних процесах та їх впливі на формування національної безпекової парадигми [124]. Така методологічна спрямованість дозволяє комплексно осмислити континуїтет українських військових традицій та їх адаптацію до викликів новітнього часу.

Ці дослідження сформували методологічну основу для подальших наукових розвідок у сфері військового права та створили необхідний історичний контекст для розуміння сучасних проблем правового забезпечення військовослужбовців. Історико-правовий підхід дозволив ідентифікувати традиційні українські військово-правові практики та визначити відповідність (чи не відповідність) сучасним потребам національної безпеки.

Ширшим аспектам закономірностей та специфічних рис правового регулювання оборонної сфери України присвячено наукове дослідження Пашинського В. Й. «Адміністративно-правове забезпечення оборони України: теорія і практика». Дана робота охоплює системний аналіз теоретичних засад та практичного втілення адміністративно-правових механізмів у сфері національної оборони [220]. Автором визначено сутнісні характеристики державної оборони як державно-правового феномену та предмета адміністративно-правового регулювання. Проведено аналіз концептуальних засад та структурних компонентів адміністративно-правового забезпечення оборонної сфери. Окреслено траєкторії еволюції та специфічні особливості адміністративно-правових відносин у галузі національної оборони. Здійснено комплексний розгляд системи державного управління оборонною сферою. Досліджено функціонування суб'єктів адміністративно-правового забезпечення оборони у контексті реалізації через адміністративно-правові

механізми своїх функціональних повноважень та компетенцій у сфері забезпечення державної оборони. Сформульовано науково аргументовані теоретичні узагальнення, практичні рекомендації та пропозиції щодо оптимізації адміністративно-правового забезпечення оборони та вдосконалення військово-адміністративного законодавства з урахуванням національного та міжнародного досвіду [220].

Відзначимо, що результати дослідження становлять методологічну основу для подальшого розвитку теорії адміністративного права у сфері оборони та формують практичну базу для модернізації правового регулювання оборонних відносин відповідно до сучасних викликів національної безпеки.

Коропатнік І. М. зосередив увагу на вивченні «Адміністративно-правових засад взаємодії громадянського суспільства і Збройних сил України», що висвітлює важливий аспект цивільно-військових відносин та правового регулювання участі громадських інститутів у забезпеченні національної безпеки [158]. На основі дослідження специфіки координації між інститутами громадянського суспільства та Збройними Силами України в період здійснення антитерористичної операції на східних територіях держави автором ідентифіковано ключові вектори діяльності, орієнтовані на вирішення завдань, що становлять взаємний інтерес як для військових структур, так і для громадських організацій:

- 1) протидія корупційним проявам та іншим формам правопорушень у середовищі Збройних Сил України;
- 2) нейтралізація деструктивного впливу чинників, що сприяють скептичне ставлення громадянства до функціонування Збройних Сил України;
- 3) розвиток цивільно-військової взаємодії [158, с. 416].

Означені напрями формують комплексну систему співпраці, спрямовану на підвищення ефективності оборонної діяльності через залучення потенціалу громадянського суспільства та зміцнення довіри між військовими інституціями та цивільним населенням.

Така взаємодія сприяє створенню синергетичного ефекту у забезпеченні національної безпеки та оборони держави.

Дослідник Коваль В. П. проаналізував «Адміністративно-правовий статус військовослужбовців в Україні в умовах правового режиму воєнного стану», що є особливо актуальним у контексті сучасних викликів національній безпеці та необхідності адаптації правового регулювання до умов збройного конфлікту [131]. У цьому дослідженні проаналізовано законодавче врегулювання адміністративно-правового статусу осіб військової служби в Україні. Підкреслено, що ключовим елементом у системі гарантування національної безпеки та оборони в сучасних реаліях розбудови української держави є прецизійна та всебічна регламентація адміністративно-правового статусу військовослужбовців. Особлива увага приділена необхідності нормативного врегулювання виконання військовими багатоаспектних функцій, які покладаються на них як у мирних умовах, так і в рамках особливого правового режиму воєнного стану. Вказане дослідження демонструє, що ефективне правове регулювання статусу військовослужбовців становить фундаментальну основу для забезпечення належного функціонування оборонної системи держави [131].

Комплексне нормативне закріплення прав, обов'язків та відповідальності військових кадрів сприяє підвищенню ефективності виконання покладених на них завдань та зміцненню обороноздатності країни в цілому. Така правова регламентація набуває особливої актуальності в контексті необхідності адаптації військово-правових норм до викликів сучасності та забезпечення гнучкості правового регулювання в умовах трансформації безпекового середовища.

Ці наукові розвідки формують комплексну картину адміністративно-правового регулювання оборонної сфери, охоплюючи як загальні принципи організації оборони держави, так і специфічні аспекти правового статусу військовослужбовців та взаємодії військових структур з громадянським суспільством в особливих правових режимах.

Проте, галузь адміністративно-правового гарантування прав осіб військової служби лишається недостатньо вивченою та вимагає поглибленого дослідження й аналітичного опрацювання. Актуальною є потреба у розробці дієвого механізму забезпечення прав військовослужбовців, що сприятиме запобіганню прорахунків та непродуманих управлінських рішень.

Недостатня наукова розробленість цієї проблематики створює ризики для ефективного функціонування системи правового захисту військових кадрів та може призвести до системних недоліків у практичній реалізації їхніх законних інтересів. Формування комплексного механізму правового забезпечення потребує комплексного підходу та врахування специфіки військової служби в сучасних умовах.

Створення науково обґрунтованої системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців стане важливим кроком у напрямі підвищення ефективності військового управління та зміцнення правових гарантій для осіб, які виконують функції із забезпечення національної безпеки та оборони держави.

Відзначимо, що сукупність джерел, у яких висвітлюється окремий аспект об'єкту дослідження, а також основні висновки яких є підґрунтям гносеології означеного нами предмету слід класифікувати на низку груп. Критерієм класифікації має бути предмет дослідження. Такий підхід дозволяє системно впорядкувати наукову інформацію та окреслити межі теоретико-методологічного аналізу досліджуваного явища.

Першою групою слід вважати ті джерела, що висвітлюють загальнотеоретичні аспекти розуміння прав людини, правовий статус як правову категорію, сприйняття відповідних суб'єктів правових відносин. Дослідження проблематики адміністративно-правового гарантування прав осіб, залучених у сферу військової служби, вимагає попереднього концептуального визначення змісту ключових дефініцій, зокрема «права людини», «правовий статус», «адміністративно-правовий статус», «військовослужбовець», «права», «обов'язок» та інших релевантних понять.

Серед авторів, чії роботи складають цю групу, згадаємо таких як: Є. Білозьоров, В. Боняк, Ю. Ведерніков, Р. Демків, М. Козюбра, В. Костицький, М. Костицький, А. Кучук, О. Легка, В. Лемак, О. Мінченко, Л. Наливайко, О. Орлова, М. Пендюра, С. Перецьолкін, П. Рабінович, І. Сердюк та ін.

У своєму дослідженні П. Рабінович підкреслював, що права людини являють собою специфічні можливості індивіда, необхідні для забезпечення потреб її буття та розвитку в певних історичних обставинах, які об'єктивно детермінуються досягнутим ступенем суспільного прогресу і повинні бути універсальними та еквівалентними для всіх членів суспільства [297]. Дослідник виокремлює кілька ключових аспектів цього феномену. По-перше, це визначені свободи індивіда, тобто її спроможність здійснювати певні дії або утримуватися від конкретних вчинків задля забезпечення адекватного існування, розвитку та задоволення сформованих потреб. Стосовно фундаментальних прав, то під ними розуміються саме такі можливості, без яких людина не може повноцінно функціонувати. Критерій «повноцінності» визначається біологічною та соціальною обумовленістю людських потреб. Варто зауважити, що ці потреби як результат історично-природної та соціальної еволюції людства не є сталими. По-друге, зміст і межі людських можливостей залежать передусім від потенціалу всього соціуму, переважно від ступеня його економічного розвитку. У цьому контексті права людини є соціальною категорією: вони генеруються самим суспільством. По-третє, ці можливості за своїми базовими, «початковими» параметрами та «обсягами» мають бути еквівалентними, ідентичними для всіх індивідів. Лише за таких умов вони набувають правового характеру (похідного від понять «правильний», «справедливий», «праведний» тощо). По-четверте, вони не підлягають відчуженню будь-ким, не можуть бути «вилучені», а також не можуть розглядатися як «привілей» з боку держави або будь-якої іншої інституції чи особи [297].

П. Рабінович підкреслює, що права людини мають бути гарантованими і непорушними, незалежно від конкретних обставин.

Держава здійснює соціальне і правове забезпечення військово-службовців, резервістів та членів їхніх родин, особливо за умов надзвичайного стану та збройного протистояння, що регламентовано відповідними нормативно-правовими актами України.

Така система захисту включає розгалужений комплекс правочинностей і гарантій, зокрема соціальне забезпечення, медичні послуги та юридичну підтримку, що є необхідним для збереження боєготовності та психологічної стійкості військовослужбовців.

Дана концепція відображає принцип непорушності людських прав навіть у кризових ситуаціях та підкреслює особливу відповідальність держави щодо захисту тих, хто виконує функції з забезпечення національної безпеки. Комплексний підхід до правового та соціального забезпечення військових кадрів становить фундаментальну основу для ефективного функціонування оборонної системи та підтримання довіри суспільства до військових інституцій.

Необхідно констатувати, що в тексті Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» принцип дотримання прав людини як фундаментальна засада не зазначений [269]. Законодавчо встановлено, що мобілізаційна підготовка та мобілізація здійснюються відповідно до таких принципів: «централізоване керівництво; завчасність; плановість; комплексність і погодженість; персональна відповідальність за виконання заходів щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації; додержання прав підприємств, установ і організацій та громадян; гарантована достатність; наукова обґрунтованість; фінансова забезпеченість» [269].

Аналіз зазначених принципів свідчить про відсутність прямого закріплення принципу дотримання прав людини серед основоположних засад мобілізаційної діяльності, що створює потенційні ризики для належного забезпечення правових гарантій громадян під час мобілізаційних процедур. Хоча принцип «додержання прав підприємств, установ і організацій та громадян» частково відображає цю проблематику, проте він не охоплює всю повноту міжнародних стандартів захисту прав людини.

Така законодавча прогалина може спричинити системні порушення прав людини у процесі мобілізації та потребує нормативного врегулювання з метою приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів захисту прав людини.

Відтак, як бачимо, основні положення робіт першої групи дозволяють зробити висновок про необхідність внесення змін до національного законодавства, зокрема і до Закону «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» у частині доповнення принципів мобілізаційної підготовки та мобілізації.

Методологічно коректний підхід до аналізу означеної тематики передбачає формування чіткого понятійно-категоріального апарату, що становитиме теоретичне підґрунтя для подальшого наукового дослідження. Без належного тлумачення базових термінів неможливо забезпечити концептуальну цілісність та методологічну обґрунтованість аналізу специфіки правового регулювання статусу військових кадрів.

Дослідження щодо уточнення змісту фундаментальних правових категорій дозволяє встановити їх співвідношення, ієрархію та взаємозв'язки в контексті військово-правових відносин. Така систематизація понятійного апарату сприятиме формуванню комплексного розуміння правової природи статусу військовослужбовців та механізмів забезпечення їхніх прав у системі адміністративно-правового регулювання.

Загалом варто наголосити, що ця група становить методологічне підґрунтя для подальшого аналізу спеціалізованих аспектів військово-правових відносин. До цієї категорії належать класичні праці з теорії держави і права, конституційного права та адміністративного права, які формують концептуальну базу для розуміння природи правового статусу особи. Зокрема, дослідження, присвячені філософсько-правовим основам прав людини, їх класифікації, генезису та механізмам реалізації, створюють теоретичну основу для осмислення специфіки прав військовослужбовців як особливої категорії суб'єктів права.

Відповідно до конституційних засад, оборона Батьківщини, суверенітету та територіальної єдності України, а також вшанування її державної символіки становлять громадянський обов'язок [149]. Будь-який громадянин має можливість отримати статус (правомочності та зобов'язання) військовослужбовця через проходження встановлених процедур.

Адміністративно-правове становище військовослужбовця характеризується специфічними рисами, зумовленими предметною сферою адміністративно-правового регулювання. Зокрема, функціонує визначена система службових відносин (субординація), за якої військовослужбовець зобов'язаний до беззастережного виконання розпоряджень та покладених функцій у різноманітних обставинах, переважно пов'язаних із загрозою для життя. Додатковою характерною рисою є те, що військовослужбовець як громадянин України володіє всіма правомочностями, закріпленими Основним Законом України, проте їх практична реалізація підлягає певним обмеженням.

Така дуальність правового становища відображає необхідність балансування між загальногромадянськими правами та специфічними вимогами військової служби, що спрямовані на забезпечення ефективного функціонування оборонної системи держави та підтримання належного рівня дисципліни у військових формуваннях.

Особливе значення мають роботи, що аналізують співвідношення понять «правовий статус», «правове становище» та «правосуб'єктність», оскільки ці категорії є ключовими для розуміння місця військовослужбовця в системі правових відносин. Дослідження структурних елементів правового статусу (права, обов'язки, юридична відповідальність, правові гарантії) дозволяють сформулювати комплексне уявлення про правове становище осіб військової служби.

Крім того, до першої групи входять праці, що висвітлюють загальні принципи адміністративно-правового статусу суб'єктів, особливості їх участі в адміністративно-правових відносинах, специфіку реалізації адміністративно-правових норм. Означені

дослідження створюють необхідну теоретичну платформу для подальшого аналізу особливостей адміністративно-правового статусу військовослужбовців як спеціальних суб'єктів адміністративного права.

І. Корж у своєму науковому дослідженні умов здобуття та втрати правового статусу військовослужбовця в Україні запропонував його структурувати на два компоненти:

1) загальногромадянський, який включає юридично закріплені чинним законодавством, передусім Конституцією України, правомочності і свободи, а також встановлені зобов'язання та відповідальність військовослужбовців як громадян України. Специфіка статусу військовослужбовця полягає у тому, що він наділений правами і свободами людини та громадянина з певними обмеженнями, визначеними діючим законодавством України;

2) військово-службовий, де фундамент правового статусу військовослужбовця формують правомочності, зобов'язання та відповідальність осіб військової служби, передбачені військовим законодавством, що фактично детермінує їх правове становище та адміністративно-правовий статус [152].

Щодо другого елементу, то слід вказати, що за законодавством держава гарантує соціальний і правовий захист військовослужбовців, резервістів у випадку виконання ними обов'язків служби у військовому резерві, та військовозобов'язаних, залучених до навчальних та спеціальних зборів, членів їхніх сімей, працівників Збройних Сил України, а також членів родин військовослужбовців, резервістів та військовозобов'язаних, які загинули (померли), зникли безвісти, набули статусу осіб з інвалідністю під час виконання службових функцій або зазнали страждань у полоні в процесі бойових дій (війни), за умов надзвичайного стану чи під час здійснення службових обов'язків поза межами України в рамках військового співробітництва або у складі національного контингенту чи національного персоналу в міжнародних операціях із забезпечення миру і безпеки [264]. Дана норма відображає комплексний підхід держави

до забезпечення правових гарантій для широкого кола суб'єктів, пов'язаних із військовою сферою, та їхніх родин, особливо тих, хто зазнав втрат або постраждав під час виконання службових обов'язків у різних умовах та обставинах.

Така бінарна структура відображає складну природу правового статусу військовослужбовця, який поєднує загальні громадянські права з специфічними військово-службовими обов'язками, створюючи унікальну правову конструкцію, адаптовану до особливостей військової діяльності та потреб національної безпеки. Більш детально це питання ми висвітliamo нижче.

Методологічне значення першої групи джерел полягає у формуванні понятійно-категоріального апарату, без якого неможливе науково обґрунтоване дослідження специфічних аспектів правового забезпечення військовослужбовців. Ці роботи дозволяють встановити загальні закономірності правового регулювання статусу особи та адаптувати їх до специфіки військової сфери.

Друга група наукових джерел охоплює дослідження, що розкривають адміністративно-правове забезпечення як самостійний феномен адміністративного права, його сутнісні характеристики, структурні компоненти та механізми функціонування. Ця група становить методологічну основу для розуміння специфіки адміністративно-правового регулювання як інструменту реалізації державної політики у різних сферах суспільного життя.

До цієї категорії належать фундаментальні праці з теорії адміністративного права, що аналізують концептуальні засади адміністративно-правового забезпечення, його співвідношення з іншими формами правового регулювання, особливості застосування адміністративно-правових засобів у різних галузях державного управління. Особливе значення мають дослідження, присвячені структурі адміністративно-правового забезпечення, яка включає нормативну, інституційну та функціональну складові.

Як слушно відзначають О. Гумін та Є. Пряхін, категорія «адміністративно-правове забезпечення» посідає значне місце

в системі понятійного апарату адміністративно-правової науки. Дана тематика характеризується стабільним науковим інтересом і регулярно виступає об'єктом фундаментальних досліджень. Інтенсивність наукової уваги до цієї проблематики підтверджується статистичними показниками: протягом 2010–2013 років було завершено більше двадцяти дисертаційних робіт, концептуальною основою яких слугувало саме це поняття. Водночас компаративний аналіз існуючих наукових праць демонструє значні розбіжності у трактуванні досліджуваної категорії, що обумовлює необхідність поглибленого дослідження онтологічної сутності «адміністративно-правового забезпечення» та систематизації його структурних компонентів. Актуальність такого дослідження підкреслюється потребою у формуванні консолідованого теоретико-методологічного підходу, що сприятиме не лише удосконаленню доктринальної бази, але й оптимізації практичного застосування відповідних правових механізмів [94, с. 46].

У концептуальному розумінні К. Барсукова, адміністративно-правове забезпечення проходження служби у миротворчих підрозділах являє собою багатоаспектний і комплексний феномен. Сутнісним наповненням цієї категорії виступає державна діяльність, спрямована на формування адекватних правових засад для здійснення кадрового відбору, професійної підготовки персоналу, делегування до миротворчих операцій та забезпечення правового захисту шляхом інституціоналізації відповідного нормативно-правового базису службових відносин. Структурно-функціональна архітектоніка адміністративно-правового забезпечення передбачає реалізацію у триєдиному векторі: нормативно-правовому, науково-методичному та інформаційно-комунікативному напрямках [50].

Нормативна складова адміністративно-правового забезпечення розглядається у працях, що досліджують систему адміністративно-правових норм, їх ієрархію, механізми прийняття та застосування. Ці дослідження формують розуміння правової основи адміністративно-правового забезпечення як сукупності взаємопов'язаних нормативно-правових актів різного рівня.

Інституційна складова висвітлюється у роботах, що аналізують систему суб'єктів адміністративно-правового забезпечення, їх компетенцію, повноваження та взаємодію. Ці дослідження розкривають організаційні механізми функціонування адміністративно-правового забезпечення через діяльність відповідних державних органів та інституцій.

Функціональна складова представлена у працях, що досліджують методи, форми та засоби адміністративно-правового впливу, процедури реалізації адміністративно-правових норм, механізми контролю та нагляду за їх дотриманням. Ці дослідження розкривають динамічні аспекти адміністративно-правового забезпечення.

Крім того, до другої групи входять праці, що аналізують принципи адміністративно-правового забезпечення, такі як законність, верховенство права, пропорційність, ефективність, що становлять основоположні засади його функціонування. Дослідження цих принципів дозволяє зрозуміти аксіологічні основи адміністративно-правового регулювання.

Важливим напрямом є дослідження адміністративно-правового забезпечення у різних сферах державного управління, що дозволяє виявити спільні закономірності та специфічні особливості його застосування. Ці роботи формують емпіричну базу для розуміння практичних аспектів функціонування адміністративно-правового забезпечення.

У цьому контексті варто наголосити, що вітчизняні та зарубіжні дослідники переважно розглядають адміністративно-правове забезпечення у зв'язку з окремими напрямками державної діяльності (державне управління, публічний порядок, національна безпека, захист людських прав тощо) або як один із способів реалізації функцій держави.

Науковцем П. Бойком досліджено адміністративно-правове забезпечення прокуратури через призму європейських стандартів. У результаті проведеного дослідження сформульовано авторську дефініцію поняття «стандарти адміністративно-правового

забезпечення функціонування прокуратури», яка визначається як сукупність нормативних приписів, закріплених у міжнародних правових актах, прецедентній практиці міжнародних юрисдикційних органів та міжнародно-правових звичаях, що регламентують фундаментальні принципи адміністративно-правової організації діяльності прокурорських органів як на наднаціональному, так і на національному рівнях правового регулювання. Автором розроблено комплексну систематизацію стандартів адміністративно-правового забезпечення прокурорської діяльності, що включає: стандарти організаційної незалежності прокуратури; стандарти транспарентності та публічності діяльності прокурорських органів; стандарти професійної підготовки та кваліфікаційного вдосконалення; стандарти формування суспільної довіри до інституту прокуратури; стандарти професійної етики та добросовісності прокурорських працівників; стандарти забезпечення функціональної незалежності прокурорів; стандарти розвитку прокурорського самоврядування [62].

На думку Ю.Лавренюк, систематизація заходів адміністративно-правового забезпечення економічних інтересів України базується на двох основних факторах. По-перше, враховуються завдання органів публічної влади у цій сфері. По-друге, береться до уваги специфіка розвитку економічних відносин, які є об'єктом публічного адміністрування. Такий підхід створює основу для формування та подальшого розвитку окремої наукової категорії – «економічний інтерес держави». На основі такого підходу визначено такі критерії для систематизації адміністративно-правових заходів: функції публічного адміністрування (йдеться про те, які саме управлінські дії виконуються); напрями публічного адміністрування в економіці (це охоплює конкретні сектори чи сфери економіки, де здійснюється адміністрування); обсяг суспільних відносин (враховується, наскільки широко певний економічний інтерес впливає на суспільні відносини); характер функцій публічної влади (визначається тип функцій, що виконуються органами влади під час

реалізації заходів); перспективна спрямованість (оцінюється довгострокова мета та потенційний вплив заходів) [175, с. 183–185].

Висновок Ю. Лавренюк можна адаптувати до теми адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, оскільки вона демонструє логіку систематизації заходів з урахуванням природи об'єкта публічного адміністрування. Означений досвід показує, що систематизація адміністративно-правових заходів потребує чіткого визначення факторів: завдання органів публічної влади; специфіка розвитку об'єкта адміністрування. У випадку військовослужбовців «економічний інтерес» замінюється на правовий статус і гарантії соціального захисту, які є особливою сферою публічного адміністрування, що дозволяє перенести методологію: чітко з'ясувати, які завдання стоять перед суб'єктами владних повноважень у сфері захисту прав військовослужбовців; по-друге, врахувати специфіку розвитку відносин: військова служба передбачає особливий режим правових обмежень і пільг, які не мають аналогів у цивільній сфері.

Загалом у науковій літературі зустрічаються окремі спроби теоретичного осмислення змісту, структури та ознак адміністративно-правового забезпечення (зокрема, у працях О. Бандурки, В. Бевзенка, В. Галунька, О. Кузьменка, Ю. Олійника та інших). Однак ці дослідження здебільшого фрагментарно розглядають питання співвідношення адміністративно-правового забезпечення з категоріями «механізм правового регулювання», «адміністративно-правовий режим», «адміністративно-правовий статус суб'єктів публічного управління» тощо.

Водночас у сучасній адміністративно-правовій науці спостерігається зростання інтересу до визначення методологічних основ, принципів та системних характеристик адміністративно-правового забезпечення як інтегративного явища, що акумулює сукупність засобів, форм і методів публічно-владного впливу у сфері управлінських відносин. Проблема потребує подальшого поглибленого аналізу з урахуванням сучасних викликів у сфері публічного

управління, трансформації моделі взаємодії держави і суспільства, а також тенденцій розвитку доктрини адміністративного права.

Методологічне значення другої групи джерел полягає у формуванні концептуальних засад розуміння адміністративно-правового забезпечення як комплексного правового явища, що дозволяє в подальшому адаптувати загальні теоретичні положення до специфіки забезпечення прав військовослужбовців.

Узагальнюючи, відзначимо, що ця група джерел, що охоплює дослідження, присвячені адміністративно-правовому забезпеченню як самостійному феномену адміністративного права, його сутнісним характеристикам, структурним компонентам та механізмам функціонування, є концептуально важливою для аналізу адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців.

По-перше, такі праці формують теоретико-методологічну основу для визначення змісту поняття «адміністративно-правове забезпечення» у сфері реалізації й охорони прав військовослужбовців. Вони дозволяють чітко окреслити межі й особливості відповідної категорії, що, у свою чергу, сприяє виокремленню специфіки механізмів її практичного втілення в діяльності органів військового управління.

По-друге, наукові напрацювання щодо структурних компонентів адміністративно-правового забезпечення дають змогу виділити його елементи – нормативно-правову базу, організаційно-правові форми, інституційний механізм, гарантії та засоби правового впливу, що безпосередньо впливають на реалізацію та захист прав військовослужбовців та ін.

По-третє, дослідження механізмів функціонування адміністративно-правового забезпечення дають підстави для вироблення пропозицій щодо удосконалення діяльності суб'єктів публічного управління у військовій сфері, зокрема з урахуванням сучасних потреб правового захисту військовослужбовців у мирний та воєнний час.

Таким чином, ця група джерел створює цілісну теоретичну базу, яка дозволяє здійснити комплексний аналіз адміністративно-правового

забезпечення прав військовослужбовців, виявити його проблемні аспекти та обґрунтувати шляхи їхнього усунення

Третя група наукових джерел охоплює дослідження, що розкривають окремі аспекти адміністративно-правового забезпечення відносин військової служби.

Означена група наукових джерел представлена спеціалізованими дослідженнями, що безпосередньо фокусуються на вивченні специфічних аспектів адміністративно-правової регламентації військово-службових відносин та забезпечення прав військовослужбовців у системі військової організації держави. Дана категорія наукових праць характеризується галузевою спрямованістю та прикладним характером досліджуваної проблематики.

До цієї групи належать роботи, що аналізують особливості правового регулювання проходження військової служби, включаючи процедури призову, порядок проходження служби, механізми соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей. Значну частину становлять дослідження, присвячені вивченню специфіки реалізації конституційних прав і свобод особи в умовах військової служби, зокрема обмежень цих прав та їх правомірності.

Особливої уваги заслуговують наукові праці, що розглядають питання дисциплінарної відповідальності військовослужбовців, адміністративно-правові засади організації військового управління, а також проблеми забезпечення законності у військових формуваннях. Окремий напрям становлять дослідження, присвячені аналізу міжнародних стандартів захисту прав військовослужбовців та їх імплементації в національне законодавство.

Характерною особливістю цієї групи джерел є їх орієнтація на вирішення конкретних практичних проблем нормативно-правового регулювання військово-правової сфери, що зумовлює високий ступінь деталізації розглядуваних питань. Водночас спостерігається фрагментарність дослідження окремих аспектів без комплексного системного підходу до проблематики адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців як цілісного правового інституту.

Аналізована група наукових джерел надає фундаментальну емпіричну базу для комплексного дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, забезпечуючи глибоке розуміння специфіки правового регулювання у військовій сфері.

Насамперед, ця група джерел дозволяє виявити особливості адміністративно-правового статусу військовослужбовця як специфічного суб'єкта правових відносин, що характеризується поєднанням загальногромадянських прав з особливими правами та обов'язками, зумовленими специфікою військової служби. Аналіз відповідних досліджень створює можливість для систематизації прав військовослужбовців та їх класифікації залежно від характеру правових відносин.

Значущим внеском цієї групи джерел є розкриття механізмів реалізації та захисту прав військовослужбовців в умовах особливого правового режиму військової служби. Дослідження дають змогу проаналізувати співвідношення між необхідністю забезпечення військової дисципліни та збереженням основоположних прав людини, що є ключовим для розуміння меж правомірних обмежень.

Практико-орієнтований характер окремих досліджень забезпечує можливість виявлення прогалин та колізій у чинному законодавстві, аналізу проблемних аспектів правозастосування у військовій сфері та формування пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правової бази. Особливо цінними є дослідження судової практики з питань захисту прав військовослужбовців, що дозволяє виявити типові порушення та визначити найбільш ефективні способи їх усунення. Водночас, наголосимо, що значна кількість робіт переважно акцентована на аналізі нормативних приписів, а не на факторах їх неналежної реалізації.

Крім того, ця група джерел дає можливість провести порівняльно-правовий аналіз національної системи забезпечення прав військовослужбовців з міжнародними стандартами та зарубіжним досвідом, що є важливим для формування рекомендацій щодо

гармонізації вітчизняного законодавства з європейськими принципами захисту прав людини у військовій сфері.

Водночас, аналіз робіт цієї групи вказує на необхідність комплексного дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, оскільки наявні наукові праці характеризуються переважно фрагментарним підходом до розглядуваної проблематики.

Більшість досліджень зосереджується на вивченні окремих аспектів правового статусу військовослужбовців або специфічних питань військово-службових відносин, що унеможливає формування цілісного уявлення про систему адміністративно-правового забезпечення їхніх прав. Відсутність системного підходу призводить до того, що поза увагою дослідників залишаються важливі взаємозв'язки між різними елементами системи забезпечення прав військовослужбовців, а також їх взаємодія з загальною системою адміністративно-правового регулювання.

Крім того, спостерігається недостатня увага до теоретико-методологічних засад дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців як самостійного правового інституту. Відсутність єдиної концептуальної основи ускладнює формування чіткої доктрини у цій сфері та створює передумови для термінологічної плутанини й неузгодженості наукових підходів.

Аналіз показує також недостатню розробленість питань ефективності існуючих механізмів забезпечення прав військовослужбовців та критеріїв їх оцінювання. Більшість досліджень обмежується описом нормативно-правових положень без глибокого аналізу їх реалізації та результативності.

Особливої актуальності набуває необхідність комплексного дослідження у контексті адаптації національної системи забезпечення прав військовослужбовців до європейських стандартів та міжнародних вимог. Фрагментарний характер наявних досліджень не дозволяє сформулювати цілісну стратегію реформування цієї сфери відповідно до сучасних викликів та потреб військової організації держави.

Відтак, необхідність комплексного дослідження зумовлена потребою у створенні єдиної теоретико-методологічної основи для розуміння адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців як цілісної системи взаємопов'язаних елементів, що функціонує у специфічних умовах військової служби.

Наголосимо, що детально окремі з робіт, що складають цю групу наукових джерел, будуть розглянуті безпосередньо в наступних розділах дослідження, тому у цій частині роботи ми не вдаємось до їхнього аналізу та критики.

Отже, проблематика адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців є надзвичайно важливою та багатоаспектною для держави, особливо в умовах воєнного стану. Ця комплексна задача вимагає подальших системних досліджень та розробки дієвих механізмів, які гарантуватимуть реалізацію прав і свобод військовослужбовців. Ці механізми повинні враховувати специфіку їхньої служби та забезпечувати належний рівень правового захисту перед сучасними викликами та загрозами.

1.2 Методологічний інструментарій дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців

Адміністративно-правове забезпечення прав військовослужбовців є важливою складовою функціонування військової сфери, що потребує ґрунтовного наукового аналізу. Вивчення цього питання вимагає чіткого методологічного підходу, який дозволить системно дослідити правові механізми, їх ефективність та відповідність сучасним викликам.

Наголосимо, що результативність будь-якого наукового дослідження безпосередньо залежить від чіткого визначення методологічної основи, яка зумовлює обґрунтованість одержаних результатів, їх наукову достовірність [173, с. 27–28; 172, с. 9–12; 132, с. 223–224].

Особливої уваги ця проблематика набуває у сфері дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, що характеризується комплексністю правових відносин, багаторівневістю регулювання та значною кількістю суб'єктів владних повноважень. У цьому контексті важливо визначити сукупність підходів, принципів і методів, застосування яких забезпечить всебічне, об'єктивне та системне вивчення обраної проблематики [339, с. 21].

У підрозділі окреслюється науково-методологічна база дослідження, уточнюються основні наукові підходи та принципи, а також обґрунтовується доцільність використання конкретних методів для аналізу й інтерпретації матеріалу. Такий підхід дозволяє забезпечити внутрішню логіку дослідження, його узгодженість зі специфікою обраних об'єкта та предмета дослідження.

Відтак, методологічні засади дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців становлять основу для всебічного та системного аналізу цієї важливої для Української держави проблематики. Правильний вибір методологічного інструментарію зумовляє якість та об'єктивність наукового дослідження [119, с. 99–102], а також впливає на практичну значущість отриманих результатів.

Методологічну основу дослідження складає діалектичний підхід до пізнання правових явищ, який дозволяє розглядати адміністративно-правове забезпечення прав військовослужбовців у динаміці, з урахуванням внутрішніх суперечностей та взаємозв'язків. Діалектичний підхід забезпечує можливість дослідження об'єкта в єдності його загальних, особливих та одиничних характеристик [104; 135; 323], що є особливо важливим для розуміння специфіки правового статусу військовослужбовців.

Діалектичний підхід як методологічна основа дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців ґрунтується на фундаментальних принципах діалектичної логіки, що дозволяє розкрити внутрішню природу правових явищ у їх розвитку та взаємозв'язку. Вказаний підхід передбачає розгляд

правової системи не як статичного утворення, а як динамічного процесу, що перебуває в постійному русі та розвитку під впливом внутрішніх суперечностей та зовнішніх факторів.

У контексті дослідження прав військовослужбовців діалектичний підхід дозволяє виявити діалектичну єдність та боротьбу протилежностей між загальногромадянськими правами особи та спеціальними обмеженнями, що накладаються військовою службою. Означена суперечність не є деструктивною, а становить рушійну силу розвитку та удосконалення системи правового регулювання статусу військовослужбовців.

Застосування діалектичного підходу дозволяє розглядати адміністративно-правове забезпечення прав військовослужбовців як процес, що перебуває в постійному розвитку та трансформації, що особливо актуально в умовах сучасних викликів національної безпеки, коли система правового регулювання військової сфери зазнає суттєвих змін під впливом як внутрішніх потреб реформування, так і зовнішніх факторів, зокрема необхідності адаптації до європейських та міжнародних стандартів.

Динамічний характер правового регулювання проявляється у постійному процесі вдосконалення нормативно-правової бази, що регулює права та обов'язки військовослужбовців. Такий процес зумовлений необхідністю вирішення суперечностей між традиційними підходами до організації військової служби та сучасними вимогами щодо забезпечення прав людини у військовій сфері.

Діалектичний підхід дозволяє виявити та проаналізувати ключові внутрішні суперечності в системі адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців:

По-перше, вкажемо на суперечність між загальними та спеціальними правами. Військовослужбовці, з одного боку, залишаються громадянами держави з усіма конституційними правами, а з іншого боку, набувають спеціального правового статусу, що передбачає певні обмеження загальногромадянських прав та додаткові обов'язки. Означена суперечність вирішується через

механізм збалансування інтересів національної безпеки та захисту прав особи.

По-друге, йдеться про суперечність між індивідуальними та колективними інтересами. Права окремого військовослужбовця можуть вступати в конфлікт із колективними інтересами військового підрозділу або збройних сил в цілому. Діалектичне розуміння цієї суперечності дозволяє знайти оптимальний баланс між забезпеченням індивідуальних прав та підтриманням військової дисципліни і боєздатності.

По-третє, суперечність між стабільністю правового регулювання та необхідністю його адаптації. З одного боку, правова система повинна забезпечувати стабільність та передбачуваність правових відносин, з іншого боку, вона має гнучко реагувати на зміни в суспільстві та міжнародному праві.

Додамо, що діалектичний підхід розкриває складну систему взаємозв'язків між різними елементами адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців:

- горизонтальні взаємозв'язки: існують між різними категоріями прав військовослужбовців (соціально-економічні, політичні, особисті права), які взаємно доповнюють та зумовлюють одне одного. Порушення в одній сфері неминуче позначається на реалізації прав в інших сферах;

- вертикальні взаємозв'язки: проявляються у співвідношенні норм різного рівня правового регулювання – від конституційних принципів до відомчих інструкцій. Такі взаємозв'язки забезпечують ієрархічну узгодженість правової системи та її внутрішню логіку;

- функціональні взаємозв'язки: виникають між різними механізмами забезпечення прав військовослужбовців – нормотворчими, правозастосовними, контрольними та захисними механізмами, які утворюють єдину систему правового забезпечення.

Окрім цього, слід також вказати, що діалектичний підхід дозволяє дослідити правовий статус військовослужбовців у єдності трьох рівнів абстракції:

1) загальне: представлене універсальними принципами та нормами, що стосуються всіх громадян держави без винятку. Це конституційні права та свободи людини, загальні принципи адміністративного права, міжнародні стандарти прав людини. На цьому рівні військовослужбовці розглядаються як рівноправні члени суспільства;

2) особливе: характеризує специфіку правового статусу всіх військовослужбовців як особливої категорії громадян, що перебувають на державній службі особливого характеру. Означений рівень включає спеціальні права, обов'язки та обмеження, що випливають із природи військової служби, особливості правового регулювання трудових відносин, соціального забезпечення, дисциплінарної відповідальності тощо;

3) одиничне: відображає індивідуальні особливості правового статусу конкретних категорій військовослужбовців залежно від військового звання, посади, роду військ, умов проходження служби. Наприклад, особливості правового статусу офіцерів, військовослужбовців строкової служби, військовослужбовців різних родів військ мають свою специфіку.

Узагальнюючи положення щодо використання діалектичного підходу, відзначимо практичне значення діалектичного підходу в контексті предмету нашого дослідження. Так, застосування діалектичного підходу має важливе практичне значення для удосконалення системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців.

По-перше, він дозволяє виявити об'єктивні закономірності розвитку правового регулювання та прогнозувати напрями його еволюції, що є необхідним для своєчасного внесення змін до законодавства.

По-друге, діалектичне розуміння суперечностей у правовій системі дає можливість знайти оптимальні шляхи їх вирішення через синтез протилежних тенденцій, а не через їх механічне протиставлення.

По-третє, врахування взаємозв'язків між різними елементами системи правового забезпечення дозволяє приймати комплексні рішення, що враховують всі аспекти правового статусу військовослужбовців.

По-четверте, єдність загального, особливого та одиничного дає можливість створити збалансовану систему правового регулювання, що поєднує універсальні принципи з урахуванням специфіки військової служби та індивідуальних особливостей різних категорій військовослужбовців.

Таким чином, діалектичний підхід становить фундаментальну методологічну основу для всебічного та глибокого дослідження проблем адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, дозволяючи розкрити їх сутність у розвитку та взаємозв'язку.

Фундаментом методологічного апарату виступає також системний підхід [83; 114; 198]. Системний підхід як фундаментальна методологічна основа дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців дозволяє розглядати досліджуваний об'єкт як цілісну, структурно впорядковану систему з притаманними їй закономірностями функціонування та розвитку. Застосування цього підходу зумовлює необхідність відходу від фрагментарного вивчення окремих аспектів правового статусу військовослужбовців на користь комплексного аналізу всіх компонентів механізму правового забезпечення у їх взаємозв'язку та взаємозумовленості.

Методологічна цінність системного підходу полягає в тому, що він дозволяє дослідити адміністративно-правовий механізм забезпечення прав військовослужбовців не як механічну сукупність елементів, а як органічну цілісність, що має системні властивості, які не зводяться до простої суми властивостей окремих компонентів, що дає можливість виявити синергетичний ефект взаємодії різних елементів системи та зрозуміти специфіку її функціонування.

На нашу думку, у межах цього підходу доцільно виокремити низку положень, що розкривають методологічний потенціал системного підходу. Розглянемо ці положення.

1. Цілісність. Ця властивість системного підходу передбачає розгляд адміністративно-правового механізму забезпечення прав військовослужбовців як єдиного цілого, де зміна одного елемента неминуче позначається на функціонуванні всієї системи. Таке розуміння дозволяє уникнути односторонності в дослідженні та забезпечити всебічний аналіз досліджуваного явища.

2. Структурність. Орієнтує на виявлення внутрішньої організації системи, встановлення ієрархічних зв'язків між її елементами, визначення місця та ролі кожного компонента в загальній структурі. Ця властивість дозволяє зрозуміти, як норми права, інститути, суб'єкти владних повноважень та процедури їх взаємодії утворюють упорядковану структуру.

Доречно вказати, що ця властивість обумовила необхідність дослідження системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців.

3. Ієрархічність. Передбачає розгляд системи як багаторівневого утворення, у якому кожен рівень має свою специфіку та виконує певні функції. Ця властивість дозволяє дослідити як загальносистемні закономірності, так і особливості функціонування окремих підсистем.

4. Функціональність. Орієнтує на вивчення призначення системи, її функцій та способів їх реалізації. В контексті дослідження це означає аналіз того, як система адміністративно-правового забезпечення виконує свою основну функцію – захист прав військовослужбовців. Саме тому у роботі передбачено останній розділ, у якому визначаються напрями вдосконалення адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців.

Застосування системного підходу дозволяє реалізувати кілька важливих методологічних завдань у процесі дослідження.

По-перше, він дає можливість визначити межі досліджуваної системи, виокремити її з загального правового простору

та встановити критерії належності тих чи інших елементів до системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, що особливо важливо з огляду на міжгалузевий характер правового регулювання статусу військовослужбовців.

По-друге, системний підхід забезпечує можливість типологізації елементів системи, їх класифікації за різними критеріями, що дозволяє створити структуровану картину досліджуваного явища. Зокрема, це стосується вивчення суб'єктів забезпечення прав, форм та методів правового впливу.

По-третє, він дозволяє виявити функціональні зв'язки між елементами системи, встановити механізми їх взаємодії, виявити «вузькі місця» та дисфункції в системі, що є особливо важливим для розробки рекомендацій щодо удосконалення системи правового забезпечення.

По-четверте, системний підхід створює методологічні передумови для прогнозування розвитку системи, оцінки можливих наслідків тих чи інших змін у її структурі чи функціонуванні.

Наголосимо, що системний підхід дозволяє виявити та дослідити складну мережу зв'язків, що існують як всередині системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, так і між цією системою та зовнішнім середовищем.

Внутрішні зв'язки проявляються у взаємодії різних компонентів системи [120, с. 23–27]. Методологічно важливим є виявлення причинно-наслідкових зв'язків між нормотворчою діяльністю та правозастосовною практикою, між діяльністю різних суб'єктів забезпечення прав, між різними процедурами реалізації та захисту прав військовослужбовців. Аналіз цих зв'язків дозволяє зрозуміти механізми функціонування системи та виявити фактори, що впливають на її ефективність.

Зовнішні зв'язки характеризують взаємодію системи з її оточенням. Означене включає зв'язки з загальною системою національного права, з міжнародно-правовими стандартами, з політичною системою, з громадянським суспільством, з системою національної

безпеки. Дослідження цих зв'язків дозволяє зрозуміти, як зовнішні фактори впливають на функціонування системи та які адаптаційні механізми вона використовує.

Окрім цього, системний підхід створює методологічні можливості для виявлення об'єктивних закономірностей функціонування системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців в умовах сучасної державності.

Закономірності структурної організації проявляються у тенденціях до ускладнення структури системи, диференціації функцій різних її елементів, спеціалізації суб'єктів забезпечення прав військовослужбовців. Указані закономірності зумовлені загальними тенденціями розвитку правової системи та специфікою військової сфери.

Функціональні закономірності відображають тенденції в реалізації основних функцій системи – нормотворчої, правозастосовної, контрольної, захисної. Важливою є закономірність поступового розширення каталогу прав військовослужбовців, удосконалення механізмів їх забезпечення, посилення судового захисту цих прав.

Адаптаційні закономірності характеризують здатність системи пристосовуватися до змінних умов зовнішнього середовища. Особливо актуальними є закономірності адаптації системи до умов воєнного стану, до процесів європейської інтеграції, до реформування сектору безпеки і оборони.

Загалом застосування системного підходу забезпечує кілька важливих методологічних переваг:

- комплексність дослідження – дозволяє охопити всі аспекти досліджуваного явища, уникнути односторонності та фрагментарності в аналізі;

- концептуальна цілісність – забезпечує логічну узгодженість всіх частин дослідження, їх підпорядкованість загальній концептуальній схемі;

- прогностичні можливості – створює основу для обґрунтованого прогнозування тенденцій розвитку системи та оцінки ефективності запропонованих реформ;

– практична спрямованість – дозволяє сформулювати конкретні рекомендації щодо удосконалення системи, що базуються на розумінні її системних властивостей.

Таким чином, системний підхід як методологічна основа дослідження забезпечує можливість всебічного та глибокого аналізу адміністративно-правового механізму забезпечення прав військовослужбовців, виявлення закономірностей його функціонування та обґрунтування шляхів його удосконалення.

Історичний підхід як важлива складова методологічного арсеналу дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців базується на принципі історизму [4; 122; 201], що передбачає розгляд правових явищ у їх становленні, розвитку та трансформації. Цей підхід дозволяє подолати статичне розуміння правових інститутів та норм, розкриваючи їх як динамічні утворення, що перебувають у постійному процесі еволюції під впливом об'єктивних історичних умов.

Методологічна цінність історичного підходу полягає в тому, що він забезпечує розуміння сучасного стану системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців як результату тривалого історичного процесу, що має свою внутрішню логіку та закономірності, що дозволяє уникнути поверхового аналізу сучасних правових інститутів та зрозуміти глибинні причини їх сучасного стану. Додатково також слід вказати на формування історичної школи права [134; 319; 341].

Застосування цього підходу серед іншого передбачає дослідження послідовних стадій розвитку системи правового забезпечення прав військовослужбовців, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між різними етапами її еволюції, що дозволяє простежити, як попередні форми правового регулювання впливали на формування наступних, які елементи зберігалися, а які зазнавали кардинальних трансформацій.

Історичний підхід також орієнтує на дослідження правових явищ у контексті конкретних історичних умов, що їх породжували

та зумовлювали їх специфіку. Означене передбачає необхідність врахування політичних, економічних, соціальних та культурних факторів, що впливали на формування правового статусу військовослужбовців у різні історичні періоди.

Наголосимо, що вимога історичної об'єктивності передбачає неупередженого аналізу історичних фактів, критичного ставлення до джерел, уникнення модернізації минулого через призму сучасних уявлень, що особливо важливо при дослідженні, наприклад, попередніх періодів розвитку правового регулювання статусу військовослужбовців.

Не можемо не відзначити й функції застосування історичного підходу:

- пізнавальна функція історичного підходу полягає у розкритті сутності сучасних правових інститутів через з'ясування їх історичного походження та еволюції. Розуміння того, як формувалися сучасні норми та інститути, дає ключ до розуміння їх сучасного змісту та призначення;

- пояснювальна функція дозволяє зрозуміти причини існування тих чи інших особливостей сучасного правового регулювання статусу військовослужбовців. Багато специфічних рис цього регулювання можна пояснити лише через звернення до історичних традицій та обставин їх формування (як, наприклад, поступове, але цілеспрямоване знищення збройних сил, що здійснювалось під впливом російської держави);

- прогностична функція забезпечує можливість науково обґрунтованого прогнозування тенденцій розвитку системи правового забезпечення прав військовослужбовців на основі виявлених історичних закономірностей. Знання логіки історичного розвитку дозволяє передбачити можливі напрями еволюції правових інститутів.

Застосування історичного підходу дозволяє виділити основні етапи еволюції системи адміністративно-правового регулювання прав військовослужбовців та проаналізувати специфіку кожного з них. Так, наприклад, дорадянський період характеризувався

формуванням основ правового регулювання військової служби в рамках абсолютистської держави. Важливо простежити, як формувалися перші правові гарантії для військовослужбовців, які з них мали становий характер, а які носили загальний характер (водночас в межах демократичних держав принципи правового регулювання цього періоду є мало релевантними для таких держав).

Радянський період відзначався кардинальною трансформацією системи правового регулювання відповідно до ідеологічних принципів соціалістичної держави. Історичний аналіз дозволяє виявити, які елементи дореволюційної системи були збережені, а які піддалися кардинальному переосмисленню.

Період незалежності України характеризується поступовим формуванням нової системи правового забезпечення прав військовослужбовців на основі конституційних принципів демократичної правової держави. Важливо простежити етапи цього процесу, виявити основні тенденції та суперечності.

Сучасний період в умовах воєнного стану демонструє нові виклики для системи правового забезпечення та необхідність її адаптації до екстремальних умов функціонування.

Історичний підхід дозволяє виявити об'єктивні закономірності розвитку системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, що мають методологічне значення для розуміння логіки еволюції правових інститутів:

- закономірність поступового розширення каталогу прав проявляється у тенденції до збільшення обсягу прав військовослужбовців та посилення їх правових гарантій. Вказана тенденція відображає загальний процес гуманізації права та посилення захисту прав людини;

- закономірність інституціоналізації правового регулювання виражається у поступовому формуванні спеціалізованих правових інститутів, що регулюють різні аспекти правового статусу військовослужбовців. Вказаний аспект відображає процес диференціації правового регулювання та його професіоналізації;

– закономірність демократизації військової служби проявляється у поступовому подоланні авторитарних принципів організації військової служби та впровадженні демократичних принципів управління, що включає розширення участі військовослужбовців у вирішенні питань, що стосуються їх служби;

– закономірність міжнародної стандартизації виражається у поступовому приведенні національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів захисту прав людини у військовій сфері.

Історичний підхід створює методологічні передумови для науково обґрунтованого прогнозування перспектив розвитку системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців. Екстраполяція історичних тенденцій дозволяє передбачити продовження виявлених закономірностей розвитку за умови збереження основних факторів, що їх зумовляють. Зокрема, можна прогнозувати подальше розширення прав військовослужбовців та посилення їх правових гарантій.

Водночас, варто також наголосити на методологічних обмеженнях історичного підходу. При застосуванні історичного підходу важливо враховувати його методологічні обмеження та можливість їх подолання. По-перше, маємо на увазі проблему джерелознавчої бази полягає в тому, що не всі аспекти історичного розвитку правового регулювання статусу військовослужбовців достатньо документовані (зокрема, процес втілення окремих приписів у фактичних відносинах військової служби), що вимагає критичного підходу до наявних джерел та використання додаткових методів дослідження.

По-друге, це небезпека історичного детермінізму виражається в тенденції до абсолютизації історичних закономірностей та недооцінки ролі суб'єктивних факторів у правовому розвитку. Важливо поєднувати історичний підхід з іншими методологічними підходами.

Ефективність застосування історичного підходу значно підвищується при його поєднанні з іншими методологічними підходами.

Поєднання з системним підходом дозволяє розглядати історичну еволюцію правового забезпечення прав військовослужбовців як процес трансформації цілісної системи, де зміни в одних елементах зумовлюють зміни в інших. Інтеграція з порівняльно-правовим підходом дає можливість порівняти історичний досвід різних країн у сфері правового регулювання статусу військовослужбовців та виявити універсальні та специфічні закономірності розвитку. Синтез з соціологічним підходом забезпечує врахування соціальних факторів історичного розвитку правових інститутів та їх взаємодії з суспільними процесами.

Таким чином, історичний підхід є важливим методологічним інструментом дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, що дозволяє розкрити динаміку розвитку правових інститутів, виявити об'єктивні закономірності їх еволюції та сформулювати науково обґрунтовані прогнози щодо перспектив їх подальшого розвитку.

Структурно-функціональний підхід займає особливе місце в методологічному арсеналі дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, оскільки дозволяє розглядати досліджуваний феномен як цілісну систему взаємопов'язаних елементів, кожен з яких виконує специфічні функції для підтримки стабільності та ефективності всієї системи [23; 85; 96].

Застосування структурно-функціонального підходу в контексті даного дослідження передбачає аналіз системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців через призму її структурних компонентів та функціональних характеристик. Структурний аспект дослідження спрямований на виявлення та систематизацію основних елементів системи забезпечення прав військовослужбовців, включаючи нормативно-правову базу, інституційну структуру, суб'єктів забезпечення та механізми їх взаємодії.

Функціональний аспект підходу зосереджується на аналізі ролей та призначень кожного структурного елемента системи, визначенні способів їх взаємодії та впливу на загальну ефективність

забезпечення прав військовослужбовців, що дозволяє встановити, які функції виконують Міністерство оборони України, адміністративні суди, органи військового управління та інші суб'єкти в системі захисту прав військовослужбовців.

Структурно-функціональний підхід особливо актуальний при дослідженні організаційно-правових основ забезпечення прав військовослужбовців в умовах воєнного стану, оскільки дозволяє проаналізувати, як змінюються структурні елементи системи та їх функції в екстремальних умовах, що включає аналіз трансформації повноважень суб'єктів забезпечення, модифікації процедур захисту прав та адаптації нормативно-правових механізмів до умов воєнного часу.

Використання даного підходу сприяє виявленню дисфункцій у системі адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, тобто тих випадків, коли окремі елементи системи не виконують покладених на них функцій або виконують їх неефективно, що, в свою чергу, створює підґрунтя для формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення системи та усунення виявлених недоліків.

Крім того, структурно-функціональний підхід дозволяє здійснити порівняльний аналіз міжнародного досвіду забезпечення прав військовослужбовців, виявляючи спільні структурні елементи та функціональні особливості різних національних систем, що є важливим для розробки рекомендацій щодо імплементації позитивного зарубіжного досвіду в українську правову систему.

Також порівняльно-правовий підхід [151; 209; 229] відіграє ключову роль у методології дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, оскільки дозволяє здійснити комплексний аналіз різних правових систем та виявити найбільш ефективні моделі захисту прав військовослужбовців для їх подальшої адаптації до українських реалій. Застосування порівняльно-правового підходу в рамках даного дослідження передбачає зіставлення українського законодавства у сфері забезпечення прав

військовослужбовців з відповідними правовими системами провідних держав світу, зокрема країн-членів НАТО та Європейського Союзу, що дозволяє виявити спільні тенденції розвитку правового регулювання статусу військовослужбовців, а також специфічні особливості національних підходів до вирішення проблем у цій сфері.

Водночас, відзначимо, що зважаючи на тривалий досвід протидії Збройних Сил України одній із сильних армій світу, збройні сили інших держав можуть переймати український досвід.

Порівняльний аналіз охоплює різні аспекти адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, включаючи нормативно-правові засади, інституційні механізми захисту, процедури оскарження рішень військової адміністрації, соціальні гарантії та компенсації. Особлива увага приділяється порівнянню підходів до забезпечення прав військовослужбовців в умовах надзвичайних ситуацій та воєнного стану, що є особливо актуальним для України в сучасних умовах.

Використання порівняльно-правового методу дозволяє виявити прогалини та недоліки в українському законодавстві шляхом його зіставлення з іншими правовими моделями, що створює підґрунтя для формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства у сфері забезпечення прав військовослужбовців, враховуючи позитивний зарубіжний досвід.

Порівняльно-правовий підхід особливо важливий при дослідженні міжнародних стандартів захисту прав військовослужбовців, закріплених у конвенціях та рекомендаціях міжнародних організацій, що дозволяє оцінити відповідність українського законодавства міжнародним вимогам та визначити напрями його гармонізації з європейськими стандартами.

Застосування порівняльно-правового підходу також дозволяє прогнозувати можливі напрями розвитку українського законодавства у сфері забезпечення прав військовослужбовців, враховуючи сучасні тенденції реформування військової сфери в провідних

країнах світу та необхідність інтеграції України до євроатлантичних структур безпеки.

Додамо, що використання цього підходу дозволило нам стверджувати про особливий характер прав військовослужбовців, які є додатковими характеристиками правового статусу військовослужбовця щодо прав людини, які є універсальними та виходять з міжнародних стандартів.

Важливе значення має функціональний підхід [98], який орієнтує на дослідження специфіки реалізації повноважень органів державної влади та військового управління у сфері забезпечення прав військовослужбовців. Цей підхід дає можливість зосередитися на ефективності та результативності адміністративно-правових механізмів, визначити їх сильні й проблемні сторони, а також розробити обґрунтовані пропозиції щодо їх удосконалення.

Застосування функціонального підходу в дослідженні адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців передбачає аналіз практичної діяльності суб'єктів забезпечення прав, а не лише формальних нормативних приписів (але останніх також [324, с. 41–44]). Вказаний підхід дозволяє виявити реальний стан виконання покладених на державні органи та органи військового управління функцій, оцінити відповідність між задекларованими цілями та досягнутими результатами. У цьому сенсі досліджуваний підхід певною мірою подібний до діяльнісного підходу, сутність якого висвітлив вітчизняний вчений Є. Білозьоров [54–55].

Функціональний аналіз повноважень Міністерства оборони України як центрального органу виконавчої влади у сфері оборони включає дослідження механізмів реалізації його компетенції щодо забезпечення соціального захисту військовослужбовців, їх правового статусу, умов проходження служби та професійного розвитку. Особлива увага приділяється аналізу ефективності взаємодії Міноборони з іншими центральними органами виконавчої влади у питаннях координації заходів із забезпечення прав військовослужбовців. Функціональний підхід сприяє розумінню того, як розподіляються

обов'язки між різними ланками військової ієрархії, яким чином здійснюється контроль за дотриманням прав військовослужбовців на різних організаційних рівнях.

Ефективність адміністративно-правових механізмів забезпечення прав військовослужбовців оцінюється через призму їх спроможності забезпечити реальний захист порушених прав, оперативність реагування на скарги та звернення, доступність процедур оскарження та якість надання адміністративних послуг. Функціональний підхід дозволяє виміряти результативність цих механізмів не лише кількісними показниками, але й якісними критеріями задоволеності військовослужбовців рівнем захисту їх прав.

Виявлення сильних сторін системи забезпечення прав військовослужбовців через функціональний аналіз включає ідентифікацію тих елементів та процедур, які демонструють високу ефективність та можуть слугувати основою для подальшого розвитку системи.

Функціональний підхід особливо важливий при дослідженні трансформації системи забезпечення прав військовослужбовців в умовах воєнного стану. Аналіз того, як адаптуються функції різних органів до екстремальних умов, які нові повноваження набувають суб'єкти забезпечення прав, яким чином змінюються процедури та механізми захисту, дозволяє оцінити гнучкість та адаптивність системи.

Результати функціонального аналізу створюють емпіричну основу для розробки науково обґрунтованих пропозицій щодо оптимізації розподілу повноважень між суб'єктами забезпечення прав військовослужбовців, удосконалення процедур їх взаємодії, підвищення ефективності контрольних механізмів та покращення якості адміністративних послуг у військовій сфері.

Перейдемо до розгляду наступної важливої складової методології – принципів дослідження [168, с. 47]. Саме принципи дослідження виступають тим засобом, що дозволяє дослідникові уникнути фрагментарності та поверховості у висвітленні проблеми, надаючи пізнавальній діяльності цілісного і системного характеру [63, с. 102–105].

У правознавстві принципи дослідження мають особливе значення з огляду на складність правових явищ, багаторівневність взаємозв'язків між нормами, інститутами та практикою їх реалізації. Чітке усвідомлення та дотримання принципів дозволяє правильно визначати межі предмета дослідження, добирати адекватні методи і засоби дослідницької роботи, формулювати обґрунтовані висновки та практичні рекомендації.

У контексті дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців принципи методології набувають особливої ваги, оскільки ця сфера характеризується високим ступенем суспільної значущості, чутливістю до впливу безпекових і політичних чинників та потребує аналізу поєднання нормативного, організаційного і практичного виміру. Застосування чітко визначених принципів сприяє збереженню балансу між теоретичним і прикладним рівнем дослідження, запобігає необґрунтованим узагальненням і дозволяє всебічно розкрити сутність і особливості функціонування адміністративно-правових механізмів у сфері військової служби.

Таким чином, принципи дослідження виконують функцію концептуального каркасу, що забезпечує єдність підходів, внутрішню погодженість і відповідність наукового пошуку актуальним потребам правової науки та практики.

Принцип наукової об'єктивності передбачає неупереджений аналіз фактичного матеріалу, врахування різних точок зору та критичне ставлення до отриманих результатів, забезпечуючи достовірність та надійність наукових висновків.

Реалізація принципу наукової об'єктивності в контексті дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців вимагає комплексного підходу до аналізу всіх аспектів досліджуваної проблематики. Неупередженість аналізу означає, що дослідник повинен оперувати виключно верифікованими фактами, документально підтвердженими даними та офіційною статистикою, уникаючи суб'єктивних оцінок та емоційних суджень, які можуть вплинути на об'єктивність результатів.

Врахування різних точок зору передбачає вивчення позицій різних суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері забезпечення прав військовослужбовців, що включає аналіз позицій державних органів, військового командування, самих військовослужбовців, правозахисних організацій, наукової спільноти та міжнародних експертів. Такий багатоаспектний підхід дозволяє сформулювати цілісне уявлення про стан та проблеми забезпечення прав військовослужбовців, виявити можливі протиріччя між різними підходами та знайти оптимальні шляхи їх вирішення.

Критичне ставлення до отриманих результатів є невід'ємною складовою наукової об'єктивності та передбачає постійну перевірку та переосмислення висновків у світлі нових фактів та обставин, що особливо важливо при дослідженні динамічної сфери адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, яка зазнає суттєвих змін під впливом трансформацій у військовій сфері, законодавчих новацій та соціально-політичних процесів.

Принцип об'єктивності також вимагає чіткого розмежування між фактичним матеріалом та його інтерпретацією. Дослідник повинен усвідомлювати, які висновки базуються на документально підтверджених фактах, а які є результатом аналітичного узагальнення або прогнозування. Такий підхід дозволяє критично оцінити представлені результати та сформулювати власну позицію щодо досліджуваних питань.

Забезпечення достовірності наукових висновків передбачає використання перевірених джерел інформації, включаючи офіційні документи, нормативно-правові акти, судову практику, статистичні дані та авторитетні наукові публікації. Надійність результатів досягається через застосування апробованих методологічних підходів, логічну несуперечність аргументації та можливість верифікації отриманих висновків іншими дослідниками.

Особливого значення принцип наукової об'єктивності набуває при дослідженні проблем забезпечення прав військовослужбовців в умовах воєнного стану, коли доступ до інформації може бути

обмежений, а деякі дані можуть мати конфіденційний характер. У таких умовах слід особливо чітко перевіряти достовірність використовуваних джерел та уникати поширення недостовірної або непідтвердженої інформації.

Дотримання принципу наукової об'єктивності також передбачає визнання обмежень дослідження та чесне зазначення тих аспектів проблеми, які не вдалося повною мірою дослідити через об'єктивні причини, що підвищує довіру до наукових результатів та створює підґрунтя для подальших досліджень у цій сфері.

Інший принци – це принцип конкретності. Принцип конкретності вимагає врахування специфічних особливостей об'єкта дослідження, зокрема особливого правового статусу військовослужбовців та специфіки їх службової діяльності. Застосування принципу конкретності в дослідженні адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців передбачає усвідомлення особливостей характеристик військової служби, які принципово відрізняють її від інших видів професійної діяльності. Військовослужбовці мають особливий правовий статус, який характеризується поєднанням загальногромадянських прав з специфічними правами та обов'язками, пов'язаними з виконанням завдань забезпечення національної безпеки та оборони держави.

Специфіка правового статусу військовослужбовців проявляється у їх підпорядкуванні не лише загальному адміністративному законодавству, але й спеціальним нормативно-правовим актам військової сфери, що створює складну систему правового регулювання, у якій загальні принципи адміністративного права переплітаються з особливими принципами військового права, такими як єдиноначальність, субординація, військова дисципліна та безумовне виконання наказів.

Особливості службової діяльності військовослужбовців зумовлюють специфічні умови реалізації їхніх прав. Військова служба характеризується підвищеним ризиком для життя та здоров'я, обмеженням у виборі місця проходження служби, особливим режимом

службового часу та відпочинку, а також можливими обмеженнями деяких конституційних прав у зв'язку з необхідністю забезпечення військової безпеки та ефективності виконання службових завдань.

Принцип конкретності вимагає врахування різних категорій військовослужбовців та специфіки їх правового становища, що включає розмежування між військовослужбовцями строкової служби, військовослужбовцями за контрактом, офіцерами різних рангів, військовослужбовцями спеціальних підрозділів тощо. Кожна категорія має свої особливості правового статусу, обсяг прав та обов'язків, що повинно знайти відображення в дослідженні.

Особливого значення принцип конкретності набуває при дослідженні забезпечення прав військовослужбовців в умовах воєнного стану. Військовий стан суттєво змінює умови проходження військової служби, впливає на обсяг та порядок реалізації прав військовослужбовців, створює нові виклики для системи їх адміністративно-правового захисту. Конкретність вимагає детального аналізу цих змін та їх впливу на правовий статус різних категорій військовослужбовців.

Принцип конкретності також передбачає врахування територіальних особливостей забезпечення прав військовослужбовців. Умови служби та можливості реалізації прав можуть суттєво відрізнятися залежно від місця дислокації військових частин, близькості до зони бойових дій, рівня розвитку соціальної інфраструктури у місці проходження служби.

Крім того, конкретність дослідження вимагає врахування темпоральних факторів – часових рамок проходження військової служби, етапів військової кар'єри, періодів мобілізації та демобілізації, які по-різному впливають на обсяг та характер прав військовослужбовців.

Застосування принципу конкретності дозволяє уникнути абстрактних узагальнень та сформулювати практично значущі рекомендації щодо вдосконалення адміністративно-правового

забезпечення прав військовослужбовців, які враховують реальні умови їх службової діяльності та особливості правового статусу.

Водночас, слід наголосити, що для глибокого розуміння таких особливостей варто мати концепт загального правового статусу військовослужбовців.

Щодо методів пізнання [58], то для дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців доцільно використати такі. По-перше, це аналіз і синтез. Метод аналізу та синтезу використовується для розчленування складного правового явища на окремі складові частини з подальшим їх об'єднанням у цілісну картину, що дозволяє детально вивчити кожен елемент системи адміністративно-правового забезпечення та встановити закономірності їх взаємодії.

Аналіз як дослідницький прийом передбачає системне виділення структурних компонентів об'єкта дослідження, виявлення специфічних властивостей окремих елементів, визначення їхніх функцій у межах загальної системи [59, с. 36–37]. Завдяки цьому стає можливим глибше зрозуміти зміст та особливості нормативного регулювання, організаційних механізмів і процедур реалізації прав військовослужбовців.

Водночас сам по собі аналіз не забезпечує повноти наукового пізнання, оскільки розчленування об'єкта не дає уявлення про його функціонування як єдиного цілого. Тому його результативність безпосередньо пов'язана із застосуванням синтезу, який полягає в логічному поєднанні отриманих аналітичних даних, їх систематизації та побудові узагальненої моделі досліджуваного явища [105, с. 13–17]. Поєднання аналізу та синтезу дає змогу подолати односторонність сприйняття об'єкта, врахувати взаємозв'язки між окремими правовими нормами, інститутами та механізмами реалізації прав військовослужбовців.

Особливої ваги цей метод набуває у сфері адміністративного права, де об'єкт дослідження є багатокомпонентним і характеризується складною внутрішньою структурою. Таким чином, послідовне

застосування аналізу та синтезу забезпечує глибину та цілісність наукового дослідження, сприяє формулюванню обґрунтованих теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо удосконалення системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців.

Методи дедукції та індукції посідають важливе місце у структурі логічних прийомів пізнання та застосовуються у взаємозв'язку, доповнюючи один одного. Їх використання забезпечує як рух дослідження від загального до окремого, так і від одиничного до загального, що у сукупності дозволяє досягти високого рівня обґрунтованості наукових висновків.

Дедукція передбачає логічне виведення конкретних положень із загальних теоретичних засад, принципів або гіпотез. У межах дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців дедуктивний метод дозволяє на основі загальних принципів адміністративного права, теорії прав людини та конституційних засад визначити особливості нормативного регулювання, специфіку організації правозастосовної діяльності у військовій сфері. Дедуктивний підхід забезпечує логічну послідовність аргументації, внутрішню узгодженість викладення матеріалу та можливість перевірки достовірності зроблених висновків шляхом зіставлення їх із вихідними теоретичними засадами.

Індукція, у свою чергу, орієнтує на рух від одиничних фактів, конкретних випадків правозастосовної практики та емпіричних спостережень до формулювання узагальнень і наукових висновків. Застосування індуктивного методу у цьому контексті дозволяє на основі аналізу практики діяльності органів державної влади, судових рішень, нормативно-правових актів та статистичних даних виявляти типові проблеми та прогалини у сфері забезпечення прав військовослужбовців. Узагальнення цих фактів створює підґрунтя для розроблення рекомендацій щодо удосконалення чинного адміністративного законодавства та управлінських механізмів.

Поєднання дедукції та індукції забезпечує динамічний і взаємобалансований характер наукового пізнання: дедукція гарантує

теоретичну цілісність і концептуальну визначеність, тоді як індукція дозволяє перевіряти теоретичні побудови на практиці, ґрунтувати їх на реальному стані правозастосування. Такий підхід сприяє виробленню обґрунтованих і практично значущих висновків, що відповідають як вимогам наукової об'єктивності, так і потребам розвитку адміністративно-правового механізму захисту прав військовослужбовців.

Серед спеціально-юридичних методів предмет дослідження вимагає використання формально-юридичного методу [67; 126; 325; 348] та методу правового моделювання [130; 202; 337; 357].

Формально-юридичний метод є основним інструментом дослідження нормативно-правових актів, що регулюють права військовослужбовців. Цей метод дозволяє здійснити детальний аналіз правових норм, виявити їх структуру, зміст, співвідношення та ієрархію в системі законодавства. Його застосування передбачає текстуальний і логіко-юридичний розгляд норм права з метою з'ясування їх смислу, визначення сфери дії, встановлення точності термінології та відповідності загальним принципам правової системи.

Формально-юридичний метод є необхідним для забезпечення правильного тлумачення норм, запобігання суперечностям і прогалинам у правозастосовній практиці, особливо у такій складній і специфічній сфері, як регулювання правового статусу військовослужбовців. Застосування цього методу дозволяє не лише оцінити повноту та якість правового регулювання, а й виявити внутрішню узгодженість норм, їх відповідність Конституції України, міжнародно-правовим стандартам та принципам адміністративного права.

Особливої актуальності формально-юридичний метод набуває під час аналізу колізійних норм та норм з відсильними чи бланкетними положеннями, які часто зустрічаються у військовому законодавстві та актах сектору оборони, що уможливорює систематизацію правового матеріалу, чітке визначення обсягів прав і обов'язків суб'єктів, а також виявлення прогалин чи неузгодженостей,

що можуть стати перешкодою для належної реалізації прав військовослужбовців на практиці.

Таким чином, формально-юридичний метод забезпечує точність і логічну завершеність дослідження, сприяє формулюванню науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення нормативної бази у сфері адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців.

Метод правового моделювання використовується для створення теоретичних конструкцій оптимальної системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців. Застосування цього методу ґрунтується на здатності дослідника абстрагуватися від суперечливих чи фрагментарних аспектів реальної правозастосовної практики і на основі узагальнених знань, норм і принципів сконструювати ідеальну або наближену до ідеальної модель досліджуваного правового явища.

У межах дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців правове моделювання дає можливість уявити систему правових норм, інститутів і процедур у їх оптимальній взаємодії, виявити недоліки чинного правового регулювання та визначити шляхи їх усунення. За допомогою цього методу можна прогнозувати результати запровадження певних правових інновацій, оцінювати їх вплив на стан забезпечення прав військовослужбовців, а також розробляти практичні рекомендації щодо удосконалення адміністративного законодавства й управлінської діяльності у військовій сфері.

Особливістю правового моделювання є його комплексний характер: воно поєднує елементи логіко-юридичного, системного та порівняльного аналізу, спирається на результати використання інших методів – аналізу, синтезу, індукції та дедукції. Такий підхід дозволяє не лише відтворити фактичний стан правового забезпечення прав військовослужбовців, а й сформулювати бачення його розвитку відповідно до принципів правовладдя, гарантування людської гідності та ефективного функціонування системи державного управління.

Таким чином, метод правового моделювання виступає важливим інструментом наукового прогнозування, що забезпечує цілісність і практичну спрямованість дослідження та сприяє формуванню науково обґрунтованих пропозицій щодо реформування адміністративно-правових механізмів у сфері військової служби.

Необхідно підкреслити, що у процесі дослідження застосовано (хоча і частково) соціологічний метод [84; 118; 136], який дав змогу залучити емпіричну інформацію щодо практики реалізації прав військовослужбовців, проблемних аспектів взаємодії із органами державної влади та фактичного стану адміністративно-правових гарантій у військовій сфері.

Емпіричні методи дослідження включають аналіз статистичних даних щодо стану дотримання прав військовослужбовців. Ці методи дозволяють отримати об'єктивну інформацію про реальний стан правозастосовної практики та виявити проблемні аспекти реалізації прав військовослужбовців.

У межах методології варто також наголосити, що специфіка дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців зумовлює необхідність врахування подвійної природи їх правового статусу: як громадян держави та як осіб, що перебувають на військовій службі. Така специфіка вимагає застосування комплексного підходу до аналізу як загальних конституційних прав, так і спеціальних прав та обов'язків, пов'язаних з військовою службою.

Окрім цього, додамо, що кардинально різним є розуміння прав військовослужбовців у межах держав з різним типом розуміння права. Залежно від правової традиції, домінуючої правової доктрини та рівня розвитку інститутів демократичного врядування сутнісні характеристики прав військовослужбовців, обсяг і зміст гарантій їх реалізації можуть істотно відрізнятись. Так, у правових системах, що ґрунтуються на демократичних і правовладних засадах, права військовослужбовців розглядаються переважно як невід'ємна частина загальної системи людських прав, які зберігають свій фундаментальний характер навіть у специфічних умовах

військової служби (права людини є природними [161, с. 29–34; 165, с. 8–26; 163, с. 88–89]). Такий підхід зумовлює пріоритетність інтересів особи та обмеження дискреції органів військового управління виключно межами, визначеними законом і правовими принципами.

Натомість у державах, де превалює авторитарне або позитивістсько-легістське розуміння права, права військовослужбовців часто розглядаються крізь призму службової необхідності, підпорядкування дисципліні та корпоративним інтересам військової організації. У таких юрисдикціях права військовослужбовців нерідко сприймаються не як невід'ємні людські права, а як надані державою привілеї, які можуть бути обмежені з міркувань оборонної безпеки чи політичної доцільності.

Таким чином, зіставлення різних підходів до розуміння прав військовослужбовців у межах різних правових систем дає змогу глибше усвідомити не лише формально-юридичні, а й доктринальні та ціннісні засади їх регулювання, що має безпосереднє значення для вироблення концептуальних моделей адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, адже запозичення іноземного досвіду потребує критичного переосмислення з урахуванням типу правової системи, рівня розвитку інститутів правовладдя та усталених практик правозастосування.

Отже, застосована методологія забезпечує комплексний та всебічний аналіз проблем адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, що створює необхідні передумови для формулювання обґрунтованих висновків та практичних рекомендацій щодо удосконалення відповідного правового регулювання.

Висновки до розділу 1

1. Проведений аналіз стану наукового осмислення проблематики адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців дозволяє сформулювати наступні узагальнення.

Збройна агресія російської держави проти України, розпочата у 2014 році, стала переломним моментом у розвитку вітчизняної військово-правової науки, трансформувавши дослідницькі пріоритети від переважно теоретичних розвідок до практично орієнтованих наукових досліджень. Це зумовило формування нового напрямку правових досліджень, спрямованого на вирішення актуальних проблем забезпечення прав та інтересів військовослужбовців в умовах збройного конфлікту.

Аналіз наявного наукового доробку свідчить про наявність значного методологічного підґрунтя для дослідження адміністративно-правового забезпечення оборонної сфери загалом. Роботи вітчизняних дослідників створили фундаментальну теоретичну базу для розуміння специфіки адміністративно-правового регулювання у військовій сфері, окресливши концептуальні засади державного управління обороною, особливості цивільно-військових відносин та правового статусу військовослужбовців в особливих правових режимах.

Водночас, попри наявність окремих наукових розвідок, галузь адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців характеризується фрагментарністю дослідження та відсутністю комплексного системного підходу. Більшість наукових праць зосереджується на вивченні окремих аспектів військово-службових відносин, що унеможливляє формування цілісного уявлення про механізм забезпечення прав військових як самостійний правовий інститут.

Недостатня наукова розробленість цієї проблематики створює серйозні ризики для ефективного функціонування системи правового захисту військовослужбовців та може призвести до системних

недоліків у практичній реалізації їхніх законних інтересів. Особливої актуальності ця проблема набуває в контексті необхідності адаптації національної системи забезпечення прав військових до сучасних викликів національній безпеці.

Отже, існує нагальна потреба у проведенні комплексного дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, що дозволить створити науково обґрунтовану систему правових гарантій для осіб, які виконують функції із забезпечення національної безпеки та оборони держави, й стане важливим кроком у напрямі підвищення ефективності військового управління та зміцнення обороноздатності України.

Проведений аналіз наукових джерел із проблематики адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців дозволяє запропонувати їх системну структуру за предметно-методологічним критерієм на три основні групи, кожна з яких виконує специфічні функції у формуванні цілісного наукового підходу до досліджуваної проблематики.

Перша група джерел, що охоплює загальнотеоретичні аспекти розуміння прав людини та правового статусу, формує фундаментальне понятійно-категоріальне підґрунтя для подальшого аналізу специфічних аспектів військово-правових відносин. Ця група не лише створює методологічну основу дослідження, але й виявляє системні прогалини у чинному законодавстві, зокрема відсутність прямого закріплення принципу дотримання прав людини у Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», що потребує нормативного врегулювання.

Друга група наукових джерел, присвячена адміністративно-правовому забезпеченню як самостійному феномену адміністративного права, створює концептуально-методологічну базу для розуміння структурних компонентів (нормативної, інституційної та функціональної складових) та механізмів функціонування адміністративно-правового регулювання у військовій сфері. Ця група забезпечує теоретичну основу для визначення змісту, меж та особливостей

адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців як специфічної категорії правових відносин.

Третя група джерел, що характеризується галузевою спрямованістю та практичною орієнтацією, надає емпіричну базу для розуміння специфіки правового регулювання військово-службових відносин. Водночас аналіз цієї групи виявляє значну фрагментарність наявних досліджень, відсутність системного підходу та недостатню увагу до теоретико-методологічних засад, що створює прогалини у формуванні цілісного уявлення про систему адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців.

Критичний аналіз наукового доробку засвідчує, що попри наявність значного масиву досліджень у кожній із виокремлених груп, існує нагальна потреба у комплексному дослідженні адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців як цілісного правового інституту. Така необхідність зумовлена потребою створення єдиної теоретико-методологічної основи, формування чіткого концепту у цій сфері, а також адаптації національної системи забезпечення прав військових до європейських стандартів та сучасних викликів національній безпеці.

Отже, наявний стан наукової розробленості проблематики, хоча і створює достатнє теоретичне підґрунтя для дослідження, водночас актуалізує необхідність проведення комплексного системного дослідження, спрямованого на формування цілісної концепції адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців як взаємопов'язаної системи правових механізмів, що функціонує в специфічних умовах військової служби.

2. Проведений аналіз методологічної основи дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців засвідчує, що застосування комплексу взаємопов'язаних наукових підходів створює фундамент для всебічного та глибокого вивчення досліджуваної проблематики.

Діалектичний підхід як провідна методологічна основа забезпечує розуміння адміністративно-правового забезпечення прав

військовослужбовців у динаміці, розкриваючи внутрішні суперечності та взаємозв'язки правових явищ. Означений підхід дозволяє врахувати постійні трансформації правової системи під впливом як внутрішніх потреб реформування, так і зовнішніх факторів, зокрема необхідності адаптації до європейських та міжнародних стандартів. Особливо цінним є можливість дослідження правового статусу військовослужбовців у єдності трьох рівнів абстракції – загального, особливого та одиничного.

Системний підхід доповнює діалектичний, забезпечуючи розгляд досліджуваного об'єкта як цілісної, структурно впорядкованої системи. Його методологічна цінність полягає в можливості виявлення синергетичного ефекту взаємодії різних елементів системи, встановлення функціональних зв'язків між ними та прогнозування розвитку системи. Системний підхід дозволяє подолати фрагментарність дослідження на користь комплексного аналізу всіх компонентів механізму правового забезпечення.

Історичний підхід забезпечує розуміння сучасного стану системи як результату тривалого еволюційного процесу, що має свою внутрішню логіку та закономірності. Означений підхід дозволяє уникнути поверхового аналізу правових інститутів, розкриваючи глибинні причини їх сучасного стану через призму історичного розвитку.

Методологічна обґрунтованість дослідження посилюється взаємодоповнюваністю застосованих підходів. Поєднання діалектичного підходу із системним створює можливості для розуміння правових явищ як у статиці, так і в динаміці. Інтеграція історичного підходу з іншими методологічними підходами забезпечує врахування темпорального виміру правового розвитку та його соціальної зумовленості.

Структурно-функціональний підхід доповнює методологічний інструментарій дослідження, забезпечуючи аналіз системи адміністративно-правового забезпечення як цілісного утворення взаємопов'язаних елементів. Цей підхід особливо цінний для

виявлення дисфункцій у системі та аналізу її трансформації в умовах воєнного стану, що дозволяє оцінити адаптивність правових механізмів до екстремальних умов.

Порівняльно-правовий підхід розширює дослідницькі можливості через зіставлення українського законодавства з правовими системами інших держав. Означений підхід дозволяє виявити прогалини національного законодавства, визначити найбільш ефективні моделі захисту прав військовослужбовців та обґрунтувати напрями гармонізації українського права з міжнародними стандартами. Водночас, з огляду на унікальний досвід протидії агресії, український досвід може становити інтерес для інших держав.

Функціональний підхід забезпечує практичну спрямованість дослідження через аналіз реальної діяльності суб'єктів забезпечення прав військовослужбовців. Цей підхід дозволяє оцінити ефективність адміністративно-правових механізмів не лише через формальні нормативні приписи, але й через результативність їх практичного застосування, що є особливо важливим для розробки обґрунтованих пропозицій щодо оптимізації системи.

Синергетичний ефект від комплексного застосування всіх розглянутих методологічних підходів створює теоретичне підґрунтя для всебічного дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців. Взаємодоповнюваність діалектичного, системного, історичного, структурно-функціонального, порівняльно-правового та функціонального підходів забезпечує можливість аналізу досліджуваного феномену в різних вимірах – часовому, структурному, функціональному та компаративному.

Таким чином, обрана методологічна основа створює необхідні теоретичні передумови для проведення комплексного дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, що дозволить виявити закономірності функціонування відповідної системи, її проблемні аспекти та обґрунтувати науково-практичні рекомендації щодо її удосконалення в умовах сучасних викликів національної безпеці України.

Застосування принципу наукової об'єктивності гарантує неупереджений аналіз фактичного матеріалу та врахування різноманітних позицій суб'єктів адміністративно-правових відносин у військовій сфері. Принцип конкретності дозволяє врахувати специфічні особливості правового статусу різних категорій військовослужбовців, територіальні та темпоральні фактори, що особливо важливо в умовах воєнного стану.

Поєднання загальнонаукових методів (аналіз і синтез, дедукція та індукція) зі спеціально-юридичними методами (формально-юридичний метод та метод правового моделювання) створює методологічний «каркас» для всебічного дослідження проблематики. Включення соціологічного методу та емпіричних прийомів забезпечує зв'язок теоретичних побудов з практикою правозастосування.

Особливу увагу варто звернути на визнання подвійної природи правового статусу військовослужбовців, що вимагає врахування як їх загальногромадянських прав, так і специфічних прав та обов'язків, пов'язаних з військовою службою, що створює основу для збалансованого підходу до правового регулювання, який поєднує вимоги військової дисципліни з гарантуванням фундаментальних прав людини.

Важливим методологічним положенням є усвідомлення впливу правових традицій та типу праворозуміння на сутнісні характеристики прав військовослужбовців. Розуміння цих відмінностей між демократичними правовими системами, де права військовослужбовців розглядаються як невід'ємна частина системи людських прав, та авторитарними системами, де вони часто сприймаються як державні привілеї, має принципове значення для розробки ефективних механізмів правового захисту.

РОЗДІЛ 2

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРАВОВІ ЗАСНОВКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

2.1 Доктринальне визначення адміністративно-правових гарантій прав військовослужбовців

В умовах сьогодення забезпечення прав військовослужбовців має першочергове значення. Вони відіграють вирішальну роль у гарантуванні суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки України. З огляду на сучасні виклики, такі як збройні конфлікти, терористичні загрози та гібридні війни, необхідно не лише забезпечити військових необхідним озброєнням, а й розробити дієву систему адміністративно-правового забезпечення їхніх прав. Йдеться про усвідомлення того, що боєздатність армії значною мірою залежить від рівня захищеності її особового складу – не тільки фізичної, а й правової. І саме адміністративно-правовий механізм має стати тим інструментом, який забезпечить баланс між публічними інтересами та індивідуальними правами військовослужбовців.

У контексті масштабного застосування сили, нестабільності безпекового середовища та збільшення навантаження на військовослужбовців, необхідність створення ефективної

системи адміністративно-правового забезпечення їхніх прав постає не як факультативна опція, а як необхідна складова функціонування демократичної та правовладної держави.

Сучасні війни – це не лише протистояння на полі бою, але й виклики для правової системи, яка має гарантувати, що права військових не будуть «принесені в жертву» військовій доцільності. Адміністративно-правовий механізм, у цьому контексті, повинен забезпечувати не тільки оперативне і справедливе вирішення спорів, пов'язаних із проходженням військової служби, матеріальним забезпеченням чи дисциплінарною відповідальністю, а й гарантувати доступ до ефективних засобів захисту у випадках порушень.

Особливої уваги потребує питання взаємодії між військовими інституціями та органами адміністративної юстиції, оскільки саме в умовах надзвичайного чи воєнного стану зростає ризик надмірного обмеження прав, а отже – і необхідність ефективного контролю за діями органів влади. У цьому контексті актуальною є розробка спеціалізованих процедур, адаптованих до умов воєнного часу, але водночас таких, що не нівелюють стандартів правовладдя.

Наголосимо, що гарантування прав військовослужбовців – це не тільки завдання дотримання соціальної справедливості, але й необхідна умова для зміцнення обороноздатності країни. Військовослужбовці потребують чітко визначених прав та обов'язків, соціальних гарантій та ефективних механізмів їх реалізації.

Зважаючи на те, що значна кількість українських військовослужбовців бере участь у бойових діях на лінії бойового зіткнення, питання їхнього правового та соціального захисту набуває особливої гостроти. Більше того, у зв'язку зі зміцненням позицій Збройних Сил України в системі національної безпеки, виникає необхідність удосконалити законодавство, що визначає права та обов'язки військових, а також забезпечує їхню правову та соціальну захищеність [304, с. 81–85].

Дослідження вказаної проблематики ґрунтується на наукових працях таких авторитетних фахівців, як В. Авер'янов, О. Бандурка,

Ю. Битяк, В. Галунько, І. Голосніченко, О. Зайчук, А. Комзюк, В. Колпаков, Т. Коломoeць, Д. Лук'янов, О. Негодченко, В. Пашинський, В. Погорілко, П. Рабінович, А. Селіванов, М. Хавронюк, В. Шульгін, В. Ященко та інші [304, с. 81–82].

Проте, у роботах цих авторів акцентується увага на загальних принципах адміністративного та військового права, або аналізуються більш широкі чи спеціалізовані питання.

«Оборона держави, підтримання її єдності, недоторканності кордонів та збереження стратегічної стабільності покладаються на військові формування, які діють виключно в інтересах суспільства та національної безпеки. Їхня діяльність не може бути спрямована проти демократичних інституцій або використовуватись як засіб тиску на цивільне населення. Особи, які проходять службу в оборонних структурах, а також члени їхніх родин, мають гарантовану підтримку з боку державних інституцій у соціальній, правовій та матеріальній сферах» [149] – такі основні положення відображені у ст. 17 Конституції України.

Це положення є важливим, оскільки воно не лише окреслює основні функції Збройних Сил, але й покладає на державу обов'язок забезпечувати соціальний та правовий захист військовослужбовців. Отже, держава бере на себе важливу функцію правового захисту військовослужбовців, що включає закріплення в законодавстві України прав та свобод військовослужбовців, їхніх обов'язків та відповідальності, соціальних пільг і гарантій, а також правовий механізм їх реалізації.

Вкажемо і на ст. 2 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», відповідно до якої ніхто не має права обмежувати права та свободи військовослужбовців та членів їхніх сімей [285].

Наведене визначає доцільність комплексного вивчення поняття адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, чітке розуміння якого є фактором належного функціонування системи публічної влади в умовах зростання безпекових ризиків.

У ситуаціях, коли держава змушена діяти в режимі надзвичайної мобілізації ресурсів, саме якість і ефективність правового механізму, що регулює статус військовослужбовців, відіграє важливу роль у збереженні балансу між потребами оборони та дотриманням фундаментальних прав. Тому формування цілісного уявлення про сутність і межі такого забезпечення становить важливу передумову для подальших досліджень як у сфері національного законодавства, так і у контексті порівняльного аналізу з правовими системами демократичних держав.

При цьому, на нашу думку, методологічно правильним для визначення поняття адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців є з'ясування змісту понять «адміністративно-правове забезпечення» та «права військовослужбовців», оскільки лише шляхом аналітичного розмежування й уточнення цих категорій можливо уникнути термінологічної невизначеності, яка ускладнює як теоретичне осмислення проблематики, так і її практичне застосування. Такий підхід забезпечує системність дослідження та дозволяє сформувати цілісну наукову конструкцію, що відповідає сучасним викликам у сфері публічного управління та безпеки.

У цьому підрозділі роботи ми приділимо увагу висвітленню змісту концепту «адміністративно-правове забезпечення». Наступний підрозділ буде присвячений з'ясуванню змісту поняття права військовослужбовців та генезі відповідного явища.

Аналіз наукової літератури за галуззю адміністративного права свідчить про помітну тенденцію до активного використання концепту «адміністративно-правове забезпечення» у теоретичних розвідках і прикладних дослідженнях [61; 68; 177; 191; 327; 349; 350]. Особливо слід наголосити, що таке поєднання – назви галузі права та функціонального напрямку діяльності (забезпечення) – є характерним саме для адміністративного права. На відміну від цього, у суміжних галузях, зокрема кримінальному праві, вживання аналогічних термінів, як-от «кримінально-правове забезпечення»,

є поодиноким та не набуло системного поширення. Це свідчить не лише про лінгвістичну та концептуальну специфіку адміністративно-правового дискурсу, а й про те, що в межах цієї галузі права саме «забезпечення» використовується як ключова ознака взаємодії права та управлінської практики.

Водночас слід підкреслити, що, попри широку використовуванисть терміна, на рівні доктрини досі не сформовано єдиного і усталеного розуміння його змісту. У наукових працях простежуються різні підходи до тлумачення поняття «адміністративно-правове забезпечення» – одні автори розглядають його як сукупність правових засобів і механізмів, за допомогою яких держава реалізує управлінські функції (В. Ліпкан визначає правове забезпечення як створення та належне функціонування систем управління через вплив і систематизацію всіх юридичних засобів, таких як норми права, правовідносини, права й обов'язки, акти тощо [340, с. 520]); інші – як діяльність публічної адміністрації, спрямовану на впровадження певних функцій чи досягнення цілей, передбачених законом (так, наприклад, І. Шопіна вказує, що адміністративно-правове забезпечення передбачає, що цілі правового регулювання визначаються передусім у сфері публічного адміністрування, а саме суб'єктами громадянського суспільства та бізнесу, які потребують певних змін у суспільних відносинах. У цьому контексті держава має завдання створювати або коригувати умови за допомогою правових інструментів для максимально ефективного досягнення цілей цих суб'єктів [359, с. 143]); ще інші – як систему адміністративно-правових норм, що регулюють окремі напрями управлінської діяльності (визначають правове забезпечення як вплив на права і свободи громадян, що здійснюється переважно через правові норми [207, с. 160]).

Це концептуальне розмаїття спричиняє труднощі як у теоретичному осмисленні феномену, так і в його практичному застосуванні, зокрема при розробленні нормативних актів, формуванні публічної політики та здійсненні контрольних функцій.

Відсутність єдності щодо дефініції створює загрозу семантичного розмивання поняття, а отже, й втрати його евристичної цінності для адміністративно-правової науки. Таким чином, існує об'єктивна потреба у доктринальному узгодженні підходів до розуміння адміністративно-правового забезпечення як правового феномену, що має не лише прикладне, а й методологічне значення.

Так, у цьому сенсі слід погодитись з вітчизняним науковцем відносно того, що поняття «адміністративно-правове забезпечення» все частіше застосовують для опису того, як адміністративне право впливає на різні галузі державного управління, охоплюючи відповідні процеси, явища та види діяльності [121, с. 37].

За О. Наливайком, сутність «забезпечення прав людини» полягає у скоординованій діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та громадян, метою якої є формування умов (гарантій) для належної та постійної реалізації і охорони прав людини. [203, с. 22].

Підхід О. Наливайка до тлумачення феномена «забезпечення прав людини», який акцентує увагу на діяльності не лише державних органів, але й органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань та навіть окремих громадян у створенні умов для реалізації та захисту прав, викликає низку критичних зауваг, викладаючи які, ми досить детально проаналізуємо відповідні положення, так як вони мають доволі важливе значення, виконуючи пропедевтичну функцію щодо розуміння терміно-поняття, що нами досліджуються.

Так, по-перше, вкажемо на розмитість відповідальності. Насамперед, запропонований підхід розмиває ключовий принцип сучасної теорії прав людини: виняткова відповідальність держави за забезпечення прав. Правозобов'язальною стороною в системі прав людини є саме держава, а не громадяни чи громадські об'єднання. Останні можуть відігравати роль у сприянні реалізації прав, однак не є суб'єктами, що несуть юридичний обов'язок щодо їхнього забезпечення. Поширення обов'язку «забезпечення» на громадськість нівелює

зобов'язання держави та створює підміну понять, яка є неприйнятною в умовах принципу верховенства права.

По-друге, вкажемо на небезпеку «колективної відповідальності». Ідея про те, що всі суб'єкти суспільства відповідають за забезпечення прав, створює ілюзію «розділеної» відповідальності. У правовому сенсі це веде до небезпечного релятивізму, де складно ідентифікувати відповідального за порушення чи неналежне забезпечення прав. У демократичній державі права людини мають інституційну охорону, і перекладання цього обов'язку на інших суб'єктів – це своєрідна форма делегування державної неспроможності.

Розглянемо цей аспект більш детально, виходячи з його методологічного значення, зокрема для розуміння суб'єктів «забезпечення». Концепція, згідно з якою всі суб'єкти суспільства – держава, органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання, окремі громадяни – несуть спільну відповідальність за забезпечення прав людини, породжує хибне уявлення про те, що захист і реалізація прав – це «спільна справа», відповідальність за яку рівномірно розподілена між усіма учасниками соціального життя. У такій парадигмі зникає чітке розмежування між носієм права і зобов'язаним суб'єктом, що підриває саму правову природу прав людини.

У царині права доволі важливо (навіть, необхідно) точно ідентифікувати суб'єкта, відповідального за порушення чи неналежне виконання зобов'язань щодо прав. Якщо відповідальність «розмивається» по всіх суб'єктах суспільства, то при порушенні прав постає низка питань:

- хто зобов'язаний припинити порушення?
- хто має бути притягнутий до відповідальності?
- хто компенсує завдану шкоду?

У відповідності до стандартів правовладдя, лише держава – як основний носій публічної влади та зобов'язаний суб'єкт – може й повинна відповідати на ці запитання.

Додамо, що ідея «колективної відповідальності» фактично релятивізує державне зобов'язання щодо прав. Замість того, щоб

вимагати від держави конкретних дій, інституційних гарантій, належного фінансування правозахисних механізмів, фокус зміщується на «суспільну взаємодію» чи «спільну відповідальність». Це дає державі можливість знімати з себе провину за порушення чи нехтування правами, перекладаючи її на інших: «це громадяни мали дбати про реалізацію прав», «це місцева влада не забезпечила», або навіть – «це самі постраждали не скористалися своїми правами».

У демократичній державі права людини мають інституційну охорону, що передбачає не лише формальне закріплення прав у текстах законів (хоча формальне відображення не має такого важливого значення, виходячи з природи прав людини), а й створення спеціалізованих інституцій (судів, омбудсмана, органів правопорядку, системи безоплатної правової допомоги тощо), які функціонально зобов'язані забезпечувати реалізацію та захист прав. Ігнорування цього інституційного виміру на користь ідеї «колективного забезпечення» – це делегування державної неспроможності, спроба приховати інституційні вади чи відсутність політичної волі під риторикою суспільної відповідальності.

Відповідно, права людини передбачають обов'язок держави створити ефективні механізми для їхньої реалізації, захисту та відновлення у разі порушення. Інституційна охорона передбачає наявність незалежних судів, органів конституційного нагляду, омбудсмана, ефективною системи правової допомоги та інших структур, здатних гарантувати не лише декларативне, а й практичне здійснення прав. Вона також означає, що саме держава, а не громадяни чи громадські об'єднання, несе первинну і безумовну відповідальність за забезпечення умов, у яких права людини є реальними, а не суто формальними.

Поняття «забезпечення прав» у правовому значенні має чітке функціональне навантаження: воно означає сукупність обов'язків держави, спрямованих на створення умов для вільного та безпечного здійснення прав. Заміна цього змісту метафорою «спільного піклування» чи «громадської відповідальності» веде до підміни

понять: гарантії перетворюються на рекомендації, обов'язки – на побажання, а юридична відповідальність – на моральну.

Таким чином, ідея «колективного забезпечення» прав є концептуально хибною і загрозливою з погляду правової визначеності, інституційної відповідальності та дотримання принципу верховенства права. Вона не лише унеможлиблює ефективне притягнення держави до відповідальності, а й створює ґрунт для її відмови від виконання фундаментальних обов'язків щодо прав людини. У сучасній правовій державі забезпечення прав не може бути спільним обов'язком – це виключна функція публічної влади.

По-третє, вкажемо на ігнорування функціонального виміру держави. Концепція забезпечення прав має розглядатися не як загальна «допомога» з боку всіх членів суспільства, а як функція держави в межах її публічної відповідальності. Тільки держава володіє ресурсами, владою та легітимними механізмами для створення правових гарантій, процедур, інституційних структур і санкційних засобів для реалізації та захисту прав. Виведення з цього фокусу держави веде до девальвації публічно-правової природи прав і свобод людини.

Мова йде про спотворення уявлення про те, хто саме є зобов'язаним суб'єктом щодо реалізації прав людини, та яке місце у цьому процесі займає держава. Концепція забезпечення прав не може розглядатися як загальне моральне зобов'язання або «солідарна участь» усіх членів суспільства. Такий підхід хибно трактує забезпечення прав як етико-соціальну категорію замість розуміння її як функції публічної влади, яка є юридично зобов'язаною до створення й підтримання механізмів реалізації прав.

Держава у демократичному суспільстві – це інституційний суб'єкт, який володіє монополією на застосування публічної влади, фінансовими та адміністративними ресурсами, а також легітимними механізмами формування правового порядку. Тільки держава має реальні інструменти, щоб:

- встановлювати юридичні процедури реалізації прав;

- створювати правозахисні інституції (суди, омбудсман, органи слідства);
- забезпечувати санкційні засоби проти порушників;
- гарантувати доступ до правосуддя та правової допомоги;
- формувати політику, орієнтовану на включення вразливих груп.

Іншими словами, забезпечення прав – це не факультативна добродесність держави, а її інституційна функція, яка впливає з принципів правоваддя та конституціоналізму. У цьому сенсі не можна не згадати слів вітчизняного науковця В. Копчі про те, що правозахисна функція є ключовою функцією сучасної держави, що полягає в її цілеспрямованій діяльності із забезпечення захисту та реалізації права в рамках існуючого інституційного правопорядку, який ґрунтується на конституційних принципах [150, с. 137].

Слушною, у означеному аспекті є й теза А. Бондаренко про те, що усвідомлення справжньої сутності правозахисної діяльності держави базується на пріоритеті людських цілей і цінностей та є необхідною ознакою державної діяльності в епоху модернізації. Створення демократичної, соціальної, правової держави, де людина та її права і свободи є головною цінністю, вимагає проведення активної та цілеспрямованої правозахисної політики. Правозахисна функція є одним з її найважливіших елементів [64, с. 287].

Виведення держави з фокусу аналізу означає фактичну десуб'єктивізацію обов'язкового характеру забезпечення прав. Якщо держава втрачає центральне місце у цьому процесі, права перетворюються на умовні, ситуативні можливості, які залежать від доброї волі недержавних суб'єктів: бізнесу, громадських організацій, чи навіть пересічних громадян.

Це веде до девальвації публічно-правової природи прав людини – адже правовий статус прав передбачає не просто їх визнання, а їхнє забезпечення інституційною примусовою силою. В іншому разі ми опиняємося не в правовому, а в морально-соціологічному вимірі.

Коли забезпечення прав проголошується справою «всього суспільства», насправді виникає правова невизначеність. Уникнення чіткого окреслення державного зобов'язання створює умови для:

- невиконання функцій з боку органів влади;
- відсутності механізмів притягнення до відповідальності за порушення прав;
- перекладання зобов'язань на недержавні структури, які не мають відповідних повноважень або ресурсів;
- руйнування вертикалі публічної відповідальності, що є основою правової держави.

Таким чином, ігнорування функціонального виміру держави у питанні забезпечення прав людини є не лише теоретичною помилкою, а й реальною загрозою правовій системі. У демократичній державі лише публічна влада може гарантувати права інституційно, системно та примусово. Усе інше – лише доповнення, але не заміна державного зобов'язання. Тому концепція забезпечення прав повинна трактуватися виключно як публічно-правова функція держави, а не «розмита» колективна ініціатива.

Доречно також наголосити на наступному важливому аспекті досліджуваної проблематики. Вище ми неодноразово вказували на демократичність як чинник, що визначає характер функцій держави, організацію діяльності органів публічної влади, механізми реалізації публічного інтересу тощо. Проте, демократичність як принцип не є абстрактним і позаісторичним конструктом – вона конкретизується через державно-правовий режим, що панує у тій чи іншій правовій системі. Відтак, саме державно-правовий режим виступає ключовим фактором, який визначає не лише ієрархію правових інструментів, а й зміст, мету та спрямованість адміністративно-правового забезпечення.

Цей висновок дозволяє перейти до ширшого, методологічно важливого спостереження: правове поняття, включно з категорією «адміністративно-правове забезпечення», не існує поза ідеологічним контекстом. Ідеологія в цьому випадку не є політичною

декларацією чи світоглядною абстракцією, а виступає смисловим тлом, яке визначає, як тлумачаться право, обов'язки, функції держави, межі державного втручання тощо.

Зокрема, у межах ліберально-демократичної ідеології адміністративно-правове забезпечення розглядається як формалізований інституційний механізм гарантування людських прав, що обмежує владу і забезпечує юридичну захищеність особи.

Натомість у авторитарних або гібридних ідеологічних контекстах ця сама категорія може набувати зовсім іншого змісту – бути інструментом контролю, підкорення чи імітації правового регулювання, де забезпечення прав замінюється забезпеченням лояльності або функціональної ефективності адміністративної вертикалі.

Типовим прикладом, що дозволяє зрозуміти наведені положення, є сприйняття категорії «адміністративно-правове забезпечення» в державах західної традиції права та у межах радянської юриспруденції. У західних правових системах, сформованих під впливом ідей лібералізму, правовладдя (the rule of law) та інституційної відповідальності держави, адміністративно-правове забезпечення розглядається як правовий механізм реалізації прав і свобод людини через чітко структуровані процедури, інституції та засоби юридичного захисту. Такий підхід передбачає, що держава, маючи публічну відповідальність, виступає гарантом прав, а не лише адміністратором чи надавачем послуг.

Натомість у межах радянської юриспруденції категорія «забезпечення» мала суттєво іншу функціональну та ідеологічну природу. Вона не стільки вказувала на правові гарантії як обмеження державної влади, скільки легітимізувала саму цю владу як всезагальну форму «опіки» над громадянами. Право в цьому контексті не сприймалося як інструмент захисту від держави, а, навпаки, як засіб державного впливу, дисциплінування та ієрархічного регулювання суспільних відносин. Відповідно, «забезпечення» означало не гарантії, а виконання приписів влади, тобто було глибоко авторитарною категорією, прихованою за юридичною формулою.

Ця відмінність не є лише історичною. Вона має глибоке значення для сучасного праворозуміння, особливо в країнах пострадянського простору, де часто спостерігається формальна рецепція демократичних категорій, яка не супроводжується ідеологічною трансформацією. Внаслідок цього терміни, запозичені із західної традиції (зокрема, «забезпечення прав»), можуть залишатися наповненими попередніми смислами – керованості, ієрархії, субординації, що суперечить підходу, заснованому на вимогах верховенства права.

Відтак, порівняльний аналіз дозволяє чітко ідентифікувати ідеологічну складову правових категорій та необхідність їхнього критичного переосмислення у світлі демократичних принципів. Без цього «адміністративно-правове забезпечення» ризикує залишатися риторичним виразом, який маскує функціональну неспроможність або навіть відсутність справжніх гарантій прав людини.

У цьому ж аспекті слід вказати і на зв'язок змісту досліджуваної категорії з типом розуміння права. Вибір методологічної основи праворозуміння безпосередньо впливає на те, як інтерпретується саме поняття «адміністративно-правове забезпечення» прав людини. Зокрема, природно-правовий підхід і юридичний нормативізм пропонують кардинально різні рамки тлумачення цієї категорії.

Так, наприклад, з позицій природно-правової доктрини, права людини є природними невідчужуваними та морально обґрунтованими [164, с. 38–52]. Вони існують незалежно від державної волі чи правових актів і мають бути визнані, а не створені державою. Відтак, адміністративно-правове забезпечення у межах такого підходу розуміється як інструмент реалізації попередньо існуючих прав, що має бути побудований відповідно до вимог справедливості, гідності та обмеженості публічної влади. У цьому контексті функція держави – не «надавати» права, а створювати умови для їх ефективної реалізації через інститути, процедури та засоби захисту.

На противагу цьому, юридичний нормативізм, особливо в його позитивістських формах, пов'язує саме існування прав з їх закріпленням у правових нормах, а отже – з волею законодавця. У межах такої концепції адміністративно-правове забезпечення набуває дещо формалізованого і субординованого характеру: воно зводиться до виконання нормативних приписів, без критичної оцінки їх змісту чи моральної легітимності. Тут держава постає як першоджерело прав, а не як гарант їх поваги. Такий підхід історично був характерним для континентальної традиції права, а в умовах радянської правової системи – узагалі мав виразно авторитарне забарвлення.

Таким чином, зміст поняття «адміністративно-правове забезпечення» є похідним від загальної концепції права, яка приймається в межах правової доктрини тієї чи іншої держави. Без чіткої методологічної рефлексії щодо природи прав та ролі держави неможливо сформулювати узгоджене та внутрішньо несуперечливе розуміння механізмів їх забезпечення. Саме тому у сучасному науковому дискурсі важливо не лише техніко-юридичне, але й філософсько-правове осмислення базових категорій адміністративного права, особливо в контексті публічно-правової відповідальності держави.

Додатково слід наголосити, що у зв'язку з цим важливо деідеологізувати терміни хоча і до певної межі: прагнення до наукової нейтральності не має підміняти ідеологічну природу самих правових концептів, особливо тоді, коли мова йде про публічно-правові інститути, тісно пов'язані з ціннісними орієнтирами суспільства. Інакше кажучи, аналіз адміністративно-правового забезпечення без урахування ідеологічної призми – це редукція його смислової глибини до суто технічного інструментарію, що, у свою чергу, унеможливає критику з позицій правовладдя, гідності людини чи верховенства права.

Таким чином, правове тлумачення поняття «адміністративно-правове забезпечення» має бути контекстуалізоване в межах конкретного державно-правового режиму та його ідеологічного

підґрунтя, інакше є ризик використовувати у правничій науці позбавлені реального змісту терміни, що маскують відсутність гарантій людських прав за фасадом формального правопорядку.

У межах демократичного державно-правового режиму концепція адміністративно-правового забезпечення не може зводитися до інструментального виконання приписів закону адміністративними органами. Йдеться про сутнісну трансформацію взаємовідносин між публічною адміністрацією, правом і особою, в основі якої – функціональна залежність виконавчої влади від системи юридичних стандартів, а не навпаки. У цьому контексті службова підлеглисть адміністрації праву означає не формальне дотримання нормативних актів, а функціонування в режимі принципу верховенства права, коли пріоритет надається верховенству права як набору засад – легітимності, пропорційності, правової визначеності, доступу до правосуддя та ін.

Особливої ваги набуває виведення інтересу особи на перший план у формуванні і реалізації адміністративної політики. Якщо в недемократичних системах держава часто постає як автономний суб'єкт із самодостатніми цілями, то в демократичному контексті легітимність публічної влади визначається її здатністю захищати та розвивати права індивіда. Усе адміністративно-правове забезпечення має бути побудоване навколо потреб, прав і свобод людини, що є не просто об'єктом, а адресатом владного впливу. Це передбачає зокрема і те, що сама адміністративна діяльність оцінюється через призму її впливу на людську гідність, автономію, можливість брати участь у публічному процесі.

Фундаментальною складовою демократичного адміністративного порядку є обмеження дискреції. На відміну від моделей, у яких адміністрація володіє широким полем власного розсуду без зовнішнього нагляду, демократична модель інституціоналізує стримування адміністративної сваволі. Йдеться не лише про формальні обмеження, але й про включення адміністративного процесу в правову матерію – через детальні процедурні вимоги, обов'язок

мотивувати рішення, можливість судового перегляду, функціонування омбудсменських та аудиторських інституцій. Це формує простір, у якому адміністрація не просто «виконує закон», а несе відповідальність за правомірність, пропорційність і відкритість кожної дії [171, с. 235–240].

Усі ці елементи органічно поєднуються у вимозі ключової ролі прав людини в публічному управлінні [296, с. 36–39]. Це не лише декларативний постулат, а критерій якості й легітимності адміністративної діяльності. Права людини у цьому випадку є не зовнішньою межею державної влади, а внутрішнім орієнтиром, який визначає мету, межі та допустимі форми адміністративного втручання. Така перспектива передбачає, що публічне управління не може бути «технічним» або «ціннісно-нейтральним» – воно завжди є політично обумовленим інструментом реалізації фундаментальних правових і моральних принципів демократичного ладу [210, с. 3–7].

У підсумку, адміністративно-правове забезпечення в умовах демократичного державно-правового режиму набуває характеру цілісного публічно-правового механізму, що поєднує юридичну підзвітність, процедурну раціональність та орієнтацію на гідність людини як первинну цінність.

У контексті недемократичних або гібридних режимів адміністративно-правове забезпечення втрачає свою правову сутність і дедалі частіше редукується до інструменту, функціонально підпорядкованого не праву, а політичній доцільності, що зумовлює фундаментальне викривлення як змісту, так і мети відповідного концепту. Йдеться про ситуацію, в якій адміністративне право використовується не для захисту особи від сваволі влади, а навпаки – для легітимізації сваволі під виглядом правових процедур.

Такий інструментальний підхід передбачає, що адміністративно-правове забезпечення набуває функцій політичного контролю, ідеологічної уніфікації чи навіть придушення інакомислення. Формальні механізми, які в демократичній системі служать захисту

прав – наприклад, дозвільні процедури, реєстрація організацій, адміністративний нагляд – у недемократичному контексті перетворюються на засоби фільтрації, дискримінації чи нейтралізації «небажаних» суб'єктів. Суть проблеми полягає в тому, що зовнішня форма правової регуляції зберігається: закони ухвалюються, процедури прописані, рішення мотивуються. Проте їхнє функціональне призначення – обмеження влади та гарантування прав – підміняється обслуговуванням інтересів політичної еліти та/або репресивного апарату.

У таких системах спостерігається системна девальвація публічно-правової природи адміністративного права. Замість виконання функції захисту прав, адміністративне право стає ланкою в ланцюгу бюрократизації суспільних процесів, використовується для адміністративного примусу, встановлення квазі-законної видимості процедурної легітимності. Означене створює специфічний феномен – адміністративну законність без верховенства права, коли формальна відповідність процедурі не виконує жодної захисної чи стримувальної функції, а натомість слугує засобом імітації правового порядку. Так, у цьому випадку вкажемо, що хоча принцип верховенства права і передбачає принцип законності, однак, як слушно відзначає А. Кучук, законність в межах верховенства права має зовсім інший зміст, ніж вкладалось у це поняття радянською юриспруденцією [165, с. 37].

Ключовим наслідком такої трансформації є підрив довіри до публічного права в цілому, делегітимація правової системи та фіксація в масовій правосвідомості образу держави як ворожої та каральної інституції. Що, своєю чергою, блокує можливість реального правового розвитку, оскільки адміністративне право з інструменту захисту суспільного інтересу перетворюється на засіб його пригнічення. Водночас це створює хибну уяву про правоподібність системи в очах зовнішніх спостерігачів, адже формальні ознаки правового регулювання зберігаються – хоча й функціонують у режимі, що є докорінно протилежним до засад демократичної державності.

Додатково наголосимо на необхідності усвідомлення сутнісного характеру адміністративного права, яке, будучи частиною публічного права, не функціонує ізольовано, а виступає своєрідним продовженням і практичним втіленням конституційного права. Йдеться не лише про формальну ієрархічну підпорядкованість, коли адміністративне право має ґрунтуватися на конституційних засадах, а насамперед про функціональний зв'язок – про перетікання основоположних конституційних принципів (правовладдя, поділу влади, публічності, відповідальності) в конкретні інститути та процедури адміністративно-правового регулювання.

У демократичній правовій системі саме через адміністративне право конституційні гарантії набувають конкретного змісту – наприклад, через процедури доступу до публічної інформації, механізми оскарження дій адміністрації, правила реалізації дозвільної діяльності, регулювання публічної служби. Таким чином, адміністративне право постає як інструмент безпосередньої імплементації конституційної архітекτονіки в повсякденне функціонування виконавчої влади. Воно забезпечує можливість перетворення абстрактних цінностей конституції у конкретні механізми захисту особи.

Однак цей взаємозв'язок набуває принципово іншої конфігурації у межах недемократичних або авторитарних режимів, де конституційне право часто редукується до «державного права» [170, с. 12], а адміністративне право функціонує як продовження не обмежувального, а владно-мобілізаційного характеру держави. У таких системах адміністративне право не реалізує, а нівелює конституційні принципи – адже останні самі є декларативними, формально-протокольними й слугують лише ідеологічною ширмою. Таке «державне право» зосереджується не на правах особи, а на формалізації структури влади, її органів і компетенцій, що й відображається на адміністративному праві як інструменті державного домінування, а не публічної служби.

Тому дослідження природи адміністративного права неможливе без критичного аналізу правової системи в цілому, а також

без усвідомлення того, що адміністративне право – це не просто сукупність норм про діяльність органів виконавчої влади, а публічно-правовий інструмент втілення фундаментального конституційного вибору: чи буде держава слугою публічного інтересу, чи залишиться інструментом політичного примусу.

Таким чином, адміністративно-правове забезпечення у межах недемократичних режимів втрачає свій гуманістичний і правовий зміст, заміщуючись технократичною логікою управління, в якій особа виступає не носієм прав, а об'єктом адміністративного впливу.

Узагальнюючи положення щодо філософсько-правового підґрунтя розуміння поняття «адміністративно-правове забезпечення», слід вказати, що однойменний феномен не є нейтральним у політичному чи ідеологічному сенсі. Він містить у собі приховану ідеологічну настанову – чи то на перевагу публічного інтересу в його правовому змісті, чи то на примат державної доцільності як керівного принципу адміністративної діяльності.

Отже, державно-правовий режим виступає не тлом, а детермінантою праворозуміння в адміністративному праві. І саме тому концепт адміністративно-правового забезпечення не може бути ефективно пізнаний без урахування ідеологічного контексту: від авторитарного (де «забезпечення» часто означає контроль влади над громадянами, а вище стоячих органів над нижчими в ієрархії), до ліберально-демократичного (де «забезпечення» є синонімом гарантування простору свободи та автономії особи через право).

Зважаючи на вказане, сформуємо концепт адміністративно-правового забезпечення, що існує та застосовується у межах демократичної, правової держави. У такій державі, по-перше, як основне завдання й напрям її діяльності розглядається забезпечення прав людини. Вказане завдання розглядається не як декларативне зобов'язання, а як системна функція, що пронизує всю архітектуру публічної влади. Це завдання визначає, що держава не є самоціллю, і не діє у власних інтересах чи інтересах абстрактного «суспільного

блага», якщо таке благо не конкретизується через людську гідність та фундаментальні права особи.

У цьому ж аспекті згадаємо і практику Європейського суду з прав людини, у якій цей суд неодноразово наголошував на реальності прав людини як обов'язковому критерію ефективності державної політики та адміністративної практики. Права не можуть існувати лише на рівні декларацій – вони мають бути реалізованими на практиці, із реальними механізмами доступу, захисту та відповідальності держави в разі порушення.

Так, у справі *Airey проти Ірландії* (1979), Суд підкреслив, що «реалізація прав, гарантованих Конвенцією, не може бути теоретичною чи ілюзорною, вона має бути практичною та ефективною» [10]. У цьому рішенні йшлося про доступ до правничої допомоги у цивільному процесі, але правовий стандарт, сформульований Судом, має ширше значення: він прямо апелює до того, що держава не може обмежитися створенням формального нормативного середовища. Навпаки – вона зобов'язана гарантувати, що механізми захисту прав функціонують у реальному житті. Вказане правоположення відтворюється й в багатьох інших рішеннях [9; 13; 14; 16; 17].

Взяття державою на себе зобов'язань щодо забезпечення прав людини – як на рівні міжнародних договорів, так і на рівні національного конституційного регулювання – не є декларативним жестом або політичним наміром, а має розглядатися як акт публічного самозобов'язання, що тягне за собою юридичну відповідальність. У цьому контексті будь-яке невиконання цих зобов'язань з боку держави не може бути виправданим посиланням на інституційну або процедурну неспроможність.

Держава, яка визнає за собою обов'язок гарантувати і забезпечувати права людини, тим самим зобов'язана створити відповідні інституційні, процесуальні та матеріальні засоби для здійснення цих прав. Інакше кажучи, сама відсутність таких засобів – чи то адміністративних процедур, чи то ефективного судового контролю, чи то ресурсної інфраструктури – вже становить акт порушення

з боку держави, незалежно від її намірів або внутрішньополітичних обставин.

Ця теза чітко впливає з практики Європейського суду з прав людини, де неодноразово підкреслювалося, що відсутність «внутрішнього механізму» реалізації не звільняє державу від відповідальності. У справі *Raposhvili* проти Бельгії (2016), наприклад, Суд вказав, що держава не може обґрунтовувати невиконання позитивного обов'язку відсутністю відповідної законодавчої чи адміністративної процедури: якщо зобов'язання існує, має бути й механізм його виконання [18]. Аналогічно, у справі *Tyger* проти Сполученого Королівства (1978) Суд зауважив, що держава не може уникати імплементації міжнародних стандартів, посилаючись на внутрішні складнощі або нереформованість інституцій [19].

У цьому сенсі слід погодитись з А. Гогою та А. Кучуком відносно того, що в умовах, коли колективна або державна власність є панівною, а людина розглядається як підпорядкований елемент більшої системи – колективу чи загальної природи – саме ця система встановлює суспільні норми поведінки та формує спеціальні інститути для забезпечення їх дотримання, включаючи застосування примусу. Таким чином, для практичного втілення юридичних вимог необхідний відповідний механізм, який схематично включає: фіксацію правил поведінки (прав людини) у нормативних актах, визначення процедур їх реалізації, створення відповідних інституцій та здійснення нагляду й контролю. Відсутність будь-якої з цих складових робить систему недієздатною, і права, навіть будучи формально закріпленими, залишаються нереалізованими. Подібна ситуація була характерна для радянської системи та зберігається в багатьох державах пострадянського простору [169, с. 9].

Схожий акцент простежується і у справі *De Souza Ribeiro v. France* (2012), де Суд вказав, що ефективність правового захисту (зокрема, в адміністративному провадженні щодо депортації) має оцінюватися з погляду практичної дієвості, а не лише формальної наявності процедур [12]. Інакше кажучи, коли адміністративна

система створює бар'єри для реалізації прав, або коли її процедурна архітектура не дозволяє особі захистити себе, такі механізми не відповідають стандарту правовладдя, навіть якщо вони формально відповідають закону.

Відтак, не створення механізмів реалізації прав (і тим паче – не створення «механізмів механізмів») не є нейтральною обставиною, а трактується як форма державної бездіяльності, що має правові наслідки, що означає, що відповідальність завжди лежить на державі, а не на громадянах, які нібито «не активізували» реалізацію своїх прав або не ініціювали створення інституцій. У демократичному контексті саме держава повинна бути проактивною, нести публічну відповідальність і гарантувати, щоб права були не лише зафіксовані в абстрактних нормах, а й супроводжувалися належною інституційною підтримкою та захистом.

Відтак, судова доктрина Європейського суду з прав людини чітко пов'язує легітимність адміністративної діяльності із її орієнтацією на людину та здатністю інституцій забезпечити дієвий, а не номінальний захист. Вказане підтверджує тезу про те, що у демократичній, правовій державі адміністративно-правове забезпечення має оцінюватися не лише за текстом нормативних актів, а за здатністю адміністрації гарантувати реальне, безперешкодне і ефективне здійснення прав.

У цьому контексті адміністративно-правове забезпечення не може розглядатися як суто технічний чи функціональний механізм управління – воно має правову природу і правову орієнтацію, що проявляється у зв'язку із сутністю держави як правової. Права людини є тим критерієм, що визначає не лише допустимість, а й легітимність адміністративної діяльності. Відтак вся система виконавчої влади – від структурної організації до прийняття окремого адміністративного акта – має бути зорієнтована на служіння правам людини, а не навпаки.

Отже, коли ми говоримо про адміністративно-правове забезпечення у межах правової держави, то маємо на увазі не лише

формальне виконання процедур чи дотримання юридичних норм, а й телеологічну спрямованість публічної адміністрації на утвердження й охорону прав людини як своєї первинної мети. Наведене – фундаментальне відмежування від адміністративно-правових практик у недемократичних системах, де права особи не є завданням, а лише зовнішньою риторикою для легітимації владних рішень.

Та чи інша діяльність держави – незалежно від її конкретного функціонального призначення, галузевої спрямованості чи політичного контексту – у своїй підсумковій формі завжди має оцінюватися крізь призму її впливу на реалізацію, захист або обмеження прав людини. Іншими словами, будь-яка публічна політика, регулювання чи управлінська дія є легітимною лише тією мірою, якою вона відповідає меті забезпечення прав людини.

Наведене твердження не є метафоричним або нормативно бажаним, а має під собою чітке концептуальне підґрунтя: у демократичній, правовій державі зміст державності обумовлений антропоцентризмом. Право і держава не є самоцінними феноменами – вони існують не для самозбереження інституцій чи підтримки влади як такої, а для служіння особі. Означене закладено як у класичних теоріях суспільного договору, так і в сучасних доктринах правовладдя, де людська гідність і свобода є первинною точкою відліку всієї правової архітекτονіки.

Відтак, навіть ті сфери державної діяльності, що традиційно вважаються «нейтральними» або «технічними» (наприклад, фінансове регулювання, податкова політика, екологічне управління чи інфраструктурний розвиток) не можуть розглядатися у відриві від питання, який вплив вони мають на обсяг і якість реалізації прав людини. Зрештою, податкова система має гарантувати рівність у доступі до соціальних благ, інфраструктура – створювати умови для свободи пересування, а система управління природними ресурсами – забезпечувати право на безпечне довкілля.

У цьому розумінні публічна влада є не стільки носієм суверенітету, скільки інструментом забезпечення прав людини, і саме

ця її функція визначає легітимність, межі та допустимі форми втручання у приватну сферу. Відтак, будь-яке відхилення держави від орієнтації на права людини означає не просто неефективність, а втрату сенсу її діяльності як публічної влади у демократичному контексті.

І ще один аспект, який слід урахувати, досліджуючи зміст термінопоняття «адміністративно-правове забезпечення» – це усвідомлення наявності у держави позитивних і негативних зобов'язань щодо забезпечення прав людини. Ця дихотомія має фундаментальне значення для розуміння змісту та функціонального навантаження адміністративного права в демократичній правовій державі.

Негативні зобов'язання держави полягають у тому, щоб утримуватись від втручання у сферу основоположних прав і свобод, тобто не порушувати свободу особи своїми діями – законодавчими, виконавчими або судовими. Наприклад, заборона катувань, обов'язок не перешкоджати свободі мирних зібрань чи віросповідання – це приклади негативного зобов'язання. У межах адміністративного права це означає, що будь-яке обмеження прав, що виходить з боку публічної адміністрації, повинно бути чітко обґрунтованим, пропорційним, передбаченим законом та підконтрольним суду. Інакше кажучи, адміністративно-правове забезпечення передбачає не лише «активність» держави, а й її стриманість, обмеження власної дискреції на користь автономії особи. Означене також передбачає, що адміністративна діяльність повинна здійснюватися не в логіці допустимості будь-чого не врегульованого, а у межах суворої легітимності, заснованої на передбачуваності та підзвітності. Публічна влада не може діяти там, де не існує чітко визначеного юридичного «мандата», особливо коли йдеться про потенційне обмеження або втручання у сферу прав і свобод.

Водночас, позитивні зобов'язання держави вимагають від неї активних дій, спрямованих на створення умов, за яких реалізація прав стає реальною, ефективною і рівнодоступною, що включає як інституційне забезпечення (створення адміністративних процедур, незалежних регуляторних органів, наглядових структур тощо),

так і процедурні гарантії що унеможливають свавільні або дискримінаційні практики. Позитивні зобов'язання особливо актуальні у сферах соціальних прав (охорона здоров'я, житло, освіта), але не меншою мірою проявляються і у класичних громадянських та політичних правах – наприклад, коли йдеться про обов'язок захистити особу від насильства з боку третіх осіб, забезпечити доступ до правосуддя, гарантувати недискримінацію в доступі до адміністративних послуг тощо.

Таким чином, адміністративно-правове забезпечення не може розглядатися як лише «механіка впровадження правових норм», або ж як процедурна підтримка абстрактного обсягу прав. Воно виступає юридичною формою реалізації обох груп зобов'язань держави, а отже, має враховувати баланс між невтручанням і активною дією, між обмеженням влади і її відповідальністю за захист та гарантування людських прав. У цьому сенсі, категорія адміністративно-правового забезпечення є не лише правовою, а й доктринально-політичною, оскільки відображає уявлення про межі та функцію держави у суспільстві, побудованому на положеннях принципу верховенства права.

Підсумовуючи, вкажемо наступне. Цей термін не є нейтральним або технічним, він вкорінений у певну правову, ідеологічну й інституційну парадигму. Для адекватного (а не формально-доктринального) розуміння цього поняття важливо врахувати кілька додаткових аспектів, які часто залишаються неврахованими.

1. Нормативна спрямованість і ціннісне навантаження. Адміністративно-правове забезпечення не є індиферентним механізмом – воно завжди відображає ціннісну орієнтацію держави, її уявлення про особу, свободу, владу і право. В демократичній парадигмі це забезпечення має антитетичний характер щодо репресивності: не контроль особи, а її звільнення від свавілля.

2. Феномен вторинності адміністративного права. Адміністративне право є похідним від конституційного. Його завдання – функціоналізувати конституційні положення: «перекладати»

основоположні права у конкретні адміністративні процедури, інститути, стандарти поведінки органів влади. Тому без належної конституційної рамки саме поняття «забезпечення» втрачає зміст – воно або перетворюється на механізм «управління населенням», або на інструмент фасадної легітимації.

3. Процедурна якість як ключова характеристика. Адміністративно-правове забезпечення не зводиться до формального закріплення прав або деклараційних інструкцій. Важливим є рівень процедурного захисту: доступ до інформації, право бути почутим, участь в адміністративному провадженні, обґрунтованість рішень тощо. Саме ці явища роблять «забезпечення» не лише обіцянкою, а юридичною реальністю.

Процедурна якість постає як індикатор того, наскільки держава серйозно ставиться до виконання своїх зобов'язань у сфері прав людини. Вона унеможливує перетворення адміністративної діяльності на інструмент свавілля, надаючи особі не лише формальні гарантії, а реальні можливості впливу на хід прийняття рішень. Саме через якість процедур оцінюється легітимність адміністративних дій, і саме вона є містком між правовим статусом особи та ефективним здійсненням її прав. У демократичній державі процедура не є технічним додатком, а ядром публічного управління.

4. Динамічність і контекстуальність. Поняття не може бути статичним – його зміст змінюється залежно від контексту (соціального, політичного, правового). Наприклад, у період надзвичайного стану забезпечення прав виглядає інакше, ніж у стабільних умовах. Але ключовим маркером адекватності такого забезпечення залишається здатність держави поважати межі допустимого обмеження прав, визначені як національним, так і міжнародним правом.

Наголосимо, що цей аспект не висвітлювався нами вище, що обумовлене необхідністю розуміння адміністративно-правового забезпечення загалом; визначення особливостей цієї категорії за екстраординарних умов має бути наступним кроком наукового пізнання та має здійснюватися на основі вже чітко сформованого розуміння

досліджуваної категорії за звичних умов. Оскільки саме звичні, стабільні умови функціонування публічної адміністрації дозволяють окреслити базову парадигму адміністративно-правового забезпечення, її нормативне ядро, системну логіку та інституційне наповнення. Без цього будь-який аналіз позачергових, кризових чи надзвичайних режимів матиме ризик релятивізму, втрачаючи орієнтири допустимого, правового та легітимного. Тому лише за умови попереднього концептуального унормування звичайного стану адміністративного забезпечення можна науково коректно і виважено перейти до розгляду його особливостей у межах імперативних винятків.

5. Інституційна відповідальність. Визначення поняття має включати розуміння того, хто несе відповідальність за забезпечення. Небезпека полягає в тому, що термін «забезпечення» може приховувати розмитість відповідальності, коли незрозуміло, який суб'єкт винен у порушенні чи бездіяльності. У демократичній державі це завжди публічна влада, а не громадянин.

Інституційна відповідальність означає наявність чітко визначеного суб'єкта, на якого покладено обов'язок дій щодо реалізації, охорони та відновлення прав. Усі інші актори, включно з громадським сектором чи приватними особами, можуть відігравати лише допоміжну або моніторингову роль, але не є носіями обов'язку забезпечення. Тільки публічна влада має необхідні повноваження, ресурси та легітимність для створення відповідної нормативної, процедурної та організаційної архітектури забезпечення прав. Визнання цього є не лише теоретичною конструкцією, а й запобіжником проти делегування відповідальності на суспільство, що в кінцевому підсумку призводить до її повного розмивання.

6. Судовий контроль як імператив. Будь-яке «забезпечення» прав адміністративними засобами є неповним і вразливим без судового контролю. Адміністративна юстиція не є просто «перевірною формальностей», а – гарантом справедливості, що перетворює адміністративну діяльність на публічну й підзвітну.

Судовий контроль виконує функцію остаточного арбітра у співвідношенні між публічною владою та особою, гарантуючи не лише відповідність адміністративних дій закону, а й відповідність їхній меті – забезпеченню прав людини. Через судову перевірку реалізується принцип примату прав людини над адміністративною доцільністю, а також принцип пріоритету матеріальної істини над формальною законністю. Саме адміністративна юстиція забезпечує той рівень інституційної довіри, за якого особа не є «об'єктом управління», а визнається суб'єктом публічно-правових відносин.

Якщо підсумувати – адекватне розуміння адміністративно-правового забезпечення неможливе без цілісного бачення правової системи, інституційної архітектури держави, ідеологічних орієнтирів та рівня правової культури виконавчої влади. Це не лише термін, а мірило якості публічного управління у демократичному суспільстві.

Наголосимо також на тому, що ми не вдаємось до використання мовного (граматичного, філологічного) тлумачення для розкриття змісту поняття «адміністративно-правове забезпечення» (як, наприклад, це робить багато вітчизняних дослідників [121, с. 37–43]), оскільки воно не дасть адекватних результатів, зважаючи на те, що правові категорії такого рівня складності не є простою сукупністю значень окремих слів. Їхній зміст формується в контексті правової системи, концепції публічної влади, доктрини людських прав та реальної адміністративної практики. Граматичний підхід ризикує звести поняття до опису технічної дії – «забезпечити щось адміністративно-правовими засобами», – тоді як йдеться про складну, структуровану, нормативно й інституційно опосередковану форму державної діяльності, що має визначений правовий і ціннісний орієнтир.

Тому адекватне розуміння цього поняття можливе лише в межах міждисциплінарного, насамперед доктринального, конституційно-орієнтованого аналізу.

Окрім цього, слід брати до уваги євроінтеграційний вектор та необхідність гармонізації українського законодавства з *acquis* Європейського Союзу для якого не характерна така різноманітна

термінологія, як, наприклад, «захист прав», «охорона прав», «забезпечення прав», «реалізація прав» тощо. У праві Європейського Союзу та практиці Суду Європейського Союзу домінує підхід, що виходить із презумпції безумовності та дієвості прав (principle of direct effect), їхньої здатності бути безпосередньо застосованими та оскарженими, без потреби у надмірному опосередкуванні через адміністративні конструкції, що означає, що акценти зміщуються з декларативного чи обслуговуючого тлумачення функцій держави на функціональну правоспроможність особи. Відповідно, концепт «адміністративно-правового забезпечення» потребує критичного переосмислення в межах інтеграційного процесу, з урахуванням тих методологічних і змістовних змін, які передбачає приєднання до єдиного правового простору Європейського Союзу.

Відтак, не можна повною мірою погодитись з висновком вітчизняного правника про те, що «адміністративно-правове забезпечення – це фактична наявність адміністративно-правових норм і досягнутий реальний стан їх реалізації суб'єктами державно-владних повноважень» [121, с. 42], у першу чергу через неврахування аксіологічної складової. Так, норми можуть бути такими, що порушують права людини; і відповідною буде нормореалізаційна діяльність. Проте наявність норм і факт їх застосування ще не свідчать про легітимність, правомірність чи ціннісну обґрунтованість адміністративно-правового забезпечення.

Без урахування аксіологічного виміру – тобто вкоріненості адміністративного права у принципах правовладдя, верховенства права та поваги до людської гідності – саме поняття «забезпечення» втрачає нормативну силу і трансформується у нейтральний технократичний опис, що може бути застосований і до авторитарних, і до демократичних режимів. Такий підхід нівелює розрізнення між забезпеченням прав як ціннісно орієнтованою діяльністю та адміністративним управлінням як інструментом досягнення політичних чи ідеологічних цілей. У результаті нівелюється головне: чи служить адміністративне право правам людини – чи лише владі.

У цьому ж аспекті не можна погодитись і з запропонованою Ю. Пустовіт дефініцією досліджуваного поняття як постійної діяльності суб'єктів права у сфері державного управління, спрямованої на створення правового підґрунтя для закріплення, реалізації, гарантування, охорони та захисту прав і свобод особистостей та їх об'єднань. Як додає автор, специфіка адміністративно-правового забезпечення полягає не тільки в особливостях адміністративних норм та адміністративно-правового регулювання, але й у здатності адміністративного права виявляти форми та методи діяльності органів державної влади [295, с. 84].

Таке сприйняття вказаної категорії переважно відображає підхід, характерний для пострадянської юридичної думки, в якому адміністративне право розглядається як інструмент організації управління, а не як механізм забезпечення публічної підзвітності та поваги до прав людини. Для адекватного сучасного розуміння категорії слід виходити з демократичних засад і орієнтуватися на концепцію сервісної держави. Такий підхід, на нашу думку, має наступні вади:

- відсутність аксіологічного виміру (у наведеному визначенні не враховано ключового: спрямованості адміністративно-правового забезпечення на реалізацію принципів правовладдя та пріоритет людської гідності. Згадка про «правові умови» є надто загальною й формальною, не дозволяє відрізнити демократичну адміністративну практику від авторитарної. За цим підходом будь-яке адміністративне регулювання може вважатися забезпеченням прав, навіть якщо воно їх порушує);

- нечіткість поняття «створення правових умов» (формулювання втрачає чіткість. Які саме умови? Хто визначає їх відповідність стандартам прав людини? Залишається неясним, чи йдеться про ефективні засоби забезпечення, чи лише про декларативне нормотворення);

- надмірна технократичність і нормативістський ухил (твердження, що адміністративне право дозволяє розкрити форми й методи діяльності органів влади, є правильним, але надто

обмеженням: воно зводить адміністративно-правове забезпечення до аналітичної функції, а не до ціннісного механізму обмеження влади в інтересах особи);

– недостатнє розмежування понять (закріплення, реалізація, гарантування, охорона та захист – у фразі перераховані поспіль без концептуального розрізнення. З погляду європейської правової традиції, частина цих термінів дублює одна одну або не має самостійного правового значення. Наприклад, у Європейській конвенції прав людини і в практиці Європейського суду з прав людини ідеться про забезпечення ефективних засобів захисту, а не про «охорону» чи «реалізацію»).

З урахуванням органічного зв'язку адміністративного права з конституційним, притаманної для обох галузей спрямованості на утвердження та реалізацію прав людини, а також урахуванням подвійної природи обов'язків держави – як позитивних, що передбачають активне створення умов, так і негативних, що вимагають стриманості публічної влади – адміністративно-правове забезпечення доцільно визначити як сукупність юридичних засобів, інституційних механізмів та управлінських процедур, що здійснюються публічною адміністрацією в межах її компетенції, відповідно до принципів правовладдя, з метою реалізації, охорони та захисту прав людини, у спосіб, що узгоджується з її автономією, гідністю та правовим статусом у демократичній правовій державі.

Наведене визначення підкреслює:

– юридичний характер забезпечення (воно не є політичним або соціальним у вузькому сенсі);

– функціональну роль публічної адміністрації як зобов'язаного суб'єкта;

– зв'язок з принципом правовладдя, включно з вимогами пропорційності, правової визначеності, ефективного судового контролю;

– орієнтацію не на інтерес держави як інституції, а на людину як носія прав, що є ключовою ознакою демократичного державно-правового режиму.

2.2 Генеза та трансформація поняття «права військовослужбовців»

Історичне становлення та сучасні підходи до розуміння прав військовослужбовців є важливою складовою дослідження національних правових систем, особливо в контексті забезпеченості в них прав різних категорій осіб. Як окрема соціальна категорія, військовослужбовці традиційно відіграють ключову роль у забезпеченні національної безпеки, захисті державних інтересів і підтриманні правопорядку. Специфіка їхньої служби, яка включає виконання обов'язків, що значно перевищують межі звичайної громадянської діяльності та нерідко пов'язана з підвищеними ризиками для життя і здоров'я, зумовляє необхідність особливого правового регулювання їхнього статусу й надання їм належних гарантій прав і свобод [299, с. 317–322].

Разом із тим, права військовослужбовців не можуть розглядатися виключно через призму службової доцільності або дисциплінарної підпорядкованості. Вони мають бути предметом системного правового забезпечення, яке поєднує вимоги ефективного функціонування військової організації з дотриманням основоположних правових принципів, насамперед гідності, правовладдя та пропорційності обмежень. У демократичних правопорядках права військовослужбовців розглядаються як невід'ємна частина системи прав людини, що не може бути скасована лише з огляду на характер виконуваної ними служби. Зміст і обсяг цих прав можуть зазнавати певних модифікацій, однак виключно у межах, які допускаються міжнародним правом, зокрема згідно з практикою Європейського суду з прав людини.

Сучасні виклики – зокрема повномасштабна війна, зростання обсягу мобілізації, а також зміна підходів до цивільно-військових відносин – актуалізують необхідність формування цілісної доктрини правового статусу військовослужбовців, яка б виходила не лише з логіки захисту держави, а й з логіки захисту особи в межах

збройних сил. Інакше кажучи, на перший план виходить питання не лише ефективного виконання наказів, а й створення умов для гідного, правозахищеного та морально обґрунтованого несення служби. Недооцінка цього аспекту призводить до зниження/втрати довіри до військових інституцій, деморалізації особового складу та порушення міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Генезис та еволюція правового статусу військовослужбовців є складним і тривалим процесом, що корениться в різних етапах розвитку суспільства та державності. Глибоке розуміння історичних аспектів формування та розширення прав цієї специфічної соціальної групи є необхідною передумовою для осмислення сучасних тенденцій та існуючих проблем у відповідній сфері правового регулювання.

Розгляд історичних процесів, нормативно-правових актів та теоретичних розробок дає змогу не тільки простежити закономірності розвитку правового регулювання, але й визначити ті елементи, які потребують майбутньої модернізації. Застосування такого підходу є важливим для формування більш ефективної та справедливої правової системи, що адаптована до специфіки військової служби та забезпечує належну охорону прав та інтересів військовослужбовців.

Аналіз історичних процесів формування та розвитку прав військовослужбовців є не лише важливим, але й актуальним науковим завданням, що передбачає застосування комплексного методу та врахування множинних історичних, соціальних і правових факторів впливу.

Наше дослідження спирається на наукові розробки цілої низки вітчизняних вчених, серед яких В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, В. Галунько, І. Голосніченко, О. Зайчук, Р. Калюжний, А. Комзюк, В. Колпаков, Т. Коломоєць, О. Негодченко та інші. Однак, варто зазначити, що їхня увага була зосереджена на загальних засадах адміністративного, військового права або на розгляді більш широких, дотичних чи спеціалізованих проблем.

Аналіз історичних аспектів становлення та розвитку прав військовослужбовців, зокрема в Збройних Силах України, демонструє складний еволюційний процес, що тривав від давніх часів до наших днів. Кожен історичний етап характеризувався власними особливостями та проблемами у формуванні правової бази, яка регулює службу військовослужбовців.

Історичний шлях від античності до сучасності позначений постійними змінами та доповненнями правових норм, що регулюють права та обов'язки військовослужбовців, які відображають динаміку розвитку державних інститутів, військових доктрин та соціально-політичних умов. Трансформація ролі та значення військових сил у різні історичні епохи безпосередньо впливала на формування правового статусу військовослужбовців.

Права військовослужбовців у сучасному світі мають бути предметом чіткого правового регулювання на національному та міжнародному рівнях з метою їхнього захисту та забезпечення. Ключові міжнародні документи, такі як Женевські конвенції та інші угоди, визначають стандарти цього захисту під час збройних конфліктів. На національному рівні держави також приймають законодавство, що встановлює правовий статус, права та обов'язки військовослужбовців у мирний час та під час виконання ними бойових завдань [299].

Додамо, що на сьогодні забезпечення прав військовослужбовців слід розглядати не як привілей чи додаткову опцію, а як конституційний обов'язок держави, що втілюється у формі належних правових гарантій, інституційного захисту, процесуальних механізмів оскарження та справедливого поводження в умовах служби. У цьому контексті правове становище військовослужбовця є лакмусовим папірцем, який дозволяє оцінити, наскільки держава в своїй военній політиці залишається вірною ідеалам правовладдя та гідності людини.

Історія розвитку прав військовослужбовців вивчена недостатньо, що створює суттєві труднощі не лише в теоретичному осмисленні

правового статусу цієї категорії осіб, а й у виробленні послідовної та обґрунтованої правотворчої політики. Відсутність єдності серед науковців щодо етапів, логіки та чинників еволюції прав військовослужбовців ускладнює формування цілісної доктрини їх правового захисту. Що, своєю чергою, веде до фрагментарності законодавчого регулювання, неоднорідності правозастосування та нестачі системного бачення балансу між службовим обов'язком і особистими правами.

Недостатній аналіз історичних трансформацій також сприяє некритичному відтворенню радянських уявлень про «колективну службу», де права підпорядковувались інтересам дисципліни та ієрархії, що не відповідає сучасним стандартам захисту людських прав. У результаті, навіть на рівні конституційних гарантій прав військовослужбовців нерідко фіксується декларативність, яка не супроводжується ефективними механізмами реалізації, зокрема в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Перед висвітленням означеного питання, вважаємо за методологічно правильне з'ясувати змісту поняття «військовослужбовець». Спосіб творення однойменного терміну вказує на поєднання двох складових – війська та служби – що має не лише лінгвістичне, а й концептуальне значення для подальшого правового аналізу. Таке поєднання відображає дуальну природу статусу військовослужбовця: з одного боку – його належність до інституції, пов'язаної з реалізацією функцій оборони, безпеки та національного суверенітету; з іншого – виконання ним публічної служби, що передбачає відповідальність перед державою, дисципліну, підпорядкованість та обмеження, яких не зазнають цивільні особи.

Ігнорування цього двоєдиного характеру часто призводить до нормативної нечіткості: військовослужбовців розглядають або виключно як «захисників», або як «службовців», втрачаючи з поля зору специфіку їх правового положення. У правозастосовній практиці це проявляється у нерівномірному врахуванні як обов'язкової підлеглих військовій організації, так і належності до спільноти

осіб, права яких мають бути захищені відповідно до загальнолюдських стандартів. Таким чином, точне концептуальне визначення поняття «військовослужбовець» є не лише методологічним кроком, а й необхідною передумовою для побудови справедливої, збалансованої системи гарантій їхніх прав.

На думку низки вітчизняних науковців, структура правового статусу військовослужбовця складається з таких видів: загального (конституційного) статусу, що ґрунтується на Конституції та конституційних законах як статус громадянина України; спеціального статусу, зумовленого належністю до соціальної групи військовослужбовців та передбачає додаткові права й обов'язки; та індивідуального статусу, що включає персональні права й обов'язки, які визначаються особливостями правового становища кожного окремого військовослужбовця [216; 217].

На нашу думку, ця позиція щодо структури правового статусу військовослужбовця загалом має певну логіку, однак викликає низку критичних зауваг як з методологічної, так і з концептуальної точки зору.

По-перше, запропоноване тричленне розмежування статусу – на загальний, спеціальний та індивідуальний – є дещо механічним і не враховує особливостей інституту військовослужбовців. Зокрема, у межах спеціального статусу вже реалізуються елементи загального, а індивідуальний, своєю чергою, не є окремим «видом», а радше конкретизацією спеціального рівня. Такий поділ створює хибне враження про ізольованість цих компонентів і не дозволяє простежити, як загальноноормативні принципи (наприклад, правоваддя чи недискримінація) реалізуються в особливостях служби конкретного військовослужбовця.

По-друге, використання терміну «конституційний статус» як синоніма до загального статусу є недостатньо точним. Конституція визначає лише фундаментальні права і свободи, які є невідчужуваними, і вони не зводяться до «громадянського» статусу. Таким чином, ототожнення «конституційного статусу» з «громадянським»

або «загальним» є методологічно спрощеним і нехтує природною правовою природою прав людини.

По-третє, поняття «спеціального статусу» як такого, що передбачає «додаткові» права, викликає сумніви. Часто ці так звані «додаткові права» є, насправді, формою обмеження базових прав через специфіку служби (наприклад, обмеження свободи вираження поглядів або свободи пересування). Тож йдеться не про «додаток», а про модифікацію статусу в межах, допустимих міжнародними стандартами. У цьому сенсі, доречніше було б говорити про трансформований характер правового статусу військовослужбовця, ніж про «спеціальний» як окремий прошарок.

По-четверте, ідея «індивідуального» статусу взагалі виглядає надлишковою, оскільки вона дублює загальнотеоретичне поняття індивідуалізації правовідносин. Правове становище кожної особи, зокрема військовослужбовця, завжди конкретизується залежно від посади, звання, місця проходження служби тощо – і це є проявом дії загальних та спеціальних норм, а не окремим видом правового статусу.

Нарешті, виокремлення загального (конституційного) статусу військовослужбовця винятково як статусу громадянина України є методологічно помилковим і концептуально обмеженим. Такий підхід не лише зводить людські права до статусу громадянства, що суперечить їхній універсальній і невідчужуваній природі, але й унеможлиблює проведення чіткої межі між правовим статусом військовослужбовця як суб'єкта публічної служби і його статусом як особи, що користується певним обсягом прав та свобод за Конституцією. У результаті стирається межа між правами, що виникають із факту належності до людського роду, і правами та обов'язками, що постають у зв'язку зі спеціальним правовим становищем, зумовленим проходженням військової служби.

Крім того, така редукція «загального статусу» до громадянського означає, що іноземці та особи без громадянства, які проходять військову службу в Україні (що передбачено законодавством

у певних випадках), начебто не мають загального статусу або мають його в «урізаному» вигляді. Це суперечить не лише засадам правовладдя, а й міжнародним стандартам, які вимагають рівного поводження з усіма особами в однаковому правовому становищі, незалежно від громадянства.

Також варто наголосити, що такий підхід ускладнює ідентифікацію тих аспектів правового статусу військовослужбовця, які виходять за межі загальногромадянських прав і становлять специфіку військової служби: обмеження свободи пересування, підпорядкування режиму внутрішньої дисципліни, особливі гарантії соціального забезпечення, обов'язок неухильно виконувати накази тощо. Усе це потребує виокремлення самостійного виміру правового статусу, відмінного від загального.

Таким чином, ототожнення загального правового статусу військовослужбовця зі статусом громадянина України звужує концептуальні межі правового аналізу, суперечить засадничим принципам прав людини та не дозволяє повною мірою осмислити специфіку правового становища цієї категорії осіб.

Отже, запропонована класифікація потребує як концептуального, так і термінологічного перегляду, щоб відобразити реальну складність і динаміку правового становища військовослужбовців у правовій системі.

Відтак, слід визначитися з поняттям військовослужбовця. Наголосимо, що відповідно до ст. 5 Закону «Про Збройні Сили України» до особового складу Збройних Сил України відносяться дві категорії осіб:

- військовослужбовці;
- працівники Збройних Сил України [264].

При цьому означена норма, викладена у ст. 5 цього Закону також передбачає можливість комплектування окремих посад у Збройних Силах України громадянами, які проходять альтернативну (невійськову) службу, а також можливість прийняття на службу іноземців та осіб без громадянства [264].

Відтак, якщо особа перебуває у Збройних Силах України, це не означає, що ця особа є військовослужбовцем. З огляду на це, для цілей правового аналізу необхідно чітко розмежовувати правовий статус військовослужбовців та інших осіб, залучених до виконання завдань Збройних Сил України. Нерозрізнення цих категорій може призводити до хибних висновків щодо обсягу їхніх прав, обов'язків, гарантій та обмежень, а також до помилок у кваліфікації правовідносин, що виникають у сфері військової служби.

Зважаючи на вказане, не можна погодитись і з І. Бородіним та С. Пасікою про те, що громадяни України, які відповідають вимогам за станом здоров'я та віком, проходять державну службу особливого характеру, що називається військовою службою, і їхня професійна діяльність спрямована на захист держави, її цілісності та суверенітету (при цьому автори зазначають саме і тільки про громадян України) [66, с. 165].

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про Збройні Сили України», Збройні Сили України є військовим формуванням, основним завданням якого відповідно до Конституції України є оборона країни, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. Крім того, Збройні Сили України забезпечують стримування та відсіч збройній агресії, охороняють повітряний та, у визначених законом випадках, підводний простір у межах територіального моря України, а також беруть участь у антитерористичних заходах [264].

Історично військова служба розглядається не лише як професійна діяльність, пов'язана із захистом держави, але й як особливий вид служіння суспільству, що передбачає високий рівень дисципліни, підпорядкування, а також готовність до самопожертви. У різні історичні періоди ставлення до військової служби визначалося як соціальною роллю армії, так і політико-правовим контекстом функціонування держави: від феодалного обов'язку до громадянського обов'язку в умовах демократії.

При цьому сама по собі участь у збройних формуваннях не завжди супроводжувалася наданням особливого правового

статусу – натомість домінувала ідея обов'язку без адекватного юридичного забезпечення прав. Такий підхід формував стійку традицію вторинності прав військовослужбовців у порівнянні з інтересами держави, що, у свою чергу, спричинило складнощі у формуванні їхнього правового статусу в сучасних національних системах. Цей історичний контекст значною мірою вплинув на сучасне сприйняття ролі військовослужбовця і на характер обмежень, які й досі вважаються виправданими, навіть попри загальні стандарти прав і свобод людини.

Розвиток інституту військової служби протягом історії людства відображає глибокі зміни у взаємозв'язку між особою, державою та обов'язком захищати спільноту. В античні часи військова служба розглядалася як одна з центральних чеснот громадянина. У полісах Давньої Греції (зокрема в Афінах і Спарті) здатність нести зброю визначала повноправність члена політичної спільноти, а сам статус громадянина нерозривно пов'язувався з військовим обов'язком.

У Римі, особливо в період Республіки, військова служба була вираженням патріотизму й політичної участі, однак з переходом до імперії вона дедалі більше перетворювалася на професійну діяльність і навіть – з огляду на численні набори серед іноземців – на інструмент соціальної мобільності.

У Середньовіччі інститут військової служби набуває станово-феодалного характеру. Основою армій були васально-залежні стани, передусім лицарство, військовий обов'язок якого сприймався як плата за отримання земель. Водночас зростала роль найманих військ, що поступово змінювало уявлення про службу як персональний моральний обов'язок. У державах Центрально-Східної Європи (зокрема у Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій) військова служба також визначалася становим устроєм – лише шляхта мала привілей і обов'язок брати участь у війнах.

Новий час знаменувався процесами централізації та побудови національних армій, що істотно трансформували правову природу військової служби. Військо перестає бути прерогативою окремого

стану чи приватної особи (як-от феодала) й дедалі більше підпорядковується державі як публічному інституту. Починаючи з Французької революції, військова служба стає виявом громадянського обов'язку, а загальний військовий обов'язок проголошується рівним для всіх чоловіків-громадян. Як вказують зарубіжні дослідники, за часів Консульства та імперії Наполеона до війська було призвано близько 1,5 мільйона осіб із загальної кількості майже 2,5 мільйона військовозобов'язаних, що становило понад 7% від усього населення Франції того періоду [42, с. 19].

Поряд з цим розвивається система правового регулювання, з'являються перші ознаки спеціального статусу військовослужбовців, однак права залишаються підпорядкованими ідеї мобілізації зусиль для захисту держави.

Як відзначає А. Сенченко, французька революція та наступні війни проти європейських монархій, а згодом і Наполеонівські війни, призвели до створення у Франції системи загальної військової повинності громадян, яка стала еталоном для інших держав. Ключовою характеристикою запровадженої після революції військової повинності була її універсальність, тобто теоретично призову підлягали всі верстви суспільства. Однак, у дійсності, матеріальний стан, соціальне становище або навіть прості зв'язки в державному апараті, навіть на низькому рівні, надавали можливості для уникнення служби [321, с. 146].

У дев'ятнадцятому столітті в Європі обов'язкова військова повинність стала інструментом тісного переплетення держави та суспільства через систему легітимного державного насильства. Ця повинність, у свою чергу, надавала громадянські права, що призвело до того, що належність до нації (бути німцем або французом) асоціювалася з військовою підготовкою та готовністю до призову до національних збройних сил [28].

Новітній період – особливо ХХ століття – характеризується поступовим утвердженням гуманістичних підходів до регулювання військової служби. Післявоєнна епоха, формування міжнародних стандартів

захисту людських прав, зокрема в рамках Організації Об'єднаних Націй і Ради Європи, призводять до поступової кодифікації правового статусу військовослужбовців. Попри збереження обмежень (зумовлених військовою дисципліною та ієрархією), зростає увага до питань гідності, правового захисту, соціального забезпечення військових та їхніх родин. Водночас, у багатьох країнах (особливо у посттоталітарних чи авторитарних) і далі зберігається певний дисбаланс між обов'язками та обсягом гарантованих прав, що є предметом постійної критики з боку науковців і правозахисних організацій.

Значний вплив на інститут військової служби в межах західного світу справило створення та подальше функціонування Організації Північноатлантичного договору (НАТО). Її утворення в 1949 році означало не лише новий етап у системі міжнародної безпеки, а й інституціоналізацію принципу колективної оборони, що безпосередньо вплинуло на трансформацію національних військових інституцій. Країни-члени Альянсу були змушені адаптувати свої збройні сили до єдиних стандартів, процедур та оперативних доктрин, що спричинило поглиблення професіоналізації військової служби, впровадження єдиних етичних кодексів, а також посилення уваги до соціального захисту військовослужбовців.

Крім того, участь у багатонаціональних миротворчих і стабілізаційних операціях НАТО, починаючи з 1990-х років, розширила традиційне уявлення про завдання військової служби, включивши в нього функції, пов'язані з цивільно-військовим співробітництвом, гуманітарною допомогою та підтримкою демократичних інституцій у країнах конфліктного регіону. Усе це зумовило потребу перегляду підходів до забезпечення прав військовослужбовців, особливо в аспектах дотримання міжнародного гуманітарного права, запобігання дискримінації, а також гарантування належного судового захисту та умов служби.

Таким чином, НАТО виступає не лише як оборонний союз, а й як каталізатор модернізації правового статусу військовослужбовців у країнах західного правового простору.

Щодо розвитку українських збройних сил, то історію становлення Українського війська можна умовно поділити на кілька ключових періодів: початковий етап закладення фундаменту (1991–1996 роки), період подальшого розвитку (1997–2000 роки), етап реформування (2001–2005 роки) та фаза розвитку (2006–2011 роки). У період з 2012 по 2017 рік було заплановано якісно новий етап військової реформи, спрямований на глибоке реформування та подальший розвиток Збройних Сил України. Проте, через агресію з боку Російської Федерації, реалізацію заходів цього етапу було призупинено [76].

Початковий етап становлення Збройних Сил України (1991–1996 рр.) характеризувався створенням ключових засад та організаційних структур армії суверенної держави. Значна увага приділялася формуванню нової законодавчої бази, що відповідала потребам незалежної України та визначала подальший шлях розвитку і модернізації Збройних Сил. У період з 1997 по 2000 рік українська армія перейшла до другого етапу свого становлення, головною метою якого було подальше будівництво Збройних Сил, що включало активне вдосконалення організаційної структури військ та підвищення їхньої бойової спроможності. Паралельно тривала важлива робота з інтеграції Збройних Сил України до міжнародних структур безпеки, що вимагало відповідних змін у національному законодавстві для його узгодження з міжнародними практиками. У період 2001–2005 років тривав третій етап розвитку Збройних Сил України, який пройшов під знаком їхнього реформування. Ключовими напрямками стали оновлення військової техніки та озброєнь, підвищення соціальних стандартів для військовослужбовців та оптимізація системи підготовки військових кадрів. Головною метою цих перетворень було формування армії, здатної адекватно протистояти актуальним викликам та загрозам. Протягом 2006–2011 років, на четвертому етапі свого розвитку, Збройні Сили України продовжували вдосконалюватися. Основний акцент робився на зростанні професіоналізму військових кадрів та інтеграції сучасних технологій у військову справу. У цей час також

приділялася увага посиленню соціального захисту військовослужбовців та їхніх родин, що позитивно впливало на моральний дух армії. У період з 2012 по 2017 роки Україна мала намір розпочати черговий етап військової реформи. Проте, збройна агресія з боку Російської Федерації кардинально змінила ці плани, змусивши призупинити намічені заходи. Виникнення військового конфлікту вимагало від України негайного перегляду пріоритетів та спрямування всіх наявних ресурсів на зміцнення обороноздатності країни. В цих умовах система військової юстиції та правоохоронні органи держави зазнали суттєвої трансформації та реформування з метою ефективного реагування на зовнішні загрози [76].

У своїй праці, присвяченій військовому праву, Б. Головка простежує еволюцію військового права на українських теренах від його зародження до формування та подальшого розвитку. За часів античних міст-держав Північного Причорномор'я основу військового права складали звичаї та норми звичаєвого права, які визначали військову службу як громадянський обов'язок і кваліфікували посягання на державний устрій (заколоти, спроби повалення демократії тощо) як військові злочини. У Київській державі військове право збагатилося завдяки появі писаних джерел, таких як договори з Візантією, «Руська Правда» та статuti великих князів. У цей період спостерігаються спроби визначити правовий статус воїнів, надати їм у власність землю та маєтки, що слугувало системою матеріального заохочення до військової служби. Однак, недоліком цього етапу була відсутність спеціалізованих військово-правових документів. Розквіт військового права припадає на період входження українських земель до складу Великого князівства Литовського. Держава активно створює низку спеціальних військових нормативно-правових актів – військові статuti, військові артикули, а згодом норми військового права інтегруються до найважливіших правових кодексів – Литовських Статутів. Це свідчило про зростання уваги до військової справи, місця воїна в суспільстві, його відповідальності перед державою та громадою, а також

його прав і можливостей. Прямим доказом цього є навіть спроби врегулювати цивільні та кримінальні правовідносини, пов'язані з проходженням військової служби. Варто зазначити, що подальше дослідження розвитку військового права в наступні періоди історії України є важливим напрямком наукових пошуків [89].

Р. Калюжний та Р. Алієв запропонували періодизацію історії систематизації військового законодавства України, виокремивши чотири основні етапи: перший (XIV–XVIII століття), другий (XIX – початок XX століття), третій (з початку 20-х років XX століття до 16 липня 1990 року) та четвертий (з 24 серпня 1991 року до сьогодні) [125].

О. Гавришук підкреслив складний еволюційний шлях розвитку військово-дисциплінарного законодавства в Україні. Цей процес охопив період від норм звичаєвого права до прийняття військових дисциплінарних статутів, відзначився гуманізацією покарань та розмежуванням повноважень дисциплінарної влади начальників, військових трибуналів і загального кримінального судочинства [78, с. 125–131].

М. Беланюк, досліджуючи історичний розвиток військової юстиції, вказує на певні історичні паралелі та уроки, що стосуються організації та діяльності органів військової юстиції в радянський період та в сучасних умовах. Її дослідження показують, що на початку Другої світової війни військово-юстиційні органи в Україні перебували на етапі реорганізації та виявилися практично невідготівленими до функціонування в умовах бойових дій. Схожі процеси спостерігаються й сьогодні. Зокрема, у 2010 році було ліквідовано військові суди, а у 2012 – органи військової прокуратури. Таке рішення тодішнього керівництва держави пояснювалося скороченням Збройних Сил та процесами демілітаризації. Однак, з початком військової агресії проти України виникла нагальна потреба у відновленні національної системи військової юстиції фактично з нуля, що свідчить про те, що власний історичний досвід, а також досвід Сполучених Штатів Америки та інших країн-членів НАТО не був

належним чином врахований. Наразі вже відновлено функціонування органів військової прокуратури, триває розробка законопроектів щодо військової поліції та військових судів. Вказані обставини підкреслюють актуальність подальшого наукового дослідження історико-правових, державно-правових та міжнародно-правових засад побудови, організації та діяльності органів військової юстиції в сучасних умовах як важливої складової системи національної безпеки України, забезпечення якої є однією з ключових функцій держави [51].

В. Пашинський аналізує основні історичні етапи розвитку української державності, виокремлюючи ключові періоди становлення та розвитку системи оборони держави та її адміністративно-правового забезпечення:

Перший етап (IX–XVI ст. н.е.): від формування Київської Русі до періоду перебування у складі Великого князівства Литовського.

Другий етап (XVI–XVIII ст.): період українського козацтва, від виникнення Запорозької Січі до ліквідації Козацької держави.

Третій етап (1917–1921 рр.): період активізації державотворчих процесів на початку XX століття.

Четвертий етап (1922–1990 рр. XX ст.): період перебування у складі СРСР.

П'ятий етап (1991 р. – до сьогодні): новітній період, система оборони незалежної України [215].

І. Коротяк висловив думку, що етап становлення Збройних Сил України як соціального інституту є періодом виправлення дисфункції, який розпочався 16 березня 2014 року і триває дотепер. Досягнення відповідності основній соціальній функції ЗСУ відбувається шляхом трансформації самого інституту через удосконалення його діяльності. Після нетривалого існування самостійних збройних формувань, які не мали законодавчого підґрунтя, розпочався процес їхньої інтеграції до інших військових формувань та спеціальних правоохоронних органів, таких як Національна гвардія України, Міністерство внутрішніх справ України, Збройні Сили України та Служба

безпеки України. Він підкреслює, що кожному з цих історичних періодів розвитку української державності відповідала своя система оборони, яка включала органи державної влади, що забезпечували оборону, та правові норми, що регулювали їхню діяльність, відповідно до рівня розвитку суспільних відносин [158].

Отже, аналіз історичного розвитку дає підстави стверджувати, що історія військового права, а отже й історія війська на українських землях, є багатозаровою та сповненою викликів. Від архаїчних норм, що базувалися на звичаях, до сучасної розгалуженої системи нормативно-правових актів, кожен етап історичного поступу характеризувався власними специфічними рисами та проблемами, які безпосередньо впливали на формування та розвиток правового поля діяльності військовослужбовців.

Оскільки правове регулювання служби в армії неможливе без чіткого розуміння того, кого саме охоплює відповідна нормативна база, логічним наступним кроком є з'ясування змісту поняття «військовослужбовець» як ключової категорії військового права.

Енциклопедія сучасної України визначає військовослужбовця як громадянина, що проходить військову службу в Збройних Силах чи інших військових формуваннях, утворених законним шляхом. В Україні правовий статус військовослужбовців, включаючи їхні права, обов'язки та відповідальність, а також гарантії їхнього забезпечення, регулюються Конституцією, законами «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» та військовими статутами. Військовослужбовці несуть загальні, посадові та спеціальні обов'язки, які окреслюють межі їхньої службової діяльності відповідно до займаної посади, а також отримують додаткові права під час перебування на бойовому чергуванні (бойовій службі), у складі добових і гарнізонних нарядів, при ліквідації наслідків стихійних лих та в інших екстрених обставинах [108, с. 94–101].

Згідно з чинним законодавством, Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями,

що підпорядковується Міністерству внутрішніх справ України. Її основне призначення полягає у захисті життя, прав, свобод та законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних дій, забезпеченні громадської безпеки і порядку. Крім того, у взаємодії з іншими правоохоронними органами, Національна гвардія бере участь у забезпеченні державної безпеки, охороні державного кордону, припиненні терористичної діяльності, діяльності незаконних збройних формувань та злочинних організацій. Відповідно до закону, Національна гвардія також взаємодіє зі Збройними Силами України у відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення бойових дій та виконанні завдань територіальної оборони [271].

Відповідно до ч. 9 ст. 1 Закону «Про військовий обов'язок і військову службу» залежно від їхнього військового обов'язку, поділяються на такі категорії:

- допризовники: особи, які підлягають первинному взяттю на військовий облік;
- призовники: особи, які вже перебувають на військовому обліку;
- військовослужбовці: особи, які на даний момент проходять військову службу;
- військовозобов'язані: особи, зараховані до запасу Збройних Сил України та інших військових формувань для їхнього комплектування в особливий період, а також для виконання робіт, пов'язаних з обороною держави.
- резервісти: особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України та інших військових формувань і призначені для їхнього поповнення як у мирний, так і у воєнний час [252].

У цій же статті Закону йдеться також про те, що іноземні громадяни та особи без громадянства, які на законних підставах проходять військову службу у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту та Національній гвардії України, за своїм правовим статусом прирівнюються до військовослужбовців.

Згадаємо також приписи, закріплені у Законі про Прикордонну службу, зокрема, у ст. 6: «Загальна чисельність Державної прикордонної служби України становить 60000 осіб, у тому числі 52000 військовослужбовців. В особливий період загальна чисельність Державної прикордонної служби України збільшується на кількість особового складу, призваного на військову службу на виконання указів Президента України про мобілізацію, затверджених законами України» [260].

Відповідно до ст. 14 цього ж Закону, особовий склад Державної прикордонної служби України включає як військовослужбовців, так і працівників. Набір військовослужбовців до служби та порядок її проходження регулюються Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» [260].

На думку І. Корж визначає військовослужбовця, виходячи з наявності таких ключових характеристик:

- як правило, це повнолітня фізична особа, за винятком курсантів військових навчальних закладів;
- володіє державною (українською) мовою;
- задовольняє встановлені державою медичні критерії;
- відповідає законодавчим вимогам до військової служби та вимогам, що виникають під час її проходження;
- пройшла допризовну підготовку або підготовку за військово-технічною спеціальністю;
- займає військову посаду, визначену законом, та виконує відповідні службові завдання;
- має військове звання, присвоєне відповідно до посади;
- має зовнішні атрибути військовослужбовця: військову форму та знаки розрізнення, затверджені урядом за поданням відповідних військових формувань;
- для громадян України – особисто склала військову присягу на вірність народу України та підписала її [153, с. 36–38].

Однак, слід вказати на вже означену нами контрадикцію. Йдеться про сприйняття військовослужбовця суто як громадянина

України. Додамо, що й вказаний автор розуміє неправильність власної позиції, додаючи спеціальну ознаку щодо громадян України – складання присяги. Однак, незважаючи на це, все вказує таку ознаку як володіння державною мовою (доречи не уточнюючи рівня такого володіння).

Доречно також відзначити, що у Законі «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» визначається категорія суб'єктів, на яких поширюється дія норм означеного Закону. При цьому, як вказується у ст. 3 Закону, його норми не регулюють проходження військової служби іноземцями та особами без громадянства в Збройних Силах України, за винятком норм, що визначають їхнє грошове забезпечення та порядок надання відпусток [285].

За визначенням О. В. Ленди, військовослужбовець – це особа, яка проходить військову службу, що є державною службою особливого характеру, в одному з військових формувань України, створених згідно з чинним законодавством для оборони держави, і спрямовує свою професійну діяльність на виконання завдань та функцій, визначених Конституцією та законами України для такої служби. Військовослужбовець володіє відповідним правовим становищем (статусом), яке є суттю військово-службових правовідносин [179, с. 75].

Відзначимо, що на офіційному веб-порталі юридичної компанії «Єфімов, Брожко та партнери» викладено Висновок науково-правової експертизи щодо правового статусу військовослужбовця, у якому серед іншого аналізується чинне законодавство та наводиться розуміння терміну «військовослужбовець» (у контексті сприйняття цього терміну у процесі переведення з однієї частини (місця несення служби) в іншу) як «статус військовослужбовця надається громадянину, який проходить військову службу відповідно до чинного законодавства України ... особа набуває статусу військовослужбовця з моменту початку проходження військової служби, що досить чітко регламентується законодавством України» [73].

Таким чином, ураховуючи зазначені підходи (доктринальні, енциклопедичні та законодавчі), можна навести таку дефініцію поняття «військовослужбовець»:

військовослужбовець – це фізична особа, яка на законних підставах проходить військову службу у Збройних Силах України або в інших утворених відповідно до закону військових формуваннях, має присвоєне військове звання, займає військову посаду, виконує визначені службові обов'язки з метою забезпечення оборони, національної безпеки, захисту суверенітету та конституційного ладу держави, перебуває у спеціальних службово-правових відносинах із державою та користується особливим правовим статусом, що включає передбачені Конституцією і законами права, обов'язки, відповідальність та гарантії соціального і правового захисту.

З'ясувавши зміст категорії «військовослужбовець», доцільно перейти до вирішення питання про сутність поняття «права військовослужбовців».

Наголосимо, що принцип рівності вимагає визнання того положення, що військовослужбовці в Україні мають повний обсяг прав і свобод, гарантованих Конституцією та законами, проте з урахуванням специфіки їхньої служби, визначеної окремими законодавчими актами.

Військовослужбовець насамперед залишається людиною, а тому не може бути позбавлений тих фундаментальних прав, які належать кожному індивідові за самою природою його існування. Включення особи до складу військової організації не скасовує її гідності та не нівелює її природних прав – навпаки, особливий характер служби потребує ще більшої уваги до гарантування базових прав і свобод. У демократичному суспільстві служба в збройних силах не повинна розглядатися як підстава для зменшення обсягу прав, гарантованих усім людям, а лише як підстава для їхнього окремого врегулювання з урахуванням службових обмежень, що мають бути обґрунтованими, необхідними та пропорційними.

Так, наприклад, заборона катувань, заборона притягнення до відповідальності без закону становлять стрижневі засади сучасного правопорядку, що мають характер імперативних норм міжнародного права (*jus cogens*) і не допускають жодних винятків навіть у воєнний час чи в умовах надзвичайного стану. У контексті військової служби ці заборони набувають особливої актуальності, адже з огляду на ієрархічну структуру, дисциплінарну підпорядкованість та закритість системи, військовослужбовці можуть бути особливо вразливими до неправомірного насильства, психологічного тиску чи свавільного покарання. Саме тому держава зобов'язана забезпечити, щоб жодна посадова особа у військовій сфері не застосовувала тортури чи інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поведження чи покарання. Аналогічно, притягнення військовослужбовця до відповідальності повинно відбуватися виключно на підставі закону, прийнятого до вчинення відповідного діяння, що гарантує передбачуваність і правову визначеність, а також унеможливорює свавільне тлумачення норм. Ці принципи виступають запобіжниками деградації військової дисципліни до рівня репресивної практики та утверджують гуманістичний зміст служби.

Водночас, очевидно, що військова служба передбачає й обмеження прав людини, що зумовлено специфікою військової діяльності, її організаційною структурою та завданнями, покладеними на збройні сили. Так, наприклад, одним із найхарактерніших обмежень є право на свободу пересування. Військовослужбовець, на відміну від цивільної особи, не має повної свободи у виборі місця проживання чи переміщення, оскільки підпорядковується наказам командування, може бути направлений до місця проходження служби, у зону бойових дій чи дислокований у гарнізон, незалежно від власної волі. Такі обмеження не є свавільними – вони випливають із логіки військового підпорядкування, забезпечення бойової готовності та підтримання дисципліни. Водночас вони повинні бути співмірними, законно встановленими та виправданими з точки зору

легітимної мети – зокрема, захисту національної безпеки. Важливо підкреслити, що держава, обмежуючи певні права військовослужбовця, не може виходити за межі необхідного, зберігаючи баланс між інтересами служби та гідністю особи.

Зважаючи на означене, слід звернутися до практики Європейського суду з прав людини, яка відіграє ключову роль у тлумаченні та застосуванні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема в контексті військової служби. Так, стаття 4 Конвенції, яка забороняє рабство, підневільний стан і примусову працю, містить важливий виняток, відповідно до якого термін «примусова чи обов'язкова праця» не охоплює, зокрема, «будь-яку службу військового характеру» [142].

У рішеннях, наприклад, *Grandrath v. Germany* (заява № 2299/64) [15] та *Bayatyan v. Armenia* (заява № 23459/03) [11], Суд розмежував військову службу як форму легітимного державного обов'язку та заборонену примусову працю. Особливе значення мають висновки Суду щодо альтернативної служби для осіб, які з релігійних чи етичних переконань не можуть проходити військову службу. В останніх справах Суд визнає, що відсутність ефективної альтернативи може становити порушення ст. 9 Конвенції (свобода думки, совісті й релігії), що опосередковано впливає й на тлумачення ст. 4 цієї Конвенції.

Служитель Свідків Єгови, пан Грандрат, який прагнув повного звільнення як від військової, так і від цивільної служби, подав скаргу на своє кримінальне засудження за відмову від альтернативної цивільної служби. Він аргументував це тим, що таке рішення є дискримінаційним порівняно з представниками римо-католицької та протестантської церков, звільненими від подібних обов'язків. Європейська комісія з прав людини проаналізувала справу на предмет відповідності статтям 9, 14 та статті 4. Зрештою, Комісія дійшла висновку, що Конвенція порушена не була. Вона підкреслила, що відмовники за ідейними переконаннями не мають гарантованого права на звільнення від військової служби, і держави-учасниці

мають право самостійно визначати, чи надавати таку можливість. Якщо ж право на відмову надається, то відмовники можуть бути зобов'язані до проходження альтернативної цивільної служби без права на звільнення від неї [15]. Такий же висновок зробила комісія і у справі *X. v. Germany* (Заява № 7705/76): оскільки стаття 4 чітко передбачає можливість покладання на осіб, що відмовляються від військової служби через свої переконання, обов'язку проходження цивільної служби як альтернативи військовій, звідси випливає, що стаття 9 не гарантує права на уникнення цієї альтернативної цивільної служби. Щодо скарги за статтею 7, Комісія наголосила на тому, що визначення злочинів та видів покарань за них є прерогативою національного законодавця. Комісія встановила, що Конвенція не забороняє державам застосовувати санкції до осіб, які відмовляються від проходження цивільної служби. Крім того, беручи до уваги термін покарання заявника, факт його відстрочки та умовного звільнення, Комісія не виявила достатніх підстав вважати, що відбулося порушення статті 3 [20].

Пізнавальною є також інша справа, що розглядалась Європейським судом з прав людини. Йдеться про справу пана Баятяна, члена релігійної громади Свідків Єгови. У 2001 році, коли настав час його призову на військову службу, він відмовився її проходити з міркувань совісті. Натомість він виявив готовність замінити її альтернативною цивільною службою. Однак влада повідомила йому, що законодавство Вірменії не передбачає альтернативної служби, і тому він зобов'язаний служити в армії. За відмову від призову його притягнули до кримінальної відповідальності та засудили до тюремного ув'язнення. Пан Баятян звернувся до Суду зі скаргою, вважаючи, що його засудження є порушенням його прав, гарантованих статтею 9 Конвенції. Він наполягав на тому, що цю статтю слід тлумачити з урахуванням сучасних реалій, а саме того факту, що більшість країн-членів Ради Європи визнають право громадян на відмову від військової служби через свої переконання. Розглянувши справу, Суд констатував порушення статті 9. Суд взяв

до уваги наявність ефективних шляхів вирішення ситуації, які дозволяють збалансувати інтереси держави та інтереси осіб, що відмовляються від служби з міркувань совісті, і які застосовуються у переважній більшості європейських країн. Крім того, Суд врахував, що засудження пана Баятяна відбулося в період, коли Вірменія вже взяла на себе зобов'язання запровадити альтернативну (цивільну) службу [11].

Таким чином, практика страсбурзького суду демонструє, що хоча військова служба не розглядається як примусова праця, держава зобов'язана дотримуватися у цій сфері принципів необхідності, пропорційності та поваги до гідності особи. Вказане особливо актуально в умовах, коли військовослужбовці зазнають обмежень своїх прав через природу служби, але ці обмеження не повинні перетворюватися на форму підневільності чи дискримінації.

Додамо, що однією з ключових складових адміністративно-правового регулювання військової служби в Україні є чітке визначення та законодавче закріплення прав і обов'язків військовослужбовців. Уже згаданий Закон «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», наприклад, забезпечує військових соціальними пільгами, компенсаціями та правовими гарантіями, які є важливими для належного виконання ними своїх службових обов'язків.

На думку В. Комзюка, ключовим аспектом адміністративно-правового забезпечення військової служби в Збройних Силах України є чітке окреслення прав, обов'язків та гарантій їхнього втілення для військовослужбовців. Ці положення встановлюються не лише Конституцією та законами України, а й військовими статутами, указами Президента України як Верховного Головнокомандувача, постановами Кабінету Міністрів України, актами органів військового управління та командування в межах їхньої компетенції, а також посадовими інструкціями. Важливими складовими адміністративно-правового забезпечення є також гарантії соціального та правового захисту, а також фінансового й матеріального забезпечення

військовослужбовців ЗСУ, що знайшли своє відображення у Конституції та профільних законах, згаданих раніше. Крім того, істотним елементом є визначення відповідальності військовослужбовців ЗСУ за правопорушення у військовій сфері, що регулюється нормами адміністративного права, включаючи дисциплінарну та адміністративну відповідальність, а також систему заохочень [139].

Специфіка військової служби, спрямованої на захист країни, зумовлює надання військовослужбовцям встановлених законом пільг, гарантій та компенсацій. Держава забезпечує соціальний і правовий захист як військовослужбовців, так і членів їхніх сімей, що відповідає законодавству та підзаконним нормативно-правовим актам (згідно зі статтею 19 Статуту внутрішньої служби) [183].

Проте важливо враховувати, що значна частина службових обов'язків військовослужбовців виконується в екстремальних обставинах, зокрема під час воєнного стану та активних бойових дій, що може призводити до певних обмежень прав людини. Водночас, варто підтримати думку професора М. Корнієнка про те, що обмеження прав людини (за винятком абсолютно невідчужуваних прав, гарантованих Конституцією) можуть бути застосовані лише протягом чітко визначеного періоду часу та в межах, які не зачіпають їхньої сутності, враховуючи їхню фундаментальність [156].

Відтак, розуміння прав військовослужбовців має поєднувати два принципово різних, але взаємопов'язаних аспекти: природні людські права, які належать кожній особі з моменту народження, і «спеціальні» права (а також відповідні обов'язки), що виникають у межах правовідносин військової служби.

1. Природні людські права військовослужбовців. Військовослужбовці залишаються людьми, а отже, є носіями всього комплексу невід'ємних, природних прав, які не залежать від їхнього правового статусу. Держава не «надає» їм ці права, а зобов'язана визнати, поважати та захищати їх навіть у контексті військової служби. Серед таких прав, зокрема: право на життя, свободу від катувань та нелюдського поводження, свободу думки, совісті й релігії,

рівність перед законом, право на гідне ставлення та особисту недоторканність та ін.

Однак ці права можуть бути обмежені, якщо це виправдано службовою необхідністю, не суперечить принципу пропорційності та не позбавляє людину її людської гідності.

2. Спеціальні (додаткові, «статусні» тощо) права у межах правовідносин військової служби. У межах правовідносин, що виникають у зв'язку з проходженням військової служби, особа набуває статусу військовослужбовця, що передбачає як додаткові обов'язки, так і специфічні права. Ці права не мають універсального характеру і виникають виключно внаслідок правового статусу особи як суб'єкта служби у Збройних Силах чи інших військових формуваннях. Зокрема, до таких прав належать: право на належне матеріальне забезпечення (включно з харчуванням, одностроєм, медичним обслуговуванням), право на соціальні гарантії (пенсійне забезпечення, пільги тощо), право на безпечні умови служби, а також право на оскарження незаконних наказів або рішень командування в установленому порядку.

Ці спеціальні права мають договірно-службовий характер і спрямовані на забезпечення належного виконання військового обов'язку за умов підвищеної службової дисципліни та службової підпорядкованості. Їхня функція полягає, зокрема, у компенсації обмежень, що накладаються на військовослужбовця внаслідок специфіки служби.

Наголосимо, що у межах правовідносин, що виникають у зв'язку з проходженням військової служби, правове становище особи істотно трансформується: вона набуває ознак спеціального суб'єкта публічного права – військовослужбовця, що супроводжується виникненням комплексу спеціальних суб'єктивних прав. Ці права є похідними не від самої людської природи особи, а від її інституціоналізованого статусу як носія функціонального обов'язку щодо здійснення оборонної діяльності в організованій ієрархічній структурі. Їхня поява не є наслідком універсальності людських прав,

а зумовлена наявністю особливих правовідносин між особою і державою в особі військової організації.

Правовий характер таких прав слід кваліфікувати як службово-договірний: вони не є безумовними чи загальнолюдськими, натомість випливають із добровільного (або у передбачених законом випадках – обов'язкового) вступу до правового зв'язку, що вимагає безумовної службової лояльності, підпорядкування та дисципліни. Водночас саме в силу публічно-службового характеру цього зв'язку держава бере на себе зустрічний обов'язок забезпечити належні умови для виконання військовослужбовцем покладених на нього функцій.

Зміст спеціальних прав військовослужбовця визначається принципом функціональної доцільності, що передбачає створення таких умов, за яких особа здатна ефективно реалізовувати покладену на неї суспільно значущу функцію. Право на грошове утримання, на речове та продовольче забезпечення, на медичну допомогу і соціальні гарантії (у тому числі пенсійного характеру) становлять не благодійну або гуманітарну поступку держави, а інституційно-обґрунтований механізм відшкодування ризиків, обмежень і потенційної шкоди, яка випливає з особливого правового режиму військової служби.

Крім того, до переліку спеціальних прав входять і ті, що спрямовані на внутрішнє врівноваження владної субординації, зокрема, право військовослужбовця на оскарження наказів, рішень командування та інших дій, що можуть порушувати закон або перевищувати межі повноважень. Ці права не заперечують принципу службової дисципліни, проте слугують інструментом її правового обмеження в межах правовладдя. Таким чином, спеціальні права військовослужбовця мають подвійну природу: з одного боку, вони є інструментами забезпечення публічного інтересу, а з іншого – слугують правовими гарантіями особи, яка діє в межах правового примусу, характерного для військової організації.

З огляду на викладене, спеціальні права військовослужбовця не можуть бути зведені до простого переліку пільг чи компенсацій;

вони є структурним елементом юридичного механізму врівноваження службового обов'язку та індивідуального правового становища особи у належно регламентованому просторі публічної служби.

У цьому контексті заслуговує на увагу спроба вітчизняного правника С. Головатого запровадити до української юридичної мови термін «людські права» як концептуально точнішу альтернативу поширеному терміну «права людини». В основі цієї пропозиції лежить прагнення унормувати категоріальний апарат прав людини відповідно до його автентичного значення в міжнародному праві, зокрема до змісту, що в англomовному світі позначається терміном *human rights*. За С. Головатим, словосполучення «права людини» помилово відтворює юридичну конструкцію, в якій акцент зміщується з онтологічної природи прав на їх правову форму, що, своєю чергою, сприяє репрезентації прав як похідних від державної волі [88].

Заміна на «людські права» усуває цю смислову хибу, оскільки термінологічно фіксує думку про те, що права не виникають із правового акту чи нормативного акта, а притаманні кожній людині як такий, незалежно від визнання чи невизнання їх будь-яким суб'єктом публічної влади. Таким чином, «людські права» відображають їх природну, доюридичну природу, вкорінену в гідності людської особи, тоді як «права людини» легко можуть бути витлумачені як «надані» людині – тобто як результат делегування чи санкціонування з боку держави, що суперечить сучасним уявленням про природу таких прав у правових демократіях [88].

Натомість такі терміни, як «права військовослужбовця», «права командира», «права суб'єкта підприємницької діяльності», тощо мають зовсім іншу онтологію. Вони виникають не з факту існування людини, а з її залучення до визначених правовідносин або набуття відповідного юридичного статусу. Вони є функціонально обумовленими, тобто похідними від ролі особи в системі певного нормативного регулювання. Зміст таких прав визначається не універсальною людською гідністю, а вимогами ефективного виконання конкретної

суспільної функції, закріпленої в законі, наказі, контракті тощо. Наприклад, «право на носіння зброї» або «право віддавати накази» не є універсальними людськими правами, а є виключно службово-зумовленими компетенціями, що належать лише тим, хто займає відповідне становище в ієрархії правової системи.

Отже, розрізнення між людськими правами, що мають апріорний, універсальний і невідчужуваний характер, і спеціальними правами, які виникають у межах конкретних правовідносин, – є не лише лексичною корекцією, а фундаментальним концептуальним розмежуванням. Воно необхідне для коректного осмислення правового статусу особи як у контексті основоположних прав, так і в межах спеціалізованих правових режимів, зокрема таких як військова служба.

Однак, слід наголосити, що права військовослужбовців не можуть бути зведені ні виключно до людських прав, ні лише до прав, що виникають у межах правовідносин щодо проходження військової служби. Таке спрощене редукування ігнорує складну правову природу статусу військовослужбовця як суб'єкта, що одночасно виступає носієм невідчужуваних природних прав і виконує публічно-службову функцію в межах дисциплінованої, ієрархічної структури, що передбачає спеціальний правовий режим.

З одного боку, як фізична особа, військовослужбовець не втрачає притаманних йому людських прав, таких як право на життя, заборона катування, повага до гідності, свобода думки, совісті та релігії. Ці права мають абсолютний або умовно обмежуваний характер, і держава не має повноважень їх скасувати навіть у надзвичайних обставинах. Звідси випливає, що людські права становлять базову правову рамку, яка незмінно супроводжує особу, незалежно від її службового статусу, і має бути врахована при формулюванні правового регулювання військової служби.

З іншого боку, набуття статусу військовослужбовця тягне за собою виникнення спеціальних прав, які детермінуються функціональною роллю особи у збройному захисті держави. Йдеться

не лише про позитивні гарантії (матеріальне забезпечення, право на пенсію тощо), а й про обмеження окремих прав, зумовлені потребами дисципліни, командної вертикалі та оперативного управління. У цьому аспекті права військовослужбовця є інструментами, що забезпечують баланс між особистим правовим статусом і вимогами службової підпорядкованості.

Втім, обмеження та спеціальні права не вичерпують усього правового становища військовослужбовця. Особа у цьому статусі постійно перебуває в подвійному правовому бутті – як суб'єкт, що має право на захист від свавілля з боку держави, і як виконавець державного обов'язку, щодо якого діють правові механізми підзвітності, лояльності й дисципліни. Тому концептуальне осмислення прав військовослужбовця має виходити з інтегративної моделі, що поєднує природні, конституційні та службово-правові елементи, враховуючи можливість контрадикції між ними та необхідність доктринального обґрунтування меж допустимих обмежень.

Отже, зведення прав військовослужбовців виключно до тієї чи іншої категорії – чи то універсальних людських прав, чи то службово-обумовлених компетенцій – є юридично некоректним та концептуально спрощеним підходом. Права цієї категорії осіб мають бути осмислені як композитне явище, у якому переплітаються елементи гідності, обов'язку, правових гарантій і службової необхідності, що потребує цілісного, міждисциплінарного аналізу.

Таким чином, права військовослужбовців – це поєднання їхніх невід'ємних людських прав, що залишаються чинними незалежно від служби, та спеціальних прав, які виникають у межах правовідносин військової служби й слугують компенсацією обмежень та особливостей служби. Такий підхід унеможливає редукцію військовослужбовця до «носія обов'язків» і вимагає, щоб держава дотримувалася вимог принципу верховенства права.

2.3 Принципово-функціональна модель адміністративно-правового захисту прав військовослужбовців

Актуальність дослідження принципів та функцій забезпечення прав військовослужбовців зумовлена як загальною трансформацією правової системи в умовах війни, так і нагальною потребою доктринального осмислення особливого статусу військовослужбовців як носіїв людських прав, чие становище поєднує елементи публічної служби, обмеженої реалізації деяких прав і підвищеного державного контролю. У сучасних умовах збройної агресії проти України питання забезпечення прав військовослужбовців набуває не лише гуманітарного, а й безпекового, соціального та правовладного значення [305, с. 169–170].

Попри декларативне визнання рівності прав усіх громадян, військовослужбовці часто піддаються спеціальному режиму правового регулювання, який не завжди узгоджується з принципами демократичної держави, включаючи принцип верховенства права, поваги до гідності, пропорційності обмежень та ефективного судового захисту. У цьому контексті важливим є не лише позитивне закріплення прав військовослужбовців, а й аналіз принципів, на яких ґрунтується механізм їх забезпечення, та функціональної структури відповідних інститутів.

Дослідження функцій і принципів у цій сфері дозволяє з'ясувати, якою мірою держава реалізує зобов'язання щодо дотримання, захисту і забезпечення прав осіб, які виконують військову службу, в умовах надзвичайного навантаження на інститути публічної влади. Що також створює доктринальне підґрунтя для вдосконалення законодавчого регулювання та формування ефективної адміністративної і судової практики в частині захисту прав військовослужбовців.

Таким чином, дослідження є актуальним як із точки зору розвитку теорії публічного права, так і з позицій практичної реалізації принципу правовладдя в умовах збройного конфлікту.

Структурно, окреслена нами проблематика дослідження передбачає висвітлення двох окремих аспектів:

- принципів забезпечення прав військовослужбовців;
- функції забезпечення прав військовослужбовців.

Кожен із цих аспектів має власну наукову автономію та аналітичну цінність. Принципи – це основоположні ідеї, що визначають зміст, спрямованість і межі правозастосування в цій сфері; вони відображають аксіологічний та нормативний рівень організації військової служби в демократичній державі. Функції ж, у свою чергу, слід розглядати як прояв діяльнісного, динамічного виміру забезпечення прав – через конкретні правові, інституційні та процедурні механізми.

Водночас ці два аспекти не є ізольованими. Принципи задають ціннісно-правові орієнтири, в межах яких функції реалізуються. З іншого боку, функції забезпечення прав – через свою реалізацію – надають принципам практичного сенсу і виявляють їхню ефективність [309, с. 216–217]. Наприклад, принцип верховенства права вимагає, щоб під час забезпечення прав військовослужбовців держава діяла через передбачені законом повноваження та з урахуванням балансу між військовою доцільністю і правовими гарантіями. Реалізація цього принципу знаходить вираження у функціях захисту, відновлення і запобігання порушень прав.

Відтак, аналіз принципів без розгляду функціонального виміру залишався б абстрактним, а функціональний аналіз без принципів втратив би свою нормативну орієнтацію. Взаємозв'язок між ними є не лише методологічною передумовою комплексного дослідження, але й важливою умовою правової визначеності у сфері, що поєднує вимоги службової дисципліни із конституційною цінністю людських прав.

Висвітлюючи принципи забезпечення прав військовослужбовців слід вказати наступне. Як слушно відзначають А. Кучук та С. Перепьолкін, принципи права мають велике значення як у національному, так і в міжнародному праві. Вони слугують ключовим

інструментом для усунення прогалин у законодавстві більшості правових держав [174, с. 22]. І хоча щодо аналогії права у публічному праві є певні обмеження, не слід також забувати, що принципи виконують роль меж правового регулювання та правозастосування.

У цьому контексті принципи не просто компенсують недосконалість нормативного масиву, а й задають вектор інтерпретації чинного законодавства. У сфері забезпечення прав військовослужбовців, яка традиційно є чутливою до потенційних зловживань владою, принципи виконують роль запобіжників надмірного або непропорційного втручання держави. Наприклад, навіть якщо певне обмеження прав формально передбачене законом, принципи верховенства права, пропорційності та поваги до людської гідності дозволяють оцінити його допустимість з точки зору змісту, а не лише форми.

Крім того, принципи права виконують функцію легітимації обмежень, властивих військовій службі, яка, за своєю сутністю, передбачає більшу інтенсивність підпорядкування та дисципліни. Через призму принципів можливо чітко відмежувати необхідні у демократичному суспільстві обмеження (такі, що виправдані метою підтримання боездатності чи захисту національної безпеки) від таких, що є надмірними, дискримінаційними або такими, що суперечать базовим правовим засадам. Принципи дозволяють оцінити не лише формальну законність втручання у права військовослужбовців, а й його моральну та правову обґрунтованість. Вони створюють стандарти, відповідно до яких можна здійснювати як правозастосовну, так і нормотворчу діяльність у цій сфері. Завдяки принципам стає можливим критично осмислювати обмеження, що формуються на підзаконному рівні, й у разі потреби – виявляти їхню невідповідність засадничим цінностям правовладдя.

Особливої уваги заслуговує й те, що принципи не залежать від наявності конкретної норми закону – вони діють постійно і є джерелом права у ширшому значенні. Наприклад, у випадках, коли закон не передбачає ефективного механізму оскарження порушень

прав військовослужбовця, саме принципи можуть і повинні спрямовувати судову та адміністративну практику до справедливого вирішення спору.

Так, додамо, що відповідно до приписів Кодексу адміністративного судочинства України у судовій практиці, за відсутності прямої законодавчої норми, що регулює певні правовідносини, застосовується аналогія закону, що передбачає звернення до положень нормативно-правового акта, який регулює подібні за своєю суттю правовідносини. У разі неможливості застосування аналогії закону, суд керується аналогією права, що полягає у врахуванні конституційних принципів та загальних засад права [133]. Подібний підхід застосовується й у міжнародному праві [195]. Згадаємо, що відповідно до ст. 38 Статуту Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй, суд, покликаний вирішувати передані йому спори відповідно до міжнародного права, застосовує загальні принципи права, визнані цивілізованими націями. Це положення не обмежує право Суду вирішувати справу «*ex aequo et bono*» («за справедливістю і доброю совістю»), якщо сторони на це погоджуються [41].

Варто наголосити, що застосування аналогії закону та аналогії права є неприпустимим для визначення підстав виникнення, меж здійснення повноважень, а також способу дій органів державної влади та місцевого самоврядування. Повноваження зазначених суб'єктів мають бути чітко регламентовані відповідними законодавчими актами.

Таким чином, застосування принципів у сфері забезпечення прав військовослужбовців є не лише теоретично обґрунтованим, а й практично необхідним для збереження балансу між публічними інтересами та фундаментальними правами особи. Це – своєрідні правові межі, в межах якої повинні здійснюватися як нормотворчість, так і правозастосування у військовій сфері.

Принципи в досліджуваній сфері є нормативно-ціннісними засадами, на яких ґрунтується діяльність держави щодо гарантування та реалізації прав осіб, які проходять військову службу. Вони

виконують роль орієнтирів, що забезпечують правову визначеність і запобігають свавіллю, з одного боку, та враховують специфіку військової служби – з іншого. Серед таких принципів варто виділити зокрема такі:

- принцип верховенства права,
- принцип поваги до людської гідності,
- принцип пропорційності,
- принцип правової визначеності,
- принцип спеціального правового режиму.

Розглянемо більш детально означені принципи.

1. Принцип верховенства права. Правовладдя (верховенство права) становить одну з основ демократичного конституціоналізму та виступає гарантією недопущення свавілля державної влади. Воно вимагає, щоб усі дії публічної влади мали правове обґрунтування, були засновані на нормах, прийнятих із дотриманням установленної процедури, а також узгоджувалися зі змістом основоположних прав і свобод. Ідеться не лише про те, щоб влада діяла в межах закону, а й про те, щоб сам закон був справедливим, передбачуваним та відповідним людським правам [111, с. 41–45].

Ключовим виміром правовладдя є наявність ефективного судового контролю за діями влади, передбачуваність правових наслідків для особи, а також повага до гідності людини як засаднича правова вимога. Правовладдя включає не лише процедурні, але й змістовні елементи – воно апелює до морального обґрунтування права, тобто його відповідності принципам справедливості, рівності, недискримінації, а також заборони зловживання правом. У цьому сенсі правовладдя протиставляється легізму, який виправдовує будь-яке втручання з боку держави лише на підставі його законодавчої форми.

Верховенство права – це комплексне, багатогранне явище, яке втілює фундаментальні цінності демократичного суспільства та слугує гарантією прав людини. Через свою глибинну ціннісну природу, верховенство права не може бути повноцінно досягнуте в рамках виключно юридичного позитивізму і є несумісним

з умовами недемократичних режимів [162, с. 568] – слушно відзначає А. Кучук.

Верховенство права є не лише юридичним принципом, а й морально-ціннісною основою суспільного устрою, що передбачає підпорядкування як органів державної влади, так і громадян правовим нормам, які відповідають засадам справедливості, рівності та поваги до гідності кожної особи.

У цьому контексті верховенство права не зводиться до формальної законності, яка може існувати навіть у репресивних або авторитарних системах. Формальна відповідність дій закону ще не означає, що вони правомірні, якщо сам закон суперечить людській гідності або є інструментом дискримінації та пригнічення. Саме тому через свою глибинну ціннісну природу верховенство права не може бути повноцінно досягнуте в рамках виключно юридичного позитивізму, який абсолютизує чинне законодавство незалежно від його змісту та моральної якості [167, с. 25–28].

Юридичний позитивізм, як доктрина, що відокремлює право від моралі, виявляється неспроможним пояснити або виправдати необхідність обмеження державної влади та захисту прав людини у випадках, коли закон сам по собі стає джерелом несправедливості. Натомість верховенство права передбачає інтеграцію морального виміру в розуміння права – воно вимагає, щоб закон був не просто формально чинним, а також справедливим за своєю суттю. Це підкреслює необхідність природно-правового підходу, або щонайменше антидогматичного, ціннісно орієнтованого праворозуміння.

Крім того, верховенство права є несумісним з умовами недемократичних режимів, оскільки в таких системах закон часто використовується як інструмент утвердження та збереження влади, а не як засіб обмеження державної сваволі. Відсутність незалежного судочинства, нехтування правами людини, обмеження політичної конкуренції та підміна публічного інтересу волею правлячої еліти унеможливають реальне функціонування

правовладдя [87, с. 67–69]. У недемократичних режимах формальна законність часто стає легітимаційною оболонкою для репресій і насильства, а отже, суперечить самій ідеї правового порядку, заснованого на гідності, свободі й рівності.

Відтак, верховенство права є не лише інструментом правового регулювання, а фундаментальною цінністю, що визначає межі та легітимність державної влади. Воно є передумовою демократичного ладу, де право не тільки панує, а й захищає особу від зловживань, і де юридична норма не відривається від моральної суті правовладдя.

Таким чином, правовладдя – це не просто домінування закону, а перевага права як системи норм, що захищають людську гідність, вимагають справедливості та обмежують владу.

З огляду на це, принцип верховенства права вимагає, щоби всі обмеження прав військовослужбовців були обґрунтованими, необхідними в демократичному суспільстві та відповідали критеріям легітимності, легальності й пропорційності (як це стосується обмеження прав будь-якої людини [166, с. 177–179]). Йдеться не лише про формальну відповідність закону, але й про його узгодженість із загальними правовими цінностями – зокрема правом на ефективний засіб правового захисту, заборонаю дискримінації, правом на повагу до приватного і сімейного життя тощо.

Принцип правовладдя у сфері забезпечення прав військовослужбовців виступає не просто теоретичним орієнтиром, а практичним критерієм, за яким оцінюється якість нормативного регулювання, адміністративної практики та судового контролю. Його застосування означає, що навіть у специфічних умовах військової служби держава зобов'язана діяти в рамках, встановлених не лише законом як формальним джерелом, але і правом – як системою загальнови-значаних засад свободи, гідності та справедливості.

З позицій правовладдя, військова служба не створює правового вакууму, в якому особа позбавлена гарантій або підпорядковується виключно логіці доцільності. Навпаки, така служба розглядається як форма виконання публічного обов'язку, яка не скасовує ані

людських прав, ані необхідності їх забезпечення на рівні, сумісному з цінностями демократичного суспільства. Обмеження, які існують у зв'язку з військовою службою, не мають нівелювати сутності прав, а лише коригувати їх реалізацію відповідно до контексту оборони та національної безпеки.

Застосування принципу правовладдя передбачає, що органи військового управління не можуть діяти довільно навіть у кризових умовах. Їхня діяльність підлягає юридичній перевірці на предмет дотримання процедур, співмірності впливу на права особи, а також відповідності демократичним цінностям. У цьому контексті особливого значення набуває доступ військовослужбовців до правосуддя, незалежних інституцій омбудсмена, а також правозахисних механізмів міжнародного рівня.

Зважаючи на означене не можна не згадати про доволі новий інститут військового права – бойовий імунітет. Так, 15 березня 2022 року було внесено низку змін до національного законодавства щодо запровадження цього інституту [255]. Водночас, такий імунітет не є абсолютним: на суб'єктів бойового імунітету покладається обов'язок дотримуватися правил ведення війни та застосування збройної сили, які визначені міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України, під час виконання завдань із захисту України [360]. Що цілком правильно, виходячи з вимог принципу правовладдя. «Враховуючи сучасний міжнародний досвід і практику держав, які перебували у стані війни (США, Великобританія, Хорватія), доцільно вказати на необхідність запровадження комплексної системи оцінювання на підставі єдиних розроблених критеріїв щодо військових командних рішень, де ключовими факторами мають стати: наявність у військового начальника, командира достатньої інформації на момент прийняття рішення в бойовій ситуації, об'єктивні обставини та динаміка бойової обстановки, часові обмеження для прийняття управлінських рішень, співвідношення між ризиками та потенційними перевагами обраної тактики ведення бою або військового протистояння з ворогом тощо» [48, с. 13].

Додамо також, що на заході, організованому Національною асоціацією адвокатів України і присвяченого обговоренню питання бойового імунітету як механізму правового захисту військовослужбовців, учасники дійшли висновку про необхідність внесення змін до законопроектів щодо бойового імунітету, які б передбачали обов'язковість експертних висновків при розгляді відповідних ситуацій [204].

Крім того, правовладдя вимагає не лише дотримання мінімальних стандартів прав людини, а й створення інституційних гарантій, які перешкоджають зловживанням владою у військовій сфері. Це стосується, зокрема, захисту від незаконних дисциплінарних стягнень, забезпечення права на свободу вираження поглядів (у межах допустимого), прозорості процедур призову, переведення, звільнення тощо.

Таким чином, принцип правовладдя зобов'язує державу сприяти військовослужбовців не як об'єкт адміністративного впливу, а як повноправних суб'єктів публічного права, чия служба є основою для посиленої, а не зменшеної, уваги до гарантій правового захисту.

2. Принцип поваги до людської гідності набуває особливого значення в умовах військової ієрархії, де ризик зловживання владою з боку командирів або знеособлення військовослужбовця як інструмента «оборони держави» може ставити під загрозу етичну основу служби. У цьому контексті людська гідність не є абстракцією, а конкретним критерієм допустимості рішень, дій чи порядків, що регламентують внутрішню дисципліну.

Принцип поваги до людської гідності є наріжним каменем етики, права, філософії та суспільних наук. Він відображає фундаментальне визнання унікальної цінності кожної людини як самостійної, раціональної та моральної істоти. Цей принцип має глибоке історичне коріння, що простежується у філософських та релігійних вченнях. У сучасному світі він відіграє ключову роль у формуванні концепцій прав людини, соціальної справедливості та етичних стандартів.

Концепція людської гідності має витоки у філософських традиціях Стародавньої Греції, християнської етики, а також у працях мислителів епохи Просвітництва. Зокрема, Іммануїл Кант у своїй етиці сформулював ідею, що людина є самоціллю, а не засобом для досягнення інших цілей [211, с. 426–429].

Повага до людської гідності також залежить від культурних і соціальних норм, які можуть варіюватися в різних суспільствах. У той же час глобалізація та універсалізація прав людини сприяють формуванню спільного розуміння цього принципу. Проте в практичному застосуванні виникають виклики, пов'язані з культурними відмінностями, економічною нерівністю та політичними конфліктами. Наприклад, у суспільствах із високим рівнем корупції чи авторитарними режимами повага до людської гідності може бути обмеженою через системні порушення прав людини.

У сучасному світі принцип поваги до людської гідності стикається з новими викликами, зокрема у зв'язку з технологічним прогресом (штучний інтелект, біотехнології), глобальними кризами (зміна клімату, міграція) та соціальними трансформаціями. Окрім цього в контексті предмету нашого дослідження варто також згадати рішення органу конституційної юстиції Федеративної Республіки Німеччини щодо неконституційності припису законодавства про можливість збиття літака, захопленого терористами. Це рішення є важливим для розуміння меж застосування принципу людської гідності в екстремальних ситуаціях, таких як терористичні загрози, і має значення для ширшої дискусії про сучасні виклики.

Рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини від 15 лютого 2006 року стосувалося конституційності положення § 14(3) Закону про авіаційну безпеку (Luftsicherheitsgesetz) 2005 року, яке дозволяло збройним силам Німеччини збивати цивільний літак, захоплений терористами, якщо це необхідно для запобігання більшій шкоді, наприклад, терористичному акту [8]. Це положення було введено після терактів 11 вересня 2001 року в США, коли цивільні літаки використовувалися як зброя.

Суд наголосив, що дозвіл на збиття літака, в якому перебувають невинні пасажери та екіпаж, порушує їхню гідність, оскільки держава фактично прирівнює їх до засобу для досягнення мети (запобігання терористичному акту). Це суперечить кантіанському принципу, за яким людина є самоціллю, а не інструментом. Суд підкреслив, що навіть в екстремальних ситуаціях держава не може жертувати життями невинних осіб, оскільки це означало б об'єктивацію людини, що є прямим порушенням статті 1(1) Основного закону. Положення також суперечило статті 2(2) Основного закону, оскільки дозволяло державі свідомо позбавляти життя осіб, які не несуть відповідальності за терористичну загрозу. Суд зазначив, що держава не може проводити «арифметичний підхід» до людських життів, тобто зважувати цінність одного життя проти іншого [8].

На основі цих та інших аргументів (які ми не аналізуємо, зважаючи на предмет нашого дослідження) Суд скасував положення § 14(3), підкресливши, що захист людської гідності та права на життя є абсолютними цінностями, які не можуть бути обмежені навіть у контексті боротьби з тероризмом.

Рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини є релевантним для аналізу сучасних викликів принципу поваги до людської гідності, зокрема в контексті технологічного прогресу, глобальних криз і соціальних трансформацій, а також в аспекті відносин військової служби.

Рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини від 15 лютого 2006 року (справа № 1 BvR 357/05) щодо неконституційності збиття літака, захопленого терористами, має важливе значення для аналізу принципу поваги до людської гідності в діяльності збройних сил, особливо в умовах війни. Це рішення підкреслює, що навіть у ситуаціях крайньої необхідності, таких як збройний конфлікт, держава не може порушувати абсолютну цінність людської гідності. У контексті воєнних дій діяльність збройних сил часто пов'язана з необхідністю швидкого прийняття рішень, які можуть стосуватися життя цивільних осіб, полонених

або самих військовослужбовців. Рішення Суду вказує на неприпустимість об'єктивації людини, наприклад, шляхом використання цивільних як «засобу» для досягнення військових цілей, що може виникати під час операцій із застосуванням високоточної зброї чи безпілотників. Воно нагадує, що принципи міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевських конвенцій, вимагають від збройних сил дотримання поваги до гідності всіх осіб, включаючи захист цивільного населення та гуманне ставлення до комбатантів, навіть у найскладніших умовах війни.

Рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини стало важливим прецедентом, який демонструє абсолютний характер людської гідності в конституційному праві. Воно підкреслює, що навіть у ситуаціях, де держава стикається з екзистенційними загрозами, вона не може порушувати основоположні права невинних осіб. Це рішення також стало предметом широкої дискусії серед правників і філософів щодо меж утилітарного підходу до етики та права. Наприклад, воно контрастує з утилітарними поглядами, які можуть виправдовувати жертви меншості заради блага більшості.

Таким чином, аналізоване рішення є яскравим прикладом того, як принцип поваги до людської гідності може бути застосований у складних етичних і правових дилемах. Воно підкреслює, що людська гідність є недоторканною навіть у найекстремальніших ситуаціях, таких як терористична загроза. У сучасному світі, де технологічний прогрес, глобальні кризи та соціальні трансформації створюють нові виклики, це рішення слугує орієнтиром для розробки правових і етичних стандартів, які захищають фундаментальні права людини. Воно нагадує, що держава має обов'язок знаходити баланс між безпекою та правами людини, не допускаючи об'єктивації чи дискримінації.

3. Принцип пропорційності. Принцип пропорційності належить до фундаментальних засад сучасного права, що визначає баланс між досягненням легітимної мети та обмеженням прав людини.

Він виступає ключовим інструментом забезпечення справедливості у правозастосуванні та визначає допустимі межі державного втручання у приватну сферу.

Концептуально принцип пропорційності ґрунтується на ідеї, що будь-яке обмеження прав має бути співрозмірним із поставленою метою. Його формування відбувалося поступово в німецькій адміністративній доктрині XIX століття та згодом набуло поширення в конституційному праві багатьох держав [344, с. 275–279].

У доктринальному вимірі принцип пропорційності включає три ключові елементи (характеризуючи співвідношення мети – засобів [224, с. 193]):

- придатність (адекватність) – використані засоби мають бути об'єктивно здатними досягти поставленої мети;
- необхідність – обраний захід має бути найменш обтяжливим серед усіх доступних альтернатив;
- пропорційність у вузькому сенсі (балансування) – співвідношення між обмеженням права та суспільною користю має бути розумним і виправданим.

У правозастосовній практиці принцип пропорційності відіграє особливо важливу роль у конституційному судочинстві, де використовується як критерій оцінки конституційності правових норм. Європейський суд з прав людини послідовно застосовує тест на пропорційність при аналізі допустимості втручання держави у права, гарантовані Європейською конвенцією з прав людини [226, с. 78].

Водночас принцип пропорційності має широкий спектр застосування в різних галузях права. У кримінальному праві він проявляється через відповідність покарання тяжкості вчиненого злочину. В адміністративному праві цей принцип встановлює межі дискреційних повноважень органів виконавчої влади. У цивільному праві він визначає баланс інтересів сторін у договірних відносинах.

Особливої актуальності принцип пропорційності набуває в контексті обмеження прав в умовах надзвичайних станів, воєнного стану або інших екстраординарних ситуацій [326, с. 136–140].

Правомірність таких обмежень оцінюється саме через призму їхньої пропорційності наявній загрозі.

На відміну від абсолютного трактування правових норм, принцип пропорційності впроваджує контекстуальний аналіз, що дозволяє враховувати складність суспільних відносин та множинність інтересів різних суб'єктів правових відносин. Він забезпечує гнучкість правозастосування без втрати правової визначеності.

Критики досліджуваного підходу вказують на його потенційну суб'єктивність, адже балансування інтересів часто залежить від ціннісних орієнтацій суб'єкта правозастосування [35]. Однак, саме принцип пропорційності дозволяє праву залишатися інструментом досягнення справедливості, а не механічного застосування нормативних приписів.

Принцип пропорційності в контексті предмету дослідження означає, що будь-яке обмеження прав військовослужбовця має бути виправданим з огляду на конкретну мету – наприклад, бойову готовність, державну безпеку, службову дисципліну – та не повинно перевищувати меж, необхідних для її досягнення. Цей принцип є особливо важливим при оцінці нормативних актів, які регулюють дисциплінарну відповідальність, бойовий імунітет тощо.

У контексті військової служби принцип пропорційності слугує механізмом, що запобігає надмірному втручання командування у приватну сферу військовослужбовця. Обмеження політичних, соціальних або економічних прав військовослужбовців можуть бути легітимними лише тією мірою, якою вони необхідні для забезпечення боєздатності, військової дисципліни та національної безпеки. При цьому вони не повинні перетворюватися на інструмент не виправданого обмеження особистої свободи та людської гідності.

Особливої гостроти набуває застосування принципу пропорційності під час воєнного стану або бойових дій, коли розширюються повноваження військового командування щодо обмеження певних прав військовослужбовців. Навіть у таких екстремальних умовах будь-які обмеження повинні відповідати критеріям необхідності,

адекватності та пропорційності у вузькому сенсі. Зокрема, обмеження права на відпочинок, комунікацію з рідними чи свободу пересування мають бути обґрунтованими оперативною необхідністю та не перевищувати розумних меж.

У системі соціального захисту військовослужбовців принцип пропорційності відображається через встановлення справедливої відповідності між ризиками військової служби, обмеженнями професійної діяльності та компенсаційними механізмами. Пільги, компенсації та соціальні гарантії повинні бути співрозмірними з тими обмеженнями і ризиками, які приймає на себе особа, вступаючи на військову службу, що забезпечує баланс між інтересами держави у підтримці високопрофесійних збройних сил та інтересами військовослужбовців у збереженні гідного рівня життя.

4. Принцип правової визначеності. Означений принцип потребує, щоб права, обов'язки та межі допустимої поведінки військовослужбовців були сформульовані чітко, зрозуміло і передбачувано. Це особливо актуально в умовах війни чи надзвичайного стану, коли правове регулювання часто змінюється або стикається з практичною невизначеністю.

Загалом принцип правової визначеності являє собою фундаментальну засаду сучасної правової системи, що забезпечує стабільність та передбачуваність правового регулювання. Цей принцип вимагає, щоб правові норми були сформульовані достатньо ясно та точно, аби особи могли передбачити правові наслідки своїх дій і планувати свою поведінку відповідно до встановлених правил [148].

Змістова характеристика принципу правової визначеності охоплює декілька взаємопов'язаних аспектів [248, с. 53–55]. По-перше, нормативна визначеність передбачає, що правові приписи повинні бути викладені зрозумілою мовою, позбавленою двозначності та внутрішніх суперечностей, що обумовлює розуміння того, що законодавець зобов'язаний використовувати чіткі юридичні конструкції, уникаючи нечіткості формулювань, які можуть призвести до різного тлумачення.

По-друге, темпоральна визначеність вимагає стабільності правового регулювання в часі. Правові норми не повинні змінюватися занадто часто або несподівано, оскільки такі зміни підривають довіру до права та створюють стан правової невизначеності. Особливо важливим є дотримання принципу незворотної дії закону в часі, згідно з яким нові правові норми, як правило, не повинні поширюватися на відносини, що виникли до їх прийняття.

Структурна визначеність передбачає логічну побудову правової системи, де норми різних рівнів узгоджуються між собою та не суперечать одна одній, що вимагає дотримання ієрархії нормативних актів та забезпечення їх внутрішньої несуперечності.

Правозастосовна визначеність полягає в однаковому розумінні та застосуванні правових норм органами державної влади та судами, що передбачає формування сталої судової практики, яка забезпечує однакове тлумачення правових приписів у подібних ситуаціях.

Відзначимо, що принцип правової визначеності тісно пов'язаний з іншими фундаментальними принципами права, зокрема з принципом верховенства права, законності та справедливості. Його реалізація є необхідною умовою для ефективного функціонування правової держави та захисту прав і свобод людини. Недотримання цього принципу може призвести до правового нігілізму, зниження рівня правової культури суспільства та підриву довіри до державних інститутів.

Слід вказати, що незважаючи на безперечну значущість принципу правової визначеності для функціонування сучасних правових систем, слід констатувати, що його експліцитне закріплення в міжнародних договорах та національних конституційних актах. Водночас у доктринальних джерелах та судовій практиці утвердилася позиція щодо визнання цього принципу як самостійної правової категорії, яка набула статусу загального принципу міжнародного та внутрішньодержавного права [184, с. 22].

Генезис принципу правової визначеності як автономної правової концепції пов'язується з прийняттям Європейської конвенції

про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Формування змісту та меж застосування цього принципу відбувалося не через його безпосереднє нормативне визначення, а шляхом еволюційного тлумачення конвенційних положень у процесі розгляду індивідуальних скарг Європейським судом з прав людини [92, с. 11–21].

Прецедентний характер становлення принципу правової визначеності обумовив його доктринальне обґрунтування через призму аналізу судових рішень, що дозволило виокремити ключові елементи його структури та визначити критерії практичного застосування. Така особливість генезису принципу засвідчує динамічний характер міжнародного права прав людини та демонструє роль судової практики у формуванні фундаментальних правових стандартів.

5. Принцип спеціального правового режиму. Принцип спеціального правового режиму у контексті забезпечення прав військовослужбовців може бути концептуалізований як самостійна правова засада, що обґрунтовується специфікою військової служби та особливими умовами функціонування збройних сил у демократичному суспільстві.

На нашу думку, теоретичне обґрунтування принципу слід виводити з визнання того, що військова служба характеризується унікальними особливостями, які відрізняють її від інших видів професійної діяльності. Ці особливості включають: підвищений ступінь ризику для життя та здоров'я, необхідність беззаперечного виконання наказів, обмеження певних конституційних прав у зв'язку з вимогами військової дисципліни, а також специфічні умови проходження служби.

Адміністративно-правове підґрунтя такого принципу знаходить відображення у положеннях національних законів, які передбачають можливість встановлення особливих умов реалізації прав і свобод для військовослужбовців. Зокрема, у багатьох країнах закріплюється право на обмеження певних політичних прав військовослужбовців (йдеться саме про правовий статус військовослужбовця,

а не про політичне право людини) з метою забезпечення політичної нейтральності збройних сил.

Змістовна характеристика аналізованого принципу охоплює декілька ключових аспектів:

По-перше, це дуалістичний характер правового статусу, що передбачає, що військовослужбовець одночасно є громадянином держави з повним обсягом конституційних прав та особою, яка перебуває у специфічних службово-правових відносинах з державою, що зумовляє необхідність збалансування загальногромадянських прав з особливими обов'язками військової служби.

У цьому сенсі доцільно також вести мову про диференціацію правового регулювання: визнання, що права військовослужбовців реалізуються в межах, відмінних від цивільних осіб, однак не в умовах правового вакууму. Наприклад, можливі обмеження свободи зібрань або вираження поглядів, однак вони мають бути чітко визначені, пропорційні та підлягати контролю.

Необхідно також урахувати гнучкість режиму залежно від обставин. Так, у мирний час, в умовах служби на території країни, режим має бути наближений до загального. У воєнний час – можуть діяти більш суворі рамки, але вони мають бути чітко юридично обґрунтовані.

По-друге, це компенсаторний механізм, який полягає у тому, що обмеження певних прав військовослужбовців має супроводжуватися наданням їм додаткових гарантій та пільг, які компенсують специфічні умови служби. Цей аспект може включати підвищене соціальне забезпечення, особливі гарантії працевлаштування після завершення служби, медичне забезпечення тощо.

При цьому слід також урахувати підвищений стандарт обґрунтування обмежень: держава не має права просто посилатися на статус військовослужбовця як виправдання для обмеження прав; необхідно довести, що саме в конкретній ситуації такий режим є неминучим і обґрунтованим.

По-третє, це функціональна спрямованість, яка означає, що будь-які обмеження прав військовослужбовців повинні бути

функціонально обґрунтованими та спрямованими на забезпечення боездатності збройних сил і виконання ними конституційних функцій. При цьому пропорційність та тимчасовість вимагають, щоб обмеження прав були пропорційними цілям, заради яких вони встановлюються, та не перевищували межі, необхідні для ефективного функціонування військової організації. Обмеження не можуть порушувати сутність прав: спеціальний правовий режим не означає, що права військовослужбовців можуть бути повністю скасовані або зведені нанівець. Заборона тортур, право на життя, заборона дискримінації є абсолютними й не підлягають обмеженню.

По-четверте, це судовий захист, який передбачає збереження за військовослужбовцями права на судовий захист їхніх прав та законних інтересів, навіть у межах спеціального правового режиму.

Водночас, у цьому ж контексті доцільно вказати й на інші інституційні гарантії правового захисту: навіть за умов спеціального режиму військовослужбовець має бути забезпечений механізмами оскарження дій командування, доступом до ефективного правового захисту (включаючи позасудовий, дисциплінарний і міжнародний рівні).

Практична реалізація принципу спеціального правового режиму для військовослужбовців знаходить відображення у створенні спеціалізованих інституцій військової юстиції, встановленні особливих процедур розгляду справ за участю військовослужбовців, а також у формуванні специфічних механізмів соціального захисту цієї категорії осіб.

Таким чином, принцип спеціального правового режиму визначає, що військова служба передбачає певні обмеження прав, які не є дискримінаційними за своїм змістом, а зумовлені специфікою обов'язків, пов'язаних із захистом держави. Однак ці обмеження не можуть носити безумовного характеру – вони мають бути прямо передбачені законом і відповідати вимогам міжнародних стандартів.

Узагальнюючи, принцип спеціального правового режиму для військовослужбовців не є відступом від принципів прав людини,

а навпаки, є механізмом, що дозволяє адаптувати ці принципи до унікальних умов військової служби, забезпечуючи при цьому адекватний захист та компенсацію за специфічні обмеження і ризики, пов'язані з обороною держави. Він спрямований на створення балансу між вимогами національної безпеки та гарантіями прав військовослужбовців.

Слід наголосити, що у сукупності вказані принципи формують цілісну систему координат, яка дозволяє оцінити допустимість втручання держави у сферу прав військовослужбовців, а також слугує критерієм для оцінки законності та справедливості як нормативних актів, так і конкретних адміністративних рішень.

З'ясувавши засадничі аспекти правового забезпечення статусу військовослужбовців, доцільно перейти до системного аналізу функціонального призначення механізмів захисту їхніх прав та законних інтересів. Функції забезпечення прав військовослужбовців становлять комплексну систему взаємопов'язаних напрямів діяльності держави, спрямованих на створення належних умов для реалізації конституційних гарантій у специфічному середовищі військової служби.

Методологічний підхід до дослідження функцій забезпечення прав військовослужбовців вимагає їх розгляду через призму загальної теорії функцій права [339, с. 147–152; 208, с. 39–40], адаптованої до особливостей військово-правових відносин. У цьому контексті, на нашу думку, доцільно виділити основні та допоміжні функції, які в сукупності формують цілісний механізм правового захисту військовослужбовців.

По-перше, вкажемо на регулятивну функцію, яка посідає центральне місце в системі забезпечення прав військовослужбовців. Вона полягає у встановленні чітких правових стандартів статусу військовослужбовця, визначенні обсягу його прав та обов'язків, а також закріпленні процедур їх реалізації. Аналізована функція реалізується через нормотворчу діяльність законодавчих органів та відомчих структур, що призводить до формування спеціалізованого масиву військового законодавства.

Важливо підкреслити, що регулятивна функція виконує не лише формально-юридичну роль, але й має суттєве значення для забезпечення правової визначеності у військовій сфері. Завдяки чітко сформульованим нормам і процедурам, військовослужбовці можуть передбачити наслідки своїх дій, розуміти межі допустимого та розраховувати на певний стандарт правового захисту, що особливо важливо в умовах ієрархічної субординації та підвищених дисциплінарних вимог, коли відсутність прозорих правил може призвести до зловживань або порушення базових прав. У цьому контексті вкажемо на зв'язок аналізованої функції та описаного вище принципу правової визначеності.

Отже, регулятивна функція є ключовим інструментом забезпечення стабільності, передбачуваності та узгодженості у правовому статусі військовослужбовців. Її реалізація безпосередньо пов'язана з принципом правової визначеності, що є складовою правовладдя та необхідною умовою ефективного захисту прав у сфері військової служби.

По-друге, вкажемо на охоронну функцію, яка забезпечує захист встановлених прав військовослужбовців від протиправних посягань як з боку держави, так і з боку третіх осіб. Її реалізація здійснюється через систему юрисдикційних органів, включаючи спеціалізовані військові суди, органи військової прокуратури та інші контрольно-наглядові інституції.

У цьому контексті вкотре наголосимо на тій дискусії, що триває в українському суспільстві щодо створення військових судів. Так, з початку повномасштабного вторгнення російської держави, в Україні активно триває дискусія щодо доцільності відновлення системи військових судів. Ця тема є надзвичайно чутливою та складною, оскільки стосується балансу між ефективністю правосуддя в умовах війни, захистом прав військовослужбовців та дотриманням демократичних принципів.

Дискусія триває навколо питання: чи може існуюча система правосуддя (суди загальної юрисдикції) ефективно розглядати справи,

що стосуються військових правопорушень [214, с. 94], враховуючи специфіку військової служби, чи необхідно створити спеціалізовані військові суди, які б мали експертизу та розуміння військового контексту. На тлі значного зростання кількості військових злочинів (дезертирство, невиконання наказів, самовільне залишення частини тощо) та потреби у швидкому та адекватному реагуванні, питання функціонування правосуддя в Збройних Силах України стало одним із пріоритетних. У обговоренні беруть участь представники Верховної Ради, Верховного Суду, Міністерства оборони, Офісу Генерального прокурора, адвокатури та науковці, що свідчить про серйозність та багатоаспектність проблеми.

Узагальнюючи аргументи «за» створення військових судів, називаються такі:

- специфіка військової діяльності (військові злочини мають свою специфіку, яка вимагає глибокого розуміння військової ієрархії, статутів, бойової обстановки, психології військовослужбовців);
- швидкість та ефективність розгляду справ (в умовах війни швидкість розгляду справ є надзвичайно важливою для підтримання дисципліни та бойового духу. Довгі судові процеси в цивільних судах можуть демотивувати особовий склад та підривати ефективність війська);
- підтримання військової дисципліни (наявність спеціалізованих судів, які розуміють важливість дисципліни та субординації в армії, може сприяти зміцненню правопорядку серед військовослужбовців. Судді-військовослужбовці або судді з військовим досвідом краще розуміють наслідки порушення дисципліни для боєздатності підрозділу);
- відповідність стандартам НАТО (частково) (деякі прихильники посилаються на досвід країн НАТО (наприклад, США, Велика Британія, Польща), де існують системи військової юстиції (військова поліція, військова прокуратура, військові суди). Вони стверджують, що це є ознакою зрілої оборонної системи) [79, с. 141–156].

Узагальнено аргументи «проти» створення військових судів можна викласти наступним чином (наведемо думки й зарубіжних правників):

– ризик упередженості та «корпоративної» солідарності (один з найголовніших аргументів – ризик того, що військові судді можуть бути упередженими на користь військовослужбовців або командування через «корпоративну» солідарність, що може підірвати довіру до правосуддя та принципи рівності перед законом. Брифінг Міжнародної комісії юристів (ІСЈ) критикує систему військового правосуддя, особливо коли вона поширюється на цивільних осіб. Автори стверджують, що це є «очевидною зрадою прав людини та основоположних свобод», вказуючи на серйозні порушення права на справедливий судовий розгляд, такі як відмова у праві на обрання адвоката, нерозголошення обвинувачень, відмова у публічному слуханні тощо [37; 34]. Існує побоювання, що такі суди можуть бути інструментом для «замовчування» або пом'якшення покарань за злочини, вчинені військовослужбовцями);

– небезпека створення «особливих» судів (Конституція України (ст. 125) прямо забороняє створення надзвичайних та особливих судів [149]. Прихильники цієї позиції вважають, що військові суди можуть бути розцінені як такі, що суперечать цій нормі. Діюча система правосуддя, незважаючи на всі труднощі, є єдиною і гарантує принципи незалежності суддів);

– недостатність кадрового потенціалу (створення окремої системи військових судів вимагає значного кадрового ресурсу – суддів, що володіють не лише юридичною освітою, а й військовим досвідом та знаннями, що може бути складно реалізувати швидко і якісно);

– досвід минулого (Україна вже мала військові суди до 2010 року, і їх ліквідація була частиною ширшої судової реформи, спрямованої на демілітаризацію та демократизацію правосуддя. Відтак, повернення до цієї системи може розглядатись як крок назад).

По-третє, вкажемо на компенсаторну функцію. Означена функція відображає специфіку правового статусу військовослужбовців

і полягає у створенні механізмів відшкодування обмежень загальногромадянських прав через надання додаткових гарантій та пільг. Така функція реалізується через систему соціального забезпечення, пенсійного страхування, медичного обслуговування та інших форм державної підтримки.

Компенсаторна функція правового статусу військовослужбовців є фундаментальним положенням, що забезпечує справедливий баланс між обов'язками держави та особистими «жертвами», які приносять громадяни на службі у збройних силах.

Компенсаторна функція базується на розумінні того, що військова служба передбачає істотні обмеження особистих прав і свобод громадян. Військовослужбовці підпорядковуються суворій дисципліні, обмежені у свободі пересування, виборі місця проживання, можливостях займатися підприємницькою діяльністю. Вони несуть підвищені ризики для життя та здоров'я, часто перебувають у складних умовах служби, «відірвані» від сімей.

Ця функція ґрунтується на конституційному принципі справедливості та рівності перед законом. Держава, вимагаючи від громадян особливих «жертв» заради національної безпеки, зобов'язується забезпечити їм відповідну компенсацію. Це свого роду правовий обов'язок держави, закріплений у законодавстві.

Серед форм реалізації компенсаторної функції особливу увагу слід приділити наступним. Соціальне забезпечення включає підвищені розміри грошового утримання, додаткові відпустки, забезпечення житлом, пільги на комунальні послуги. Пенсійна система передбачає право на пенсію на пільгових умовах, часто з меншим віком виходу на пенсію та вищими розмірами виплат. Медичне обслуговування охоплює не лише безкоштовне лікування, але й спеціалізовану медичну допомогу, реабілітацію, санаторно-курортне лікування. Особливу увагу приділяють лікуванню професійних захворювань та травм, отриманих під час служби.

Водночас, компенсаторна функція диференціюється залежно від специфіки служби. Учасники бойових дій отримують додаткові

пільги, ветерани мають право на довічні гарантії, сім'ї загиблих військовослужбовців забезпечуються особливою державною підтримкою.

У сучасних умовах компенсаторна функція набуває особливої актуальності через активні бойові дії. Держава повинна адаптувати систему компенсацій до нових реалій, враховуючи специфіку гібридних конфліктів, кібервійн, тривалих операцій тощо.

Ефективність компенсаторної функції залежить від знаходження оптимального балансу між фінансовими можливостями держави та справедливими потребами військовослужбовців. Надмірні пільги можуть створити соціальну напругу, а недостатні – демотивувати до служби та порушувати принцип справедливості.

Загалом, компенсаторна функція є не просто соціальною підтримкою, а фундаментальним елементом правової держави, що забезпечує справедливість суспільного договору між громадянином і державою у сфері національної безпеки.

Компенсаторна функція відіграє важливу роль у досягненні балансу між службовими обов'язками військовослужбовців, що часто передбачають обмеження у реалізації певних прав і свобод, та гарантіями, які держава надає їм у відповідь на ці обмеження. Йдеться, зокрема, про такі додаткові форми захисту, як підвищене пенсійне забезпечення, пільги на житло, доступ до спеціалізованих медичних установ, а також правові механізми захисту прав у разі поранення, інвалідності або втрати годувальника.

Таким чином, компенсаторна функція не лише підтверджує визнання державою особливого статусу військовослужбовця, а й забезпечує соціальну справедливість шляхом матеріального, правового та морального визнання службових обмежень, які несе особа в інтересах суспільства і національної безпеки.

По-четверте, вкажемо на координаційну функцію, яка забезпечує узгоджену взаємодію різних державних органів у сфері захисту прав військовослужбовців. Вона передбачає створення міжвідомчих механізмів співпраці між військовими структурами, органами

загальної юрисдикції, соціальними службами та правозахисними організаціями.

Координаційна функція забезпечує цілісність та ефективність державної політики у сфері захисту прав осіб, які проходять військову службу.

Не можемо не вказати й на такий аспект. Захист прав військовослужбовців не може бути монополією одного відомства через багатоаспектність їхнього правового становища. Військовослужбовець одночасно є суб'єктом військово-службових, трудових, соціальних, цивільних та інших правовідносин, що вимагає залучення різних державних інституцій, кожна з яких має свою компетенцію та спеціалізацію.

Військові інституції виступають первинною ланкою захисту прав, оскільки безпосередньо керують військовослужбовцями та несуть відповідальність за дотримання військової дисципліни і законності. Органи загальної юрисдикції забезпечують судовий захист прав, розглядають спори та притягують до відповідальності за порушення.

Соціальні служби реалізують соціальні гарантії, пенсійне забезпечення, медичне обслуговування та інші форми соціальної підтримки. Правозахисні організації здійснюють громадський контроль, надають правову допомогу та відстоюють інтереси військовослужбовців у різних інстанціях.

Інформаційний обмін між різними інституціями забезпечує своєчасне виявлення порушень прав та координацію заходів реагування. Єдині бази даних та інформаційні системи сприяють прозорості та ефективності взаємодії.

Цифровізація координаційних процесів дозволяє створювати єдині електронні платформи для взаємодії різних структур, що значно прискорює обмін інформацією та прийняття рішень. Створення спеціалізованих координаційних центрів або «єдиних вікон» для військовослужбовців забезпечує комплексний підхід до вирішення їхніх проблем без необхідності звертатися до множини різних органів.

Досвід розвинених країн показує важливість створення спеціалізованих органів з координації діяльності у сфері захисту прав військовослужбовців. Такі структури об'єднують представників різних відомств та забезпечують системний підхід до вирішення проблем.

Узагальнюючи, слід вказати, що координаційна функція має важливе значення для ефективного та цілісного забезпечення прав військовослужбовців, оскільки їхній правовий статус охоплює як військову, так і цивільну сфери. Забезпечення прав цієї категорії осіб не може залишатися виключно внутрішньою справою оборонного відомства – воно вимагає взаємодії з органами правосуддя, прокуратурою, органами соціального захисту, охорони здоров'я та іншими суб'єктами. У цьому контексті особливої ваги набуває необхідність інституціоналізованих каналів обміну інформацією, узгодження політик, спільного моніторингу ситуації з дотриманням прав та оперативного реагування на порушення. Координаційна функція, таким чином, виконує роль інтегруючого механізму, що сприяє системності правозабезпечувальної діяльності та мінімізації прогалин чи суперечностей між повноваженнями різних органів.

Координаційна функція, таким чином, є ключовою для створення дієвої системи захисту прав військовослужбовців, що забезпечує синергію зусиль різних державних інституцій та громадянського суспільства у досягненні спільної мети.

Аналіз функціонального призначення механізмів забезпечення прав військовослужбовців дозволяє виявити їх системний характер та взаємообумовленість, що становить теоретичну основу для подальшого дослідження конкретних інституційних форм їх реалізації.

Висновки до розділу 2

1. Аналіз вживання концепту «адміністративно-правове забезпечення» у сучасній юридичній науці демонструє його високу евристичну цінність і функціональну значущість для адміністративного права. Водночас відсутність уніфікованого доктринального підходу до його розуміння створює семантичну розмитість і методологічну невизначеність. Цей термін використовується для позначення як системи правових норм, так і діяльності публічної адміністрації, а також сукупності інструментів управлінського впливу. Така концептуальна багатозначність потребує систематизації й уточнення для забезпечення точності наукового дискурсу та ефективності правозастосування.

У контексті забезпечення прав людини особливої ваги набуває питання ідентифікації суб'єкта правового обов'язку. Як продемонстровано, ідея колективної відповідальності за реалізацію прав є хибною з погляду сучасної теорії прав людини: зобов'язаною стороною є виключно держава. Залучення громадськості, органів місцевого самоврядування або громадських об'єднань може бути лише допоміжним елементом, але не джерелом юридичного обов'язку. У правовій державі саме держава повинна бути гарантом інституційної охорони прав – через створення дієвих механізмів, інституцій і процедур, здатних забезпечити не декларативне, а реальне здійснення прав людини. Відтак, поняття «забезпечення» у правовому сенсі має розглядатися як ключова функція держави, що втілюється в її публічному управлінні, правотворчості та правозастосуванні.

Поняття «адміністративно-правове забезпечення» не може бути розглянуте виключно як техніко-юридичний інструмент реалізації нормативних приписів. Його зміст та функціональне значення детермінуються не лише правовою доктриною, а й ідеологічними орієнтирами, що домінують у тій чи іншій правовій системі. Відповідно, адміністративно-правове забезпечення у демократичному

контексті передбачає пріоритетність прав і свобод людини, правовладдя та інституційної відповідальності держави перед індивідом. Натомість у контекстах авторитарного типу воно може трансформуватися на інструмент ієрархічного контролю, підпорядкування чи легітимації публічної влади.

Ключовим чинником, що визначає характер адміністративно-правового забезпечення, є тип розуміння права – нормативістський або природно-правовий – а також конкретний державно-правовий режим, у межах якого воно реалізується. Саме тому наукове осмислення цієї категорії потребує не лише аналізу позитивного законодавства, але й методологічної чутливості до ідеологічних та філософсько-правових засад. Без критичного підходу до ідеологічної природи правових понять існує ризик того, що формально-правові терміни слугуватимуть маскуванням фактичної відсутності ефективних гарантій людських прав.

Відтак, лише в контексті демократичного державно-правового режиму можливо сформулювати узгоджене й концептуально послідовне розуміння адміністративно-правового забезпечення як засобу реалізації й захисту прав людини, а не як механізму формального управління. За такого режиму адміністративно-правове забезпечення постає не як технічний інструмент управління, а як вираження фундаментального обов'язку держави – служіння правам людини. Його легітимність ґрунтується не на відповідності формальним процедурним вимогам, а на здатності забезпечити практичну, ефективну реалізацію прав і свобод. У цьому контексті не лише зміст адміністративної діяльності, а й сама структура публічної влади мають бути побудовані навколо телеологічної цілі – гарантування простору свободи особи.

Будь-яка бездіяльність держави у створенні необхідних інституційних або процедурних механізмів реалізації прав не є нейтральною, а становить порушення її позитивних обов'язків. Адміністративно-правове забезпечення, таким чином, несе на собі ідеологічне навантаження: у демократичному режимі воно

є засобом утвердження людської гідності, тоді як у недемократичних системах – зняттям підпорядкування.

Звідси, концепт «адміністративно-правового забезпечення» прав людини не може тлумачитися у відриві від його аксіологічного виміру, інтеграційного контексту та сучасних доктринальних орієнтирів. Його осмислення потребує критичного відходу від пострадянських нормативістських уявлень, які зводять забезпечення до наявності норм і діяльності органів влади з їх реалізації. Такий підхід ігнорує фундаментальне: чи відповідають ці норми й дії цінностям правовладдя, поваги до гідності та автономії особи. Натомість сучасна правова доктрина – зокрема європейська – виходить із презумпції безумовності, дієвості та прямої застосовності прав, що не потребують посередництва ієрархічних адміністративних конструкцій, а вимагають створення ефективних і правомірних механізмів їх реалізації та захисту. Відповідно, адміністративне право має розглядатися не як інструмент організації влади, а як інституційна основа обмеження влади в інтересах людини, що вимагає концептуальної переоцінки поняття «забезпечення», зміщення акценту з державоцентричної логіки на людину, її гідність і суб'єктність, та перегляду дефініцій, які не розрізняють ціннісні орієнтири демократичного врядування.

2. Отже, вивчення історичного шляху становлення та розвитку Збройних Сил України і військового права має ключове значення для осмислення сучасних процесів та визначення векторів майбутнього вдосконалення. Аналіз минулих подій, законодавства та військових доктрин допомагає виявити закономірності й актуальні проблеми, сприяючи побудові ефективнішої та справедливої правової системи для захисту прав військовослужбовців та гарантування національної безпеки України. Сьогодні Україна продовжує еволюцію своєї системи військового права, спираючись на історичний досвід та реагуючи на сучасні виклики. Це є важливим кроком до створення дієвої та справедливої правової бази, що забезпечує

належний захист прав і інтересів захисників держави, тим самим зміцнюючи національну безпеку та обороноздатність, що є пріоритетними завданнями сьогодення.

Розуміння прав військовослужбовців потребує системного підходу, який охоплює два взаємопов'язані виміри: по-перше, військовослужбовці залишаються носіями невід'ємних природних людських прав; по-друге, вони одночасно є суб'єктами спеціальних правовідносин, пов'язаних із проходженням військової служби, в межах яких наділяються додатковими правами та обов'язками.

Незалежно від факту проходження військової служби, особа не втрачає статусу людини і, відповідно, залишається носієм усього комплексу природних прав, що належать їй за самим фактом існування. Ці права є невідчужуваними, універсальними та непідвладними скасуванню навіть з огляду на специфіку військового статусу. До них належать, зокрема, право на життя, свободу від катувань та жорстокого поводження, свободу думки, совісті й релігії, рівність перед законом, а також право на повагу до гідності та особисту недоторканність.

Разом з тим, із урахуванням характеру військової служби, деякі з цих прав можуть бути обмежені. Такі обмеження допускаються виключно в межах, визначених конституційними та міжнародними стандартами, і мають відповідати критеріям законності, необхідності та пропорційності. Основною умовою є те, що жодне обмеження не може зводити нанівець сутність прав або посягати на людську гідність.

Разом з тим військовослужбовці входять у специфічні правовідносини з державою, які зумовлюють: особливий правовий режим (службові обов'язки, підпорядкованість, дисципліна), додаткові права, зокрема: право на забезпечення форменим одягом, харчуванням, житлом; право на соціальні гарантії (пенсія, медичне забезпечення, пільги), право на забезпечення безпеки під час виконання службових обов'язків; право на оскарження наказів у межах встановлених процедур тощо.

Ці спеціальні права не є природними – вони виникають з особливого правового статусу і мають кореспондуючі обов'язки як з боку військовослужбовця, так і з боку держави.

3. Проведений аналіз дозволяє констатувати, що система принципів забезпечення прав військовослужбовців становить комплексну правову конструкцію, яка відображає специфіку правового статусу осіб військової служби в сучасному демократичному суспільстві. Розглянуті принципи – верховенства права, поваги до людської гідності, пропорційності, правової визначеності та спеціального правового режиму – не існують ізольовано, а утворюють взаємопов'язану систему координат для визначення допустимих меж державного втручання у сферу прав військовослужбовців.

У сучасних умовах воєнного стану та глобальних безпекових викликів ці принципи набувають особливої актуальності. Вони слугують критеріями оцінки конституційності та законності як нормативних актів, що регулюють статус військовослужбовців, так і конкретних адміністративних рішень у військовій сфері. Їх дотримання є чинником збереження демократичних цінностей навіть в умовах необхідності забезпечення обороноздатності держави.

Перспективним напрямом подальших досліджень вбачається аналіз практичного застосування цих принципів у судовій практиці, розробка конкретних механізмів їх реалізації в умовах різних правових режимів (мирний час, воєнний стан, надзвичайний стан), а також дослідження їх співвідношення з іншими принципами забезпечення прав військовослужбовців у системному контексті.

Дослідження принципів верховенства права та поваги до людської гідності у контексті забезпечення прав військовослужбовців розкриває фундаментальне значення цих засад для формування справедливого та гуманного правового режиму військової служби в демократичному суспільстві.

Принцип верховенства права виступає основоположною гарантією недопущення свавілля державної влади у сфері військових відносин. Його багатовимірна природа виходить далеко за межі

формальної законності, охоплюючи морально-ціннісну основу правового регулювання. Особливо важливим є те, що правова влада вимагає не просто дотримання закону, а забезпечення справедливості, передбачуваності та відповідності людським правам у всіх аспектах військової служби. Практичне значення цього принципу проявляється у визнанні того, що військова служба не створює правового вакууму. Навіть у специфічних умовах оборони держави та національної безпеки органи військового управління зобов'язані діяти в межах не лише формального закону, але й загальновизнаних засад свободи, гідності та справедливості. Особливої актуальності означений принцип набуває в контексті сучасних викликів, включаючи запровадження інституту бойового імунітету, який, попри свою необхідність, має залишатися в межах міжнародно-правових стандартів ведення війни.

Принцип поваги до людської гідності розкривається як абсолютна цінність, що не може бути обмежена навіть в екстремальних умовах військової служби. Кантіанське розуміння людини як самоцілі, а не засобу для досягнення інших цілей, набуває особливої значущості в контексті військової ієрархії та потенціальних ризиків зловживання владою. Аналіз рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини щодо неконституційності збиття літака, захопленого терористами, демонструє практичні межі застосування утилітарного підходу в екстремальних ситуаціях. Вказане рішення є важливим «прецедентом», який підтверджує, що навіть у ситуаціях екзистенційних загроз державі людська гідність залишається недоторканою. У контексті військової служби це положення означає неприпустимість об'єктивації військовослужбовців, використання їх виключно як інструментів досягнення військових цілей без урахування їхнього статусу як повноправних суб'єктів права.

Системний аналіз цих двох принципів свідчить про їх нерозривний взаємозв'язок. Верховенство права забезпечує інституційні механізми захисту людської гідності, в той час як повага до людської гідності визначає ціннісний зміст правової влади. Разом вони

створюють концептуальну основу для розробки справедливого правового режиму військової служби, який би враховував як потреби національної безпеки, так і фундаментальні права людини.

Принцип пропорційності виступає ключовим регулятором балансу між інтересами національної безпеки та індивідуальними правами військовослужбовців. Його тріадична структура (придатність, необхідність, пропорційність у вузькому сенсі) забезпечує об'єктивні критерії оцінки правомірності обмежень прав військовослужбовців, запобігаючи свавільному втручання командування у приватну сферу особи. Особливої актуальності означений принцип набуває в умовах воєнного стану, коли розширюються повноваження військового командування; однак навіть за таких обставин будь-які обмеження повинні відповідати вимогам обґрунтованості та співмірності.

Принцип правової визначеності забезпечує стабільність та передбачуваність правового регулювання відносин за участю військовослужбовців. Його багатоаспектна структура (нормативна, темпоральна, структурна та правозастосовна визначеність) гарантує, що права, обов'язки та межі допустимої поведінки військовослужбовців будуть сформульовані чітко та зрозуміло, що особливо важливо в контексті динамічних змін правового регулювання в умовах воєнного стану або надзвичайних ситуацій.

Принцип спеціального правового режиму концептуалізує унікальність правового становища військовослужбовців, визнаючи дуалістичний характер їхнього правового статусу. Означений принцип не передбачає відступу від фундаментальних прав людини, а навпаки, створює механізм їх адаптації до специфічних умов військової служби через систему компенсаторних механізмів та функціональних обмежень.

Системний характер взаємодії цих принципів проявляється у тому, що вони взаємно доповнюють та обмежують один одного. Принцип пропорційності забезпечує обґрунтованість спеціального правового режиму, принцип правової визначеності гарантує

передбачуваність його застосування, а принцип спеціального правового режиму визначає концептуальні межі можливих обмежень прав військовослужбовців.

4. Проведений аналіз методологічного підходу до дослідження функцій забезпечення прав військовослужбовців дозволяє дійти кількох принципових висновків щодо структури та характеру цього правового інституту.

Насамперед, система забезпечення прав військовослужбовців являє собою комплексний механізм, що базується на чотирьох основних функціях: регулятивній, охоронній, компенсаторній та координаційній. Кожна з цих функцій відіграє специфічну роль у загальній архітектурі правозахисту, водночас їх взаємодія формує цілісну систему гарантій для осіб, які проходять військову службу.

Регулятивна функція становить фундаментальну основу всієї системи, забезпечуючи правову визначеність та передбачуваність щодо статусу військовослужбовців. Її реалізація через спеціалізоване військове законодавство створює необхідні передумови для ефективного функціонування інших функцій та відповідає принципам правової держави.

Охоронна функція, незважаючи на триваючі дискусії щодо оптимальної моделі її інституційного забезпечення (зокрема, питання створення військових судів), залишається критично важливою для захисту встановлених прав від протиправних посягань. Аналіз аргументів «за» і «проти» створення спеціалізованих військових судів свідчить про складність балансування між потребами ефективного правосуддя в умовах війни та дотриманням демократичних принципів.

Компенсаторна функція відображає унікальність правового становища військовослужбовців, які в інтересах національної безпеки приносять особливі «жертви» у вигляді обмеження своїх громадянських прав і свобод. Означена функція не лише забезпечує соціальну справедливість, але й виступає важливим фактором мотивації до військової служби та підтримання боєздатності збройних сил.

Координаційна функція набуває особливого значення в контексті багатоаспектності правового статусу військовослужбовців, які одночасно є суб'єктами різних видів правовідносин. Ефективна координація між військовими структурами, органами загальної юрисдикції, соціальними службами та правозахисними організаціями є необхідною умовою системності та цілісності правозабезпечувальної діяльності.

Системний характер розглянутих функцій проявляється у їх взаємообумовленості та взаємодоповнюваності. Ефективність забезпечення прав військовослужбовців залежить не від ізольованого функціонування окремих елементів, а від їх синергетичної взаємодії в межах єдиного правового механізму.

У сучасних умовах ведення активних бойових дій особливої актуальності набуває адаптація всіх функцій до нових реалій гібридних конфліктів, що вимагає як законодавчих, так і інституційних змін у системі забезпечення прав військовослужбовців. Теоретичне осмислення функціонального призначення механізмів забезпечення прав військовослужбовців створює необхідне підґрунтя для подальших досліджень конкретних інституційних форм їх реалізації та розроблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення чинної системи правового захисту осіб, які проходять військову службу.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНА МОДЕЛЬ СИСТЕМИ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

3.1 Сутнісно-структурна модель системи адміністративно-правових гарантій прав військовослужбовців

Ефективність діяльності щодо забезпечення прав військовослужбовців, на нашу думку, визначається її системністю, тобто наявністю чітко структурованого, узгодженого й логічно побудованого механізму правового регулювання та реалізації цих прав. Такий підхід виключає фрагментарність і реактивність, що часто властиві підходам, орієнтованим лише на усунення порушень замість запобігання їм. Саме системність передбачає наявність комплексної адміністративно-правової політики, інституційної взаємодії, прозорих процедур, ефективних засобів захисту прав і належного контролю за їх дотриманням.

У цьому контексті доцільним є висвітлення системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, адже саме вона становить інструмент реалізації відповідної політики держави в цій сфері. Йдеться не лише про сукупність нормативно-правових актів, а й про механізми застосування норм, роль уповноважених органів (включаючи військове командування,

органи військової юстиції та ін.), адміністративні процедури, порядок оскарження рішень і дій, а також превентивні інструменти, спрямовані на формування правової безпеки військовослужбовців.

Загалом слід вказати, що системність як ознака ефективності, на нашу думку, передбачає:

- нормативну визначеність прав військовослужбовців і процедур їх реалізації;
- інституційну узгодженість між органами, що забезпечують ці права;
- наявність механізмів моніторингу, контролю та відповідальності;
- превентивну спрямованість унеможливлення порушень прав;
- доступність процедур звернення за захистом прав.

Без аналізу зазначеної системи неможливо ані оцінити фактичний стан забезпечення прав військовослужбовців, ані розробити ефективні заходи для його вдосконалення.

Наголосимо, що у науковій літературі система зазвичай розглядається як впорядкована, структурно організована сукупність взаємопов'язаних елементів, які функціонують у межах певної цілісності та підпорядковуються спільній меті [101, с. 30–32; 113, с. 46–50]. Такий підхід дозволяє виявити внутрішню логіку функціонування системи, встановити залежності між її складовими та проаналізувати ефективність їхньої взаємодії. Елементи системи не є ізольованими або випадковими; навпаки, вони утворюють єдність, що визначає її якісну специфіку.

У межах правознавства системність означає не лише наявність формальної сукупності правових норм або інституцій, а їх функціональну злагодженість, яка забезпечує реалізацію правових принципів та досягнення визначених нормативною системою цілей. Отже, під системою розуміється не механічне поєднання елементів, а органічна цілісність, в якій кожен компонент має визначене місце, функцію та значення, а його зміна або виключення може вплинути на функціонування системи в цілому.

У цьому сенсі не можна не згадати і про поняття емерджентності. Емерджентність є ключовим поняттям для розуміння системної природи явищ і процесів. Цим терміном позначається властивість системи, коли ціле набуває якостей, які принципово відсутні в окремих її компонентах [86; 91; 180].

Суть емерджентності полягає в тому, що властивості системи не можна звести до простої суми властивостей її елементів [185]. Так, наведемо приклади з природничих наук (у яких це явище найбільш вивчене): окремі нейрони не мають свідомості, але їх складна взаємодія в мозку породжує феномен свідомості. Молекули води H_2O не є «мокрими», але їх сукупність створює властивість вологості.

Аналогічні приклади можна навести і з суспільних наук, зокрема соціології, політології та права. Наприклад, у соціології суспільство як система не зводиться до простої суми індивідів, що його становлять. Індивід сам по собі не має тих характеристик, які виникають у результаті колективної взаємодії, – таких як культура, соціальні норми чи колективна свідомість. Ці феномени виникають лише на рівні цілого, а не є властивістю окремих індивідів.

У політичній науці державна влада також розглядається як емерджентне явище: окремі чиновники не втілюють її в повному обсязі, але в межах організованої інституційної структури взаємодії між гілками влади виникає якісно нове утворення – функціональна політична система з її здатністю до ухвалення рішень, управління та самозбереження.

У юриспруденції прикладом емерджентності є правова система. Жодна окрема правова норма, інституція чи процедура не забезпечує правопорядок або реалізацію правовладдя. Лише внаслідок взаємодії різних регуляторів (законодавства, прецеденту, принципів), суб'єктів правозастосування (судів, адміністративних органів, адвокатури та ін.), процедур (адміністративних і судових), а також механізмів контролю й відповідальності виникає цілісна система, яка здатна здійснювати правове регулювання як автономне

і самовідтворюване явище. Зокрема, реалізація прав людини можлива не завдяки існуванню окремих норм, а лише за умови їх інституційного закріплення, процедурного супроводу, ефективного контролю і вбудованої відповідальності – тобто завдяки цілісній, системно організованій структурі.

Таким чином, емерджентність у праві та суспільних науках відображає фундаментальну особливість складних соціальних явищ: вони не зводяться до своїх складових, а постають як якісно нові утворення з власною логікою розвитку, внутрішньою цілісністю та суспільною функцією.

Емерджентність виникає завдяки складним взаємозв'язкам між елементами системи. Ці зв'язки створюють нові рівні організації, де з'являються якісно нові властивості. Важливо, що ці властивості не можна передбачити, аналізуючи лише окремі компоненти – вони виникають спонтанно з взаємодії.

Відтак, концепція емерджентності розкриває фундаментальну особливість системної організації, де цілісність набуває властивостей, які якісно відрізняються від характеристик окремих компонентів. Означена теоретична позиція суперечить редукціоністському підходу, згідно з яким система є механічною сумою частин.

Емерджентні властивості виникають внаслідок нелінійних взаємодій між елементами системи, створюючи нові рівні складності та організації. Принципово важливим є те, що ці властивості не можна дедуктивно вивести з аналізу ізольованих компонентів – вони конститууються саме через системні відношення.

У контексті системного аналізу емерджентність демонструє обмеженість аналітичного методу, орієнтованого на декомпозицію. Натомість актуалізується необхідність синтетичного підходу, який враховує цілісність як окремий онтологічний рівень реальності.

Теоретичне розрізнення між слабкою та сильною емерджентністю відображає епістемологічну проблему пояснення складних систем. Якщо слабка емерджентність передбачає потенційну можливість редукції через достатньо складні обчислення, то сильна

емержентність постулює принципову нередуковність системних властивостей.

Ця концептуальна рамка має значні методологічні імплікації для дослідження складних систем у різних наукових галузях, оскільки вимагає переосмислення відношення між частиною та цілим, індивідуальним та системним, локальним та глобальним рівнями організації.

Розуміння емерджентності змінює підхід до аналізу складних систем: замість редукціоністського розкладання на частини потрібен комплексний погляд на систему як цілісність, що породжує нові реальності.

У контексті адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців такий підхід дозволяє розглядати цю діяльність як складну систему, що включає нормативну, інституційну, ідеологічну та функціональну підсистеми. Кожна з них виконує специфічну роль, однак ефективність усієї системи можлива лише за умови їх узгодженості, взаємозалежності та спрямованості на досягнення спільної мети – забезпечення і захисту прав військовослужбовців відповідно до стандартів правовладдя та демократичної правової держави.

Відтак, на нашу думку, система адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців – це впорядкована, внутрішньо узгоджена та цілісна сукупність нормативної, інституційної, ідеологічної та функціональної підсистем, взаємодія яких спрямована на реалізацію, охорону та захист прав військовослужбовців у межах публічного управління.

Наголосимо, що у наведеній дефініції ми використали термін «межі публічного управління», що обумовлено тим, що адміністративно-правове забезпечення прав військовослужбовців є частиною діяльності органів публічної влади, зокрема виконавчої гілки, у сфері управління суспільними справами. При цьому таке сприйняття досліджуваного явища у свою чергу визначається наступними факторами (розуміння яких методологічно важливо для розкриття предмету нашого дослідження).

По-перше, адміністративне право є правом публічного управління. Адміністративне право регулює відносини, що виникають у процесі організації та функціонування публічного управління, тобто діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які реалізують публічні інтереси. Військова служба, як частина державного механізму, також підпорядковується цим правилам.

Доречно у цьому сенсі вказати на зв'язок та розмежування адміністративного та конституційного права, оскільки саме їхнє співвідношення дозволяє повніше зрозуміти природу та межі адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців. Хоча, не можна не згадати й тенденції до конституціоналізації адміністративного права, на що вказував О. Константій [145, с. 203–208]. Наголосимо, що подібні ідеї висловлювали й інші науковці [225].

З одного боку, конституційне право визначає загальні засади правового статусу особи, у тому числі військовослужбовця, закріплює систему основоположних прав і свобод, принципи їх обмеження та гарантування, структуру публічної влади, включно з органами виконавчої влади й оборонного сектору. У цьому розумінні конституційне право формує базовий нормативний каркас, у межах якого розгортається адміністративна діяльність щодо забезпечення прав.

З іншого боку, адміністративне право деталізує й конкретизує конституційні приписи, забезпечуючи їх реалізацію у практиці публічного управління. Воно визначає порядок діяльності органів військового управління, адміністративні процедури, механізми оскарження рішень, адміністративну відповідальність посадових осіб, процесуальні гарантії прав військовослужбовців тощо. Таким чином, адміністративне право виступає функціональним продовженням конституційного, забезпечуючи застосування основоположних принципів у конкретних управлінських ситуаціях.

Розмежування між цими галузями має не лише теоретичне, а й практичне значення. Конституційне право окреслює загальні

обмеження щодо втручання держави у сферу прав, тоді як адміністративне право – це галузь, у якій таке втручання відбувається, але водночас передбачаються і механізми правового контролю, і засоби поновлення порушених прав. Так, саме адміністративне право встановлює порядок проходження військової служби, дисциплінарного провадження, адміністративного оскарження рішень командирів тощо.

У цьому контексті правове забезпечення прав військовослужбовців можна уявити як двоступеневу конструкцію:

- конституційний рівень: визначає обсяг допустимих обмежень і принципи правового регулювання,
- адміністративний рівень: забезпечує їх конкретизацію, реалізацію і захист у межах публічного управління.

Відтак, ефективне адміністративно-правове забезпечення прав військовослужбовців можливе лише за умови узгодження з конституційними засадами, а сам аналіз адміністративної діяльності має здійснюватися з урахуванням її залежності від основоположного, конституційного контексту.

По-друге, адміністративне правовий статус військовослужбовців формується і реалізується в адміністративно-правових відносинах. Правовий статус військовослужбовця регулюється не приватноправовими нормами (як у трудових або цивільних відносинах), а нормами публічного права, що мають імперативний характер. Органи військового управління діють від імені держави, виконують публічні функції, а отже, їхня діяльність – це приклад публічного управління.

Адміністративно-правовий статус військовослужбовців як предмет наукового дослідження потребує глибокого аналізу специфіки його формування та функціонування в системі публічно-правових відносин. Ключовою особливістю цього статусу є його детермінованість імперативними нормами публічного права, що кардинально відрізняє правове становище військовослужбовця від суб'єктів приватноправових відносин.

Відзначимо, що формування адміністративно-правового статусу військовослужбовця відбувається через механізм одностороннього владного волевиявлення держави, що втілюється у системі нормативно-правових актів різного рівня. На відміну від диспозитивних засад цивільного та трудового права, де сторони мають можливість узгоджувати умови правовідносин, військово-службові відносини характеризуються жорсткою ієрархічною структурою та відсутністю паритетності між суб'єктами.

Імперативний характер правового регулювання проявляється у тому, що військовослужбовець не може односторонньо змінити або припинити службові відносини, визначити зміст своїх службових обов'язків або спосіб їх виконання, що обумовлено специфічною природою військової служби як форми державної служби особливого характеру, спрямованої на забезпечення національної безпеки та оборони держави.

Окрім цього, діяльність органів військового управління становить особливий різновид публічного адміністрування, що характеризується специфічними методами та формами реалізації владних повноважень. Ці органи наділені компетенцією щодо прийняття односторонніх владних рішень, які є обов'язковими для виконання військовослужбовцями незалежно від їхньої волі та бажання.

Публічно-правова природа діяльності органів військового управління проявляється у реалізації ними функцій, спрямованих на досягнення загальнодержавних цілей у сфері оборони та безпеки. При цьому суб'єкти військового управління діють не в інтересах окремих осіб чи групи осіб, а виключно в інтересах держави та суспільства загалом.

Реалізація адміністративно-правового статусу військовослужбовця відбувається через систему субординаційних відносин, що базуються на принципах єдиноначальності, дисципліни та беззаперечного виконання наказів. Означена система створює специфічний правовий режим, в межах якого права та свободи військовослужбовця можуть бути обмежені у спосіб та в межах, передбачених законом.

Додамо, що важливою особливістю є те, що адміністративно-правовий статус військовослужбовця не обмежується лише службовими відносинами, а поширюється на широке коло життєвих ситуацій, включаючи позаслужбову діяльність, що обумовлено тим, що військовослужбовець залишається носієм особливого правового статусу незалежно від місця перебування та часу доби.

Вказана особливість зумовляє необхідність цілісного підходу до правового регулювання життя військовослужбовця: як у межах службової дисципліни, так і в аспектах реалізації ним загально-громадянських прав – на освіту, медичне забезпечення, приватне життя, свободу вираження поглядів тощо. В умовах воєнного або надзвичайного стану така комплексність набуває особливої ваги, адже баланс між вимогами військової доцільності та гарантіями прав військовослужбовців стає ключовим чинником дотримання принципів правовладдя у сфері публічного управління.

Можна стверджувати, що адміністративно-правовий статус військовослужбовця характеризується системністю, що проявляється у взаємозв'язку та взаємозалежності всіх його елементів. Зміна одного елемента статусу (наприклад, військового звання або посади) автоматично тягне за собою трансформацію інших елементів (обсягу повноважень, міри відповідальності, соціальних гарантій).

Динамічність статусу проявляється у його здатності до еволюції відповідно до змін у сфері оборони, національної безпеки та суспільно-політичних процесів. Означена властивість забезпечує адаптивність військової організації до змін, дозволяє оптимізувати систему військового управління відповідно до сучасних потреб.

Таким чином, адміністративно-правовий статус військовослужбовців являє собою складну юридичну конструкцію, що формується та функціонує в межах публічно-правових відносин, характеризується імперативністю правового регулювання та спрямована на забезпечення ефективного функціонування системи національної безпеки.

По-третє, термін «у межах публічного управління» окреслює межі дії цієї системи. Ця формула вказує на сферу застосування – ідеться не про всі аспекти забезпечення прав (наприклад, не про конституційне чи міжнародне правозабезпечення у вузькому значенні), а саме про адміністративно-правовий інструментарій, тобто ті засоби, які реалізуються в рамках публічного адміністрування держави, зокрема Міністерства оборони, Генерального штабу, органів внутрішнього контролю тощо.

У цьому сенсі акцент на публічному управлінні дає змогу зосередити увагу на тих правозабезпечувальних механізмах, які функціонують у формі управлінських рішень, процедур, приписів і дій, що мають імперативний характер і здійснюються від імені держави. Це, зокрема, регулювання порядку проходження служби, прийняття адміністративних актів, реалізація контрольних, наглядових і дисциплінарних повноважень щодо військовослужбовців. Саме в цьому полі виникають специфічні адміністративно-правові відносини, що становлять об'єкт аналізу, тоді як інші галузі (конституційне, кримінальне, міжнародне право тощо) формують зовнішній нормативний контекст, але не охоплюють повною мірою специфіку функціонального механізму реалізації прав у сфері управління обороною.

Таким чином, розглянувши зміст визначення поняття адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, а також пропедевтичні положення про розуміння самої системи забезпечення, вважаємо за можливе перейти до висвітлення структурного аспекту означеної системи такого забезпечення.

Як випливає з самого визначення адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, відповідна система охоплює такі складові елементи:

- нормативну підсистему, яка включає законодавчі та підзаконні акти, що визначають обсяг прав військовослужбовців, порядок їх реалізації, обмеження та гарантії;
- інституційну підсистему, що складається з органів державної влади, військового управління, спеціалізованих

інституцій (наприклад, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини), уповноважених на забезпечення та захист прав військовослужбовців;

– ідеологічну підсистему, яка охоплює принципи, цінності та концептуальні засади, що визначають орієнтири правової політики у сфері військової служби (зокрема, домінування правового статусу особи над корпоративною дисципліною);

– функціональну підсистему, яка охоплює адміністративні процедури, практики реалізації норм, механізми контролю та відповідальності, а також форми адміністративного та судового захисту прав військовослужбовців.

У цілому, ця система забезпечує не лише формальне закріплення прав військовослужбовців, а й створення реальних механізмів їх ефективного здійснення в умовах служби, яка за своєю природою передбачає певні обмеження прав і особливий порядок правового регулювання.

Системний підхід до дослідження адміністративно-правового регулювання статусу військовослужбовців передбачає виокремлення та послідовний аналіз його структурних компонентів. Враховуючи складність та багатоаспектність досліджуваного феномену, доцільним є застосування поетапної методики дослідження, що дозволяє забезпечити належну глибину аналізу кожної підсистеми без втрати цілісного уявлення про систему загалом.

Ураховуючи, що інституційна підсистема цієї системи буде детально висвітлена у наступних частинах дослідження, у цій частині ми зосередимо увагу на інших з вказаних складових. При цьому почнемо з ідеологічної підсистеми.

Вибір ідеологічної підсистеми як вихідного пункту аналізу обумовлений її фундаментальним значенням для формування та функціонування всієї системи адміністративно-правового регулювання. Ідеологічна підсистема виконує роль концептуального базису, що визначає принципи, цілі та спрямованість правового регулювання статусу військовослужбовців.

На відміну від інституційної підсистеми, яка потребує детального емпіричного аналізу конкретних організаційно-правових форм та механізмів, ідеологічна підсистема характеризується більш абстрактним характером та вимагає теоретико-методологічного підходу до дослідження, що дозволяє створити концептуальну основу для подальшого аналізу інших структурних компонентів системи.

Ідеологічна підсистема адміністративно-правового регулювання статусу військовослужбовців включає сукупність основоположних принципів, концепцій та доктринальних підходів, що визначають змістовне наповнення та спрямованість правового регулювання. Досліджувана підсистема формується під впливом конституційних засад державного устрою, стратегічних документів у сфері національної безпеки та оборони, а також загальноправових принципів та міжнародних стандартів.

Водночас, слід наголосити, що особливістю ідеологічної підсистеми є її подвійна природа: з одного боку, вона є «продуктом» соціально-політичних процесів та державної політики, з іншого – сама виступає активним чинником формування правової реальності у сфері військово-службових відносин. Ця діалектична взаємодія обумовлює динамічний характер ідеологічної підсистеми та її здатність до еволюції відповідно до змін у суспільно-політичному контексті.

У цьому сенсі можна навести як приклад динамічності ідеологічної підсистеми кардинальні зміни досліджуваної системи, що сталися у 2014 році в Україні й фактором яких була збройна агресія російської держави. Події 2014 року в Україні стали переломним моментом у розвитку системи адміністративно-правового регулювання статусу військовослужбовців, продемонструвавши винятковий рівень адаптивності та динамічності її ідеологічної підсистеми. Збройна агресія російської держави виступила каталізатором кардинальних змін, що торкнулися не лише нормативно-правового забезпечення, але й фундаментальних концептуальних засад функціонування військової організації держави.

До 2014 року ідеологічна підсистема адміністративно-правового регулювання статусу військовослужбовців в Україні базувалася на концепції миролюбної держави, яка не розглядала можливість широкомасштабної збройної агресії з боку сусідньої держави як реальну загрозу, що знайшло відображення у відповідних доктринальних документах, стратегіях національної безпеки та концепціях розвитку Збройних Сил, які орієнтувалися переважно на участь у миротворчих операціях та міжнародній співпраці у сфері безпеки.

Агресія 2014 року кардинально змінила ці концептуальні засади, актуалізувавши необхідність переосмислення самої сутності військової служби та її ролі у забезпеченні державного суверенітету. Новий ідеологічний контекст потребував формування адекватної правової відповіді на виклики збройного протистояння, що знайшло відображення у трансформації принципів та цілей правового регулювання військово-службових відносин.

Збройний конфлікт зумовив значну трансформацію системи цінностей, що лежать в основі правового регулювання статусу військовослужбовців. Після 2014 року на перший план вийшли цінності захисту територіальної цілісності, відсічі збройної агресії та збереження національної ідентичності. Означена аксіологічна трансформація знайшла відображення у зміні акцентів правового регулювання: від акценту на соціальних гарантіях та професійному розвитку до посилення вимог щодо боєготовності, мобілізаційної підготовки та готовності до ведення бойових дій. Водночас актуалізувалися питання морально-психологічної підготовки військовослужбовців, формування стійкості до пропагандистського впливу противника.

Кардинальних змін зазнала система цілей та завдань правового регулювання статусу військовослужбовців. Якщо до 2014 року основними цілями було скорочення чисельності збройних сил та оптимізація структури, то агресія актуалізувала цілі швидкого нарощування боєздатності, мобілізаційної готовності та ефективної протидії гібридним загрозам.

Особливо показовою є трансформація підходів до правового регулювання мобілізації та військового резерву. Якщо раніше ці інститути розглядалися як теоретичні конструкції, необхідність у яких видавалася віддаленою, то після 2014 року вони стали об'єктом пріоритетного правового регулювання та практичного застосування.

Збройна агресія зумовила необхідність переосмислення традиційних принципів адміністративно-правового регулювання статусу військовослужбовців. Принцип пропорційності набув нового змістовного наповнення у контексті необхідності збалансування конституційних прав військовослужбовців з вимогами воєнного часу та особливого періоду.

Принцип законності був доповнений принципом оперативності правового реагування на виклики збройного протистояння, що знайшло відображення у спрощенні процедур прийняття нормативно-правових актів у сфері оборони та національної безпеки. Водночас актуалізувався принцип єдності цивільного та військового керівництва у протидії агресії.

Агресія 2014 року стала каталізатором формування принципово нових доктринальних підходів до правового регулювання статусу військовослужбовців. Особливої актуальності набули концепції всеохоплюючої оборони, тотального опору та залучення цивільного населення до протидії агресії, що потребувало відповідного правового оформлення.

Новим елементом ідеологічної підсистеми стала концепція гібридної війни, яка потребувала розширення традиційного розуміння військової служби та включення до її змісту протидії інформаційно-психологічним операціям, кібератакам та іншим невоєнним формам агресії.

Трансформації в ідеологічній підсистемі знайшли відображення у прийнятті нових стратегічних документів, зокрема Стратегії національної безпеки України [317], Воєнної доктрини України [283], Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України [345] (хоча

згодом ці правові акти й зазнали змін чи були визнані такими, що втратили чинність). Вказані документи закріпили нові концептуальні підходи та створили правову основу для подальшого реформування системи адміністративно-правового регулювання статусу військовослужбовців.

Таким чином, події 2014 року системно продемонстрували здатність ідеологічної підсистеми до швидкої адаптації до кардинально змінених умов безпекового середовища, що підтверджує її роль як динамічного елемента системи адміністративно-правового регулювання статусу військовослужбовців.

Відзначимо, що ідеологічна підсистема структурно, на нашу думку, включає кілька взаємопов'язаних елементів. Доцільність виокремлення структурних елементів ідеологічної підсистеми зумовлена необхідністю глибшого розуміння внутрішньої логіки адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців. Ідеологічний вимір не є другорядним чи факультативним: він формує світоглядну й нормативну основу для нормативної деталізації, інституційної реалізації та функціонального втілення правового регулювання у сфері військової служби. У цьому контексті аксіологічний, телеологічний і принциповий компоненти постають як взаємодоповнюючі аналітичні ракурси, які дозволяють осмислити цю підсистему не як абстрактну ідеологічну установку, а як реальний чинник впливу на формування змісту адміністративно-правових норм, організацію інституційної діяльності та забезпечення належного рівня реалізації прав військовослужбовців.

Аксіологічний компонент визначає систему цінностей, що лежать в основі правового регулювання статусу військовослужбовців, включаючи цінності служіння Батьківщині, захисту суверенітету та територіальної цілісності держави, професійної честі та військового обов'язку.

Телеологічний компонент охоплює систему цілей та завдань правового регулювання, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування Збройних Сил та інших військових формувань.

Ці цілі конкретизуються у відповідних нормативно-правових актах та стратегічних документах державної політики.

Принциповий компонент включає загальноправові та галузеві принципи, що визначають засади правового регулювання військово-службових відносин. До них належать принципи законності, справедливості, пропорційності, єдиноначальності, дисципліни та інші специфічні принципи військової служби.

Вкажемо також, що ідеологічна підсистема виконує низку важливих функцій у системі адміністративно-правового регулювання:

- орієнтаційна функція: полягає у визначенні концептуальних засад та стратегічних напрямів розвитку правового регулювання статусу військовослужбовців;

- інтегративна функція: забезпечує узгодженість та системність різних елементів правового регулювання, запобігаючи їх фрагментації та суперечностям;

- легітимаційна функція сприяє формуванню суспільної підтримки та розуміння необхідності особливого правового статусу військовослужбовців, обґрунтовуючи правомірність обмежень певних прав та свобод в інтересах національної безпеки.

Не можемо не вказати, що ідеологічна підсистема перебуває у складних відносинах взаємодії з іншими структурними компонентами системи адміністративно-правового регулювання. Вона виступає концептуальною основою для формування нормативної підсистеми, визначаючи змістовні орієнтири для законодавчої діяльності у сфері військово-службових відносин.

Одночасно ідеологічна підсистема зазнає зворотного впливу з боку правозастосовної практики та соціальної реальності, що обумовлює необхідність її періодичного переосмислення та коригування відповідно до нових викликів та потреб суспільного розвитку.

Таким чином, аналіз ідеологічної підсистеми як вихідного пункту дослідження дозволяє створити міцний теоретико-методологічний фундамент для подальшого вивчення інших

структурних компонентів системи адміністративно-правового регулювання статусу військовослужбовців.

Наступною підсистемою, що ми висвітлимо, є нормативна. Нормативна підсистема становить центральний компонент системи адміністративно-правового регулювання статусу військовослужбовців, виступаючи безпосереднім інструментом трансформації ідеологічних концепцій та принципів у конкретні правові норми. Її особливістю є двоєдина природа: з одного боку, вона є продуктом законотворчої діяльності держави, з іншого – активно формує правову реальність у сфері військово-службових відносин.

Так, нормативна підсистема характеризується складною багаторівневою структурою, що відображає загальну ієрархію джерел права у демократичній державі.

На вершині цієї ієрархії перебувають конституційні норми, які визначають фундаментальні засади правового статусу військовослужбовців та закріплюють основоположні права і обов'язки у сфері оборони держави. Частково ми висвітлили цей аспект, вказуючи на зв'язок адміністративного права з конституційним.

Законодавчий рівень представлений спеціальними законами, що регулюють військово-службові відносини, зокрема законами про військовий обов'язок і військову службу, про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей, про Збройні Сили та інші військові формування [252; 259; 261; 264; 266; 269; 285]. Ці акти визначають концептуальні засади правового статусу військовослужбовців, встановлюють права та обов'язки, порядок проходження військової служби.

Підзаконний рівень включає укази Президента України як Верховного Головнокомандувача, постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністра оборони та інших керівників військових відомств, які конкретизують законодавчі приписи та забезпечують їх практичну реалізацію.

Узагальнюючи, відзначимо, що нормативні акти у сфері регулювання статусу військовослужбовців виконують різноманітні функції

відповідно до їх змістовної спрямованості. Статутні норми визначають основи організації та функціонування військових формувань, встановлюють правила взаємовідносин між військовослужбовцями різних категорій та рівнів ієрархії.

Норми матеріально-правового характеру регулюють питання грошового забезпечення, соціальних гарантій, пенсійного забезпечення, медичного обслуговування та інших аспектів соціального захисту військовослужбовців. Процедурні норми визначають порядок вступу на військову службу, її проходження, атестування, переміщення по службі та звільнення.

Особливу групу в нормативній підсистемі становлять норми, що встановлюють обмеження конституційних прав і свобод військовослужбовців. Ці норми характеризуються підвищеними вимогами до їх обґрунтованості та пропорційності, оскільки торкаються фундаментальних прав людини.

Так, наприклад, обмеження права на свободу пересування конкретизуються у нормах про заборону залишення місця служби без дозволу, про порядок отримання відпусток та відряджень. Обмеження права на свободу вираження поглядів знаходять відображення у нормах про заборону участі у політичній діяльності, страйках, мітингах та інших публічних заходах політичного характеру.

Важливою особливістю цих норм є їх телеологічна обумовленість специфікою військової служби та необхідністю забезпечення боєготовності й дисципліни у військових формуваннях. Водночас законодавець встановлює механізми захисту від свавільного застосування обмежень та гарантії судового захисту порушених прав.

Нормативна підсистема включає розгалужену систему правових гарантій, спрямованих на забезпечення реалізації прав військовослужбовців та компенсацію обмежень, пов'язаних зі специфікою військової служби. Матеріальні гарантії включають підвищені розміри грошового забезпечення, додаткові відпустки, пільгове забезпечення житлом, безкоштовне медичне обслуговування.

Процедурні гарантії передбачають встановлення чітких процедур прийняття рішень, що торкаються прав військовослужбовців, права на оскарження неправомірних дій посадових осіб, участь представників військовослужбовців у вирішенні питань їх правового статусу.

Інституційні гарантії втілюються у створенні спеціальних органів та посадових осіб, відповідальних за дотримання прав військовослужбовців, зокрема інспекцій, омбудсменів, комісій з розгляду скарг тощо.

Нормативна підсистема характеризується високим рівнем динамічності, що обумовлено необхідністю оперативного реагування на зміни в безпековому середовищі, розвиток військових технологій, трансформацію характеру збройних конфліктів. Така динамічність проявляється у постійному оновленні нормативно-правової бази, внесенні змін до існуючих актів, прийнятті нових нормативних документів.

Особливої актуальності динамічність нормативної підсистеми набуває в умовах воєнного стану або особливого періоду, коли виникає необхідність у швидкому прийнятті рішень щодо мобілізації, зміни структури та чисельності військових формувань, запровадження додаткових обмежень або гарантій.

Складність та багатоаспектність нормативної підсистеми зумовлює ризики виникнення колізій, прогалин та суперечностей між різними нормативними актами. Особливо гостро ця проблема проявляється у відносинах між актами різного рівня юридичної сили, а також між нормама, прийнятими різними суб'єктами правотворчості.

Подолання цих проблем потребує постійного моніторингу стану нормативно-правової бази, проведення систематизації законодавства, удосконалення механізмів координації правотворчої діяльності різних органів державної влади у сфері регулювання статусу військовослужбовців.

Висвітлюючи нормативну підсистему системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, слід також

вказати на міжнародно-правовий вимір нормативної підсистеми. Сучасна нормативна підсистема регулювання статусу військовослужбовців формується під значним впливом міжнародно-правових стандартів, зокрема норм міжнародного гуманітарного права, стандартів НАТО, практики Європейського суду з прав людини тощо, що зумовляє необхідність гармонізації національного законодавства з міжнародними зобов'язаннями держави.

Водночас специфіка національної системи права та особливості безпекового середовища потребують адаптації міжнародних стандартів до конкретних умов функціонування національних збройних сил, що створює додаткові виклики для законотворчої діяльності у цій сфері.

Таким чином, нормативна підсистема становить складний та динамічний елемент системи адміністративно-правового регулювання статусу військовослужбовців, який потребує постійного вдосконалення та адаптації до мінливих умов функціонування військової організації держави.

Наголосимо також на тому, що нормативна підсистема має особливо важливе значення в умовах правовладдя, оскільки останнє передбачає принципи законності та правової визначеності. Саме через нормативний компонент реалізується вимога, щоб усі дії органів публічної влади – зокрема у сфері військового управління – були не лише формально засновані на законі, а й змістовно відповідали принципам справедливості, пропорційності та передбачуваності. Наявність чітких, внутрішньо узгоджених та недвозначних нормативно-правових актів, які регламентують статус військовослужбовця, порядок реалізації та обмеження його прав, а також гарантії захисту від зловживання владою, є засадничою умовою функціонування правової держави.

Так, у цьому сенсі відзначимо зв'язок нормативної та ідеологічної підсистем, оскільки саме ідеологічне підґрунтя визначає ціннісні орієнтири, на яких має ґрунтуватися нормативне регулювання. В умовах правовладдя військовослужбовець не може розглядатися

суто як засіб досягнення військових або адміністративних цілей; він залишається носієм невідчужуваних прав, гідність якого потребує правового визнання і захисту навіть у межах особливого статусу. Тому нормативна підсистема повинна не лише формалізувати режим служби, а й бути виразником цінностей, що відображають пріоритет людської гідності, служіння як усвідомленого вибору, а не підпорядкування як механічного обов'язку. У цьому зв'язку правова конструкція статусу військовослужбовця постає як результат інтеграції аксіологічних засад із юридичною формою, що забезпечує внутрішню узгодженість між тим, що регулюється, і тим, заради чого це регулювання здійснюється.

Наголосимо, що у контексті правовладдя нормативна підсистема не зводиться лише до механічного зібрання норм, а постає як упорядкована система, здатна забезпечити ефективне і справедливе регулювання відносин між військовослужбовцем і державою навіть в умовах підвищеної вертикалізації влади та особливого режиму підпорядкування.

Наступною підсистемою, що ми висвітлимо, є функціональна. Її виокремлення обумовлене необхідністю аналізу не лише нормативних засад та ідеологічного підґрунтя адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, а й конкретних механізмів реалізації цього забезпечення на практиці.

Функціональна підсистема охоплює сукупність організаційно-правових дій, процедур та інструментів, які безпосередньо спрямовані на втілення у життя нормативно закріплених прав і гарантій. У цій підсистемі виявляється динамічний аспект системи: не те, що проголошено чи ціннісно обґрунтовано, а те, як і за допомогою яких управлінських засобів це фактично реалізується в адміністративній практиці органів публічного управління у військовій сфері.

Загалом функціональна підсистема системи забезпечення прав військовослужбовців являє собою складний комплекс взаємопов'язаних процесів, механізмів та процедур, спрямованих на трансформацію нормативно закріплених прав у реально діючі

правовідносини. На відміну від статичних за своєю природою нормативної та інституційної підсистем, функціональна підсистема характеризується динамічністю та процесуальністю, виступаючи сполучною ланкою між абстрактними правовими нормами та конкретними життєвими ситуаціями військовослужбовців.

Функціональна підсистема структурно організована навколо ключових процесів забезпечення прав військовослужбовців, кожен з яких має специфічні особливості та закономірності функціонування.

Правовстановлювальна функція полягає у визначенні конкретного обсягу прав та обов'язків військовослужбовця відповідно до його статусу, посади, військового звання та інших релевантних характеристик. Цей процес характеризується індивідуалізацією загальних нормативних приписів та їх адаптацією до конкретних обставин службово-правових відносин.

Правозабезпечувальна функція охоплює сукупність заходів, спрямованих на створення необхідних умов для реалізації військовослужбовцями своїх прав, що включає організаційні, матеріально-технічні, фінансові та інші види забезпечення, без яких проголошені права залишаються декларативними. Особливістю цієї функції є її превентивний характер, оскільки ефективне правозабезпечення передбачає створення умов для реалізації прав ще до виникнення конкретної потреби у їх використанні.

Правозахисна функція активізується у випадках порушення або загрози порушення прав військовослужбовців, забезпечуючи їх відновлення та компенсацію завданої шкоди. Означена функція реалізується через систему правозахисних механізмів, що включають як внутрішньовідомчі процедури, так і загальні механізми судового захисту.

Реалізація особистих та політичних прав військовослужбовців здійснюється через специфічні процедурні механізми, що враховують особливості військової служби та вимоги до забезпечення державної безпеки. Право на особисту недоторканність реалізується

через систему гарантій від свавільного затримання, обшуку, втручання у приватне життя, при цьому ці гарантії адаптовані до специфіки військової дисципліни та статутних відносин.

Механізм реалізації права на свободу совісті та віросповідання включає процедури звільнення від військової служби з релігійних переконань, забезпечення можливості відправлення релігійних обрядів, створення умов для діяльності військових капеланів. Складність цього механізму полягає у необхідності збалансування релігійних потреб військовослужбовців з вимогами військової дисципліни та світського характеру державної служби.

Окремо слід вказати особливості механізмів функціонального забезпечення соціально-економічних прав. Очевидно, що соціально-економічні права військовослужбовців потребують особливих механізмів функціонального забезпечення, що обумовлено їх ресурсомістким характером та необхідністю постійного фінансового забезпечення. Механізм грошового забезпечення включає складну систему розрахунків, що враховує військове звання, посаду, вислугу років, умови служби, участь у проведенні антитерористичної операції, виконанні бойових завдань та інші фактори.

Житлове забезпечення як функціональний механізм характеризується поєднанням різних форм реалізації права на житло: від надання службового житла до компенсації витрат на оренду, від участі у житлових програмах до одержання пільгових кредитів. Складність цього механізму обумовлена обмеженістю житлового фонду, високою вартістю житлової нерухомості та необхідністю врахування специфіки військової служби.

Медичне забезпечення реалізується через систему військово-медичних закладів, договори з цивільними медичними установами, програми реабілітації та санаторно-курортного лікування. Особливістю цього механізму є необхідність забезпечення медичної допомоги як в мирний час, так і в умовах ведення бойових дій, що потребує створення мобільних медичних підрозділів та системи евакуації поранених.

Механізм соціального захисту учасників бойових дій включає спеціальні процедури встановлення статусу учасника бойових дій, надання додаткових соціальних гарантій, медичної та психологічної реабілітації. Особливістю цього механізму є необхідність оперативного реагування на потреби військовослужбовців, які зазнали впливу бойового стресу або отримали поранення.

Наголосимо, що функціональна підсистема включає розгалужену систему контрольно-наглядових механізмів, спрямованих на забезпечення належного функціонування всіх елементів системи забезпечення прав військовослужбовців. Внутрішньовідомчий контроль здійснюється через систему інспекцій, ревізій, перевірок стану дотримання прав військовослужбовців у військових частинах та установах.

Парламентський контроль реалізується через діяльність відповідних комітетів Верховної Ради України, які здійснюють моніторинг виконання законодавства у сфері соціального захисту військовослужбовців, розглядають звернення та скарги, ініціюють законодавчі зміни для покращення правового становища військовослужбовців.

Судовий контроль забезпечує остаточні гарантії захисту прав військовослужбовців через можливість оскарження рішень військового командування в загальних судах, військових судах та адміністративних судах відповідно до характеру спірних правовідносин (наголосимо, що ми характеризуємо судовий контроль як елемент функціональної підсистеми не лише в умовах національної системи права).

Функціональна підсистема характеризується наявністю спеціальних адаптивних механізмів, що забезпечують її функціонування в особливих умовах воєнного стану, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції. Вказані механізми передбачають модифікацію звичайних процедур забезпечення прав відповідно до специфіки екстремальних умов.

Акцентуємо увагу на те, що сучасна функціональна підсистема неможлива без ефективних інформаційно-комунікативних

механізмів, що забезпечують інформування військовослужбовців про їх права, порядок їх реалізації, наявні соціальні програми та гарантії. Такі механізми включають створення спеціалізованих інформаційних ресурсів, системи консультування, механізми зворотного зв'язку.

У цьому аспекті згадаємо електронні сервіси, що дозволяють військовослужбовцям отримувати адміністративні послуги, подавати заяви, відстежувати стан розгляду своїх звернень, що значно підвищує ефективність функціональної підсистеми та рівень задоволеності користувачів її послугами.

Окрім цього, функціональна підсистема включає механізми самомоніторингу та оцінки ефективності, що дозволяють виявляти проблемні зони, дисфункції у процесах забезпечення прав військовослужбовців. Система показників ефективності охоплює як кількісні параметри (терміни розгляду звернень, відсоток задоволених заяв, обсяги фінансування), так і якісні характеристики (рівень задоволеності військовослужбовців, якість наданих послуг).

Таким чином, функціональна підсистема системи забезпечення прав військовослужбовців являє собою складний адаптивний механізм, що забезпечує трансформацію нормативних приписів у реальні правовідносини через систему взаємопов'язаних процесів, процедур та механізмів, адаптованих до специфіки військової служби та потреб національної безпеки.

3.2 Суб'єктний склад системи адміністративно-правового гарантування прав військовослужбовців

Триваюча агресія Російської Федерації проти України створила безпрецедентні виклики, які актуалізують критичну потребу в надійному забезпеченні прав військовослужбовців. Військовослужбовці є опорою обороноздатності держави, захищаючи її територіальну

цілісність та суверенітет. У зв'язку з цим, перегляд та вдосконалення системи адміністративно-правового забезпечення їхніх прав набуває статусу пріоритетного завдання державної політики.

Військовослужбовці складають основний фактор ефективності системи національної безпеки, що підкреслює пріоритетне значення їхнього правового статусу та захисту прав. Адміністративно-правове забезпечення прав цієї категорії громадян є багатоаспектним і охоплює широкий спектр гарантій, включаючи в себе не лише соціально-економічні права, а й забезпечення доступу до медичного обслуговування, житла та освіти. Крім того, невід'ємною частиною є правовий захист у випадках отримання поранень, інвалідності або загибелі, що вимагає системного підходу до реалізації цих прав [307].

Вивчення кола суб'єктів, відповідальних за адміністративно-правовий захист військовослужбовців, є нагальним і своєчасним. Дослідження цієї проблематики не лише відкриває шлях до вдосконалення нормативно-правової бази у відповідній сфері, а й суттєво підвищує результативність реалізації прав військовослужбовців. Таке посилення правових гарантій, зі свого боку, безпосередньо впливає на зміцнення обороноздатності країни та загальне підвищення її національної безпеки.

Забезпечення прав військовослужбовців становить фундаментальний компонент соціальної справедливості та підтримання правопорядку в суспільстві. З огляду на поточні глобальні виклики та загрози, які виникають внаслідок військових протистоянь, питання реалізації прав зазначеної категорії громадян набуває надзвичайної значущості.

Відтак, актуальність цієї проблематики полягає в тому, що реалізація прав військовослужбовців є невід'ємною складовою суспільної справедливості та правової стабільності в державі. Зважаючи на поточні геополітичні виклики та загрози, спричинені військовими конфліктами, гарантування прав військовослужбовців набуває першочергового значення.

Сучасні наукові розвідки в сфері адміністративного права, як українських, так і міжнародних науковців, вказують на посилений інтерес до питань правового регулювання функціонування збройних сил та правового становища їх особового складу [6; 36; 38; 49; 77; 141; 363]. Однак, попри значний обсяг опублікованих праць, багато аспектів цієї проблематики потребують подальшого вивчення. Особливо це стосується питань суб'єктного складу адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, що залишаються недостатньо дослідженими.

Висвітливши у попередньому підрозділі ідеологічну, нормативну та функціональну підсистеми системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, у цій частині роботи ми перейдемо до з'ясування змістовної характеристики іншої з виокремлених нами підсистем – інституційної.

Проведений аналіз попередніх підсистем дозволив встановити концептуальні засади, нормативно-правову основу та механізми функціонування системи забезпечення прав військовослужбовців. Так, кожна підсистема виконує унікальні, але взаємопов'язані функції: ідеологічна – задає аксіологічну рамку й методологічну орієнтацію; нормативна – матеріалізує принципи у формі юридичних норм; функціональна – забезпечує реалізацію прав у практичній площині через гнучкі адаптивні механізми; інституційна – організовує суб'єктів правозастосування. Їхня цілісна взаємодія забезпечує системність, ефективність і соціальну легітимність правового регулювання у військовій сфері.

Разом з тим, для формування цілісного уявлення про досліджувану систему необхідно визначити організаційно-структурний аспект її функціонування, що безпосередньо пов'язаний з діяльністю відповідних інституційних утворень.

Інституційна підсистема займає особливе місце у загальній архітектурі системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, оскільки саме через неї відбувається практична реалізація ідеологічних принципів, нормативних приписів

та функціональних механізмів. Ефективність роботи цієї підсистеми значною мірою визначає результативність усієї системи забезпечення прав військовослужбовців, адже інституційні структури виступають безпосередніми суб'єктами правозастосовної діяльності у відповідній сфері.

Дослідження інституційної підсистеми набуває особливої актуальності в умовах реформування системи національної безпеки та оборони України, коли відбувається трансформація організаційно-правових механізмів забезпечення прав військовослужбовців відповідно до сучасних викликів та європейських стандартів.

Інституційна підсистема системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців являє собою сукупність взаємопов'язаних державних органів, військових формувань, установ та організацій, які наділені відповідними повноваженнями щодо створення, реалізації та захисту прав військовослужбовців у процесі їх професійної діяльності.

Сутність інституційної підсистеми полягає у забезпеченні організаційно-структурної основи для практичної реалізації адміністративно-правових механізмів захисту прав військовослужбовців. Ця підсистема виконує роль сполучної ланки між нормативно-правовими приписами та їх фактичним втіленням у життя, створюючи необхідні організаційні передумови для ефективного функціонування всієї системи забезпечення прав військовослужбовців.

На нашу думку, змістовно інституційна підсистема характеризується такими наступними ключовими аспектами.

1. Структурно-організаційний аспект передбачає створення та функціонування спеціалізованих органів та підрозділів, відповідальних за різні напрями забезпечення прав військовослужбовців. До них належать органи військового управління, кадрові служби, юридичні підрозділи, органи військової юстиції, а також спеціалізовані установи соціального забезпечення військовослужбовців.

Загалом структурно-організаційний аспект інституційної підсистеми характеризується формуванням багаторівневої

та функціонально диференційованої системи органів та підрозділів, кожен з яких відповідає за специфічні напрями забезпечення прав військовослужбовців відповідно до свого призначення та компетенції.

Органи військового управління складають основу інституційної архітектури та представлені на стратегічному, оперативному та тактичному рівнях. На стратегічному рівні функціонують спеціалізовані міністерства (в Україні – Міністерство оборони України) та інші центральні органи військового управління, які формують загальну політику у сфері забезпечення прав військовослужбовців та здійснюють координацію діяльності підпорядкованих структур.

Оперативний рівень представлений командуваннями видів та родів військ, які адаптують загальнодержавну політику до специфіки конкретних військових формувань.

Тактичний рівень охоплює безпосередні військові частини та підрозділи, де відбувається пряма взаємодія з військовослужбовцями та первинна реалізація їх прав.

Кадрові служби являють собою спеціалізовану функціональну вертикаль, що забезпечує реалізацію трудових та службових прав військовослужбовців. Ця інституційна складова включає департаменти кадрової політики центральних органів військового управління, кадрові управління командувань та кадрові підрозділи військових частин. Кадрові служби відповідають за забезпечення права на службу кар'єру, професійний розвиток, справедливе оцінювання службової діяльності, а також соціальні гарантії, пов'язані з військовою службою.

Юридичні підрозділи формують правозахисну складову інституційної підсистеми та представлені правовими управліннями, юридичними службами та консультативними органами різних рівнів. Їх діяльність спрямована на забезпечення правової освіти військовослужбовців, надання правової допомоги, представництво інтересів військовослужбовців у правовідносинах з третіми особами, а також контроль за дотриманням законності у військових формуваннях.

Органи військової юстиції становлять особливий сегмент інституційної підсистеми, що забезпечує судовий захист прав військовослужбовців та здійснення правосуддя у військовій сфері. До цієї категорії належать військові суди, військові прокуратури та органи досудового розслідування у військовій сфері. Ці інституції гарантують реалізацію права військовослужбовців на справедливий суд, правовий захист від неправомірних дій та притягнення до відповідальності винних у порушенні їх прав.

Хоча вкотре слід наголосити на особливостях організації військової юстиції у різних державах, оскільки ці відмінності суттєво впливають на ефективність забезпечення прав військовослужбовців та визначають специфіку функціонування інституційної підсистеми в цілому.

Компаративний аналіз систем військової юстиції демонструє значне різноманіття організаційно-правових моделей, що зумовлено історичними традиціями, особливостями правових систем, конституційними принципами та геополітичними факторами окремих держав. У континентальній правовій традиції, зокрема у Франції та Німеччині, військова юстиція характеризується високим ступенем автономії та спеціалізації, з окремими військовими судами, які мають виключну юрисдикцію щодо військових злочинів та службових правопорушень. Натомість у англо-саксонській правовій системі, наприклад у Великій Британії та Сполучених Штатах, спостерігається більша інтеграція військової та цивільної юстиції з можливістю альтернативної юрисдикції.

Особливої уваги заслуговують країни Скандинавії, де військова юстиція значною мірою інтегрована у загальну судову систему, що забезпечує вищий рівень прозорості та демократичного контролю за дотриманням прав військовослужбовців. У той же час у деяких пострадянських державах зберігаються елементи радянської моделі військової юстиції з характерною для неї централізацією та обмеженістю процесуальних гарантій.

Принципово важливими є відмінності у підходах до визначення юрисдикції військових судів. У одних державах вона обмежується

виключно військовими злочинами та порушеннями військової дисципліни, в інших – поширюється на всі правопорушення, вчинені військовослужбовцями незалежно від їх характеру. Ці відмінності безпосередньо впливають на обсяг та ефективність правового захисту військовослужбовців.

Не менш значущими є варіації у процедурних аспектах військового судочинства, включаючи порядок призначення військових суддів, їх незалежність та неупередженість, процесуальні гарантії для обвинувачених та потерпілих, а також механізми оскарження судових рішень. Ці особливості формують різні рівні правових гарантій та впливають на довіру військовослужбовців до системи військової юстиції.

Сучасні тенденції розвитку військової юстиції характеризуються прагненням до гармонізації з міжнародними стандартами прав людини та демократичними принципами правосуддя, що знаходить відображення у реформах військово-судових систем багатьох країн світу. Спеціалізовані установи соціального забезпечення військовослужбовців представляють соціально-економічну складову інституційної підсистеми. До них належать військові госпіталі та медичні заклади, що забезпечують право на охорону здоров'я та медичну допомогу; військові санаторії та реабілітаційні центри, які реалізують право на відпочинок та відновлення; житлово-експлуатаційні управління, що забезпечують житлові права військовослужбовців; а також установи освіти та професійної підготовки, які гарантують право на освіту та підвищення кваліфікації.

Особливістю структурно-організаційного аспекту є принцип функціональної спеціалізації, який передбачає розподіл відповідальності між різними інституційними суб'єктами залежно від характеру прав військовослужбовців та специфіки механізмів їх забезпечення. Водночас система побудована за принципом комплементарності, що забезпечує взаємне доповнення різних інституційних складових у процесі реалізації комплексного підходу до захисту прав військовослужбовців.

2. Компетенційний аспект визначає розподіл повноважень між різними інституційними суб'єктами, встановлює їх права та обов'язки у сфері забезпечення прав військовослужбовців, а також механізми координації та взаємодії між ними.

Компетенційний аспект інституційної підсистеми являє собою системо-утворюючий елемент, який визначає правовий статус кожного інституційного суб'єкта через чітке окреслення їх повноважень, прав та обов'язків у сфері забезпечення прав військовослужбовців, а також встановлює нормативно-правові основи їх взаємодії та координації.

Розподіл повноважень здійснюється за принципом функціональної спеціалізації та ієрархічної субординації. На вищому рівні центральні органи військового управління наділяються повноваженнями нормотворчого характеру, включаючи розробку стратегії та політики у сфері забезпечення прав військовослужбовців, прийняття підзаконних нормативно-правових актів, координацію діяльності підпорядкованих структур та контроль за виконанням законодавства. Міністерство оборони, зокрема, володіє виключними повноваженнями щодо формування загальнодержавної політики у військовій сфері та забезпечення її реалізації через систему підпорядкованих органів.

Проміжний рівень управління, представлений командуваннями видів та родів військ, наділяється повноваженнями адаптаційного та координаційного характеру. Ці органи мають право конкретизувати загальні нормативні приписи відповідно до специфіки підпорядкованих військових формувань, здійснювати оперативне управління процесами забезпечення прав військовослужбовців, а також координувати діяльність різних функціональних служб у межах своєї компетенції.

Тактичний рівень, представлений безпосередніми військовими частинами та підрозділами, наділяється виконавчими повноваженнями, які включають первинну реалізацію прав військовослужбовців, розгляд їх звернень та скарг, прийняття оперативних рішень

у межах делегованих повноважень, а також забезпечення безпосередньої взаємодії з військовослужбовцями.

Функціональна спеціалізація повноважень є фундаментальним принципом організації та функціонування складних систем управління, зокрема у військових структурах. Означений принцип виявляється у чіткому розподілі сфер відповідальності та відповідних компетенцій між різними службами та структурними підрозділами.

Кадрові служби в межах цієї спеціалізації наділяються широким спектром повноважень у сфері управління людськими ресурсами. Їхня діяльність охоплює ключові аспекти життєвого циклу військовослужбовця: від призначення на посади та проведення атестації для оцінки професійних якостей, до просування по службі на основі заслуг та кваліфікації. Крім того, кадрові служби відповідають за забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців, що передбачає реалізацію їхніх прав на належне забезпечення та соціальний захист. Важливим аспектом їхньої роботи є також вирішення трудових спорів, що виникають у процесі службової діяльності, з метою забезпечення справедливості та дотримання законодавства.

Юридичні служби відіграють ключову роль у забезпеченні правової стабільності та дотримання законності у військовому середовищі. Окрім відзначеного про юридичні служби вище, вкажемо також, що однією з найважливіших функцій юридичних служб є представництво інтересів військовослужбовців у судах та інших державних органах, гарантуючи їхній доступ до правосуддя. Окрім того, вони здійснюють контроль за законністю нормативно-правових актів та дій посадових осіб, сприяючи дотриманню законодавства у всіх аспектах військової діяльності.

Органи військової юстиції, будучи самостійною гілкою системи, володіють особливими повноваженнями. Вони наділяються судовими та прокурорськими повноваженнями у справах, що стосуються військовослужбовців, що означає, що вони здійснюють розслідування, судовий розгляд та нагляд за дотриманням законів

у військових формуваннях, забезпечуючи принцип невідворотності покарання за вчинені правопорушення та захист прав та свобод військовослужбовців.

Таким чином, функціональна спеціалізація повноважень у військових структурах забезпечує ефективне та комплексне управління, дозволяючи кожному підрозділу зосереджуватися на своїх профільних завданнях та досягати високого рівня професіоналізму у виконанні своїх функцій.

Механізми координації та взаємодії між інституційними суб'єктами забезпечуються через систему нормативно-правових актів, що регламентують порядок їх співпраці. Основними формами такої взаємодії є:

- міжвідомча координація на рівні центральних органів управління через створення координаційних рад та робочих груп;
- функціональна взаємодія між різними службами у межах одного рівня управління через механізм службових доручень та запитів;
- інформаційний обмін через створення єдиних баз даних та систем електронного документообігу.

Особливого значення набуває принцип субсидіарності у розподілі повноважень, згідно з яким рішення мають прийматися на найнижчому можливому рівні управління, що забезпечує максимальну близькість до військовослужбовців та оперативність реагування на їх потреби. Водночас система передбачає механізми вертикального оскарження рішень та контролю з боку вищих органів управління.

Компетенційний аспект також включає розмежування повноважень між військовими та цивільними інституціями, особливо у сферах, що перетинаються з діяльністю органів загальної компетенції, таких як охорона здоров'я, освіта, соціальне забезпечення та правосуддя. Таке розмежування здійснюється на основі принципів спеціальної компетенції військових органів та комплементарної взаємодії з цивільними інституціями.

3. Процедурно-діяльнісний аспект охоплює сукупність процедур, механізмів та форм діяльності інституційних суб'єктів, спрямованих на реалізацію їх функцій у сфері забезпечення прав військовослужбовців, включаючи процедури розгляду звернень, прийняття рішень, контролю та нагляду.

Процедури розгляду звернень військовослужбовців складають основу процедурно-діялісного механізму та регламентуються спеціальними нормативними актами, що визначають строки, етапи та відповідальних осіб. Такі процедури диференціюються залежно від характеру звернення:

- рапорти з особистих питань проходять через систему безпосереднього командування з можливістю вертикального просування по службовій ієрархії;
- скарги на неправомірні дії посадових осіб розглядаються через спеціальні комісії з розгляду скарг;
- звернення щодо соціальних питань направляються до відповідних функціональних служб.

Кожна категорія звернень має власні процедурні особливості, включаючи форму подання, необхідні документи, термін розгляду та порядок прийняття рішення.

Механізми прийняття рішень характеризуються багаторівневою структурою та принципом делегування повноважень. На оперативному рівні функціонують процедури експрес-рішень з чітко визначеними алгоритмами для типових ситуацій. Складні та неординарні випадки передбачають колегіальне прийняття рішень через систему комісій, рад та робочих груп. Стратегічні рішення приймаються на основі комплексного аналізу з обов'язковим залученням експертних висновків та громадських обговорень.

Процедури контролю та нагляду включають систему планових та позапланових перевірок, моніторингу стану забезпечення прав військовослужбовців та оцінки ефективності діяльності відповідальних структур. Внутрішній контроль здійснюється через систему службових інспекцій, які проводять регулярні перевірки

дотримання встановлених процедур та стандартів. Зовнішній контроль реалізується через механізми парламентського нагляду, діяльність омбудсмана та громадських організацій.

Документообіг та інформаційні процедури регламентують порядок створення, обробки, зберігання та передачі документів, що стосуються прав військовослужбовців, що включає ведення особових справ, створення баз даних, систематизацію звітності та забезпечення інформаційної безпеки. Електронні системи документообігу забезпечують прозорість процедур та можливість відстеження стану розгляду звернень.

Процедури взаємодії з зовнішніми організаціями регламентують порядок співпраці військових структур з органами державної влади, місцевого самоврядування, судовими органами, правоохоронними структурами та громадськими організаціями у питаннях забезпечення прав військовослужбовців. Ці процедури включають механізми інформаційного обміну, координації спільних дій та вирішення спірних питань.

Атестаційні та кваліфікаційні процедури визначають порядок оцінки професійних якостей військовослужбовців, їх відповідності займаним посадам та перспектив кар'єрного зростання. Такі процедури включають систему показників оцінки, порядок проведення атестації, механізми оскарження результатів та процедури прийняття кадрових рішень на основі атестаційних висновків.

Дисциплінарні процедури регламентують порядок притягнення до відповідальності за порушення військової дисципліни та службових обов'язків, включаючи процедури службового розслідування, право на захист, порядок винесення дисциплінарних стягнень та механізми їх оскарження. Такі процедури мають забезпечувати баланс між підтриманням дисципліни та захистом прав військовослужбовців.

Соціально-правові процедури охоплюють механізми реалізації соціальних прав військовослужбовців, включаючи процедури призначення пенсійного забезпечення, надання житла, медичного

обслуговування, освітніх послуг та інших соціальних гарантій. Такі процедури характеризуються міжвідомчим характером та потребують координації між різними інституційними суб'єктами.

Загалом варто наголосити на тому, що особливістю інституційної підсистеми є її ієрархічна побудова та чітка субординація, що відображає специфіку військової організації та необхідність забезпечення дисципліни і порядку. Водночас ця підсистема повинна гарантувати доступність та ефективність механізмів захисту прав військовослужбовців на всіх рівнях військової ієрархії.

Розглядаючи більш детально суб'єктний склад інституційної підсистеми, слід вказати наступне. Особи, які проходять військову службу, виконують свої обов'язки в екстремальних умовах, що зумовлює їхню потребу в особливому державному захисті. Держава зобов'язана створити належні умови для виконання службових завдань та гарантувати їхні права і свободи. Відповідно, правове регулювання, спрямоване на захист прав військовослужбовців, є важливою складовою забезпечення національної безпеки, внутрішньої стабільності та обороноздатності країни.

Значущість цього наукового дослідження обумовлена потребою оптимізації законодавчого фундаменту, що регламентує функціонування військових підрозділів та окреслює правове положення їхнього особового складу. До ключових аспектів належить узгодження національних норм з міжнародними вимогами щодо прав військовослужбовців, а також впровадження дієвих інструментів для захисту їхніх прав та законних інтересів.

При аналізі суб'єктного складу адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців необхідно першочергово звернутися до трактування самого поняття «суб'єкт», що дозволить чітко окреслити коло учасників правовідносин, які наділені відповідними правами та обов'язками у зазначеній сфері.

Згідно з тлумаченням, наданим у Словнику української мови, термін «суб'єкт» походить від латинського *sub* (що означає «під») та *jasio* («кидаю, закладаю основу») або ж *subjectus* («який перебуває

в основі»). Це поняття позначає індивіда чи установу як носія певних прав та обов'язків; людину як сукупність фізичних і психічних характеристик; особу, що виступає об'єктом дослідження; а також особу як предмет судження [71]. Крім того, «суб'єкт» визначається як особа, колектив або організація, що відіграє активну роль у певному процесі чи акті [328].

У галузі адміністративного права науковці-теоретики визначають суб'єкт публічної адміністрації як інституцію або особу, що наділена владними повноваженнями та виконує різнопланові адміністративні функції. Це може бути як орган, так і посадова особа, які діють у владних структурах, надаючи адміністративні послуги або здійснюючи виконавчо-розпорядчу діяльність [70; 100; 103; 212].

Основними суб'єктами публічної адміністрації виступають органи виконавчої влади, а також структури місцевого самоврядування, для яких управління суспільними справами є пріоритетною сферою діяльності. Вказані суб'єкти становлять невід'ємну частину єдиної державної влади. Їх функціонування, що розподілене між різними гілками, спрямоване на реалізацію цінностей, цілей та потреб як суспільства в цілому, так і окремих його членів, котрі виступають користувачами послуг адміністративних установ.

Загальні ознаки суб'єктів публічної адміністрації охоплюють кілька ключових аспектів. По-перше, їхня юридична природа полягає в обов'язку перед приватними особами. Вони мають максимально задовольняти їхні права, свободи, законні інтереси, а також публічний інтерес загалом.

По-друге, їхня адміністративна діяльність обмежена принципом «зв'язаності правом», що означає можливість діяти лише у межах, визначених Конституцією та законами України.

По-третє, їхня первинна компетенція зосереджена на адміністративних обов'язках, тоді як вторинна – на адміністративних повноваженнях, які надаються у мінімальному обсязі для ефективного виконання цих обов'язків.

По-четверте, цим суб'єктам притаманна адміністративна правоздатність – потенційна можливість мати адміністративні обов'язки та права у сфері публічного адміністрування. Крім того, вони володіють адміністративною дієздатністю – здатністю виконувати адміністративні обов'язки та реалізувати власні повноваження у цій же сфері, що разом формує основу їхнього адміністративно-правового статусу [46].

У своїй науковій праці В. Пашинський сформулював концепцію, згідно з якою система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення оборони України включає інституції публічного управління. Ці суб'єкти, використовуючи адміністративно-правові інструменти, підходи та процедури, визначають і реалізують державну політику у сфері оборони. Така політика спрямована на підготовку країни до оборонних дій та її збройний захист у разі зовнішньої збройної агресії чи виникнення конфлікту. В. Пашинський також запропонував класифікацію суб'єктів адміністративно-правового забезпечення оборони України, ґрунтуючись на кількох критеріях [219]:

1. За порядком формування:

– виборний порядок: до цієї групи належать органи, що формуються шляхом обрання народом України, населенням адміністративно-територіальних одиниць або установчими зборами громадських об'єднань. Прикладами є Верховна Рада України, Президент України, органи місцевого самоврядування та громадські об'єднання;

– порядок призначення: до цієї групи відносяться органи, що формуються через призначення. Це, зокрема, Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, а також Рада національної безпеки і оборони України;

– виборно-призначувальний порядок: ця категорія включає окремі суб'єкти громадянського суспільства, для яких характерне поєднання виборних та призначувальних процедур.

2. За предметною підвідомчістю (компетенцією):

– органи загальної компетенції: до цієї групи належать суб'єкти, які здійснюють управління широким колом питань. До них слід

віднести такі як Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України та органи місцевого самоврядування.

– органи спеціальної компетенції: ця група об'єднує органи, що мають вузькоспеціалізовані функції у сфері оборони. Прикладами є Рада національної безпеки і оборони України, Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Національна гвардія України та інші складові сил оборони.

3. За належністю до підсистем публічного управління:

– органи державної влади: до цієї категорії входять Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади.

– органи місцевого самоврядування: це окрема підсистема, що виконує функції на місцевому рівні.

– інститути громадянського суспільства: до цієї групи належать неурядові організації та інші об'єднання, які активно долучаються до процесів, пов'язаних з обороною.

Визначаючи коло суб'єктів, які здійснюють адміністративно-правове забезпечення, важливо враховувати, що керівництво Збройними Силами України, згідно з положеннями Конституції, покладається на Президента України. Він виступає як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил, гарантуючи державний суверенітет, територіальну цілісність, а також дотримання Конституції, прав і свобод людини. Крім того, Президент є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на європейську та євроатлантичну інтеграцію [149].

Серед його повноважень – призначення та звільнення вищого командування Збройних Сил та інших військових формувань, керівництво у сферах національної безпеки й оборони, а також очолення Ради національної безпеки і оборони України. Президент також вносить до Верховної Ради подання щодо оголошення стану війни. У випадку збройної агресії проти України, він приймає рішення про застосування Збройних Сил України та інших військових формувань.

Крім того, він ухвалює рішення щодо загальної або часткової мобілізації та запровадження воєнного стану по всій території країни або в окремих її частинах, якщо виникає загроза нападу чи небезпека незалежності України. За необхідності Президент також приймає рішення про запровадження надзвичайного стану в Україні чи певних її місцевостях, а також може оголошувати окремі райони зонами надзвичайної екологічної ситуації, що вимагає подальшого затвердження цих рішень Верховною Радою України [149].

Як правильно вказує В. Пашинський, глава держави видає укази та розпорядження, а виступаючи Верховним Головнокомандувачем – накази та директиви у сфері оборони [218, с. 98].

У період особливого стану Президент України, як Верховний Головнокомандувач, керує Збройними Силами та іншими військовими формуваннями через Ставку Верховного Головнокомандувача, де Генеральний штаб ЗСУ виконує функції робочого органу [293].

Найвищою військовою посадовою особою у Збройних Силах України є Головнокомандувач. Він безпосередньо здійснює військове керівництво Збройними Силами України, реалізуючи свої повноваження через Генеральний штаб.

Зважаючи на предмет нашого дослідження, слід вказати, що наведені повноваження Президента України мають важливе значення для системи забезпечення прав військовослужбовців, виходячи з наступного.

По-перше, йдеться про гарантії конституційних прав на найвищому рівні. Президент як Верховний Головнокомандувач є безпосереднім гарантом дотримання конституційних прав і свобод людини, включаючи військовослужбовців, що створює найвищий рівень захисту їхніх прав у системі військового управління.

По-друге, йдеться про правомірність застосування військової сили. Повноваження Президента щодо прийняття рішень про застосування Збройних Сил забезпечують, що військовослужбовці діють виключно на підставі законних наказів, що захищає їх від

притягнення до відповідальності за незаконні дії та гарантує правову обґрунтованість їхньої служби.

По-третє, йдеться про захист під час особливих правових режимів. Повноваження Президента щодо оголошення воєнного або надзвичайного стану безпосередньо впливають на правовий статус військовослужбовців, визначаючи особливості їхніх прав та обов'язків у кризових ситуаціях. Чітке правове регулювання цих питань захищає військовослужбовців від свавілля.

По-четверте, вкажемо на кадрові гарантії. Повноваження Президента щодо призначення та звільнення вищого командування створюють систему підзвітності у військовій ієрархії, що опосередковано захищає права рядових військовослужбовців через забезпечення професійного керівництва.

По-п'яте, йдеться про те, що європейська інтеграція є гарантією прав, зокрема й військовослужбовців. Реалізація стратегічного курсу на європейську інтеграцію передбачає імплементацію європейських стандартів забезпечення прав військовослужбовців, включаючи соціальні гарантії, умови служби та правовий захист.

Таким чином, визначена роль Президента як ключового суб'єкта адміністративно-правового забезпечення створює систему гарантій для захисту прав військовослужбовців на найвищому державному рівні.

У нашому дослідженні наступним важливим суб'єктом є Верховна Рада України. У випадку, коли Президент України видає указ про запровадження воєнного або надзвичайного стану на всій території держави чи в окремих її регіонах, парламент зобов'язаний зібратися на засідання протягом конституційно визначеного часу без потреби в окремому скликанні. Варто підкреслити, що в разі завершення строку повноважень Верховної Ради під час дії одного з цих режимів, її повноваження автоматично продовжуються до першого засідання новообраного складу після скасування воєнного чи надзвичайного стану [149].

Відзначимо, що Верховна Рада України як єдиний законодавчий орган в Українській державі [322, с. 404] відіграє фундаментальну роль у забезпеченні прав військовослужбовців через свої конституційні повноваження. Так, по-перше, вкажемо на законодавче забезпечення прав. Прийняття законів є ключовим повноваженням парламенту, що безпосередньо впливає на правовий статус військовослужбовців. Верховна Рада ухвалює спеціальні закони про соціальний захист військовослужбовців, їхнє грошове забезпечення, пенсійні гарантії, медичне обслуговування та інші соціальні права.

Законодавче забезпечення у цьому контексті передбачає не лише прийняття окремих законів, а й формування цілісної правової архітектури, яка враховує специфіку військової служби та конституційні обов'язки держави щодо захисту своїх громадян у військовій формі. Парламент закріплює правові засади реалізації соціальних прав військовослужбовців – від визначення мінімальних стандартів грошового та матеріального забезпечення до встановлення механізмів реалізації права на відпочинок, охорону здоров'я, освіту та правовий захист.

Крім того, Верховна Рада здійснює законотворчу діяльність з урахуванням міжнародно-правових стандартів, зокрема, положень Женевських конвенцій, актів Ради Європи, практики Європейського суду з прав людини, що дозволяє інтегрувати принципи гуманізації служби та забезпечення прав військовослужбовців у правовий простір України. Додамо також, що Верховна Рада ратифікує міжнародні договори [267] у сфері соціального захисту військовослужбовців, що забезпечує імплементацію міжнародних стандартів у національне законодавство.

Важливим є й те, що парламент має повноваження оперативно реагувати на виклики, які виникають у сфері обороноздатності держави, шляхом прийняття змін до чинного законодавства, ухвалення тимчасових або спеціальних законів, спрямованих на захист військовослужбовців в умовах надзвичайного чи воєнного стану. Таким чином, саме законодавча діяльність Верховної Ради створює

нормативний фундамент для забезпечення належних умов служби, правового захисту та соціальної підтримки військовослужбовців.

По-друге, відзначимо бюджетні гарантії. Через затвердження державного бюджету України парламент визначає фінансування потреб оборони та соціального захисту військовослужбовців, що включає видатки на грошове забезпечення, соціальні виплати, житлове забезпечення та медичне обслуговування військових.

Окрім формального затвердження обсягів фінансування, Верховна Рада впливає на пріоритети розподілу бюджетних ресурсів, закладаючи фінансові основи реалізації прав військовослужбовців. Бюджетні рішення мають стратегічне значення, оскільки визначають спроможність держави забезпечити гідні умови служби, сучасну виплату належних коштів та розвиток інфраструктури для військових. Таким чином, через бюджетну політику парламент виконує одну з ключових функцій у системі законодавчого забезпечення соціальних прав захисників держави.

По-третє, відзначимо контрольні функції. Верховна Рада здійснює парламентський контроль за дотриманням прав військовослужбовців через:

- парламентські слухання з питань оборони та соціального захисту військових;
- депутатські запити щодо порушень прав військовослужбовців;
- роботу профільних комітетів з питань національної безпеки, оборони та розвідки тощо.

У цьому ж аспекті відзначимо і призначення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який має спеціальні повноваження щодо захисту прав військовослужбовців, включаючи розгляд скарг та здійснення моніторингу дотримання їхніх прав.

У цьому аспекті варто згадати декілька парламентських слухань. Так, у 2004 році парламентом було прийнято рішення провести «в квітні 2004 року парламентські слухання з порядком денним: «Про стан і перспективи реформування Збройних Сил України та здійснювані Урядом України заходи щодо забезпечення

надійної обороноздатності України»» [274]. Водночас, наголосимо, що веб-портал парламенту не містить інформації про зміст цих парламентських слухань.

Постановою Верховної Ради України від 9 лютого 2012 року було передбачено проведення парламентських слухань на тему: «Про стан та перспективи розвитку Военної організації та сектору безпеки України» [277]. Рекомендації цих слухань були схвалені постановою Верховної Ради України від 5 липня 2012 року [282].

Так, ці Рекомендації передбачають, зокрема, що українська військова організація та сектор безпеки не відповідали сучасним вимогам. Через прорахунки та хибні рішення вони критично ослаблені і не здатні повною мірою захищати національні інтереси України. Зокрема, Збройні Сили України та оборонно-промисловий комплекс перебувають у глибокій кризі. Багаторічне зниження військово-технічного потенціалу збройних сил та інших військових формувань досягло небезпечного рівня. Крім того, необхідно пришвидшити реформування правоохоронних органів, які відповідають за національну безпеку та захист прав і свобод громадян. Існує також проблема зростання політичної радикалізації та екстремістських проявів у суспільстві, що загрожує громадському порядку, державному суверенітету та територіальній цілісності України [282].

Відповідно до постанови Верховної Ради України від 18 червня 2014 року № 1513-VII у липні 2014 року було проведено парламентські слухання на тему «Обороздатність України у ХХІ столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання» [276]. Наголосимо, що у рекомендаціях цих парламентських слухань йшлося серед іншого і про те, що недостатня національна ідентичність, відсутність політичної волі української еліти, а також ігнорування владою аналітичних даних щодо безпеки держави – особливо в питаннях пріоритетів розвитку та фінансування Збройних Сил і всього сектору безпеки й оборони – стали ключовими проблемами. Ці фактори, у поєднанні з корупцією, кадровим хаосом, безвідповідальністю

та відсутністю системності в оборонному будівництві, призвели до критичного ослаблення обороноздатності України. Що, своєю чергою, створило сприятливі умови для посягань на державний суверенітет і територіальну цілісність, включаючи територіальні претензії з боку російської держави [281].

Виступаючи на цих парламентських слуханнях тимчасовий виконуючий обов'язки Міністра оборони України Іван Руснак окреслив ключові зовнішні загрози для України. Серед них:

- зазіхання на державний суверенітет та втручання у внутрішні справи;
- невизначеність та недостатнє облаштування кордону з російською державою;
- зростання мілітаризації в регіоні та нарощування російських військ і озброєнь поблизу українського кордону;
- активізація розвідувальної та диверсійної діяльності іноземних спецслужб;
- загроза терористичних атак на стратегічно важливі об'єкти;
- незаконне ввезення зброї, боєприпасів, вибухівки та наркотиків до країни, у тому числі за сприяння російської держави;
- використання енергетичної та торгівельно-економічної залежності України від російської держави;
- загострення ситуації з безпекою в Молдові;
- посилення економічного та інформаційно-психологічного тиску;
- спроби російської держави маніпулювати суспільною свідомістю, поширюючи неправдиву, неповну або упереджену інформацію [1].

По-четверте, це призначення ключових посадових осіб. Так, парламент призначає керівників органів, які впливають на забезпечення прав військовослужбовців, зокрема суддів Конституційного Суду, який може розглядати питання конституційності законів про військову службу. Так, згадаємо рішення органу конституційної юстиції у справі про перевірку конституційності окремих норм

Закону «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», що регулюють виплати при зміні групи інвалідності чи ступеня втрати працездатності. У результаті розгляду Конституційний Суд визнав неконституційними обмеження на такі виплати, якщо вони встановлювалися після спливу дворічного терміну від дати первинного встановлення інвалідності [316].

Як відзначається на сайті органу конституційного контролю, «у цьому Рішенні Суд виклав низку юридичних позицій, які стосуються обороноздатності держави, зокрема ролі Збройних Сил України, в умовах воєнного стану» [347].

Особи, що залучені до виконання обов'язків з оборони держави, включно з військовослужбовцями, виконують свій патріотичний обов'язок із захисту Вітчизни у Збройних Силах України та інших військових формуваннях не задля набуття особливих статусів, переваг, пільг чи компенсаційних виплат. Водночас, частина п'ята статті 17 Конституції України прямо зобов'язує державу створити систему посиленої соціальної підтримки для військовослужбовців та їхніх родин. Це зобов'язання охоплює не тільки спеціальні пенсії та грошову допомогу, а й підтримку у сферах охорони здоров'я, освіти, забезпечення житлом, а також спеціальні заходи під час їх адаптації до цивільного життя. В умовах воєнного стану держава має мобілізувати всі наявні ресурси для посилення обороноздатності та ефективної відсічі збройній агресії російської держави. Отже, всебічна підтримка військовослужбовців Збройних Сил України є одним з найважливіших інструментів розширення оборонних можливостей країни [347].

Окремо також згадаємо рішення Конституційного Суду у справі щодо соціальних гарантій для захисників і захисниць України від 12 жовтня 2022 року № 7-р(II)/2022. Громадяни Жиденко В. В. та Петренко В. О. звернулися до Конституційного Суду України. Вони просили визнати неконституційною ст. 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи». Ця стаття, на думку заявників, обмежує максимальний

розмір пенсії десятима прожитковими мінімумами для осіб, які втратили працездатність. Таке обмеження стосується пенсій, призначених (перерахованих) зокрема за Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». Заявники вважають, що таке обмеження порушує кілька статей Конституції України, включаючи положення щодо верховенства права, непорушності прав і свобод людини, соціального захисту та гарантій щодо пенсійного забезпечення [315].

Орган конституційної юстиції, розглянувши питання конституційності ст. 2 вказаного Закону, яка обмежувала максимальний розмір пенсії для ветеранів, дійшов висновку, що таке обмеження порушує суть конституційних гарантій щодо безумовного забезпечення соціального захисту осіб, які зобов'язані захищати суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність України.

Відзначимо, що про це рішення активно писали у засобах масової інформації [147; 205].

Не можемо не згадати також рішення Конституційного Суду № 7-рп/2016 від 20 грудня 2016 року щодо пенсійного забезпечення військовослужбовців. Цим Рішенням Конституційний Суд України визнав неконституційними положення частини сьомої статті 43 Закону № 2262-ХІІ, які обмежували максимальний розмір пенсій, призначених відповідно до цього Закону [313]. Про це рішення також згадується у судовій практиці [221].

Конституційний Суд України у цьому рішенні вказав, що раніше вже розглядав справи, що стосуються права на соціальний захист. Він виробив чітку правову позицію: Конституція України виділяє окремі категорії громадян, які потребують посиленних державних гарантій соціального захисту. До таких категорій належать, зокрема, військовослужбовці та працівники інших військових формувань, а також органів, які забезпечують суверенітет, територіальну цілісність, економічну та інформаційну безпеку України. Це положення базується на статті 17 Конституції України, яка визначає особливий статус цих громадян [314]

У своїх висновках Конституційний Суд підкреслив, що забезпечення соціальних прав цих осіб є не лише правовим, а й конституційним обов'язком держави. Такий підхід виключає можливість звуження обсягу гарантій через звичайні закони або підзаконні акти, оскільки йдеться про реалізацію основоположних засад конституційного ладу.

По-п'яте, йдеться про затвердження програм розвитку. Програмна функція Верховної Ради включає затвердження державних програм розвитку, які серед іншого можуть передбачати й розвиток Збройних Сил, соціальний захист ветеранів та військовослужбовців тощо.

Програмна функція Верховної Ради України являє собою важливий інструмент стратегічного планування та системного забезпечення прав військовослужбовців. Ця функція реалізується через затвердження державних програм розвитку, які визначають довгострокові цілі, пріоритети та механізми їх досягнення у сфері оборони та соціального захисту військових.

Програмний підхід дозволяє парламенту здійснювати системне та комплексне планування заходів із забезпечення прав військовослужбовців. Через затвердження відповідних програм Верховна Рада встановлює довгострокові орієнтири розвитку системи соціального захисту військових, визначає етапність реформ та модернізації механізмів забезпечення їхніх прав.

Державні програми, затверджені парламентом, створюють правову основу для координації діяльності різних органів державної влади у сфері забезпечення прав військовослужбовців, що забезпечує системність підходу та уникнення дублювання функцій між різними відомствами та установами.

Додамо, що програмна функція тісно пов'язана з бюджетним процесом, оскільки затверджені програми передбачають конкретні обсяги фінансування на їх реалізацію. Таким чином, парламент не лише декларує права військовослужбовців, а й забезпечує їх матеріальну основу через програмно-цільовий метод бюджетування.

Окрім цього, програмний підхід передбачає встановлення конкретних індикаторів та показників ефективності реалізації прав військовослужбовців, що дозволяє Верховній Раді здійснювати систематичний моніторинг стану забезпечення прав військових та вносити необхідні корективи до програмних документів.

Програмна функція забезпечує гнучкість правового регулювання, дозволяючи оперативно адаптувати систему забезпечення прав військовослужбовців до нових викликів та загроз, що особливо актуально в умовах трансформації характеру воєнних конфліктів та еволюції потреб військовослужбовців.

Через програмні документи Верховна Рада забезпечує поступове наближення національних стандартів забезпечення прав військовослужбовців до європейських та міжнародних норм, що створює основу для інтеграції України до європейських та євроатлантичних структур безпеки.

Отже, програмна функція Верховної Ради України становить комплексний інструмент стратегічного управління процесами забезпечення прав військовослужбовців, який поєднує у собі елементи планування, координації, фінансування та контролю за реалізацією конституційних гарантій військових.

По-шосте, згадаємо інститут амністії. Право оголошення амністії може стосуватися військовослужбовців, які вчинили правопорушення під час виконання службових обов'язків у особливих умовах.

У цьому сенсі варто згадати декілька Законів (хоча це не є повною мірою амністією у її звичному розумінні) [254; 256] щодо амністії відносно тих військовослужбовців, що самовільно залишили місця несення служби. Як вказується у пояснювальній записці до останнього з наведених законів щодо амністії, існує гостра потреба скасувати механізм призупинення військової служби для військовослужбовців на час дії воєнного стану. Крім того, необхідно продовжити до 30 серпня 2025 року дію спрощеної процедури повернення тих військовослужбовців, чия службу було призупинено,

і які самовільно покинули свої частини або місця служби, а також тих, хто дезертирував [242].

«Важливою нормою прийнятого законопроекту є можливість продовження служби для тих, хто добровільно повернеться. Рішення про це прийматиме командир частини, і воно може бути позитивним навіть за наявності порушеного кримінального провадження щодо військовослужбовця» [298].

Таким чином, Верховна Рада України через свої законодавчі, бюджетні, контрольні та інституційні повноваження створює правову основу та механізми забезпечення прав військовослужбовців на всіх рівнях – від конституційних гарантій до конкретних соціальних програм.

Кабінет Міністрів України володіє найбільш широким спектром повноважень у досліджуваній сфері. Він організує підготовку та реалізацію загальнодержавних програм розвитку Збройних Сил України, зокрема програм озброєння, військової техніки та інших державних ініціатив, що стосуються Збройних Сил. До його функцій також належить формування державного оборонного замовлення на постачання продукції, виконання робіт та надання послуг для потреб армії, а також створення недоторканих і мобілізаційних запасів.

Уряд забезпечує постачання Збройними Силами озброєння, військової техніки, енергетичних, матеріально-технічних та інших ресурсів, а також майна. Він відповідає за надання послуг та їх фінансування в обсягах, необхідних для ефективного виконання Збройними Силами покладених на них завдань і функцій. Крім того, Кабінет Міністрів забезпечує комплектування Збройних Сил особовим складом, їх мобілізаційне та оперативне розгортання в особливий період, а також здійснює заходи, пов'язані з підготовкою та призовом громадян на військову службу.

Важливими повноваженнями є також встановлення порядку надання Збройними Силами України в управління об'єктів державної власності та визначення порядку фінансування Збройних Сил

за рахунок благодійних пожертв від фізичних та юридичних осіб для забезпечення бойової, мобілізаційної готовності, боєздатності та функціонування армії. Уряд визначає порядок забезпечення справності, технічної придатності та модернізації озброєння і військової техніки Збройних Сил.

Окрім цього, Кабінет Міністрів визначає порядок застосування зброї та бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами, включаючи чергові сили Збройних Сил, як у мирний час, так і в особливий період (за винятком періоду дії воєнного стану). Він також забезпечує реалізацію права на соціально-економічний захист військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби, членів їхніх сімей, а також членів сімей загиблих (померлих), зниклих безвісти, осіб з інвалідністю, що стали такими під час проходження військової служби, або тих, хто потрапив у полон під час бойових дій чи участі в міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки.

Уряд регулює економічну та господарську діяльність у Збройних Силах України. Відповідно до Конституції та законів України, він здійснює контроль за діяльністю Збройних Сил України та реалізує інші повноваження, спрямовані на забезпечення бойової, мобілізаційної готовності, боєздатності та функціонування Збройних Сил України [264].

Загалом Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади відіграє центральну роль у практичній реалізації прав військовослужбовців через широкий спектр своїх повноважень. Ці повноваження можна систематизувати за декількома ключовими напрямками їх впливу на забезпечення прав військових.

1. Соціально-економічний захист як пріоритетне повноваження. Найбільш безпосереднім чином з правами військовослужбовців пов'язане повноваження уряду щодо реалізації права на соціально-економічний захист військових та членів їхніх сімей. Означене повноваження охоплює широке коло питань: від

грошового забезпечення та соціальних виплат до житлових гарантій та медичного обслуговування. Уряд розробляє та затверджує конкретні механізми реалізації соціальних прав, визначає розміри виплат, умови їх надання та процедури отримання.

2. Матеріально-технічне забезпечення як основа безпеки праці. Повноваження щодо постачання озброєння, військової техніки та матеріально-технічних ресурсів безпосередньо впливають на право військовослужбовців на безпечні умови військової служби. Якісне озброєння та сучасна техніка не лише підвищують ефективність виконання службових завдань, а й мінімізують ризики для життя та здоров'я військових. Встановлення порядку забезпечення справності та модернізації техніки створює додаткові гарантії безпеки військовослужбовців.

3. Кадрове забезпечення та принцип справедливості. Функції щодо комплектування Збройних Сил особовим складом та підготовки до призову громадян мають прямий вплив на забезпечення принципу справедливості у військовій службі. Належна організація призовних заходів, забезпечення рівності умов служби та справедливого розподілу військових обов'язків є важливими елементами захисту прав військовослужбовців.

3. Програмний підхід до розвитку та захисту прав. Організація підготовки та реалізації загальнодержавних програм розвитку Збройних Сил створює системну основу для довгострокового забезпечення прав військовослужбовців. Програмний підхід дозволяє планувати та поетапно впроваджувати заходи з покращення умов служби, соціального захисту та професійного розвитку військових.

4. Фінансові гарантії реалізації прав. Повноваження щодо формування державного оборонного замовлення та фінансування потреб армії безпосередньо впливають на можливості реалізації прав воєннослужбовців. Визначення порядку фінансування за рахунок благодійних пожертв створює додаткові джерела ресурсів для покращення умов служби та соціального забезпечення військових.

5. Правове регулювання застосування сили. Визначення порядку застосування зброї та бойової техніки має принципове значення для захисту військовослужбовців від необґрунтованого притягнення до відповідальності. Чіткі правила застосування сили забезпечують правову захищеність військових при виконанні службових обов'язків та створюють основу для їх правового захисту.

6. Контрольна функція як гарантія дотримання прав. Здійснення контролю за діяльністю Збройних Сил включає моніторинг дотримання прав військовослужбовців. Означена функція дозволяє виявляти порушення прав військових на ранніх стадіях та вживати оперативних заходів для їх усунення.

7. Економічна діяльність та трудові права. Регулювання економічної та господарської діяльності у Збройних Силах впливає на трудові права військовослужбовців, включаючи можливості додаткового заробітку, участі в господарській діяльності військових частин та отримання додаткових соціальних благ.

8. Управління державним майном та житлові права. Встановлення порядку надання об'єктів державної власності в управління Збройним Силам створює основу для реалізації житлових прав військовослужбовців, забезпечення їх службовим житлом та об'єктами соціальної інфраструктури.

Таким чином, повноваження Кабінету Міністрів України утворюють комплексну систему практичних механізмів забезпечення прав військовослужбовців, що охоплює всі основні аспекти їхнього правового статусу – від соціально-економічних гарантій до умов безпеки та правової захищеності при виконанні службових обов'язків.

Значну роль відіграє військова адміністрація як специфічний тимчасовий державний орган. О. Рой пропонує таке визначення: військова адміністрація є спеціальним тимчасовим державним органом (суб'єктом владних повноважень), що реалізує публічно-владні управлінські функції, що включає виконання делегованих повноважень та/або функцій органів місцевого самоврядування. Вона діє згідно з Конституцією, законами України та міжнародними

договорами, ратифікованими Україною. Основна мета її діяльності – практичне виконання завдань і функцій держави в межах певної адміністративно-територіальної одиниці під час дії правового режиму воєнного стану [318, с. 441–446].

С. Мельник наголошує на важливості розгляду суб'єктів військового управління, які організують процес військової освіти. При цьому ключовим нормативно-правовим актом у цій галузі є Закон України «Про вищу освіту». Цей Закон має функціонувати в гармонії з системою інших нормативно-правових актів, що формують військове законодавство. Згаданий Закон встановлює основні правові, організаційні та фінансові засади функціонування системи вищої освіти. Він також створює сприятливі умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу із закладами вищої освіти. Ця співпраця базується на принципах автономії закладів, інтеграції освіти з наукою та виробництвом. Кінцева мета такого підходу – підготовка конкурентоспроможного людського капіталу, необхідного для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, сприяння самореалізації особистості, а також задоволення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях [192, с. 49–52].

Підсумовуючи результати аналізу інституційного елементу системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців в Україні, слід наголосити, що дієвий захист цих прав залежить від скоординованої роботи численних суб'єктів адміністративного права.

Отже, адміністративно-правове забезпечення прав військовослужбовців являє собою комплексний та багатогранний процес. Він вимагає чіткої координації та взаємодії між різними суб'єктами публічної адміністрації та має відбуватися при неухильному дотриманні законодавства та принципів правової держави. Такий підхід забезпечує ефективну реалізацію прав військовослужбовців та підтримку їхнього соціально-правового статусу під час виконання службових обов'язків.

3.3 Роль Міністерства оборони України у механізмі забезпечення прав військовослужбовців

Після з'ясування концептуального наповнення інституційної підсистеми адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, а також узагальненого аналізу суб'єктного складу цього забезпечення на рівні вищих органів публічної влади, на особливу увагу заслуговує Міністерство оборони України як профільний орган виконавчої влади у сфері оборони. Його роль у зазначеній системі є не лише координуючою та організаційно-управлінською, але й безпосередньо правозабезпечувальною, оскільки саме Міністерство оборони реалізує державну політику у сфері військової служби, зокрема в частині дотримання, гарантування та реалізації прав військовослужбовців.

Завдяки нормативному регулюванню внутрішньої організації військової служби, формуванню підзаконної правотворчості, а також здійсненню адміністративного нагляду за дотриманням правового порядку в межах Збройних Сил України, Міністерство виступає структуроутворювальним елементом у практичному механізмі забезпечення правового статусу військовослужбовців. Його компетенція охоплює широкий спектр питань – від розроблення нормативно-правових актів та внутрішніх документів з правового регулювання служби до організації медичного забезпечення, соціального захисту, матеріально-технічного забезпечення й механізмів оскарження порушених прав військовослужбовців. Таким чином, Міністерство оборони України посідає центральне місце серед інституцій, наділених адміністративно-правовими повноваженнями щодо забезпечення прав осіб, які проходять військову службу.

Попри формальну нормативну визначеність компетенції Міністерства оборони України, її ефективна реалізація в контексті захисту прав військовослужбовців стикається з низкою викликів, що потребують системного аналізу. Зокрема, йдеться про фрагментарність внутрішньовідомчих процедур, недостатній рівень

міжінституційної координації та брак ефективних механізмів оскарження дій або бездіяльності посадових осіб. Такі проблеми свідчать про потребу в перегляді організаційно-правових підходів до реалізації функцій міністерства в цій сфері.

Означене й обумовило необхідність окремого дослідження такого суб'єкта забезпечення прав військовослужбовців як Міністерство оборони України. Вирішити вказані проблеми можливо лише розуміючи загальний концепт ролі Міністерства оборони України у системі забезпечення прав військовослужбовців.

Раніше ми наголошували, що структура Збройних Сил України (щодо розуміння конкретного суб'єктного складу забезпечення прав військовослужбовців) характеризується складною ієрархією та функціональною спеціалізацією, що забезпечує ефективне виконання оборонних завдань держави. До складу збройних сил входять як центральні органи управління, так і спеціалізовані підрозділи, кожен з яких відіграє ключову роль у системі національної безпеки [307].

До переліку спеціалізованих суб'єктів збройних сил, що формують її оперативний та стратегічний потенціал, належать:

- Генеральний штаб Збройних Сил України – вищий військовий орган державного управління, що здійснює безпосереднє військове керівництво та контроль за діяльністю військ;
- командування об'єднаних сил Збройних Сил України – орган управління, відповідальний за координацію дій різних видів і родів військ (сил) у складі об'єднаних операцій;
- види Збройних Сил України – основні компоненти збройних сил, що спеціалізуються на виконанні завдань у певних середовищах:
 - а) сухопутні війська – головний носій бойової потужності на суходолі;
 - б) повітряні сили – відповідальні за захист повітряного простору та авіаційну підтримку;
 - в) Військово-Морські Сили – забезпечують безпеку на морських акваторіях.

– окремі роди сил Збройних Сил України – спеціалізовані формування, призначені для виконання специфічних завдань:

а) сили спеціальних операцій – виконують розвідувальні, спеціальні та психологічні операції.

б) сили територіальної оборони – забезпечують національний спротив та оборону на місцевому рівні.

в) сили логістики – відповідають за матеріально-технічне забезпечення військ.

г) сили підтримки – надають інженерну, радіаційну, хімічну, біологічну та медичну підтримку.

д) медичні сили – забезпечують медичне обслуговування військовослужбовців.

– окремі роди військ Збройних Сил України – військові формування, що мають специфічне призначення:

а) десантно-штурмові війська – призначені для ведення штурмових та десантних операцій;

б) війська зв'язку та кібербезпеки – забезпечують інформаційну та кібернетичну безпеку.

– додаткові компоненти – включають органи військового управління, з'єднання, військові частини, вищі військові навчальні заклади, військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, а також установи та організації, що не належать до визначених видів та окремих родів військ (сил), проте інтегровані в загальну структуру збройних сил.

З організаційної точки зору, Збройні Сили України функціонують як комплексна система, що складається з таких елементів:

– органи військового управління – здійснюють стратегічне та оперативне керівництво військами;

– з'єднання – великі військові формування, що об'єднують кілька військових частин;

– військові частини – основні тактичні одиниці збройних сил;

– вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти – забезпечують підготовку кваліфікованих військових кадрів;

– установи та організації – виконують допоміжні та забезпечувальні функції в інтересах збройних сил.

Ця багатокомпонентна структура забезпечує Збройним Силам України спроможність ефективно виконувати широкий спектр завдань, спрямованих на захист суверенітету та територіальної цілісності держави.

Водночас, слід наголосити, що на відміну від Генерального штабу Збройних Сил України, який здійснює безпосереднє військове (оперативно-стратегічне) управління Збройними Силами та відповідає за планування і ведення бойових дій, Міністерство оборони України виконує публічно-адміністративні функції, спрямовані на формування та реалізацію державної політики у сфері оборони. Саме Міністерство забезпечує нормативне, організаційне, кадрове, соціальне та матеріально-технічне підґрунтя проходження військової служби, що безпосередньо впливає на реалізацію та захист прав військовослужбовців.

Президент України, як Верховний Головнокомандувач, здійснює політичне та стратегічне керівництво сектором безпеки і оборони, однак не виконує функцій безпосереднього адміністративно-правового регулювання служби. Водночас Міністерство оборони України виступає саме тим центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у воєнній сфері в адміністративно-організаційній формі, включно з правозабезпечувальним виміром.

Така функціональна відокремленість і комплексність компетенції Міністерства оборони України об'єктивно зумовлює його ключову роль у системі адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців.

Відзначимо, що безпосереднім правовим актом, у якому визначено статус Міністерства оборони України, є підзаконний нормативно-правовий акт – положення про Міністерство оборони України. Відповідно до цього положення Міністерство оборони є ключовим органом серед центральних органів виконавчої

влади, що відповідає за формування та реалізацію державної політики у сфері національної безпеки, що стосується воєнної справи, оборони та військового будівництва. Ця діяльність здійснюється як у мирний час, так і в особливий період [227].

Аналіз нормативно визначених завдань Міністерства оборони України дозволяє здійснити їх систематизацію за функціональним призначенням та ступенем впливу на забезпечення прав військовослужбовців. Означені завдання утворюють комплексну систему управлінських функцій, що охоплює стратегічне планування, оперативне керівництво та координаційну діяльність у сфері національної безпеки та оборони.

1. Завдання міністерства оборони України за функціональними напрямками.

1.1. Стратегічно-політичні завдання. Зміст цих завдань полягає у формуванні та реалізації державної політики у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва, а також державної політики з питань національного спротиву.

На нашу думку, ця група завдань має такий зв'язок із забезпеченням прав військовослужбовців. Ці завдання створюють концептуальну основу для захисту прав військовослужбовців через:

- визначення засад військової кадрової політики, що безпосередньо впливає на соціально-правовий статус військовослужбовців;
- формування стратегічних підходів до військового будівництва, що включає питання соціального забезпечення та правових гарантій для особового складу;
- розробку концептуальних засад оборонного планування з урахуванням потреб захисту прав та інтересів військовослужбовців.

1.2. Управлінсько-адміністративні завдання. Зміст цих завдань полягає у здійсненні військово-політичного та адміністративного керівництва Збройними Силами. Зв'язок цієї групи завдань із забезпеченням прав військовослужбовців проявляється у наступному.

Це завдання має найбільш безпосередній вплив на реалізацію прав військовослужбовців, оскільки передбачає:

- прийняття управлінських рішень щодо кадрового забезпечення та соціального захисту військовослужбовців;
- організацію системи військового управління, що включає механізми розгляду звернень та скарг військовослужбовців;
- забезпечення дотримання законності у військово-службових відносинах та захист від свавілля з боку командування;
- реалізацію дисциплінарної політики з дотриманням процедурних гарантій та права на справедливий розгляд.

1.3. Координаційно-інтеграційні завдання. Зміст цих завдань полягає у координації діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування щодо підготовки держави до оборони та координації діяльності Держспецтрансслужби.

На нашу думку, ця група завдань має такий зв'язок із забезпеченням прав військовослужбовців. Координаційна функція сприяє захисту прав військовослужбовців через:

- забезпечення міжвідомчої взаємодії у вирішенні питань соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей;
- координацію зусиль різних державних інституцій для створення сприятливих умов військової служби;
- інтеграцію ресурсів для забезпечення належних матеріально-технічних умов виконання військовослужбовцями службових обов'язків.

1.4. Спеціально-функціональні завдання. Зміст цих завдань полягає у реалізації державної політики з оборонних питань щодо використання повітряного простору України та захисту суверенітету держави. Зв'язок цієї групи завдань із забезпеченням прав військовослужбовців проявляється у наступному.

Ці завдання опосередковано впливають на забезпечення прав військовослужбовців через:

- створення безпечних умов для виконання службових обов'язків військовослужбовцями авіаційних підрозділів;
- забезпечення правових гарантій для військовослужбовців, які здійснюють охорону повітряного простору;

– формування нормативної бази, що регулює особливості проходження служби у сфері протиповітряної оборони.

Загалом, відзначимо, що комплексний розгляд завдань Міністерства оборони України засвідчує їхню системну єдність у контексті забезпечення прав військовослужбовців. Стратегічно-політичні завдання створюють концептуальну основу для розробки правових гарантій, управлінсько-адміністративні завдання забезпечують їх практичну реалізацію, координаційно-інтеграційні завдання сприяють консолідації зусиль різних суб'єктів, а спеціально-функціональні завдання конкретизують особливості правового статусу окремих категорій військовослужбовців.

Систематизація завдань Міністерства оборони України демонструє комплексний підхід до забезпечення прав військовослужбовців, що реалізується через багаторівневу систему стратегічного планування, оперативного управління та міжвідомчої координації. Ефективність виконання означених завдань значною мірою визначає рівень правової захищеності військовослужбовців та якість реалізації їхніх конституційних прав у процесі проходження військової служби.

Подальшого наукового аналізу потребують питання оптимізації координаційних механізмів між різними групами завдань та посилення їхньої спрямованості на захист прав та законних інтересів військовослужбовців в умовах сучасних викликів національній безпеці.

Доречно вказати, що на сайті Міністерства оборони України є окрема сторінка, присвячена саме тематиці захисту прав військовослужбовців, на якій зокрема відзначається, що забезпечення прав та інтересів українських військовослужбовців є надзвичайно важливим завданням сьогодення. У час, коли тисячі захисників щодня обороняють країну, Міністерство оборони України активно працює над їхнім правовим та соціальним захистом. Ключову роль у цій системі відіграє Центральне управління захисту прав військовослужбовців, що виступає основною ланкою у забезпеченні прав військових [115].

Центральне управління захисту прав військовослужбовців здійснює всебічний моніторинг дотримання прав військових, забезпечуючи їхній належний захист на всіх рівнях [115]. Його діяльність охоплює ключові аспекти службового та соціального життя:

- контроль за соціальними гарантіями: Управління стежить за своєчасним та повним виконанням усіх соціальних гарантій, передбачених законодавством для військовослужбовців;

- доступ до медичної допомоги: забезпечення своєчасного отримання якісної медичної допомоги є одним з пріоритетів, що перебуває під постійним контролем Управління;

- дотримання прав у службових відносинах: Управління контролює дотримання прав військових у службових відносинах, включаючи право на відпустку та інші важливі аспекти проходження служби, що гарантують гідні умови для наших захисників.

Як відзначає Міністерство оборони України, у захисті прав військовослужбовців важлива роль належить військовому омбудсмену [115]. Військовий омбудсмен є незалежною інституцією, що відіграє ключову роль у захисті прав військовослужбовців та їхніх сімей. Цей представник контролює, чи дотримуються права військових, розглядає їхні скарги та надає первинну юридичну допомогу. Омбудсмен також розслідує випадки порушень прав і працює над запобіганням зловживань з боку командування. Діяльність військового омбудсмена охоплює й інші важливі напрями, такі як забезпечення гендерної рівності в армії та контроль за охороною здоров'я військовослужбовців. Він перевіряє якість та своєчасність медичної допомоги, адже це безпосередньо впливає на боєдатність і моральний стан захисників [115].

Вкажемо, що на початку червня 2025 року парламентом було прийнято за основу законопроект про військового омбудсмана [289]. У пояснювальній записці до цього проекту відзначається, що Військовий омбудсман – посадова особа, яка здійснює демократичний цивільний контроль за сектором безпеки та оборони від імені Президента України, є Уповноваженим з питань дотримання прав

військовослужбовців. Ця роль реалізується відповідно до статті 106 Конституції України та статей 4 і 5 Закону України «Про національну безпеку України». При цьому основне завдання Уповноваженого полягає у забезпеченні дотримання прав органами військового управління та військовим командуванням щодо широкого кола осіб, а саме: військовослужбовців сил безпеки та сил оборони, військовозобов'язаних, резервістів, членів добровольчих формувань територіальних громад, а також поліцейських поліції особливого призначення Національної поліції України тощо [243].

Як вказують автори законопроекту, цей контроль Військового омбудсмена охоплює всі аспекти, пов'язані з виконанням ними військового обов'язку, участю у підготовці та виконанні завдань територіальної оборони, виконанням окремих завдань руху опору на тимчасово окупованих територіях України чи безпосередньою участю у бойових діях. Таким чином, інститут Уповноваженого є важливим елементом у системі захисту прав та свобод громадян, які виконують свій обов'язок із захисту суверенітету та територіальної цілісності України [243].

Водночас, не можемо також не погодитись з висновком, наданим Головним науково-експертним управлінням апарату Верховної Ради України щодо цього проекту, зокрема, такими недоліками:

– наділення глави держави повноваженнями призначення Військового омбудсмена та його заступників викликає сумніви у конституційності, адже Конституція України не передбачає таких повноважень для Президента;

– норма, за якою Військовий омбудсман є засобом здійснення Президентом України контролю, суперечить статті 106 Конституції України, що забороняє Главі держави передавати свої повноваження. Це може бути розцінено як делегування конституційних повноважень;

– у наявній редакції проекту норми викладені таким чином, що можуть призвести до колізії з повноваженнями Ради національної безпеки та оборони України та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини;

– неузгодженість проекту щодо функціонування інституту Військового омбудсмана з Венеційськими принципами, зокрема в частині процедур відбору та критеріїв призначення, строку повноважень, вимог до звітності та необхідності функціонального імунітету [72].

Хоча в контексті предмету нашого дослідження доцільно вказати на те, що Військовий омбудсман – це не стільки інститут саме Міністерства оборони України, скільки субінститут у межах ширшого інституту глави держави як суб'єкта демократичного цивільного контролю над сектором безпеки й оборони. Його функціональне спрямування виходить за межі виконавчої вертикалі Міністерства оборони України, адже він наділений мандатом наглядати за дотриманням прав не лише військовослужбовців Збройних Сил України, а й інших формувань безпекового та оборонного сектору, включаючи поліцію особливого призначення, резервістів, учасників добровольчих формувань тощо.

Такий підхід дає підстави розглядати інститут Військового омбудсмана як автономну інституційну ланку із власним предметом контролю, що лише опосередковано пов'язана з діяльністю Міністерства оборони України. Водночас, із практичної точки зору, саме Міністерство оборони виступає основним адресатом значної частини звернень, контрольних дій та рекомендацій омбудсмана, оскільки є найбільшим органом, що забезпечує адміністративно-правове регулювання у сфері військової служби. Така інституційна взаємодія вимагає чітко визначених меж повноважень, процедурної узгодженості та взаємної підзвітності, що наразі викликає низку застережень, обґрунтованих у висновках Головного науково-експертного управління.

Відтак, перспективне впровадження інституту Військового омбудсмана, з урахуванням відповідності конституційним засадам та міжнародним стандартам, може стати посиленням системи гарантування прав військовослужбовців. Водночас у правовій системі України така інституція повинна функціонувати не як інструмент

делегування повноважень глави держави, а як незалежний орган парламентського чи змішаного контролю з чітко окресленим мандатом і механізмами взаємодії з Міністерством оборони та іншими органами безпекового сектору.

У цьому аспекті вкотре наголосимо, що адміністративно-правове забезпечення прав військовослужбовців в Україні являє собою складну багаторівневу систему, у якій Міністерство оборони України займає особливе місце як основний координуючий та виконавчий орган. Специфіка цього суб'єкта полягає у поєднанні функцій державного управління з безпосереднім впливом на правовий статус військовослужбовців через систему військового управління.

Правосуб'єктність цього центрального органу у сфері оборони щодо забезпечення прав військовослужбовців характеризується дуалістичною природою:

- з одного боку, воно виступає як орган виконавчої влади, підпорядкований загальним принципам адміністративного права,
- з іншого – як специфічний суб'єкт військово-адміністративних відносин, що володіє владними повноваженнями щодо організації військової служби.

Така подвійність зумовлює особливий характер адміністративно-правових засобів, які застосовує Міністерство оборони.

Аналіз практики діяльності Міністерства оборони свідчить про еволюцію підходів до забезпечення прав військовослужбовців від переважно командно-адміністративних методів до більш збалансованої системи, що враховує принципи правової держави та людиноцентристського підходу. Особливо це проявляється у механізмах захисту трудових прав військовослужбовців, де традиційні дисциплінарні засоби доповнюються процедурами адміністративного оскарження та судового захисту.

Ключовою проблемою залишається недостатня деталізація адміністративних процедур, що застосовуються центральним органом у сфері оборони щодо забезпечення прав військовослужбовців при вирішенні питань соціального забезпечення військовослужбовців.

Відсутність чітких стандартів розгляду звернень та скарг призводить до різного тлумачення норм права різними посадовими особами, що порушує принцип правової визначеності.

В умовах воєнного стану роль Міністерства оборони як суб'єкта адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців набуває нових характеристик. Розширення дискреційних повноважень командування, з одного боку, забезпечує необхідну оперативність прийняття рішень, але з іншого – створює ризики для ефективного захисту прав військових, що актуалізує потребу у розробці спеціальних адміністративно-правових механізмів, які б забезпечували баланс між потребами національної безпеки та гарантіями прав людини.

Перспективним напрямом удосконалення діяльності Міністерства оборони є впровадження цифрових технологій в адміністративні процедури, що може суттєво підвищити прозорість та ефективність забезпечення прав військовослужбовців, особливо у сфері соціальних виплат та медичного забезпечення.

Окрім цього, відзначимо, що аналіз повноважень Міністерства оборони України, викладений у вже згаданому Положенні про це міністерство, дозволяє виокремити низку зауважень та сформулювати пропозиції у контексті забезпечення прав військовослужбовців.

По-перше, вкажемо на відсутність чітко визначених механізмів реалізації та контролю за дотриманням прав. Так, хоча підпункт 81 декларує «здійснення заходів, спрямованих на реалізацію права на соціально-економічний захист військовослужбовців», а підпункт 82 – «здійснення правового і соціального захисту» [227], деталізація конкретних механізмів, процедур, інструментів та критеріїв оцінки ефективності цих заходів відсутня, що ускладнює моніторинг та оцінку реального стану забезпечення прав.

Зважаючи на це, на нашу думку, необхідно доповнити положення про обов'язки Міністерства оборони конкретними механізмами реалізації прав військовослужбовців, такими як розробка

та впровадження стандартизованих процедур розгляду звернень, скарг та запитів від військовослужбовців; створення окремих підрозділів (або розширення існуючих), відповідальних виключно за правовий супровід та захист прав військових у складних випадках (наприклад, ув'язнення, полон, безвісти зниклі). Також важливо визначити ключові показники ефективності для оцінки роботи Міноборони у сфері захисту прав, включаючи статистику звернень, швидкість їх вирішення, рівень задоволеності заявників.

По-друге, це недостатня конкретизація щодо взаємодії з інститутами захисту прав. Так, підпунктом 80-1 передбачено, що Міністерство «створює необхідні умови для здійснення іншими суб'єктами демократичного цивільного контролю передбачених законом повноважень» [227]. Однак, це формулювання є надто загальним. Воно не визначає конкретних форматів взаємодії, періодичності обміну інформацією, або механізмів реагування на рекомендації та зауваження інститутів цивільного контролю (наприклад, Офісу омбудсмена Верховної Ради України, громадських організацій тощо).

Відтак, на нашу думку, доцільно чітко передбачити обов'язки Міністерства оборони щодо активної та прозорої взаємодії з інститутами захисту прав людини, що може включати регулярні спільні засідання, обмін інформацією (за винятком тієї, що становить державну таємницю), участь представників Міністерства у розробці правових актів, спрямованих на захист прав, а також створення спільних робочих груп для вирішення системних проблем.

По-третє, слід вказати на відсутність фокусу на превентивних заходах щодо порушень прав. Наголосимо, що більшість пунктів нормативно-правового акту, який аналізується, орієнтовані на реагування або загальне забезпечення. Проте, відсутні чітко сформульовані завдання щодо превентивних заходів, спрямованих на запобігання порушенням прав військовослужбовців.

Тому, на нашу думку, слід додати положення, що зобов'язують Міністерство оборони розробляти та впроваджувати програми з підвищення правової обізнаності військовослужбовців щодо

їхніх прав та обов'язків, а також проводити систематичне навчання командного складу з питань дотримання прав людини та військового права. Означений напрям також може включати створення ефективних каналів анонімного повідомлення про можливі порушення без можливих репресій.

По-четверте, відзначимо загальність формулювань щодо медичного та психологічного забезпечення. підпункти 81-1 та 88-1 стосуються організації психологічного забезпечення та медичної допомоги. Проте, вони не деталізують ані стандарти якості, ані доступність цих послуг для всіх категорій військовослужбовців (наприклад, тих, хто перебуває в зоні бойових дій, поранених, демобілізованих, що доволі важливо, зважаючи на тривалість збройної агресії та повномасштабного вторгнення).

Необхідно конкретизувати норми та стандарти медичного та психологічного забезпечення, включно з реабілітацією та реінтеграцією. Важливо зазначити вимоги до кваліфікації медичного та психологічного персоналу, матеріально-технічного забезпечення медичних закладів та доступності послуг на всіх етапах служби та після звільнення.

По-п'яте, вкажемо на недостатню увагу до прозорості та звітності у сфері прав. Хоча Міністерство оборони «інформує... громадськість та суб'єктів у сфері медіа» (п. 80-1) та «видає «Білу книгу»» (п. 87) [227], конкретні вимоги до змісту цієї інформації та звітності у розрізі захисту прав військовослужбовців не визначені.

На нашу думку, варто запровадити обов'язкову щорічну публічну звітність Міністерства щодо стану дотримання прав військовослужбовців, яка б містила аналіз звернень, виявлених порушень, вжитих заходів та статистичні дані. Такий обов'язок підвищить прозорість та підзвітність відомства перед суспільством.

Удосконалення зазначених аспектів сприятиме більш системному та ефективному забезпеченню прав військовослужбовців, що є фундаментальним для підтримки їхнього морального духу, боєздатності та довіри до державних інститутів.

Звернемо увагу на ще один аспект, що потребує висвітлення в межах з'ясування місця Міністерства оборони серед інституційної підсистеми системи забезпечення прав військовослужбовців – це інституційна взаємодія Міністерства оборони України з іншими суб'єктами публічної влади у сфері забезпечення прав військовослужбовців.

Однією з ключових передумов ефективного адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців є належна координація між Міністерством оборони України та іншими суб'єктами публічного управління, компетенція яких охоплює питання соціального захисту, правосуддя, охорони здоров'я, внутрішньої безпеки та демократичного контролю.

З огляду на комплексний характер правового статусу військовослужбовця як особи, яка перебуває одночасно у подібних до трудових відносин, адміністративно-службових та безпекових правовідносинах, забезпечення його прав потребує міжвідомчої взаємодії не лише на рівні розробки політики, але й у площині її практичного виконання. У цьому контексті роль Міністерства оборони проявляється не лише у внутрішньовідомчому адмініструванні, а й у функції інтегратора зусиль інших органів.

Так, взаємодія з Міністерством юстиції України реалізується, зокрема, через участь у формуванні правових актів, що регламентують службу, дисципліну, порядок проходження військової служби, механізми звернення та оскарження. Не менш важливим є співробітництво у контексті забезпечення права військовослужбовців на доступ до правосуддя, включно з гарантованим доступом до безоплатної правової допомоги. Відзначимо, що питання ролі адміністративних судів у забезпеченні прав військовослужбовців буде розглянуто нижче.

Зі свого боку, Міністерство соціальної політики України є ключовим партнером у формуванні й реалізації програм соціального забезпечення військових та їхніх родин, включаючи пенсійне забезпечення, компенсації, пільги та реабілітаційні заходи. У цьому

аспекті актуальним є розроблення спільних стандартів надання соціальних послуг для ветеранів, демобілізованих та поранених.

Взаємодія з Національною службою здоров'я України та Міністерством охорони здоров'я України є необхідною умовою для реалізації права військовослужбовців на охорону здоров'я, особливо в частині військової медицини, медичної евакуації, психологічної підтримки та реінтеграції. Відсутність чітких міжвідомчих алгоритмів у цій сфері ускладнює реалізацію правового механізму надання допомоги пораненим і хронічно хворим військовим.

Окремо варто наголосити на співпраці з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, яка повинна мати системний характер і ґрунтуватися на принципах інституційної відкритості, обміну інформацією та спільного реагування на порушення прав. Аналогічна потреба існує щодо взаємодії з правоохоронними органами, передусім Національною поліцією України, з метою захисту прав військових у цивільному середовищі, запобігання дискримінації, насильству або іншим проявам соціального тиску.

У цьому контексті недостатньо нормативно врегульованими залишаються питання горизонтальної відповідальності за порушення прав військовослужбовців, що виникають унаслідок бездіяльності або неузгодженості дій різних органів. Відтак, потребує нормативного унормування створення постійно діючих міжвідомчих координаційних платформ, які б забезпечували сталі механізми комунікації, спільне стратегічне планування та узгодження адміністративних рішень у сфері гарантування прав військовослужбовців.

Однією з важливих проблем сучасного адміністративного права у сфері безпеки й оборони є недостатня чіткість у нормативному розмежуванні повноважень між Міністерством оборони України та Міністерством внутрішніх справ України, що, зокрема, ускладнює процеси правозастосування у сфері забезпечення прав військовослужбовців.

Міжвідомча конкуренція або дублювання функцій між вказаними інституціями виявляються у ситуаціях, коли йдеться про:

- надання соціальних гарантій учасникам бойових дій та їхнім родинам;
- врегулювання статусу осіб, залучених до територіальної оборони або добровольчих формувань;
- процедури реабілітації, медичного забезпечення та правової допомоги, що надається особам, які виконували бойові завдання, але не входять до складу Збройних Сил України.

Особливу складність становить правове становище військовослужбовців, які переходять до інших силових структур або залучаються до спільних операцій. Відсутність узгоджених процедур обміну інформацією, уніфікованих реєстрів та єдиних підходів до обліку соціальних гарантій призводить до правової невизначеності, що негативно позначається на правовому становищі осіб, які виконують однакові завдання, але мають різну відомчу належність.

Ці проблеми також ускладнюють діяльність інститутів контролю, оскільки механізми реагування на порушення прав військовослужбовців часто не передбачають міжвідомчого формату розгляду. Відтак, постає потреба у розробленні спеціального нормативно-правового акту – наприклад, міжвідомчого положення або меморандуму – який би чітко регламентував зони відповідальності, механізми координації, стандарти забезпечення прав та взаємну підзвітність Міністерства оборони України і Міністерства внутрішніх справ у відповідних сферах.

Такий акт міг би стати правовою основою для створення міжвідомчих робочих груп з питань соціального забезпечення військовослужбовців, уніфікації процедур обліку, обміну інформацією та контролю за дотриманням прав у силових структурах. Наявність таких механізмів дозволила б посилити ефективність державної політики у сфері національної безпеки, водночас гарантувавши дотримання базових прав військових незалежно від відомчої підпорядкованості.

Ефективне адміністративно-правове забезпечення прав військовослужбовців в умовах воєнного стану потребує не лише вдосконалення внутрішньої діяльності Міністерства оборони України,

але й чіткої регламентації інституційної взаємодії з іншими органами виконавчої влади, інституціями контролю та громадянського суспільства.

Принцип наукового пізнання всебічності та повноти вимагає також вказати і на проблему участі органів місцевого самоврядування у виконанні делегованих повноважень щодо підтримки військовослужбовців (зокрема в аспекті взаємодії з Міністерством оборони).

Так, система адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців не обмежується вертикаллю центральних органів виконавчої влади. Важливу роль у цій системі відіграють органи місцевого самоврядування, особливо в контексті надання соціальних гарантій, медичного та житлового забезпечення, підтримки сімей військовослужбовців, а також реалізації заходів реабілітації та реінтеграції.

Законодавство України передбачає можливість делегування повноважень органам місцевого самоврядування у сфері соціального забезпечення захисників України. Зокрема, згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [268], органи місцевого самоврядування можуть реалізовувати низку заходів щодо підтримки військовослужбовців, які мають статус учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни, а також членів сімей загиблих (померлих) військових.

Водночас характер цієї участі, зазвичай, має фрагментарний і залежний від бюджетної спроможності місцевої громади характер. Відсутність уніфікованих стандартів та централізованих програм призводить до нерівномірності в обсязі підтримки, що суперечить принципу рівності перед законом та принципу недискримінації за місцем проживання. Зокрема, у деяких територіальних громадах запроваджено розширені пакети соціальної допомоги, включно з одноразовими виплатами, забезпеченням житлом, пільгами на проїзд тощо, у той час як в інших така підтримка є мінімальною або відсутня.

Актуальною проблемою є також відсутність чітких механізмів взаємодії між Міністерством оборони України та органами місцевого самоврядування. Координація між цими рівнями публічної влади, попри її об'єктивну необхідність, не має належного правового оформлення. Зокрема, не передбачено зобов'язання центрального органу оборонного управління розробляти типові моделі співпраці з органами місцевого самоврядування у питаннях підтримки військовослужбовців, що ускладнює планування заходів з реабілітації демобілізованих осіб, адаптації учасників бойових дій до мирного життя, а також реалізацію програм з підвищення правової обізнаності на місцевому рівні.

З огляду на зазначене, доцільним видається нормативне закріплення обов'язкових мінімальних стандартів місцевої підтримки військовослужбовців та їхніх родин. Крім того, необхідно розробити інтегровані моделі міжвідомчої взаємодії, у межах яких Міністерство оборони України, як головний координатор політики у військовій сфері, формувало б єдині рекомендаційні підходи до діяльності збройних сил з урахуванням принципів соціальної справедливості та належного врядування.

Таким чином, адміністративно-правове забезпечення прав військовослужбовців має бути розглянуте як пріоритетний напрям функціонування Міністерства оборони України, що потребує інституційного, процедурного та технологічного оновлення відповідно до сучасних викликів і принципів правовладдя.

На підставі наведеного аналізу, пропонується внести такі зміни до Положення про Міністерство оборони України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2014 року № 671 (зі змінами):

1. Розділ «Завдання Міністерства» (п. 3) доповнити новим підпунктом:

– «здійснення координації міжвідомчої взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, інституціями демократичного контролю, установами охорони

здоров'я та соціального захисту у сфері забезпечення прав, гарантій та соціального захисту військовослужбовців, членів їхніх сімей, ветеранів війни та осіб, що звільнені з військової служби.»;

2. Розділ «Повноваження Міністерства» (п. 4):

2.1. Доповнити окремими абзацами:

– «формує та реалізує політику міжвідомчої координації у сфері захисту прав військовослужбовців, зокрема шляхом участі у створенні міжвідомчих координаційних органів, спільних робочих груп, погоджених стратегій та нормативних актів»;

– «розробляє і впроваджує типові моделі взаємодії з органами місцевого самоврядування у сфері надання соціальних послуг військовослужбовцям, забезпечення їхнього житлового, медичного, правового та пенсійного захисту»;

– «забезпечує функціонування механізмів інформаційного обміну з іншими органами публічної влади щодо правового статусу військовослужбовців, включно з єдиними реєстрами, цифровими платформами взаємодії та уніфікованими стандартами обліку соціальних гарантій»;

2.2. Підпункт 80-1 викласти в такій редакції:

«створює необхідні умови для здійснення іншими суб'єктами демократичного цивільного контролю передбачених законом повноважень, забезпечує регулярну взаємодію з ними, включаючи: періодичні спільні засідання, обмін інформацією (крім інформації, що становить державну таємницю), участь у розробці нормативно-правових актів, створення спільних робочих груп для розв'язання проблем у сфері забезпечення прав військовослужбовців».

2.3. Підпункт 81 Положення викласти в такій редакції:

«здійснює заходи, спрямовані на реалізацію права на соціально-економічний захист військовослужбовців, у тому числі шляхом запровадження стандартних процедур розгляду звернень, скарг та запитів військовослужбовців; визначення ключових показників ефективності таких заходів, зокрема статистики звернень, середнього строку їх розгляду та рівня задоволеності заявників»;

розробляє та впроваджує програми з правової обізнаності військовослужбовців щодо їхніх прав та обов'язків, а також забезпечує системне навчання командного складу з питань дотримання прав людини та норм міжнародного гуманітарного права».

2.4. Доповнити пункт 81-1 новим підпунктом такого змісту:

«організовує правовий супровід військовослужбовців, зокрема у складних ситуаціях, таких як перебування в полоні, зникнення безвісти; створює або розширює відповідні підрозділи, відповідальні за юридичний захист прав військових;

забезпечує наявність ефективних каналів анонімного повідомлення про можливі порушення прав військовослужбовців та заборону репресій за такі повідомлення».

2.5. Доповнити пункт 87 новим абзацом такого змісту:

«щороку готує та оприлюднює окремий публічний звіт про стан забезпечення прав військовослужбовців, який включає аналітичні дані щодо кількості звернень, виявлених порушень, вжитих заходів реагування та оцінку ефективності заходів захисту прав».

2.6. Підпункт 88-1 викласти в такій редакції:

«організовує надання медичної та психологічної допомоги військовослужбовцям відповідно до встановлених стандартів якості та доступності; забезпечує надання таких послуг на всіх етапах служби та після звільнення; встановлює вимоги до кваліфікації відповідного персоналу та матеріально-технічного забезпечення закладів».

3. У розділі «Права Міністерства» (п. 6) додати новий абзац:

– «ініціювати проекти нормативно-правових актів, міжвідомчих меморандумів, положень та угод щодо врегулювання взаємодії з іншими органами влади у частині забезпечення прав військовослужбовців та їхніх сімей».

4. Розділ «Взаємодія з іншими органами» (п. 7) доповнити абзацом:

– «Міністерство оборони України забезпечує системну інституційну взаємодію з Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством соціальної політики України, Міністерством охорони

здоров'я України, Міністерством юстиції України, органами місцевого самоврядування та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини з метою координації заходів із захисту прав, свобод та законних інтересів військовослужбовців. Така взаємодія включає спільне стратегічне планування, участь у міжвідомчих робочих органах, погодження нормативних документів, обмін інформацією та участь у програмах підготовки персоналу».

Такі зміни спрямовані на посилення прозорості, реальну ефективність гарантій прав та взаємодію з інституціями контролю у сфері військової служби та мають бути чинниками удосконалення системи забезпечення прав військовослужбовців.

3.4 Адміністративне судочинство як інструмент захисту прав військовослужбовців

Значущість дослідження того, як адміністративні суди України захищають права військовослужбовців, неможливо переоцінити, особливо з огляду на поточні виклики та загрози, що стоять перед нашою державою. З початку повномасштабного вторгнення російської держави в Україну, питання захисту прав військових набуло надзвичайного значення, оскільки саме вони виступають тією силою, яка стоїть на захисті територіальної цілісності та суверенітету нашої країни.

Забезпечення прав військовослужбовців – це не просто конституційний обов'язок держави, а й ключовий елемент для підтримки соціальної стабільності у військовому середовищі. Військовослужбовці, що захищають нашу державу на передовій, повинні бути впевнені в належному захисті своїх прав. Означене стосується не лише правового, але й соціального захисту, адже військова служба завжди пов'язана з підвищеними ризиками для їхнього життя та здоров'я. В умовах воєнного стану виникають специфічні виклики, що вимагають комплексного підходу до їх вирішення.

Адміністративні суди є ключовою інстанцією у процесі захисту прав військовослужбовців, адже саме вони часто стають останнім засобом для військових на отримання правосуддя [109]. Ті, хто щодня ризикує своїм життям, потребують надійної правової підтримки та соціальних гарантій. Вказаний захист охоплює як питання соціального забезпечення, так і захист від неправомірних дій з боку державних органів та посадових осіб [127, с. 27–30]. Тому дослідження того, як адміністративні суди України захищають права військовослужбовців, є надзвичайно важливим та актуальним сьогодні.

Сучасне українське суспільство переживає складний період, і саме тому проблематика забезпечення прав військовослужбовців набуває особливої актуальності. Важливість цього дослідження підкреслюється також тим, що адміністративне право є основним інструментом регулювання відносин між державою та її громадянами, включаючи й військовослужбовців. Воно охоплює широкий спектр питань: від соціального забезпечення до правових механізмів оскарження неправомірних дій посадових осіб. Зважаючи на це, дослідження адміністративно-правового захисту прав військовослужбовців виступає важливим чинником розвитку національної правової системи України.

Вкотре наголосимо, що Україна як соціальна держава має прямі конституційні зобов'язання, що передбачають реальні механізми підтримки конкретних груп громадян. Це зафіксовано в кількох статтях Конституції:

- соціальний захист військовослужбовців та їхніх сімей: згідно з частиною п'ятою статті 17, держава забезпечує соціальний захист громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей [149];
- рівність прав та пенсійні пільги: частина друга статті 24 гарантує рівність прав жінок і чоловіків, що забезпечується, зокрема, встановленням для жінок пенсійних пільг [149];
- право на соціальний захист: частина перша статті 46 закріплює право громадян на соціальний захист, що включає забезпечення

у випадках повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття (з незалежних від них обставин), а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [149];

– державна підтримка дітей-сиріт: відповідно до частини третьої статті 52, утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу [149].

Ці конституційні норми є фундаментом для системи соціального захисту в Україні.

Адміністративно-правовий захист прав та свобод людини – це система засобів і процедур, що регулюються нормами адміністративного права. Ці засоби застосовуються уповноваженими органами (посадовими особами), а також окремими особами та громадянами для реалізації відповідних процесуальних дій. На ті чи інші характеристики цього поняття вказували такі вітчизняні науковці як Д. Білий [53, с. 147–153], Н. Коломонець [137, с. 26–30], М. Лошицький [181, с. 146–150], О. Мороз та К. Костовська [200, с. 88–93], Б. Мельниченко [193, с. 64–69], О. Сокурєнко [331, с. 92–96], Т. Чехович [352, с. 147–153], В. Юровська [361] та ін.

Іншими словами, адміністративно-правовий захист – це сукупність законних способів, прийомів та процесуальних дій, за допомогою яких відновлюється порушене право особи [303, с. 149].

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», соціальний захист військовослужбовців – це цілеспрямована діяльність держави. Її мета – створити систему правових та соціальних гарантій, які забезпечать:

- реалізацію конституційних прав і свобод військовослужбовців;
 - задоволення їхніх матеріальних і духовних потреб** з урахуванням специфіки військової служби та їхнього статусу в суспільстві;
 - підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі.
- Це право, зокрема, включає забезпечення у випадках:
- повної, часткової або тимчасової втрати працездатності;
 - втрати годувальника;

- безробіття з незалежних від них обставин;
- старості;
- інших випадків, передбачених законом [285].

Стаття 2 цього ж Закону чітко зазначає, що ніхто не має права обмежувати військовослужбовців та членів їхніх сімей у правах і свободах, визначених законодавством України [285].

У разі порушення вказаних прав громадянин має можливість звернутися до адміністративного суду в Україні з метою захисту та відновлення своїх законних інтересів. Адміністративний суд забезпечує правовий механізм для поновлення порушених прав.

У цьому аспекті необхідно також згадати і про військові суди. Вище ми вже висвітлили проблематику створення військових судів в Україні, у цьому ж підрозділі роботи вкажемо наступне.

Наразі в Україні спостерігається зростання консенсусу щодо доцільності створення спеціалізованої системи військових судів. Зокрема, Ю. Бобров висуває пропозицію стосовно трирівневої інституційної побудови військової юстиції, яка передбачає функціонування:

- окружних військових судів: як первинної інстанції;
- апеляційних військових судів: для перегляду рішень першої інстанції;
- військової судової палати у Касаційному кримінальному суді у складі Верховного Суду: як найвищої касаційної інстанції у військових справах [60].

В. Рекшинський акцентує увагу на ключовій ролі суду як інституції, що, реалізуючи судову владу, виконує функцію захисту прав і свобод людини. Суд розглядається як універсальна, історично сформована та детально регламентована нормами процесуального законодавства гарантія втілення принципів права, правильного застосування закону та встановлення реально існуючих суб'єктивних прав та обов'язків сторін. Відповідно, це робить його ефективною формою захисту прав людини загалом, а соціальних прав військовослужбовців зокрема. У цьому контексті слід виділити

декілька аспектів судової форми юрисдикційного захисту соціальних прав військовослужбовців:

- гарантування незалежності суду та самостійності суддів: цей аспект є фундаментальним для виконання судом правозахисної функції держави. Кризь призму цієї функції військовослужбовці визнаються суб'єктами, що володіють людською гідністю та соціальними правами, які підлягають захисту з метою забезпечення їхньої соціальної безпеки;

- високі стандарти якості правового захисту: судова форма захисту соціальних прав ґрунтується на значно вищих стандартах забезпечення якості правового захисту порівняно з іншими юрисдикційними формами;

- багаторівнева система захисту: судова форма захисту соціальних прав військовослужбовців функціонує на двох рівнях:

- а) національний: охоплює Конституційний Суд України, адміністративні суди та Верховний Суд;

- б) міжнародний регіональний: представлений Європейським судом з прав людини;

- реалізація права на судовий захист та доступне правосуддя: судовий захист соціальних прав військовослужбовців об'єктивується шляхом реалізації цих фундаментальних прав, що дозволяє військовослужбовцям захистити свої права за допомогою найбільш ефективного правозахисного інституту, стикаючись при цьому з мінімальними бар'єрами [311, с. 454–459].

Для ефективного вирішення питань правового та соціального захисту військовослужбовців необхідний комплексний підхід, що залучає всі гілки влади. З цього приводу суддя С. Стеценко наголошує на численних проблемах, що виникають під час розгляду адміністративних справ, де позивачем виступає військовослужбовець. У зв'язку з цим, судді часто застосовують не лише норми національного законодавства, але й практику Європейського суду з прав людини, Суду Європейського Союзу, а також норми Конституції України як норми прямої дії при розгляді спірних правовідносин [223].

Найбільша кількість звернень від військовослужбовців стосується переважно невиплат різних видів грошового забезпечення, зокрема, питань, пов'язаних із пенсійним забезпеченням.

Верховний Суд, розглядаючи справу № 638/14258/16-а чітко роз'яснив процедуру перерахунку пенсій для військовослужбовців. Кабінет Міністрів України має повноваження визначати правила та умови такого перерахунку, а також встановлювати розмір складових грошового забезпечення, які використовуються для цього. Головна умова для перерахунку пенсії – це фактична зміна розміру будь-якого виду грошового забезпечення для відповідної категорії військовослужбовців. Важливо, щоб ця зміна була результатом рішення уповноваженого державного органу, який має право встановлювати або змінювати види грошового забезпечення. Суд також нагадав, що з 1 січня 2008 року, коли набула чинності постановою № 1294, були введені нові види грошового забезпечення для військовослужбовців. Довідки, що підтверджують зміни у грошовому забезпеченні, видаються державним органом, з якого особа була звільнена зі служби. Для отримання підвищеної пенсії військові пенсіонери мають подавати додаткові документи до органів, що здійснюють пенсійні виплати [238].

Особлива увага акцентується на проблемних питаннях, що виникають під час захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану. Одним із таких ключових проблемних аспектів є отримання одноразової грошової допомоги у разі загибелі, інвалідності або втрати працездатності. Основна проблема полягала в тому, що чинне законодавство України донедавна передбачало дворічний строк, перевищення якого унеможливлювало отримання військовослужбовцем відповідної допомоги у більшому розмірі. Проте, як зауважив С. Стеценко, вже в період дії воєнного стану Конституційний Суд України визнав це обмеження права на соціальний захист військовослужбовців неконституційним та скасував його [223].

Питання виплати щорічної разової грошової допомоги (традиційно до 5 травня, а з 2023 року – до 24 серпня, Дня Незалежності

Україні) залишається предметом активних дискусій, особливо щодо розміру такої виплати для військовослужбовців. У відповідь на суперечки, Верховний Суд сформулював чітку позицію. У своєму рішенні Суд дійшов висновку, що при визначенні розміру разової грошової допомоги особам з інвалідністю внаслідок війни у 2022 році не слід застосовувати Порядок використання коштів державного бюджету, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 7 травня 2022 року № 540. Натомість, необхідно керуватися Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Цей Закон має вищу юридичну силу та є спеціальним нормативно-правовим актом, що регулює відносини у цій сфері. Додатково, судді Верховного Суду активно висвітлюють питання захисту прав військовослужбовців в адміністративному суді, а також розглядають особливості судового розгляду справ, що стосуються воєнних злочинів [223].

Рішення про відмову у наданні певного статусу, особливо військовослужбовцям, є часто оскаржуваними. Зокрема, позитивна судова практика щодо оскарження таких рішень була продемонстрована Верховним Судом у справі № 802/969/17-а від 13 лютого 2018 року.

У цій справі Суд задовольнив вимоги особи, яка брала участь в Антитерористичній операції (АТО), визнавши незаконною відмову Комісії Державної фіскальної служби у наданні відповідного статусу. Верховний Суд мотивував своє рішення тим, що відмова не містила жодної підстави, передбаченої Положенням про Комісію з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій у Державній фіскальній службі України. Суд наголосив, що перелік таких підстав є вичерпним. Дослівно цитуючи, Верховний Суд зазначив: «...рішення Комісії з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій у Державній фіскальній службі України про відмову ...в наданні статусу учасника бойових дій...не містить будь-яку передбачену...підставу для відмови. Зазначене свідчить про незаконність оскаржуваного рішення» [235],

що підкреслює важливість дотримання встановлених законом процедур та вичерпного переліку підстав для відмови у наданні статусу.

Аналіз доступних в інтернеті матеріалів дозволяє виділити такі ключові аспекти та тенденції за останні три роки (2022–2024 рр.) щодо діяльності адміністративних судів щодо забезпечення прав військовослужбовців:

1) воєнний стан: повномасштабна війна з 2022 року суттєво змінила характер правовідносин, в тому числі і в сфері захисту прав військовослужбовців; суди зіткнулися з новими викликами, пов'язаними з потребою вирішення юридичних проблем у контексті воєнних дій. Цей «особливий період» функціонування всіх державних органів, включаючи Збройні Сили України, призвів до значного зростання кількості правовідносин у сфері військової служби та, як наслідок, до збільшення звернень до адміністративних судів. Судова система зіткнулася з новими викликами, що вимагають більш комплексного підходу до вирішення адміністративних справ за участю військовослужбовців;

2) зростання кількості справ: після початкового зменшення кількості звернень до судів на початку повномасштабної війни (майже на 30% у порівнянні з довоєнним періодом), у 2023 році спостерігалось зростання кількості судових проваджень, перевищивши 4 млн справ, що майже на 500 тис. більше, ніж до початку війни. Хоча ця цифра стосується всіх судових проваджень, можна припустити аналогічну тенденцію і для адміністративних справ військовослужбовців;

3) формування нової нормативно-правової бази: війна стимулювала формування нової нормативно-правової бази, що регламентує повноваження державних органів в особливий період, під час війни, що впливає на характер та зміст адміністративних спорів.

4) важливо розрізнати адміністративні справи (що розглядаються адміністративними судами, наприклад, оскарження рішень територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, дій командування щодо грошового забезпечення тощо)

та кримінальні правопорушення військовослужбовців (щодо яких виносять вирoki загальні суди). Однак, дані щодо кримінальних правопорушень дають уявлення про загальний контекст правового становища військовослужбовців та потенційні підстави для адміністративних оскаржень.

Адміністративні суди в Україні відіграють ключову роль у забезпеченні прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб, захищаючи їх від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Фундаментальне право кожного громадянина на розгляд його справи незалежним та неупередженим судом гарантується Конституцією України та Кодексом адміністративного судочинства України [133].

Військовослужбовці, як особлива категорія громадян, що перебувають у відносинах публічної служби, нерідко стикаються з необхідністю звернення до адміністративних судів для захисту своїх прав, порушених органами військового управління, військово-лікарськими комісіями, територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки та іншими державними органами.

Судді Верховного Суду відзначають низку проблемних питань, що виникають під час захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану. Дискусійними залишаються питання виплати щорічної разової грошової допомоги та визначення юрисдикції (адміністративної чи цивільної) для встановлення факту спільного проживання, що є необхідним для виплати допомоги членам сім'ї, які не перебували у шлюбі з військовослужбовцем [223].

Верховний Суд регулярно публікує аналітичні огляди та дайджести судової практики, які є ключовим джерелом для розуміння тенденцій та правових позицій у справах за участю військовослужбовців [47]. Особливо цінним в досліджуваному нами аспекті є «Дайджест судової практики ВС у справах, пов'язаних з війною» за період з лютого 2022 року по вересень 2024 року, який охоплює широкий спектр публічно-правових спорів, що безпосередньо стосуються військової служби та її впливу на права громадян [97].

Судова практика Верховного Суду у справах військовослужбовців охоплює низку важливих категорій, де формуються сталі правові позиції.

По-перше, відзначимо спори щодо проходження та звільнення з військової служби. У цій категорії справ Верховний Суд роз'яснив важливі аспекти призову та звільнення. Наприклад, було наголошено, що право на відстрочку від призову на військову службу (зокрема, для студентів вищої освіти) надає лише право на відстрочку, а не повне звільнення від військової служби. Це право має бути належним чином оформлене уповноваженим органом до моменту набуття особою військового статусу. Суд також уточнив, що командири військових частин уповноважені призивати лише військовозобов'язаних під час мобілізації, тоді як призов строковиків належить до виключної компетенції територіальних центрів комплектування [234].

Щодо звільнення з військової служби за сімейними обставинами, суди перевіряють законність рішення про звільнення, але не підміняють дискреційні повноваження відповідної комісії [116]. Цей підхід свідчить про те, що суди дотримуються принципу розподілу влади. Вони забезпечують, щоб військові органи діяли в межах закону та дотримувалися встановлених процедур, але не втручаються у суть рішень, які належать до їхньої виключної компетенції та передбачають певний ступінь свободи вибору. Таким чином, судова система підтримує баланс між необхідністю захисту індивідуальних прав військовослужбовців та збереженням ефективності та оперативної автономії військового командування у питаннях національної безпеки та оборони.

По-друге, відзначимо спори щодо грошового забезпечення військовослужбовців. Судова практика у цій сфері є динамічною. Верховний Суд, наприклад, дійшов висновку, що військовослужбовці, відряджені на державні підприємства, мають право на додаткову щомісячну винагороду згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 168 від 24.02.2022. Водночас, судова практика підкреслює,

що право на отримання додаткової винагороди не є абсолютним і залежить від виконання певних умов, визначених Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу». Додаткова винагорода розглядається як дискреційна виплата, а не як безумовна гарантована сума [232].

Ця тенденція судової практики вказує на прагнення суду чітко розмежовувати безумовні соціальні гарантії від дискреційних виплат, що означає, що майбутні судові спори у цій категорії, ймовірно, зосереджуватимуться не стільки на питанні права на отримання виплати як такої, скільки на обґрунтованості та законності відмови у її наданні. Якщо виплата є дискреційною, військовослужбовець, якому було відмовлено, має довести, що рішення про відмову було прийняте з порушенням процедури, без належного обґрунтування або зловживанням повноваженнями. Така тенденція може призвести до збільшення кількості позовів, спрямованих на перевірку правомірності здійснення дискреційних повноважень суб'єктами владних повноважень, а не на пряме стягнення коштів.

По-третє, вкажемо на оскарження рішень військово-лікарських комісій. Військовослужбовці мають право оскаржувати рішення цих комісій, якщо вони вважають, що ці рішення не відповідають їхньому реальному стану здоров'я. Однак, судова практика чітко обмежує сферу судового контролю у цих справах. Суд не встановлює дійсність чи правильність медичного висновку, оскільки судді не є медичними фахівцями. Натомість, суд перевіряє виключно процедуру проведення військово-лікарської комісії. Якщо процедура була порушена, суд може скасувати відповідне рішення [338].

Ця позиція підтверджена, наприклад, Третім апеляційним адміністративним судом м. Дніпро у справі № 160/4216/23 [241].

Обмеження судового контролю лише процедурою, а не суттю медичного висновку, може створювати відчуття недостатнього захисту для військовослужбовців, які дійсно вважають свій стан здоров'я оціненим невірно. Якщо суд лише скасовує рішення через процедурні порушення, військовослужбовець змушений знову

проходити військово-лікарську комісію, і немає гарантії, що новий медичний висновок буде відрізнятись, якщо первісна медична оцінка, хоч і процедурно недосконала, була, на думку лікарів, обґрунтованою по суті. Це може призвести до повторних звернень до військово-лікарських комісій або пошуку інших шляхів захисту, а також до зростання кількості скарг, що зосереджені саме на процедурних порушеннях, а не на медичній суті питання.

По-четверте, спори щодо пенсійного та соціального забезпечення. Військовослужбовці часто оскаржують рішення Пенсійного фонду України щодо розміру та умов нарахування або перерахунку пенсій. Суди нерідко визнають дії Пенсійного фонду неправомірними у випадках відмови у перерахунку пенсій на підставі оновлених довідок або змін у законодавстві щодо грошового забезпечення [338]. Прикладом є рішення Восьмого апеляційного адміністративного суду у справі № 380/3083/22 [239].

Постійні спори щодо пенсійного та соціального забезпечення, а також визнання судами дій Пенсійного фонду неправомірними, вказують на системні недоліки у застосуванні законодавства органами влади. Коли державний орган послідовно приймає рішення, які згодом скасовуються судами як неправомірні, це свідчить про глибокі проблеми в інтерпретації або застосуванні законодавства.

Рішення Конституційного Суду та Верховного Суду у цих питаннях є важливими для відновлення соціальної справедливості та формування єдиної правозастосовної практики. Ці судові рішення не лише надають індивідуальний захист, але й спонукають державні органи до вдосконалення своїх внутрішніх регуляцій та практики, забезпечуючи більш послідовне та справедливе виконання соціальних гарантій для військовослужбовців.

По-п'яте, це оскарження наказів про притягнення до відповідальності військовослужбовців. Військовослужбовці мають право оскаржувати дисциплінарні стягнення, якщо вважають їх неправомірними. Судова практика у цій категорії справ чітко вказує на те, що суди зосереджуються на дотриманні процедури притягнення

до відповідальності, а не на оцінці суті порушення. Суди задовольняють позови, якщо командування порушило процедуру накладення дисциплінарного стягнення, наприклад, не провівши службового розслідування [338]. Прикладом є справа № 160/17060/22 Третього апеляційного адміністративного суду м. Дніпро [240].

Цей послідовний акцент на процедурній відповідності при перегляді дисциплінарних стягнень проти військовослужбовців підкреслює вразливість для військового командування. Навіть якщо дисциплінарна дія по суті є виправданою, недотримання встановленої законом процедури може призвести до її скасування судом. Такий «процедурний» характер судового перегляду слугує потужним фактором для військових органів ретельно дотримуватися належних процедур у всіх дисциплінарних питаннях, забезпечуючи пріоритет справедливості та законності поряд з військовим порядком та дисципліною.

По-шосте, відзначимо також інші категорії публічно-правових спорів, пов'язаних з війною. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних з війною, також охоплює інші важливі категорії публічно-правових спорів. Серед них:

1. Спори щодо перетину державного кордону України під час воєнного стану. Верховний Суд роз'яснив, що право на відстрочку від призову не звільняє від військового обов'язку та не надає автоматичного права на перетин кордону. Аналогічно, виключення з військового обліку через непридатність до військової служби не надає автоматичного права на перетин кордону під час воєнного стану [233; 236; 237].

2. Спори щодо доступу до публічної інформації. Суд визнав правомірним ненадання конфіденційної інформації про військовослужбовців управління оперативного командування без їхньої згоди, посилаючись на конституційні та законодавчі положення, що захищають особисту та конфіденційну інформацію [230; 231].

Вказані рішення підкреслюють баланс між правом на доступ до інформації та правом на приватність, особливо у чутливих сферах, пов'язаних з національною безпекою.

Загалом аналіз діяльності адміністративних судів України за останні три роки показує значне зростання кількості справ, що перебувають на їхньому розгляді, особливо після повномасштабного вторгнення. Загальна кількість відкритих судових справ у 2023 році майже на 46 % перевищила показники 2022 року, сягнувши понад 2,1 млн. Найбільше зростання спостерігалось саме в адміністративних та цивільних справах – на 41 % та 65 % відповідно [187].

Наведені дані свідчать про зростаючу роль адміністративного судочинства у врегулюванні публічно-правових спорів в умовах воєнного стану. Важливо зазначити, що у загальнодоступних статистичних звітах Державної судової адміністрації України справи військовослужбовців не виділяються як окрема категорія. Вони розподілені за ширшими категоріями, такими як справи щодо забезпечення громадського порядку та безпеки, національної безпеки та оборони України або справи, що виникають з відносин публічної служби, а також справи зі спорів з приводу реалізації публічної політики у сферах праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян та публічної житлової політики [334–335].

Хоча прямих даних про кількість адміністративних справ, ініційованих саме військовослужбовцями, немає, звіти Державної судової адміністрації України надають інформацію про кількість заявників, які є учасниками бойових дій або Героями України. Ця категорія заявників, безумовно, включає значну частину військовослужбовців та ветеранів, що звертаються до адміністративних судів.

Таблиця 3.1

**Кількість фізичних осіб (учасники бойових дій, Герої України),
що звертались до адміністративних судів**

Рік	Кількість фізичних осіб (учасники бойових дій, Герої України)
2023	35232
2024	39455

Примітка: Дані за 2022 рік для цієї конкретної категорії заявників у наданих джерелах відсутні

Ці дані свідчать про стабільну та навіть зростаючу кількість військовослужбовців та ветеранів, які активно використовують адміністративні суди для захисту своїх прав. Збільшення кількості звернень у 2024 році порівняно з 2023 роком може бути пов'язане як зі зростанням обізнаності про можливості судового захисту, так і з накопиченням проблемних питань, що виникають у зв'язку з проходженням служби та соціальним забезпеченням в умовах тривалого воєнного стану.

Категорія справ «Справи щодо забезпечення громадського порядку та безпеки, національної безпеки та оборони України» є найбільш релевантною для оцінки активності адміністративних судів у розгляді питань, що стосуються військовослужбовців та військової сфери.

Таблиця 3.2

**Справи щодо забезпечення громадського порядку та безпеки,
національної безпеки та оборони України**

Рік	Позовні заяви на розгляді	Розглянуто справ	Задоволено позовів
2023	26422	19905	18623
2024	31900	23612	18623

Дані за 2022 рік для цієї конкретної категорії справ у відкритих джерелах відсутні.

З наведених даних видно, що кількість позовних заяв та розглянутих справ у цій категорії зросла з 2023 до 2024 рік. Це відображає зростання обсягу публічно-правових спорів у сфері національної безпеки та оборони в умовах повномасштабної війни. Важливим є те, що кількість задоволених позовів у 2024 році залишається на рівні 2023 року, попри збільшення загальної кількості розглянутих справ, що може свідчити про сталість судової практики або про те, що частина нових звернень не відповідає встановленим судовим критеріям для задоволення позовів.

Наголосимо також на проблемних аспектах та викликах судового захисту прав військовослужбовців. Так, захист прав військовослужбовців в адміністративних судах стикається з низкою проблемних аспектів, які ускладнюють ефективне відновлення порушених прав. На нашу думку, ці проблеми і виклики доцільно розглянути в межах таких їх груп.

1. Бюрократичні перешкоди та затримки. Серед найбільш поширених причин порушення соціальних прав військовослужбовців зустрічаються невивплата або затримання грошового забезпечення, ненадання медичної допомоги, випадки бюрократичних затримок або неналежне оформлення медичних документів, порушення прав на житло та освіту [336].

Ці проблеми часто змушують військовослужбовців звертатися до суду, оскільки адміністративні органи не завжди забезпечують своєчасне та повне виконання своїх зобов'язань. Судові інстанції, надаючи можливість для розгляду таких справ, забезпечують законний спосіб для вирішення суперечок і відновлення порушених прав.

2. Дискусійні питання юрисдикції. Одним із викликів є визначення належної юрисдикції для розгляду певних категорій справ. Наприклад, у Верховному Суді постало питання, в рамках якої юрисдикції (адміністративної чи цивільної) розглядати факт встановлення спільного проживання для виплати одноразової грошової допомоги членам сім'ї, які не перебували у шлюбі з військовослужбовцем [223]. Такі дискусійні питання створюють правову невизначеність та можуть призводити до затримок у розгляді справ, поки не буде сформована єдина правова позиція вищої судової інстанції.

3. Проблеми з виконанням судових рішень. Навіть після винесення рішення суду на користь військовослужбовця, можуть виникати проблеми з його фактичним виконанням. Хоча надані дані не містять конкретної статистики щодо невиконання рішень саме у справах військовослужбовців, загальна проблема виконання судових рішень в Україні є відомою [222; 146; 159; 182; 356].

Означена проблема може бути пов'язана з бюджетними обмеженнями, бюрократичною інерцією або відсутністю ефективних механізмів примусового виконання щодо державних органів. Невиконання судових рішень є чинником зниження довіри до судової системи та створює додаткові перешкоди для військовослужбовців у реалізації їхніх законних прав.

Вкотре також слід наголосити на впливі законодавчих змін на судову практику (водночас вкажемо, що ця проблематика буде предметом окремого підрозділу та буде висвітлена нижче; водночас, у цьому підрозділі ми їх згадуємо, зважаючи на вплив означених змін на адміністративне судочинство). У період з 2022 до 2024 рік українське законодавство зазнало значних змін, адаптуючись до умов воєнного стану. Ці зміни безпосередньо вплинули на судову практику у справах військовослужбовців. Введення воєнного стану та загальної мобілізації вимагало швидкої адаптації нормативно-правової бази. Такі зміни стосувалося питань призову, проходження служби, соціальних гарантій та інших аспектів правового статусу військовослужбовців. Суди, у свою чергу, були змушені оперативно реагувати на ці зміни, застосовуючи нові норми та формуючи відповідну судову практику. Прикладом такої адаптації є рішення Конституційного Суду України, який у період дії воєнного стану визнав неконституційним обмеження права на соціальний захист військовослужбовців, тим самим розширивши їхні гарантії.

Це свідчить про те, що законодавчі зміни не завжди є досконалими з точки зору захисту прав, і судова влада відіграє ключову роль у коригуванні цих недоліків.

Верховний Суд відіграє центральну роль у формуванні єдиної судової практики, що є особливо важливим в умовах швидких законодавчих змін та зростання кількості справ. На науково-практичних заходах судді Верховного Суду активно обговорюють проблемні питання та формують правові позиції щодо захисту прав військовослужбовців та їхніх сімей. Означене стосується таких складних питань, як:

- оскарження рішень військово-лікарських комісій: формується послідовна практика щодо меж судового втручання (процедурний контроль);
- виплата грошового забезпечення та додаткової винагороди: суд роз'яснює умови та дискреційний характер деяких виплат;
- звільнення з військової служби: формуються критерії законності звільнення за різними підставами, включаючи сімейні обставини;
- соціальний та пенсійний захист: суди активно захищають права військовослужбовців на належне пенсійне та соціальне забезпечення, визнаючи неправомірними відмови Пенсійного фонду;
- активна позиція Верховного Суду у виробленні єдиної правозастосовної практики є критично важливою для забезпечення правової визначеності та передбачуваності судових рішень, що, у свою чергу, сприяє більш ефективному захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану.

Водночас, слід вказати, що у випадку незгоди з рішеннями національних судів, скаржники звертаються до Європейського суду з прав людини, який виніс низку рішень проти України, що прямо стосуються порушень права на соціальний захист. Як приклад можна навести справу «Дмитренко та Бездорожній проти України» (заяви № 59552/11 та № 7096/12). У цьому випадку, предметом розгляду стала невіплата державою підвищення до пенсій заявників за період з 2 квітня по 31 грудня 2006 року, що страсбурзький суд визнав порушенням їхніх прав [332].

Таким чином, проблематика захисту прав військовослужбовців в Україні є одним із найактуальніших і найскладніших завдань адміністративно-правового регулювання. Адміністративно-правовий захист у цьому контексті являє собою сукупність засобів і процедур, спрямованих на відновлення порушених прав військовослужбовців.

Забезпечення прав військовослужбовців в адміністративних судах України – це багатогранний та складний процес, що вимагає комплексного підходу і врахування численних юридичних,

соціальних та адміністративних аспектів. Для підвищення ефективності захисту прав військовослужбовців, що своєю чергою сприятиме соціальній стабільності та правопорядку у військовому середовищі України, необхідні такі кроки: вирішення питання впровадження спеціалізованих військових судів, удосконалення законодавчої бази, врахування міжнародної судової практики.

3.5 Порівняльний досвід адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців

Захист прав військових має визначальне значення для становлення правовладної та демократичної держави, особливо з огляду на збройну агресію російської держави. Українська держава, як член європейської та євроатлантичної спільноти, активно прагне узгоджувати своє законодавство з міжнародними підходами й стандартами щодо гарантування прав військових, що не лише зміцнює гарантії для військовослужбовців, а й відповідає ключовим засадам верховенства права та пошани до людських прав.

На світовому рівні захист прав військових закріплено у низці базових документів, зокрема у Європейській конвенції з прав людини, Конвенції проти катувань, Міжнародному пакті про громадянські й політичні права та Женевських конвенціях. Означені міжнародно-правові акти визначають основні гарантії, серед яких право на життя, недопустимість катувань чи принизливого поводження, а також належне поводження у разі тримання під вартою.

Впровадження відповідних норм у внутрішню правову систему України є важливою умовою поглиблення інтеграції до європейського правового простору й посилення системи гарантій для військових, що водночас підвищує рівень соціальної безпеки та моральної підтримки тих, хто стоїть на захисті держави.

Аналіз і наукова оцінка дозволяють виявляти недоліки чинного законодавства, а також напрацьовувати пропозиції для його

вдосконалення з урахуванням провідних зарубіжних практик. Тому вивчення кращого міжнародного досвіду та його адаптація до українських реалій є надзвичайно важливою задачею, особливо в умовах війни та прагнення забезпечити високий рівень поваги до людських прав відповідно до загальноєвропейських і глобальних стандартів.

Наше дослідження спирається на праці численних науковців, зокрема таких як В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, М. Беланюк, С. Беньковський, П. Богущкий, В. Галуцький, І. Гибалюк, Б. Головка, І. Голосніченко, С. Гончарук, О. Гущин, Є. Додін, К. Драмаренко, О. Зайчук, В. Зелений, Р. Калужний, Л. Кельман, Л. Коваль, А. Комзюк, В. Колпаков, Т. Коломоєць, В. Котюк, І. Корж, В. Курило, Д. Лук'янов, О. Негодченко, М. Остапенко, Н. Оніщенко, В. Пашинський, В. Петков, В. Погорілко, П. Рабінович, А. Селіванов, С. Скуріхін, М. Хавронюк, Ю. Шайгородський, М. Шульга, В. Шульгін, І. Шопіна, В. Ященко та інших. Проте, їхні роботи здебільшого концентрувалися на загальних положеннях адміністративного та військового права, або ж охоплювали ширші, суміжні чи спеціалізовані аспекти [300, с. 507–508].

Під час подальшого формування незалежної та демократичної державності, Україна передусім акцентувала увагу на створенні законодавчих основ, що гарантують повагу до прав і свобод людини, зокрема й у сфері забезпечення прав військовослужбовців. Гарантії, передбачені як національними, так і міжнародними правовими актами, поширюються на всіх військових як громадян України. Наукові дослідження засвідчують, що чимало українських нормативно-правових актів, які регулюють питання соціальних гарантій для військових, часто не відображають реального рівня життя та тих витрат і зусиль – моральних, психологічних, фізичних та інших – яких потребує служба із захисту держави [189].

Незмінний напрямок нашої держави на європейську та євроатлантичну інтеграцію зобов'язує Україну запроваджувати міжнародні норми у власну правову систему. Згідно зі статтею 9 Основного Закону України, міжнародні угоди, ратифіковані парламентом,

стають складовою частиною внутрішнього законодавства. Якщо ж положення такого договору суперечать Конституції, то укласти його можна лише після відповідного перегляду конституційних норм [149].

Серед ключових документів, що визначають стандарти у цій сфері, – Європейська конвенція з прав людини. У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод підкреслено, що одна з головних цілей Ради Європи – посилення єдності між державами-членами через розвиток і гарантування прав і свобод людини. Водночас у цьому міжнародному договорі закріплені базові засади: зокрема, кожен має право на життя, яке охороняється законом. Кожна особа, громадське об'єднання чи група, які вважають, що держава порушила їхні права, визначені у Конвенції, мають право звертатися зі скаргою до Європейського суду з прав людини. Контроль за дотриманням цих прав здійснює Європейський суд з прав людини, рішення якого є обов'язковими для виконання всіма державами, що входять до складу Ради Європи [142].

Друга стаття Європейської конвенції з прав людини містить чітке правило: ніхто не може бути навмисно позбавлений життя, а стаття третя забороняє катування та іншу неналежну поведінку [142]. Ця норма має особливе значення зараз, коли збройні сили російської держави масово вбивають мирних мешканців України, що є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права. Такі дії суперечать Римському статуту Міжнародного кримінального суду, в якому наголошується, що найтяжчі злочини, що стосуються всього людства, не повинні залишатися безкарними [312]. Ефективне розслідування і притягнення до відповідальності за ці діяння має забезпечуватися як на рівні окремих держав, так і шляхом міжнародної взаємодії.

Наголосимо, що у 2024 році Україна ратифікувала Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду [280].

Крім того, Україна впровадила до національної правової системи положення Конвенції проти катувань [144], що визначає обов'язок

включати відомості про недопустимість катувань до навчальних курсів для співробітників державних органів, які відповідають за утримання під вартою, допити чи затримання. Також Конвенція встановлює стандарти умов перебування під вартою та поведження з людьми, яких арештували, затримали або ув'язнили у будь-який спосіб.

Наступним суттєвим міжнародно-правовим актом, що заслуговує уваги у цьому дослідженні, є Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [196], який Україна ратифікувала ще 19 жовтня 1973 року [279]. У цьому документі, що спирається на принципи Загальної декларації прав людини [112], наголошено, що реалізація ідеалу свободи особи, яка має гарантії політичних та громадянських свобод і захищена від страху й нестатків, можлива лише за умови створення передумов для повного використання економічних, соціальних та культурних прав разом із громадянськими та політичними.

Крім того, важливим є й Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права [197], що став підґрунтям для ухвалення національного Закону про соціальний і правовий захист військових та членів їхніх родин. Згідно з цим законом, якщо ратифікована міжнародна угода передбачає вищі стандарти соціального забезпечення для військових і їхніх сімей порівняно з нормами українського законодавства, діють саме положення міжнародного договору.

Військовослужбовці мають усі основоположні права та свободи людини і громадянина, а також відповідні гарантії їхнього дотримання, як це передбачено Конституцією та законами України, з урахуванням специфіки військової служби. Оскільки служба пов'язана із виконанням обов'язку з оборони держави, на військових поширюються визначені законом пільги, компенсації та інші гарантії соціального характеру.

Для гарантування прав осіб, що проходять військову службу, надзвичайно важливим є дотримання низки міжнародних актів,

які регламентують правила ведення війни. Зокрема, Конвенція про покращення становища поранених і хворих у збройних силах передбачає, що будь-хто, хто припинив брати участь у бойових діях – наприклад, через поранення, хворобу, потрапляння в полон чи будь-яку іншу обставину – повинен користуватися гуманним ставленням без жодної дискримінації за етнічною належністю, кольором шкіри, вірою, статтю, походженням або матеріальним станом. Документ чітко забороняє такі дії стосовно цих осіб:

а) насильницькі посягання на життя і здоров'я, включаючи вбивства, каліцтва, жорстоке поводження чи тортури;

б) захоплення людей у заручники;

в) будь-які форми приниження людської гідності, зокрема знущання або образливе ставлення;

г) винесення вироку чи призначення покарання без рішення компетентного і незалежного суду, який забезпечує базові судові гарантії, що визнаються міжнародною спільнотою [143].

Подібні норми передбачені й Женевською конвенцією, яка регулює поводження з військовополоненими [110].

Отже, розгляд міжнародно-правової основи у сфері правового забезпечення гарантій для військовослужбовців та її впровадження у правову систему України демонструє, що наближення внутрішнього законодавства до міжнародних вимог є важливою складовою на шляху зміцнення належного правового захисту тих, хто служить у Збройних Силах.

Означене набуває ще більшої ваги з огляду на сучасні глобальні загрози. Український курс на європейську інтеграцію обумовлює потребу в повноцінному впровадженні відповідних міжнародних стандартів задля посилення гарантій для військових.

Зокрема, практичне застосування положень Європейської конвенції з прав людини, Конвенції проти катувань, Римського статуту та інших міжнародних актів сприяє підвищенню дієвості національного законодавства та рівня соціальних гарантій для військових. Попри те, що українське право вже містить низку норм,

які відповідають міжнародним принципам, усе ще існує потреба у подальшому вдосконаленні та узгодженні законодавчої бази з міжнародним досвідом.

Важливо також створювати дієві інструменти контролю за дотриманням гарантій для військовослужбовців, а також формувати умови для їх ефективної соціальної адаптації та відновлення після завершення служби.

Окрім цього, слід також вказати наступне. Детальний аналіз вказаних вище міжнародних договорів з урахуванням стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію дозволяє сформулювати наступні рекомендації для України.

По-перше, варто наголосити на необхідності послідовного виконання взятих міжнародних зобов'язань не лише формально, а й у практичному вимірі, що серед іншого передбачає неухильне виконання рішень Європейського суду з прав людини, що витікає з членства України у Раді Європи та ратифікації Європейської конвенції з прав людини. Водночас доцільним видається створення внутрішнього механізму постійного парламентського контролю за імплементацією цих рішень у національне законодавство, що сприятиме запобіганню системним порушенням прав людини.

По-друге, з огляду на масові військові злочини, що чиняться під час збройної агресії проти України, слід максимально використувати потенціал Римського статуту та співпраці з Міжнародним кримінальним судом. Відповідно, необхідно:

- забезпечити ефективне функціонування спеціалізованих підрозділів прокуратури та судів, які здійснюють розслідування та розгляд справ про військові злочини з дотриманням міжнародних стандартів;

- ініціювати укладення чи ратифікацію додаткових угод, що спрощують обмін доказами, екстрадицію та інші форми міжнародної правової допомоги у сфері переслідування військових злочинців.

По-третє, у сфері забезпечення економічних, соціальних та культурних прав, що мають особливе значення для військовослужбовців

та членів їхніх сімей, доцільно посилити механізми їхнього захисту шляхом:

- приведення відповідних національних програм соціального захисту у повну відповідність до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права;
- регулярного моніторингу дотримання цих гарантій у співпраці з міжнародними правозахисними організаціями та профільними комітетами ООН.

По-четверте, з метою забезпечення комплексного захисту прав під час збройних конфліктів рекомендується системно працювати над гармонізацією внутрішнього законодавства з нормами міжнародного гуманітарного права. Для цього важливо:

- актуалізувати навчальні програми для військовослужбовців, правоохоронних органів та суддів з акцентом на застосування норм Женевських конвенцій та Додаткових протоколів;
- створити постійно діючі міжвідомчі робочі групи для напрацювання пропозицій щодо законодавчого вдосконалення у цій сфері;
- запровадити додаткові гарантії належного правового захисту цивільного населення відповідно до норм міжнародного гуманітарного права.

По-п'яте, у контексті поглиблення євроатлантичної інтеграції доцільно посилити співробітництво з НАТО у частині впровадження стандартів захисту прав людини в діяльності сектору безпеки й оборони, що може включати підписання або ратифікацію нових угод про співробітництво у сфері військового права та гуманітарного права, обмін досвідом з акцентом на правозастосуванні в умовах збройних конфліктів.

Отже, комплексна реалізація цих рекомендацій відповідатиме як конституційному зобов'язанню дотримання міжнародного права, так і стратегічній меті України – інтеграції до спільноти держав, що поділяють високі стандарти демократії, прав людини та верховенства права.

Розглянувши загальний контекст міжнародно-правового регулювання забезпечення прав людини, зокрема, і прав військовослужбовців, перейдемо до більш спеціалізованого викладу означеної проблематики.

Міжнародні стандарти щодо прав військовослужбовців формуються на основі принципу «громадянин в уніформі» (*citizen in uniform*), що передбачає збереження основоположних прав людини за військовослужбовцями при виконанні ними службових обов'язків. Цей принцип закріплено в рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи, документах ОБСЄ та інших міжнародних актах.

Як зазначає посол Крістіан Штрохал, директор Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ, військовослужбовці, незалежно від того, чи вони призвані, чи добровольці, є «громадянами у формі». Це означає, що вони мають право на ті самі права людини та основні свободи, що й будь-який інший громадянин. За його словами, коли права людини солдатів захищені всередині їхніх збройних сил, вони з більшою ймовірністю поважатимуть права інших – як військових, так і цивільних – у мирний час і під час збройного конфлікту [21].

Як вказують зарубіжні експерти, «у деяких збройних силах відсутність чіткості щодо того, які права можуть бути законно обмежені, а також відсутність презумпції на користь дотримання прав і свобод військовослужбовців означає, що ці права іноді порушуються в їхніх власних інституціях», «типові форми зловживань включають незаконні покарання або вимогу нести невійськову службу. Новобранці та ті, хто займає низькі посади у військовій ієрархії, є особливо вразливими, тому важливо забезпечити повагу до основних прав на всіх рівнях командування» [21].

З огляду на викладене, доходимо принципового висновку про нагальну потребу у впровадженні системних програм, спрямованих на поступову й ефективну імплементацію доктрини прав людини у повсякденну практику суспільного та індивідуального життя громадян України. Така імплементація має виходити за межі

формально-юридичного рівня та стати реальним механізмом утвердження поваги до людської гідності, свобод і прав у всіх сферах державної політики, діяльності органів влади, громадських об'єднань та кожної людини.

Особливої уваги потребує формування загальної правової культури, яка має бути нерозривно пов'язана з утвердженням цінностей людських прав і принципу верховенства права як фундаментальних засад демократичного суспільства. Відтак, національна політика у сфері освіти, засобів масової інформації, підготовки державних службовців, військовослужбовців і правоохоронних органів має бути спрямована на всебічне поширення знань про права людини та розвиток навичок їх практичної реалізації й захисту.

Лише за умови глибокого засвоєння цих принципів на рівні суспільної свідомості та повсякденної поведінки можна забезпечити дієві гарантії дотримання прав людини як на інституційному, так і на індивідуальному рівнях. Таким чином, впровадження доктрини прав людини набуває не лише нормативного, а й аксіологічного виміру, формуючи підвалини для подальшої демократизації та утвердження правовладдя в Україні.

Особливого значення питання імплементації доктрини прав людини набуває у сфері забезпечення правового статусу військовослужбовців. Адже, незважаючи на специфіку військової служби, яка передбачає обмеження окремих прав і свобод в інтересах оборони держави, базові людські права залишаються невідчужуваними та підлягають безумовному дотриманню навіть в умовах збройного конфлікту. Такий підхід узгоджується як з положеннями міжнародного гуманітарного права, так і з конституційними принципами національного права.

У цьому контексті актуальною є розробка та впровадження цілісних освітніх і просвітницьких програм для всіх категорій військовослужбовців, командного складу та співробітників органів сектору безпеки й оборони. Метою цих програм має бути не лише інформування про права й гарантії, а й формування поваги до людської

гідності як ключової цінності навіть у надзвичайних ситуаціях. Вказане передбачає практичне засвоєння стандартів поведіння з полоненими, пораненими, цивільним населенням, а також знання процедур захисту власних прав у разі їх порушення.

Водночас забезпечення прав військовослужбовців має розглядатися у ширшій перспективі – як елемент національної політики соціальної справедливості та правладдя. Зокрема, варто посилити механізми соціального та правового захисту осіб, які виконують обов'язок із захисту держави, включаючи членів їхніх сімей. Вказане вимагає узгодження національного законодавства зі стандартами міжнародного права, зокрема положеннями Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права та відповідних конвенцій Міжнародної організації праці.

Таким чином, імплементація доктрини прав людини у повсякденне життя військових і цивільних громадян є взаємопов'язаними процесами, що мають ґрунтуватися на єдиній системі правових і моральних цінностей, яка утверджує верховенство права як беззаперечну основу функціонування демократичної держави.

Заслуговеє на особливу увагу досвід Федеративної Республіки Німеччини у формуванні та реалізації концепції *Innere Führung*, що дослівно перекладається як «внутрішнє керівництво». Концепція «внутрішнього керівництва» є фундаментальною основою індивідуальних та колективних дій у Бундесвері. Вона визнає совість кожної людини як найвищий моральний авторитет, що робить її невід'ємною частиною військової етики. «Внутрішнє керівництво» відіграє ключову роль у врегулюванні потенційних суперечностей, що виникають між особистими демократичними правами та свободами військовослужбовців, з одного боку, та солдатськими принципами обов'язку та беззаперечної покорі, з іншого [24].

Ця доктрина забезпечує механізм для прийняття рішень, що ґрунтуються на етичних засадах, водночас підтримуючи дисципліну та боєдатність збройних сил. На сайті Міністерства оборони Федеративної Республіки Німеччини відзначається, що концепція

внутрішнього керівництва є наріжним каменем для формування відповідальних дій кожного солдата Бундесверу. Вона наголошує на важливості самостійного мислення та уникненні сліпої покори. Хоча її суть залишається незмінною, Внутрішнє керівництво є динамічною доктриною, що здатна адаптуватися до змін у світі, розвиваючись за необхідності. Солдати Бундесверу, складаючи присягу, приймають на себе зобов'язання служити Німеччині, ризикуючи власним здоров'ям та життям. У бойових умовах вони також повинні бути готові до застосування летальної сили. Обидва ці аспекти вимагають від військовослужбовців виняткової стійкості та сили характеру. Саме внутрішнє керівництво забезпечує солдатам необхідну підтримку для виконання цих особливих та часто надзвичайно складних вимог їхньої професії [32].

Принципи внутрішнього керівництва охоплюють низку фундаментальних аспектів, серед яких вирізняються: модель «громадянина у формі», яка підкреслює збереження цивільних прав та обов'язків навіть під час військової служби; визначення меж «командування та слухняності», що встановлює кордони для наказів та підпорядкування згідно з правовими та моральними нормами; а також принцип «лідерства з місією» (Auftragstaktik), що надає підлеглим певну автономію у виконанні завдань для досягнення поставленої мети. Важливу роль у забезпеченні дотримання принципів внутрішнього керівництва відіграє парламентський уповноважений з питань збройних сил Німецького Бундестагу. Виступаючи як ключова контактна особа для скарг та пропозицій військовослужбовців, він або вона забезпечує дієвий механізм контролю та гарантує, що принципи внутрішнього керівництва ефективно реалізуються в повсякденній діяльності Бундесверу [32].

Додамо, що ця концепція передбачає інтеграцію принципів демократичної державності, поваги до прав людини та людської гідності у внутрішній устрій збройних сил. Її головна мета полягає у тому, щоб кожен військовослужбовець розглядав себе не лише як виконавець наказів, а й як громадянин у мундирі (Staatsbürger

in Uniform) [7], наділений невідчужуваними правами та обов'язками. «До солдата слід ставитися як до «громадянина у формі» з тими ж правами та обов'язками, що й до його співгромадян. Однак, повністю розуміючи роль військових та роль, яку можуть відігравати солдати, обмеження повинні допускатися лише під час операцій та воєнного часу» [43] – відзначає Європейська організація військових асоціацій та профспілок (EUROMIL).

Концепція *Innere Führung* ґрунтується на принципі, що фундаментальною цінністю є людська гідність, яка не може бути обмежена навіть у суворих умовах виконання військового обов'язку. Вона поєднує вимоги дисципліни й командної ієрархії з розвитком критичного мислення, лідерських якостей та правосвідомості особового складу. Такий підхід сприяє запобіганню порушенням прав людини та міжнародного гуманітарного права, оскільки кожен військовослужбовець усвідомлює межі законних наказів і має відповідні знання для їх оцінки.

Враховуючи сучасні виклики для сектору безпеки і оборони України, доцільним видається адаптувати кращі практики *Innere Führung* до національного контексту. Що має передбачати, зокрема, розробку навчально-методичних програм з акцентом на громадянську освіту, військову етику, права людини та стандарти належного поведіння під час бойових дій. Важливо, щоб такі програми мали не декларативний характер, а були інтегровані у всі рівні професійної підготовки військовослужбовців – від базової підготовки до навчання командирів та керівного складу.

Впровадження подібної концепції в українських збройних силах сприятиме не лише підвищенню ефективності військової служби та командної роботи, а й утвердженню моделі збройних сил, що діють в умовах верховенства права та беззастережної поваги до людської гідності як ключової цінності демократичного суспільства.

У своєму щорічному звіті щодо Спільної політики безпеки та оборони (European Parliament resolution of 18 January 2023 on the

implementation of the common security and defence policy – annual report 2022 (2022/2050(INI))) за 2022 рік Європейський парламент, серед інших важливих пунктів, настійно закликає до забезпечення захисту соціальних прав військовослужбовців, які спільно проходять навчання та виконують службові обов'язки в межах Європейського Союзу [26]. Цей заклик підкреслює зростаючу увагу до соціального виміру військової співпраці та прагнення забезпечити гідні умови для всіх, хто долучається до оборонних ініціатив ЄС.

На необхідності належного фінансування оборонної сфери йдеться і у Резолюції Європейського Парламенту від 19 квітня 2023 року щодо Спроможності швидкого розгортання ЄС, бойових груп ЄС та статті 44 Договору про ЄС: шлях уперед: наявність європейських стратегічних ресурсів потребує покращення, враховуючи, що це є передумовою для повністю функціонального та належним чином оснащеного Центру розвитку ЄС, який включає потужну, по можливості автономну та проактивну розвідку, спостереження та рекогносцировку, можливості стратегічного транспортування та авіаперевезень, заправку в повітрі, супутниковий зв'язок, засоби космічного зв'язку, підрозділи медичної допомоги та евакуації, а також можливості кіберзахисту, які можуть належним чином оцінювати кризову ситуацію [27].

Як ми вказали вище, фундаментальні міжнародні документи включають Європейську конвенцію з прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та ін. Однак, слід згадати також спеціалізовані акти, такі як Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec(2010)4 щодо прав людини військовослужбовців [22].

У цих Рекомендаціях CM/Rec(2010)4 Комітет Міністрів Ради Європи формулює комплексний підхід до забезпечення прав людини та основоположних свобод військовослужбовців, виходячи з необхідності збалансувати особливості військової служби з невід'ємністю базових прав. Документ ґрунтується на Європейській конвенції з прав людини, Європейській соціальній хартії

та відповідній практиці Європейського суду з прав людини і Європейського комітету з соціальних прав, а також враховує стандарти Організації Об'єднаних Націй і Організації з безпеки та співробітництва у Європі.

Рекомендації окреслюють загальні принципи недопустимості довільних обмежень прав особового складу, підкреслюють гарантії права на життя, свободу від катувань і нелюдського поводження, права на справедливий суд, свободу думки, совісті, релігії, вираження поглядів, об'єднання та участі у політичному житті, а також детально регулюють соціальні права, право на працю, гідні умови служби, захист здоров'я і права особливих категорій військових, зокрема неповнолітніх.

Окремо акцентовано на зобов'язанні держав організувати навчання військовослужбовців із питань прав людини та міжнародного гуманітарного права, а також гарантувати ефективні механізми скарг незалежно від командної вертикалі [22].

Комплексний аналіз положень означених Рекомендацій СМ/Rec(2010)4 дозволяє сформулювати наступні пропозиції щодо удосконалення забезпечення прав військовослужбовців в Україні.

1. Кодифікація гарантій базових прав військовослужбовців. Відповідно до Рекомендації, доцільно закріпити у спеціальному законодавстві чи Статуті чіткі правила недопустимості катувань, колективних покарань, надмірних обмежень свободи думки, релігії чи асоціацій, з обов'язковим описом процедур розгляду скарг.

2. Запровадження незалежних механізмів оскарження. Варто завершити процес створення інституту омбудсмена у Збройних силах (урахувавши вказані нами зауваження щодо забезпечення незалежності цієї інституції), а також незалежних дисциплінарних комісій, які не підпорядковуються безпосередньо військовому командуванню, що особливо актуально для розгляду скарг на порушення прав людини під час служби.

3. Регламентація права на приватність та сімейне життя. Україна може взяти за основу принципи Рекомендацій щодо

розміщення військовослужбовців ближче до родин, гарантування належних житлових умов, гнучкого регулювання відпусток та підтримки сімей військових під час відряджень чи ротацій за кордон.

4. Навчання та просвітницька робота. Особливої уваги заслуговує положення про регулярну підготовку особового складу щодо стандартів прав людини і міжнародного гуманітарного права. Така практика кореспондується і з підходами *Innere Führung*, і з потребами сучасних українських Збройних сил.

5. Урахування гендерного аспекту та недискримінації. Особливої уваги заслуговує питання урахування гендерного аспекту та недискримінації, яке у Recommendation CM/Rec(2010)4 виділено як окремий пріоритетний напрям. Такі стандарти підкреслюють рівність прав чоловіків і жінок у Збройних силах, включно з правом на рівну оплату праці за роботу рівної цінності, рівний доступ до посад, можливості просування кар'єрними сходами та участі у прийнятті рішень. Водночас у документі акцентовано на важливості усунення будь-яких форм дискримінації за ознакою статі, сексуальної орієнтації чи сімейного стану.

В українському контексті ця проблематика набуває особливої актуальності, з огляду на те, що частина чинних внутрішніх нормативних актів та організаційно-штатних структур тривалий час були адаптовані передусім до моделі «чоловічої» армії. Гендерні стереотипи, що побутують серед частини військовослужбовців та командного складу, і досі можуть створювати приховані або відкриті бар'єри для реалізації прав жінок-військовослужбовиць.

У Recommendation CM/Rec(2010)4 права ЛГБТ-військовослужбовців прямо підпадають під ширший стандарт недискримінації та гарантії недоторканності приватного життя. Для України це означає, що під час імплементації таких стандартів до національного військового законодавства слід прямо закріпити відсутність дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності, а також передбачити ефективні механізми захисту від утисків і домагань.

У цьому сенсі згадаємо, що ще у 2022 році було створено петицію про впровадження інституту цивільного партнерства, пізніше була петиція «За реєстровані партнерства для одностатевих і різностатевих пар, на підтримку законопроекту № 9103 «Про інститут реєстрованих партнерств»» [106–107]. Набрання необхідної кількості голосів протягом нетривалого часу може вказувати на позитивне сприйняття ідеї цивільного партнерства суспільством.

У медіа відзначається, що за оцінками громадської організації «Українські ЛГБТ+ військові за рівні права», від 2 до 7 відсотків українських військовослужбовців, які протистоять агресії РФ, можуть бути представниками ЛГБТК+ спільноти. Точні дані наразі неможливі через поширену в Україні дискримінацію та побоювання втратити кар'єру, що змушує багатьох приховувати свою ідентичність. Навіть у розвинених країнах, таких як США, подолання гомофобії у збройних силах на законодавчому та просвітницькому рівнях розпочалося лише з 2015 року. Попри це, і дотепер не всі геї чи лесбійки, що перебувають на службі, готові відкрито зазначати свою орієнтацію навіть в анонімних опитуваннях [90].

Як відзначає І. Ірискіна, рух України до Європейського Союзу значно прискорився: країна отримала статус кандидата 23 червня 2022 року, а вже 14 грудня 2023 року – дозвіл на початок переговорів про вступ. Аналогічна, хоч і повільніша, динаміка спостерігається і на шляху до НАТО. Ці процеси відображаються у суспільних настроях, де підтримка євроатлантичної інтеграції суттєво зросла порівняно з періодом до повномасштабної війни. У свою чергу, це розширило можливості для змін у ставленні до ЛГБТ+ людей, як на суспільному, так і на державному, зокрема законодавчому рівнях, з орієнтиром на західні країни» [123].

Однак, до Верховної Ради України було направлено законопроект, однак уже протягом двох років він залишається законопроектом [290]. Доречно відзначити, що у Пояснювальній записці до цього законопроекту зазначається, що в Україні ухвалення законопроекту про партнерства, призначене на 2017 рік, не відбулося, незважаючи

на взяті зобов'язання. В рамках євроінтеграції український уряд мав розробити та ухвалити законопроект про легалізацію зареєстрованого цивільного партнерства для різностатевих і одностатевих пар ще до другого кварталу 2017 року. Це положення було закріплене в Національній стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року та урядовому Розпорядженні №1393-р від 23 листопада 2015 року. Оскільки законопроект не був прийнятий вчасно, зобов'язання щодо його розгляду перенесли до нової Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої 24 березня 2021 року. Для її реалізації у Плані дій на 2021–2023 роки було знову зафіксовано необхідність запровадження інституту зареєстрованого цивільного партнерства до грудня 2023 року [245].

Таким чином, імплементація положень Рекомендацій вимагає не лише формального закріплення заборони дискримінації та гарантування гендерної рівності у військових статутах і положеннях, а й проведення системної просвітницької роботи. Йдеться про розвиток програм підготовки офіцерського складу і сержантів із питань гендерної чутливості, створення інституційних механізмів моніторингу та оперативного реагування на випадки дискримінації, а також впровадження механізмів підтримки та менторства для жінок у Збройних силах. Такий підхід відповідає європейським цінностям рівності та різноманіття і є важливою передумовою для підвищення ефективності українського війська та зміцнення довіри з боку суспільства.

Під час імплементації вказаних стандартів у національне військове законодавство необхідно не лише задекларувати відсутність дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності, а й створити дієві механізми запобігання порушенням прав ЛГБТ-військових, включаючи захист від утисків, переслідувань та дискримінаційних практик усередині військового середовища. Україні слід посилити законодавчі гарантії та організаційні механізми, які б унеможливляли дискримінацію військовослужбовців за будь-якими ознаками, у тому числі сексуальної орієнтації

чи гендерної ідентичності, а також забезпечити практичну реалізацію принципу поваги до людської гідності як базової цінності Збройних Сил

6. Особлива увага до захисту здоров'я. В Україні доречно зміцнити системи медичної допомоги та реабілітації для військових, зокрема тих, хто отримав поранення чи травми під час служби, а також розробити чіткі механізми компенсацій і соціальної адаптації після звільнення зі служби з мінімізацією бюрократичних процедур.

Отже, впровадження підходів Recommendation CM/Rec(2010)4 у законодавство та практику сприятиме гармонізації української системи захисту прав військовослужбовців із європейськими стандартами, що є вагомим кроком у процесі європейської інтеграції та утвердження принципів верховенства права у секторі оборони [Додаток В].

Окрім означеного розглянемо також декілька моделей забезпечення прав військовослужбовців. По-перше, вкажемо на європейську модель. Європейська модель характеризується розвинутою системою правового захисту, яка включає право на об'єднання, колективні переговори (з певними обмеженнями), незалежне судочинство та омбудсманів. У більшості країн-членів Європейського Союзу діють професійні асоціації військовослужбовців, які мають право представляти їх інтереси.

Країни Північної Європи (Німеччина, Нідерланди, Данія) розробили найбільш прогресивні системи. У Німеччині функціонує інститут Військового уповноваженого Бундестагу (Wehrbeauftragte), який здійснює парламентський контроль за дотриманням прав військовослужбовців. Нідерланди впровадили систему військових профспілок із правом на колективні переговори щодо соціальних питань.

Франція та Велика Британія дотримуються більш обмежувального підходу, де колективні права військовослужбовців значно обмежені, проте індивідуальні права захищені через розвинуту систему військового правосуддя та адміністративних процедур.

По-друге, слід згадати американську модель. Американська модель базується на принципах централізованого управління та підпорядкування цивільному керівництву. Права військовослужбовців регулюються федеральним законодавством, зокрема Єдиним кодексом військового правосуддя (Uniform Code of Military Justice) [2] та Законом про претензії військовослужбовців та цивільних працівників 1964 року (Military Personnel and Civilian Employees' Claims Act) [29].

Особливістю американської системи є обмеження права на об'єднання військовослужбовців, відсутність права на страйк, проте розвинена система соціального забезпечення та правового захисту через військові суди. Генерал-адвокат (Judge Advocate General) забезпечує незалежне військове правосуддя.

Суддя Ерл Воррен свого часу підкреслив, що військовослужбовці не повинні зрікатися своїх конституційних прав, наголосивши: «наші громадяни у формі не можуть бути позбавлені основних прав лише тому, що вони зняли цивільний одяг». Водночас він акцентував на тому, що відповідно до доктрини військової необхідності – відомої також як «Правило Орлофф», сформульованого у справі Орлофф проти Віллоубі (1953) [39] – військове командування має можливість встановлювати власні правила у значній мірі поза межами судового контролю. Така позиція зумовлена тим, що історично Верховний суд США дотримувався принципу «невтручання» у внутрішні питання військового управління [5].

По-третє, слід згадати ізраїльську модель забезпечення прав військовослужбовців. Ізраїльська модель захисту прав військовослужбовців є унікальною через поєднання обов'язкової військової служби з розвинутою системою інституційного захисту прав. Модель формувалася в умовах постійної військової загрози та необхідності забезпечення високого рівня мотивації військовослужбовців.

Військова служба є обов'язковою як чоловіків, так і жінок. Система заснована на принципі «народної армії» (People's Army),

що передбачає широке залучення громадян до військової служби та високий рівень соціальної відповідальності.

Правовий статус військовослужбовців регулюється Законом про оборону (Defense Service Law [25]) та численними підзаконними актами. Політика начальника штабу чітко забороняє завдавати шкоди чи принижувати чийсь гідність або почуття на основі статі або сексуальної орієнтації [31].

Центральним елементом ізраїльської моделі є інститут військового омбудсмана (Commissioner of Soldiers' Complaints), що функціонує з 1972 року. Усі солдати мають право звертатися до омбудсмана [44], який забезпечує незалежний розгляд скарг військовослужбовців.

Близько 40% скарг, поданих у 2022 році, стосувалися питань командування та лідерства та зачіпали питання індивідуальних прав, охорони здоров'я та оплати праці НАТО. Щорічно омбудсман отримує близько 6000 скарг від військовослужбовців.

Основними проблемами залишаються:

- командири, які свідомо чи несвідомо не надають послуги солдатам, необхідні за військовим протоколом;
- непрофесійна або образлива поведінка командирів щодо підлеглих;
- недостатній рівень медичного обслуговування;
- бюрократичне невміння управляти.

Відзначимо, що Ізраїль є одним із піонерів у забезпеченні гендерної рівності у збройних силах. До 1980-х років ЦАХАЛ мав тенденцію звільняти солдатів, які відкрито заявляли про свою гомосексуальність. У 1983 році ЦАХАЛ дозволив гомосексуалістам служити, але заборонив їм займати посади в розвідці. Поступово дискримінаційні практики були подолані.

Вкажемо, що на веб порталі, присвяченому армії оборони Ізраїлю, повідомляється наступне. Головний фактор існування сил оборони Ізраїлю, як стверджується, полягає не у зброї, а в солдатах – їхньому дусі, пристрасі та любові. Збройні сили описується як «армія народу», що включає євреїв, друзів, мусульман

та християн. Підкреслюється відданість солдатів, які готові жертвувати своїм життям за Ізраїль. Незалежно від звання чи статусу (генерали, рядові, діючі військові чи резервісти), всі готові ризикувати заради виживання Ізраїлю Збройні сили стоять на плечах тих, хто був до них, чоловіків і жінок, які з нічого побудували потужну армію, яку бояться вороги і поважають інші. Відео зосереджується на різноманітності релігійних та етнічних груп, які служать в збройних силах (євреї, друзи, мусульмани, християни) [40].

Аналізуючи вказані вище джерела, можна дійти таких висновків щодо основних проблем ізраїльської моделі є:

- нерівність у призові: Армія все більше перетворюється з народної армії на армію «частини народу» через звільнення від служби ультраортодоксальних євреїв;
- високий рівень скарг: у порівнянні з 2020 роком, кількість скарг хоча і не значно, але збільшилась;
- якість командування: значна частина скарг на зловживання, недбалість та некомпетентність командирів у 2022 році були подані проти молодших офіцерів.

Загалом, ізраїльська модель демонструє можливість поєднання ефективної системи захисту прав військовослужбовців з високими вимогами до військової дисципліни та готовності. Ключовими елементами успіху є:

- незалежний інститут військового омбудсмена;
- прозорість та підзвітність військового керівництва;
- постійний моніторинг та публічне обговорення проблем;
- адаптивність системи до нових викликів.

Водночас модель стикається з викликами, пов'язаними з нерівністю у призові та необхідністю постійного вдосконалення якості військового управління.

Наголосимо, що процес імплементації міжнародних стандартів включає кілька ключових етапів:

1. Законодавча адаптація. Інкorporація міжнародних норм у національне законодавство через прийняття спеціальних законів

про статус військовослужбовців, військову службу та соціальний захист. Особливе значення має узгодження національних норм із міжнародними стандартами щодо дисциплінарного провадження та військового правосуддя.

2. Інституційні реформи. Створення спеціалізованих інституцій для захисту прав військовослужбовців, включаючи військових омбудсманів, незалежні дисциплінарні органи та суди. Важливим елементом є забезпечення незалежності цих інституцій від військового командування.

3. Процедурні гарантії. Розробка процедур, які забезпечують ефективний захист прав військовослужбовців, включаючи право на юридичну допомогу, апеляцію та компенсацію. Особливу увагу приділяють процедурам розгляду скарг на дискримінацію та порушення прав людини.

Основними проблемами імплементації є:

- баланс між дисципліною та правами (найскладнішим питанням є знаходження оптимального балансу між необхідністю підтримання військової дисципліни та забезпеченням прав людини. Різні моделі пропонують різні рішення цієї дилеми);

- культурні та традиційні фактори (імплементація міжнародних стандартів часто стикається з опором традиційних військових культур, які історично базувалися на жорсткій ієрархії та обмеженні прав підлеглих);

- ресурсні обмеження (створення ефективних механізмів захисту прав військовослужбовців вимагає значних ресурсів, включаючи підготовку кадрів, створення інституцій та забезпечення їх функціонування).

Найбільш успішні країни застосовували поетапний підхід до імплементації, починаючи з базових прав та поступово розширюючи сферу захисту. Активне залучення організацій громадянського суспільства, включаючи правозахисні організації та асоціації ветеранів, суттєво покращує якість імплементації.

Слід підкреслити, що держави, які перебувають у стані війни або щойно подолали збройний конфлікт, стикаються з низкою

особливих викликів при впровадженні міжнародних стандартів у сфері захисту прав військовослужбовців. Для України, яка вже понад десять років протистоїть масштабній збройній агресії російської держави, ці виклики набувають критичної актуальності та потребують системного розв'язання.

По-перше, йдеться про необхідність докорінної трансформації військової культури. Війна нерідко спричиняє закритість, надмірну авторитарність у внутрішніх стосунках, і навіть виправдовування окремих практик, що можуть порушувати права людини. Для України вкрай важливо впроваджувати такі стандарти управління та підготовки персоналу, які зміцнюватимуть демократичні принципи у війську, запобігатимуть зловживанням владою й сприятимуть утвердженню поваги до людської гідності навіть у надзвичайних умовах.

По-друге, особливої уваги потребує питання інтеграції комбатантів, зокрема тих, хто пройшов службу у добровольчих формуваннях або повертається до регулярних Збройних Сил після участі у бойових діях. Для України це означає необхідність створення чітких механізмів соціального та правового захисту таких військових, забезпечення їм належних умов служби, адаптації та повернення до мирного життя після завершення бойового завдання.

По-третє, у сучасних умовах Україна має розвивати ефективні інструменти правосуддя перехідного періоду, що передбачає створення прозорих процедур розслідування й притягнення до відповідальності за можливі порушення прав військових під час бойових дій. Такий підхід не лише відповідає міжнародним стандартам, а й сприяє відновленню довіри між суспільством та армією, укріплює авторитет держави як такої, що дійсно дотримується принципів правоваддя навіть у надзвичайних безпекових умовах.

В умовах тривалої агресії російської держави ці кроки мають визначальне значення для зміцнення стійкості військової організації, посилення бойового духу особового складу та інтеграції української армії у європейське та євроатлантичне безпекове середовище.

Імплементація міжнародних стандартів у цій сфері є не лише обов'язком України як члена світової спільноти, а й важливою запорукою моральної сили, внутрішньої єдності та подальшого демократичного розвитку.

Отже, міжнародний досвід демонструє, що забезпечення прав військовослужбовців є не лише моральним імперативом, але й практичною необхідністю для створення ефективних збройних сил. Успішна імплементація міжнародних стандартів вимагає комплексного підходу, який включає законодавчі, інституційні та культурні зміни.

Найбільш ефективними виявляються системи, які поєднують чіткі правові гарантії з дієвими механізмами захисту та широким залученням громадянського суспільства. Особливого значення набуває міжнародне співробітництво та обмін досвідом, особливо для країн, які здійснюють реформи безпекового сектору.

Перспективи розвитку міжнародних стандартів пов'язані з адаптацією до нових викликів, включаючи гібридні загрози, кіберзлочинність та зміни характеру збройних конфліктів. Це вимагає постійного оновлення та удосконалення міжнародних стандартів та національних практик їх імплементації.

Висновки до розділу 3

1. Аналіз системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців дозволяє розглядати цю сферу не як сукупність ізольованих норм чи інституцій, а як комплексне, взаємопов'язане і цілісне утворення, що функціонує в межах публічного управління та підпорядковується спільній меті – забезпеченню прав і свобод військовослужбовців.

У структурі цієї системи вирізняються нормативна, інституційна, ідеологічна та функціональна підсистеми, взаємодія яких зумовлює її емерджентні властивості – виникнення якісно нових

характеристик, не притаманних окремим складовим. Такий підхід не лише уможлиблює адекватне розуміння природи адміністративно-правового регулювання у військовій сфері, а й формує теоретичну основу для розробки ефективних правозабезпечувальних механізмів, що відповідають стандартам правовладдя, принципам конститутціоналізму та викликам сучасного державного управління.

Проведений аналіз ідеологічної підсистеми системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців дозволяє сформулювати кілька принципових висновків щодо її природи та функціонального призначення в архітектоніці досліджуваної системи. По-перше, ідеологічна підсистема являє собою не статичний набір декларативних положень, а динамічний концептуальний фундамент, здатний до швидкої адаптації відповідно до трансформацій безпекового середовища. Кардинальні зміни 2014 року переконливо засвідчили, що ця підсистема функціонує як активний регулятор усієї системи правового забезпечення, здатний не лише реагувати на зовнішні виклики, а й формувати якісно нові підходи до розуміння сутності та призначення військової служби. По-друге, структурна організація ідеологічної підсистеми навколо аксіологічного, телеологічного та принципового компонентів забезпечує її внутрішню цілісність та функціональну спроможність. Ця тріадична структура дозволяє забезпечити як концептуальну глибину правового регулювання (через систему цінностей), так і його цільову спрямованість (через систему завдань) та методологічну обґрунтованість (через систему принципів). По-третє, функціональна багатомірність ідеологічної підсистеми – її орієнтаційна, інтегративна та легітимаційна функції – свідчить про її системоутворюючу роль у механізмі адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців. Ця підсистема не просто супроводжує процеси правового регулювання, а активно формує їх змістовну спрямованість та соціальну прийнятність. По-четверте, діалектичний характер взаємодії ідеологічної підсистеми з іншими компонентами системи адміністративно-правового забезпечення – її здатність одночасно

впливати на формування нормативної бази та зазнавати зворотного впливу правозастосовної практики – підтверджує системний характер досліджуваного феномену та взаємозумовленість усіх його структурних елементів.

Отже, ідеологічна підсистема постає як концептуальна «матриця», що визначає логіку функціонування всієї системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців. Її аналіз створює необхідне теоретико-методологічне підґрунтя для дослідження інших структурних компонентів системи – нормативної та функціональної підсистем, розкриття специфіки яких неможливе без розуміння ідеологічних засад, що лежать в основі їх формування та функціонування, що своєю чергою, підтверджує правильність обраної методології поетапного дослідження структурних елементів системи та обґрунтовує доцільність переходу до аналізу наступних її компонентів.

Проведений аналіз нормативної підсистеми системи адміністративно-правового регулювання статусу військовослужбовців дозволяє зробити низку принципових висновків щодо її сутності, структури та функціонального призначення. Нормативна підсистема є центральним і найбільш динамічним компонентом системи правового регулювання військово-службових відносин, який забезпечує трансформацію ідеологічних концепцій та принципів у конкретні правові норми. Її багаторівнева ієрархічна структура – від конституційних норм до підзаконних актів – відображає загальну систему джерел права у демократичній державі та забезпечує комплексне регулювання всіх аспектів правового статусу військовослужбовців. Особливістю нормативної підсистеми є її функціональна диференціація, що проявляється у різноманітності видів правових норм: статутних, матеріально-правових, процедурних та обмежувальних. Кожна група норм виконує специфічні завдання у забезпеченні збалансованого поєднання інтересів держави у сфері оборони з правами та свободами військовослужбовців як громадян. Важливим досягненням сучасної нормативної

підсистеми є створення розгалуженої системи правових гарантій – матеріальних, процедурних та інституційних, – які спрямовані на компенсацію обмежень, пов'язаних зі специфікою військової служби, та забезпечення ефективного захисту прав військовослужбовців. Динамічність нормативної підсистеми, зумовлена необхідністю оперативного реагування на зміни у безпековому середовищі та розвиток військових технологій, водночас створює ризики виникнення колізій та прогалів у правовому регулюванні, що актуалізує потребу у постійному моніторингу та систематизації нормативно-правової бази. Міжнародно-правовий вимір нормативної підсистеми відображає тенденції глобалізації та євроінтеграції, що потребує гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами при збереженні специфіки національної системи права та особливостей безпекового середовища. Принципово важливим є те, що в умовах правовладдя нормативна підсистема не може розглядатися як суто технічний інструмент регулювання, а постає як вираз фундаментальних цінностей демократичного суспільства. Інтеграція аксіологічних засад із юридичною формою забезпечує внутрішню узгодженість між метою правового регулювання та засобами її досягнення, що є засадничою умовою функціонування правової держави. Таким чином, нормативна підсистема становить складний, багатфункціональний та динамічний елемент системи адміністративно-правового регулювання, який потребує постійного вдосконалення з урахуванням принципів правовладдя, міжнародних стандартів та специфіки національної системи оборони. Її ефективність залежить не лише від якості окремих нормативних актів, а від системної узгодженості всіх компонентів правового регулювання та їх відповідності фундаментальним цінностям демократичного суспільства.

Дослідження функціональної підсистеми системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців розкриває її ключову роль як динамічного механізму трансформації нормативних приписів у реальні правовідносини. На відміну

від статичних (у порівнянні з функціональною підсистемою) за своєю природою нормативної та інституційної підсистем, функціональна підсистема характеризується процесуальністю та адаптивністю, виступаючи сполучною ланкою між абстрактними правовими нормами та конкретними потребами військовослужбовців. Структурна організація функціональної підсистеми навколо ключових процесів – правовстановлювального, правозабезпечувального та правозахисного – забезпечує комплексний підхід до реалізації прав військовослужбовців. Кожен з цих процесів має специфічні особливості: індивідуалізація загальних нормативних приписів, превентивне створення умов для реалізації прав та активний захист у випадках їх порушення.

Особливої уваги заслуговують механізми функціонального забезпечення різних категорій прав. Реалізація особистих та політичних прав здійснюється через специфічні процедури, що враховують вимоги військової дисципліни та державної безпеки. Соціально-економічні права потребують особливих ресурсномістких механізмів, включаючи складні системи грошового, житлового та медичного забезпечення, що враховують специфіку військової служби та умови виконання бойових завдань.

Принципово важливим є наявність розгалуженої системи контрольно-наглядових механізмів, що включає внутрішньовідомчий, парламентський та судовий контроль. Така багаторівнева система контролю забезпечує належне функціонування всіх елементів системи та гарантує остаточний захист прав військовослужбовців через судові механізми.

Адаптивність функціональної підсистеми проявляється у наявності спеціальних механізмів функціонування в особливих умовах воєнного стану, надзвичайного стану та проведення бойових операцій. Така здатність до модифікації звичайних процедур відповідно до екстремальних умов є важливою для забезпечення безперервності захисту прав військовослужбовців навіть у найскладніших обставинах.

Сучасний розвиток функціональної підсистеми неможливий без ефективних інформаційно-комунікативних механізмів, включаючи електронні сервіси та системи консультування, що значно підвищують доступність та ефективність адміністративних послуг для військовослужбовців. Впровадження цифрових технологій дозволяє оптимізувати процедури та підвищити рівень задоволеності користувачів.

Наявність механізмів самомоніторингу та оцінки ефективності через систему кількісних та якісних показників забезпечує можливість постійного вдосконалення функціональної підсистеми, виявлення проблемних зон та дисфункцій у процесах забезпечення прав військовослужбовців.

Таким чином, функціональна підсистема являє собою складний адаптивний механізм, ефективність якого залежить від збалансованого поєднання всіх його компонентів, здатності до швидкого реагування на зміни у безпековому середовищі та потреби військовослужбовців, а також від постійного вдосконалення на основі моніторингу результатів діяльності. Її успішне функціонування є чинником перетворення правових гарантій з декларативних положень у реально діючі механізми захисту прав та інтересів військовослужбовців, що особливо актуально в умовах сучасних викликів національній безпеці.

2. Проведене дослідження інституційної підсистеми системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців дозволяє сформулювати низку принципів положень щодо її сутності, структури та функціонального призначення.

Інституційна підсистема являє собою складну багаторівневу організаційну структуру, що виконує роль практичного інструменту реалізації ідеологічних принципів, нормативних приписів та функціональних механізмів у сфері забезпечення прав військовослужбовців. Її ключова роль полягає у створенні організаційно-структурних передумов для ефективного втілення правових гарантій у практичну площину військово-службових відносин.

Структурно-організаційний аспект інституційної підсистеми характеризується принципом функціональної диференціації та ієрархічної побудови. Система органів військового управління, кадрових служб, юридичних підрозділів, органів військової юстиції та спеціалізованих установ соціального забезпечення формує комплексну архітектуру, здатну забезпечити ефективний захист прав військовослужбовців. Компаративний аналіз свідчить про значне різноманіття організаційно-правових моделей військової юстиції у різних державах, що зумовлює необхідність врахування національних особливостей при формуванні оптимальної інституційної структури.

Компетенційний аспект підсистеми ґрунтується на принципах функціональної спеціалізації та субсидіарності, що забезпечує чіткий розподіл повноважень між різними рівнями управління та функціональними службами. Механізми координації та взаємодії, побудовані на основі міжвідомчої координації, функціональної взаємодії та інформаційного обміну, створюють необхідні передумови для системної реалізації прав військовослужбовців.

Процедурно-діяльнісний аспект інституційної підсистеми характеризується розвиненою системою регламентованих процедур, що охоплюють всі етапи забезпечення прав військовослужбовців – від розгляду звернень до контролю за виконанням прийнятих рішень. Багаторівнева структура процедур прийняття рішень, поєднана з механізмами внутрішнього та зовнішнього контролю, забезпечує належний рівень правових гарантій та процедурної справедливості.

Особливістю інституційної підсистеми є її дуальний характер, що поєднує специфіку військової організації з вимогами демократичного правового регулювання. Ієрархічна побудова та субординація, характерні для військових структур, поєднуються з необхідністю забезпечення доступності та ефективності механізмів правового захисту на всіх рівнях військової ієрархії.

Ефективність функціонування інституційної підсистеми значною мірою визначає результативність усієї системи

адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців. У контексті реформування системи національної безпеки та оборони України особливого значення набуває адаптація інституційної підсистеми до сучасних викликів та європейських стандартів забезпечення прав людини у військовій сфері.

Подальшого дослідження потребують питання оптимізації взаємодії між різними елементами інституційної підсистеми, розробки ефективних механізмів моніторингу та оцінки якості забезпечення прав військовослужбовців, а також гармонізації національних інституційних моделей з міжнародними стандартами у відповідній сфері.

На підставі проведеного дослідження можна сформулювати наступні висновки щодо суб'єктного складу адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців в Україні.

Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців являє собою складну багаторівневу структуру, в якій кожен суб'єкт відіграє специфічну роль у механізмі захисту та реалізації прав осіб, які проходять військову службу. Означена система характеризується ієрархічною побудовою, взаємодією та взаємозалежністю її елементів.

Ключову роль у досліджуваній системі відіграє Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України. Його конституційні повноваження створюють найвищий рівень гарантій для захисту прав військовослужбовців через забезпечення конституційних прав, правомірності застосування військової сили, захисту під час особливих правових режимів, кадрових гарантій та реалізації стратегічного курсу на європейську інтеграцію.

Верховна Рада України як єдиний законодавчий орган держави забезпечує фундаментальну основу захисту прав військовослужбовців через законодавче закріплення їхніх прав та гарантій, бюджетне забезпечення, здійснення парламентського контролю, призначення ключових посадових осіб, реалізацію програмної функції та застосування інституту амністії. Практика парламентських слухань

засвідчує системний підхід до вирішення проблем у сфері оборони та захисту прав військовослужбовців.

Кабінет Міністрів України володіє найширшим спектром повноважень у практичній реалізації прав військовослужбовців, що охоплює соціально-економічний захист, матеріально-технічне забезпечення, кадрове забезпечення, програмний підхід до розвитку, фінансові гарантії, правове регулювання застосування сили, контрольну функцію та управління державним майном.

Особливе значення в умовах воєнного стану набувають військові адміністрації як специфічні тимчасові державні органи, що здійснюють публічно-владні управлінські функції на відповідних територіях.

Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців потребує подальшого вдосконалення через оптимізацію взаємодії між різними рівнями управління, посилення координації їхньої діяльності та приведення національного законодавства у відповідність із міжнародними стандартами захисту прав військовослужбовців. Особливої актуальності набуває необхідність адаптації правових механізмів до викликів сучасних воєнних конфліктів та забезпечення ефективного захисту прав військовослужбовців в умовах збройної агресії.

3. Нормативно визначені завдання Міністерства оборони України утворюють функціонально цілісну систему, яка охоплює стратегічно-політичну, управлінсько-адміністративну, координаційно-інтеграційну та спеціально-функціональну компоненти. Кожна з них по-своєму сприяє забезпеченню прав військовослужбовців: від формування політики до практичної реалізації правових гарантій.

Стратегічно-політичні завдання формують ідеологічну та нормативну базу для захисту прав, управлінсько-адміністративні – реалізують відповідні механізми на практиці, координаційно-інтеграційні – забезпечують міжінституційну взаємодію, а спеціально-функціональні – деталізують забезпечення прав у специфічних сферах діяльності (авіація, протиповітряна оборона тощо).

Міністерство оборони України виступає як одночасно орган виконавчої влади і специфічний суб'єкт військово-адміністративних відносин, що зумовлює наявність особливих адміністративно-правових засобів у сфері захисту прав військовослужбовців. Така дуальність потребує розробки специфічних процедур та стандартів для уніфікації правозастосування.

Проблемним залишається питання неврегульованості механізмів реалізації прав, зокрема – стандартів розгляду звернень, оскаржень, забезпечення соціальних виплат та медичних послуг. Відсутність процедурної визначеності створює ризики свавільного тлумачення правових норм та нерівного доступу до захисту прав.

В умовах збройної агресії адміністративна діяльність Міністерства оборони набуває специфічних ознак. Розширення дискреційних повноважень підвищує ефективність управління, але одночасно загрожує порушенням прав військовослужбовців, що потребує нормативного врегулювання балансуєчих механізмів, які забезпечували б правову визначеність навіть за надзвичайних обставин.

Інститут Військового омбудсмена становить перспективний елемент демократичного контролю у сфері безпеки й оборони, проте його концепція в чинній законодавчій ініціативі викликає застереження з огляду на конституційність повноважень та інституційну підзвітність. У цьому контексті важливо розглядати омбудсмена як автономного суб'єкта контролю, а не продовження виконавчої вертикалі.

Одним із напрямів удосконалення адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців є впровадження цифрових технологій у сфері документообігу, контролю, інформування та комунікації.

Для досягнення реального ефекту в забезпеченні прав військовослужбовців необхідне не лише вдосконалення функціональної структури Міністерства оборони, а й узгодження її діяльності з інституціями громадського нагляду, розробка чітких адміністративних процедур, створення систем моніторингу та оцінки ефективності політик, орієнтованих на людину.

Міністерство оборони України виконує не лише функцію внутрішньовідомчого адміністратора у сфері військової служби, але й відіграє роль ключового координатора міжвідомчої взаємодії у системі адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців. Ефективне гарантування цих прав потребує чітко унормованих механізмів співпраці з іншими суб'єктами публічної влади – як центральними, так і місцевими. Недостатня координація та нормативна фрагментарність у відносинах з органами юстиції, охорони здоров'я, внутрішніх справ, соціальної політики, органами місцевого самоврядування та інституціями контролю призводить до правової невизначеності та нерівного доступу військовослужбовців до реалізації гарантій. Відтак, актуальним є нормативне оформлення сталої міжвідомчої координації, формування єдиних стандартів соціального забезпечення та створення функціональних механізмів обміну інформацією між суб'єктами, які діють у сфері безпеки й оборони.

4. Аналіз діяльності адміністративних судів України протягом останніх трьох років щодо розгляду справ військовослужбовців виявляє кілька ключових тенденцій та особливостей, зумовлених, насамперед, повномасштабним вторгненням та введенням воєнного стану. По-перше, спостерігається значне зростання загальної кількості адміністративних справ, що свідчить про підвищену потребу громадян, зокрема військовослужбовців, у судовому захисті своїх прав від дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Кількість звернень від учасників бойових дій та Героїв України до адміністративних судів зростає, підкреслюючи активне використання ними судових механізмів для вирішення своїх проблем. По-друге, судова практика Верховного Суду у справах військовослужбовців є динамічною та спрямована на адаптацію до нових реалій воєнного часу. Суди активно формують правові позиції щодо широкого спектру питань, включаючи проходження та звільнення з військової служби, грошове забезпечення, оскарження рішень військово-лікарських комісій, а також пенсійне та соціальне забезпечення.

Особливий акцент робиться на дотриманні процедурних вимог при прийнятті рішень військовими та державними органами, що слугує важливим механізмом запобігання свавіллю. По-третє, незважаючи на позитивні тенденції у формуванні судової практики, залишаються проблемні аспекти, такі як бюрократичні перешкоди, дискусійні питання юрисдикції та потенційні труднощі з виконанням судових рішень. Ці виклики вимагають подальшого вдосконалення законодавства та адміністративних процедур, щоб забезпечити більш швидкий та ефективний захист прав військовослужбовців.

Загалом, адміністративні суди України відіграють незамінну роль у системі захисту прав військовослужбовців, діючи як важливий механізм контролю за законністю дій органів публічної влади, особливо в умовах воєнного стану. Постійний розвиток судової практики та її адаптація до нових викликів є запорукою забезпечення соціальної справедливості та довіри до держави серед тих, хто стоїть на захисті України.

Аналіз діяльності адміністративних судів України протягом 2022–2024 років щодо захисту прав військовослужбовців виявляє кілька ключових висновків та надає підстави для формулювання рекомендацій.

А. Зростання навантаження та фінансових зобов'язань держави. Обсяг адміністративних справ, що стосуються військовослужбовців, значно збільшився з початком повномасштабної війни, особливо у сфері соціального та пенсійного забезпечення. Високий відсоток задоволених позовів (понад 80%) та значні суми присуджених коштів (понад 9 млрд грн у 2024 році) вказують на системні недоліки у діяльності суб'єктів владних повноважень, що створює значний фінансовий тягар для державного бюджету та може підірвати довіру до державних інституцій.

Відтак, необхідно провести аудит та оптимізацію адміністративних процесів у військових відомствах, Пенсійному фонді та інших органах, що відповідають за соціальне та грошове забезпечення військовослужбовців. Такий аудит має включати перегляд

внутрішніх інструкцій, навчання персоналу та впровадження чітких алгоритмів для мінімізації помилок та необґрунтованих відмов.

Б. Обмеженість судового контролю за рішеннями військово-лікарських комісій. Суди переважно перевіряють лише процедурні аспекти рішень таких комісій, а не їх медичну обґрунтованість, що може залишати військовослужбовців без ефективного захисту їхніх медичних прав.

Рекомендується розглянути можливість створення незалежних медичних експертних комісій або механізмів, які б могли надавати обов'язкові до виконання висновки щодо медичної обґрунтованості рішень військово-лікарських комісій, що могли б бути підставою для перегляду цих рішень в адміністративному порядку або судом.

В. Вплив рішень Конституційного Суду та Європейського суду з прав людини. Рішення Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, зокрема щодо принципу правомірних сподівань та неприпустимості посилання на відсутність коштів як на підставу невиконання зобов'язань, мають вирішальне значення для формування судової практики. Однак, існує проблема системного невиконання судових рішень, що призводить до значної заборгованості держави.

Рекомендується розробити та впровадити ефективні механізми примусового виконання судових рішень, особливо у справах про соціальні виплати, що може включати створення спеціальних фондів або прискорених процедур для виплати присуджених коштів, а також посилення відповідальності посадових осіб за невиконання судових рішень.

Г. Динамічний характер законодавства та судової практики. Умови воєнного стану та постійні законодавчі зміни створюють виклики для правової визначеності. Верховний Суд активно формує судову практику, видаючи дайджести та проводячи конференції, що є важливим для забезпечення єдності правозастосування.

Рекомендується забезпечити більшу чіткість та передбачуваність у законодавчих актах, що стосуються прав військовослужбовців,

мінімізуючи двозначності, які можуть призводити до судових спорів. Продовжувати та посилювати роботу Верховного Суду з узагальнення судової практики та надання роз'яснень для нижчих судів.

Д. Процедурні порушення як основна підстава для скасування рішень. Суди часто скасовують накази військового командування через процедурні порушення, а не через неправомірність суті рішення.

Доцільно посилити підготовку командного складу та відповідальних за кадрові рішення осіб у військових частинах щодо дотримання процедурних вимог при прийнятті рішень, особливо щодо дисциплінарних стягнень, переведень та звільнень. Впровадити внутрішні аудити та системи контролю за дотриманням процедур.

Загалом, ефективний судовий захист прав військовослужбовців є критично важливим для підтримки бойового духу, довіри до держави та забезпечення соціальної справедливості в умовах тривалої війни. Подальше вдосконалення адміністративного судочинства та виконавчої практики є невід'ємною частиною зміцнення обороноздатності України та її правової системи.

5. Аналіз ключових міжнародних документів – Європейської конвенції з прав людини, Римського статуту Міжнародного кримінального суду, Міжнародних пактів про громадянські та політичні права, а також про економічні, соціальні та культурні права, Женевських конвенцій та Конвенції проти катувань – демонструє наявність правової бази для захисту прав військовослужбовців. Ратифікація цих документів Україною створює юридичні підвалини для забезпечення належного правового статусу тих, хто служить у Збройних Силах.

Особливого значення набуває практичне застосування цих норм в умовах сучасних викликів, коли масові воєнні злочини з боку російської держави вимагають ефективного міжнародного реагування та притягнення винних до відповідальності. Ратифікація Україною у 2024 році Римського статуту відкриває нові можливості

для забезпечення справедливості та захисту прав як військовослужбовців, так і цивільного населення.

Запропоновані рекомендації щодо послідовного виконання міжнародних зобов'язань, посилення співпраці з міжнародними судовими інстанціями, удосконалення механізмів соціального захисту, гармонізації внутрішнього законодавства з нормами міжнародного гуманітарного права та поглиблення євроатлантичної інтеграції формують комплексну стратегію підвищення рівня правового захисту військовослужбовців.

Аналіз принципу «громадянин в уніформі» як основи міжнародних стандартів демонструє, що військовослужбовці повинні зберігати свої основоположні права людини навіть під час виконання службових обов'язків. Цей принцип, закріплений у документах Ради Європи, ОБСЄ та інших міжнародних організацій, створює концептуальну основу для балансу між вимогами військової дисципліни та повагою до людської гідності.

Досвід Німеччини щодо впровадження концепції *Innere Führung* потребує імплементації Україною. Ця доктрина успішно поєднує вимоги військової ефективності з розвитком критичного мислення, етичної поведінки та правосвідомості особового складу. Адаптація принципів *Innere Führung* до українського контексту може значно підвищити стандарти захисту прав військовослужбовців та сприяти формуванню збройних сил, що діють у межах верховенства права.

Особливої уваги заслуговує аналіз Рекомендацій СМ/Rec(2010)4 Комітету Міністрів Ради Європи, які визначають комплексний підхід до забезпечення прав військовослужбовців. Запропоновані на основі цих рекомендацій шість напрямів удосконалення українського законодавства – від кодифікації гарантій базових прав до особливого захисту здоров'я – формують практичну програму реформування сектору оборони відповідно до європейських стандартів.

Гендерний аспект та питання недискримінації набувають особливої актуальності в контексті модернізації Збройних Сил України.

Забезпечення рівних прав для всіх категорій військовослужбовців, включаючи жінок та представників ЛГБТ+ спільноти, є не лише питанням соціальної справедливості, а й важливим фактором підвищення боєздатності та ефективності армії. Створення дієвих механізмів запобігання дискримінації та захисту від утисків вимагає системних змін як у законодавстві, так і в організаційній культурі військових підрозділів.

Впровадження доктрини прав людини у повсякденну практику військової служби потребує не лише нормативного закріплення, а й глибокого культурного та аксіологічного переосмислення. Формування правової культури, заснованої на повазі до людської гідності, має стати невід'ємною частиною професійної підготовки військовослужбовців на всіх рівнях – від рядового складу до вищого командування. Інститут військового омбудсмена, незалежні дисциплінарні комісії та ефективні процедури розгляду скарг мають забезпечити реальні гарантії захисту прав особового складу.

Дослідження виявило такі основні моделі забезпечення прав військовослужбовців. Європейська модель характеризується найбільш розвинутою системою правового захисту, що включає право на об'єднання, колективні переговори, незалежне судочинство та інституцію омбудсманів. Особливо прогресивними є системи країн Північної Європи (Німеччина, Нідерланди, Данія), де функціонують спеціалізовані інституції парламентського контролю та військові профспілки з правом на колективні переговори.

Американська модель базується на принципах централізованого управління та підпорядкування цивільному керівництву. Незважаючи на обмеження права на об'єднання та відсутність права на страйк, система забезпечує розвинуту соціальну підтримку та правовий захист через військові суди та інституцію генерал-адвоката.

Ізраїльська модель демонструє унікальне поєднання обов'язкової військової служби з розвинутою системою інституційного захисту прав. Модель також характеризується прогресивними підходами до забезпечення гендерної рівності та недискримінації.

Ефективна імплементація міжнародних стандартів у сфері захисту прав військовослужбовців вимагає комплексного підходу, що включає: законодавчу адаптацію – інкорпорацію міжнародних норм у національне законодавство через прийняття спеціальних законів про статус військовослужбовців та узгодження національних норм із міжнародними стандартами; інституційні реформи – створення спеціалізованих інституцій для захисту прав військовослужбовців, включаючи військових омбудсманів, незалежні дисциплінарні органи та суди з забезпеченням їх незалежності від військового командування; процедурні гарантії – розробку процедур, які забезпечують ефективний захист прав військовослужбовців, включаючи право на юридичну допомогу, апеляцію та компенсацію.

Впровадження міжнародних стандартів у сфері гарантування прав військовослужбовців супроводжується низкою системних і культурних викликів, що потребують комплексного вирішення. Для України, яка перебуває у стані збройної агресії, особливої ваги набуває питання поєднання вимог військової дисципліни з дотриманням основоположних прав людини. Важливим залишається завдання трансформації військової культури, реінтеграції комбатантів та розвитку механізмів правосуддя перехідного періоду. Забезпечення належного рівня захисту прав військових є необхідною умовою зміцнення демократичних інститутів та наближення України до європейських стандартів у сфері безпеки й оборони.

РОЗДІЛ 4

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

4.1 Нормативне регулювання захисту прав військовослужбовців під час воєнного стану

Воєнний стан в Україні, запроваджений у зв'язку з повномасштабним вторгненням російської держави 24 лютого 2022 року, створив особливі умови функціонування правової системи держави та суттєво вплинув на статус і права військовослужбовців. В умовах воєнного часу питання нормативного забезпечення прав військовослужбовців набуває особливої актуальності, оскільки від ефективності правового регулювання залежить не лише захист інтересів безпосередніх учасників бойових дій, але й загальна боєздатність Збройних Сил України. Ті, хто стоїть на варті державного суверенітету, мають повне право на належний правовий захист, а також на гарантовані соціальні гарантії та компенсації. Такий підхід не лише забезпечить їм справедливе ставлення, але й значно підвищить їхню мотивацію та готовність до виконання найважливіших службових обов'язків.

Специфіка воєнного стану полягає в тому, що держава, з одного боку, розширює повноваження військових органів та запроваджує

обмеження щодо реалізації окремих прав і свобод громадян, а з іншого – має забезпечити належний захист прав військовослужбовців, які виконують свій конституційний обов'язок із захисту Вітчизни. Ця дилема потребує глибокого наукового аналізу та розробки оптимальних механізмів правового регулювання.

Актуальність дослідження зумовлена кількома чинниками. По-перше, тривалість воєнного стану в Україні створила прецедент для розвитку відповідної правової доктрини та нормативної бази. По-друге, масштаб залучення громадян до військової служби в умовах загальної мобілізації вимагає чіткого визначення правових гарантій для різних категорій військовослужбовців. По-третє, європейський вектор розвитку України передбачає приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів захисту прав людини, в тому числі в екстремальних умовах.

Наше дослідження базується на працях багатьох видатних науковців. Ми спиралися на роботи таких авторитетів, як В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, М. Беланюк, С. Беньковський, П. Богуцький, В. Галунько, І. Гибалюк, Б. Головка, І. Голосніченко, С. Гончарук, О. Гуцин, Є. Додін, К. Драмаренко, О. Зайчук, В. Зелений, Р. Калужний, А. Кельман, А. Коваль, А. Комзюк, В. Колпаков, Т. Коломонець, В. Котюк, І. Корж, В. Курило, Д. Лук'янов, О. Негодченко, М. Остапенко, Н. Оніщенко, В. Пашинський, В. Петков, В. Погорілко, П. Рабінович, А. Селіванов, С. Скуріхін, М. Хавронюк, М. Шульга, В. Шульгін, І. Шопіна, В. Ященко [301] та інших.

Проте, варто зазначити, що згадані науковці переважно зосереджували свою увагу на загальних аспектах адміністративного та військового права, або ж аналізували суміжні чи більш спеціалізовані виклики.

Наголосимо, що якісна нормативно-правова база, що регулює права військовослужбовців, є важливим індикатором рівня розвитку правової системи держави та її інституційної спроможності діяти в умовах надзвичайних обставин, зокрема у періоди воєнного стану чи збройного конфлікту. В умовах війни, коли загроза порушення

людських прав загострюється, гарантування прав і законних інтересів військовослужбовців набуває особливої ваги, що зумовлено тим, що саме військовослужбовці виконують ключову функцію з забезпечення обороноздатності держави, захищаючи її суверенітет, територіальну цілісність та конституційний лад [302].

Як зазначає Омбудсман України Дмитро Лубінець, у нинішніх умовах протидії збройній агресії російської держави особливої ваги набувають фундаментальні питання щодо співвідношення вимог національної безпеки та забезпечення прав людини. Водночас критично важливо усвідомлювати, де проходить межа, за якою державна політика, нехтуючи правами та свободами людини, втрачає правовий характер і підриває власну легітимність. Від того, наскільки збалансовано й послідовно держава відповість на ці виклики, залежить не лише стан правового порядку сьогодні, а й перспективи утвердження правовладдя та сталого розвитку української державності у повоєнний період [246].

Належне правове регулювання відносин у сфері проходження військової служби, соціального забезпечення, медичного обслуговування, дисциплінарної відповідальності та інших аспектів правового статусу військовослужбовців сприяє реалізації державою своїх зобов'язань перед громадянами, які залучені до виконання особливо небезпечних та соціально значущих завдань. Такий підхід не лише гарантує дотримання міжнародних стандартів у сфері захисту людських прав, а й зміцнює внутрішню соціальну стабільність та довіру до органів державної влади й управління.

Водночас ефективність механізмів захисту прав військовослужбовців має безпосередній вплив на морально-психологічний стан особового складу, рівень його мотивації та готовності до виконання бойових завдань. Неврегульованість окремих питань соціального або правового характеру, відсутність чітких гарантій та інституційних механізмів їх реалізації здатні спричинити зниження бойового духу, що своєю чергою може негативно позначитися на загальному рівні обороноздатності держави.

Таким чином, удосконалення законодавства у сфері правового статусу військовослужбовців та забезпечення його належної імплементації виступає однією з ключових передумов збереження суспільної довіри, посилення правовладдя та зміцнення національної безпеки у военний і поствоєнний періоди.

Згідно з даними, наведеними у щорічному звіті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, протягом року на адресу Омбудсмана було направлено більш як 5 000 звернень відносно реалізації та захисту прав військовозобов'язаних, військовослужбовців, працівників сфери безпеки й оборони, а також відносно членів родин цих суб'єктів. Структура цих звернень свідчить про наявність системних проблем у забезпеченні належного рівня правового та соціального захисту вказаної категорії громадян. Найбільша кількість скарг – понад 30% від загальної кількості – стосувалася порушення прав таких осіб в контексті звільнення з військової служби, що свідчить про складнощі у реалізації гарантованого права на належне оформлення припинення служби та дотримання передбачених законодавством гарантій. Другою за значущістю проблемою є своєчасна та повна виплата грошового забезпечення військовослужбовцям і членам їхніх родин (близько 20% звернень). Водночас майже 16% заявників повідомили про порушення своїх прав під час проходження військово-лікарської комісії та отримання медичних послуг, що має критичне значення, особливо в умовах масштабної мобілізації та воєнного стану [117].

Особливу увагу слід звернути на непоодинокі випадки порушення порядку проходження служби (14% звернень), а також на численні скарги щодо дотримання прав і свобод громадян України у зв'язку з призовом під час мобілізації на особливий період [117]. Наявність таких звернень свідчить про прогалини у реалізації статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», якою визначено підстави для звільнення або відстрочки від призову. Окремим чинником поглиблення цієї проблематики стали зміни, внесені урядом до Положення про територіальні центри комплектування

та соціальної підтримки [263], що у ряді випадків ускладнили механізми захисту прав громадян при мобілізації (внаслідок чого можуть виникати певні недоліки у реалізації відповідних приписів Положення; для прикладу згадаємо офіційні заяви омбудсмена [57; 310]).

Таким чином, наведені дані засвідчують, що у сфері забезпечення правового статусу військовослужбовців та військовозобов'язаних зберігається низка суттєвих проблем, які потребують системного вирішення. Серед них, зокрема, удосконалення нормативно-правового регулювання, підвищення правової обізнаності громадян, посилення контролю за діяльністю органів комплектування та створення ефективних механізмів адміністративного й судового захисту прав цієї категорії осіб. Відсутність належної реакції на ці виклики не лише підриває довіру до державних інституцій, а й потенційно впливає на рівень мобілізаційної спроможності країни в умовах триваючої збройної агресії.

Як слушно зауважує дослідник Л. Малюга, сучасні виклики, пов'язані з дією воєнного стану, вимагають від держави не лише вдосконалення наявних правозахисних механізмів, а й їх адаптації до специфічних обставин, у яких опиняються військовослужбовці. З цією метою науковцем обґрунтовано необхідність розроблення та ухвалення спеціальної Концепції захисту прав військовослужбовців на період воєнного стану [188, с. 150–159].

На думку автора, така Концепція повинна мати чітку структуровану будову, що дозволить не лише окреслити найбільш проблемні аспекти, але й визначити шляхи їх системного вирішення. Зокрема, серед ключових проблем, що потребують першочергового осмислення та усунення, пропонується виділити:

1. Відсутність єдиного координаційного майданчика або інституційної бази, у межах якої всі суб'єкти, відповідальні за дотримання прав військовослужбовців (зокрема органи військового управління, правозахисні інституції, громадські організації), могли б обмінюватися інформацією, аналізувати ризики та формувати пропозиції щодо нормотворчих і організаційних заходів.

2. Недостатню визначеність правових можливостей військовослужбовців щодо самозахисту своїх прав, що є особливо важливим за умов обмеженого доступу до інших інструментів захисту.

3. Складність реалізації права на доступ до суду та ефективного правового захисту для тих військовослужбовців, які перебувають безпосередньо у зоні бойових дій чи у віддалених районах виконання завдань.

4. Відсутність інституту військових медіаторів – незалежних посередників, які могли б виконувати функції посередництва та примирення, сприяючи врегулюванню конфліктів і відновленню порушених прав у позасудовому порядку [188, с. 13–17].

Водночас, окреслюючи мету та завдання такої Концепції, варто наголосити, що її ухвалення має стати не декларативним документом, а практичним інструментом для координації діяльності всіх залучених суб'єктів. Йдеться, зокрема, про забезпечення реальної спроможності військовослужбовців захищати свої права, навіть перебуваючи в умовах воєнних дій, а також про підвищення рівня обізнаності командирів і посадових осіб про їхні обов'язки у сфері правозахисної діяльності.

Слід підкреслити, що формування такої Концепції має виходити з принципу балансування між воєнною необхідністю та пріоритетністю людських прав. Вказане положення надзвичайно важливе для збереження правового характеру держави у воєнний час та зміцнення довіри суспільства до органів влади. Адаже недооцінка цих питань може призвести не лише до зростання кількості порушень прав військовослужбовців, але й до підриву бойового духу армії та демотивації особового складу.

Отже, ініціатива, запропонована Л. Малягою, заслуговує на всебічне обговорення у науковій спільноті та практичне втілення через міжвідомчу співпрацю і залучення громадянського суспільства. У довгостроковій перспективі така Концепція має стати одним із ключових інструментів посилення інституційної спроможності держави гарантувати права тих, хто перебуває на службі захисту суверенітету й безпеки України.

Відповідно до приписів законодавства про національну безпеку, державна політика у сфері національної безпеки та оборони має чіткі пріоритети. Вона спрямована на всебічний захист:

- людини та громадянина: оберігаючи їхнє життя, гідність, конституційні права та свободи, а також забезпечуючи безпечні умови життєдіяльності;
- суспільства: захищаючи його демократичні цінності, добробут та створюючи умови для сталого розвитку;
- держави: охороняючи її територіальну цілісність, конституційний лад, суверенітет;
- території та навколишнього природного середовища: захищаючи їх від надзвичайних ситуацій [270].

Захист Вітчизни, її суверенітету та територіальної цілісності є обов'язком кожного громадянина України. Цей фундаментальний принцип реалізується через систему військового обов'язку, що охоплює комплекс послідовних етапів [252].

Військовий обов'язок, як імперативна правова категорія, включає наступні елементи:

- підготовка до військової служби: системні заходи, спрямовані на формування у громадян необхідних знань, умінь та навичок для проходження військової служби;
- військовий облік: процедура реєстрації та систематизації даних про громадян, які підлягають призову на військову службу або перебувають у запасі;
- вступ на військову службу: здійснюється шляхом укладання контракту (добровільний порядок) або за призовом (направленням) відповідно до встановлених законодавством норм;
- проходження військової служби: безпосереднє виконання військовослужбовцями покладених на них функціональних обов'язків у складі Збройних Сил України або інших військових формувань;
- виконання військового обов'язку в запасі: забезпечення готовності громадян, звільнених з військової служби, до повторного призову в умовах мобілізації чи надзвичайних ситуацій;

– проходження служби у військовому резерві: форма виконання військового обов'язку, що передбачає підготовку та участь резервістів у періодичних зборах для підтримання бойової готовності.

– дотримання правил військового обліку: виконання громадянами встановлених вимог щодо своєчасної реєстрації, інформування про зміни даних та проходження необхідних процедур, пов'язаних з військовим обліком [252].

Важливо зазначити, що законодавство України передбачає можливість заміни виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою для громадян, переконання яких суперечать несенню військової служби [249]. Цей нормативно-правовий акт відображає баланс між конституційним обов'язком та гарантіями прав і свобод громадян.

Юридичний статус осіб, які проходять військову службу, визначається нормами вітчизняного права. Відповідні положення містяться у правових актах різного рівня, які в науковій літературі пропонується умовно поділити на кілька категорій [217]:

- 1) рівень Конституції: основи конституційного рівня, що закріплені в Конституції України та актах конституційного характеру;
- 2) міжнародно-правовий рівень, що представлений ратифікованими міжнародними договорами та угодами;
- 3) нормативно-правове регулювання законодавчого рівня, тобто регулювання профільними законами України;
- 4) підзаконні акти, що конкретизують норми та врегульовують окремі аспекти служби.

Попри плюралізм джерел, їх спільною рисою є те, що вони закріплюють офіційне визнання державою специфічного становища військовослужбовців як окремої категорії громадян, що передбачає не лише встановлення обсягу їхніх прав і обов'язків, а й визначення можливих обмежень, що випливають зі змісту військової служби. Водночас законодавство передбачає надання відповідних пільг, гарантій соціального характеру та механізмів юридичного захисту, які мають компенсувати специфічні умови служби та пов'язані з нею ризики.

Таким чином, система норм, що регулює статус військовослужбовців – це комплекс багаторівневих інструментів, які у своїй сукупності мають забезпечити реальне і дієве гарантування прав цієї категорії громадян, що виконують особливо важливу функцію із забезпечення національної безпеки.

Водночас, окреслена класифікація джерел правового регулювання статусу військовослужбовців видається спрощеною і такою, що не враховує усі реальні джерела сучасного права. Передусім, вона обмежує аналіз лише до нормативно-правових актів у формальному розумінні та ратифікованих міжнародних договорів, залишаючи поза увагою низку важливих джерел, які реально впливають на зміст і практику правозастосування.

По-перше, практика Європейського суду з прав людини є офіційно визнаним джерелом права в Україні відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [251]. Додамо, що застосування практики цього суду прямо пов'язане з гарантуванням та захистом прав військовослужбовців, адже страсбурзький суд розглядав справи, що стосуються обмежень прав військових, дотримання статей Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у контексті військової служби, а також принципу пропорційності втручання у права. Ігнорування цього джерела у класифікації знижує аналітичну цінність пропонованого поділу.

По-друге, до джерел, що опосередковано формують юридичний статус військовослужбовців, варто віднести і акти конституційної юрисдикції. Зокрема, рішення Конституційного Суду України мають обов'язкову силу, є остаточними і підлягають виконанню на всій території держави, що прямо закріплено у статті 151-2 Конституції України [149] та профільному Законі «Про Конституційний Суд України» [265]. Вони прямо впливають на тлумачення та практику застосування норм, що визначають права та обов'язки військовослужбовців, особливо у питаннях співвідношення конституційних обмежень та гарантій, принципу

пропорційності, недопущення дискримінації чи порушення базових стандартів людських прав.

Більше того, рішення органу конституційного контролю часто відіграють компенсаторну роль у тих випадках, коли положення законів або підзаконних актів не відповідають конституційним принципам або обмежують права військовослужбовців без належного обґрунтування. Наприклад, у справах, що стосуються соціальних гарантій чи доступу до правосуддя для військових, практика Конституційного Суду України формує стандарти, обов'язкові для всіх органів державної влади, включаючи законодавця.

Водночас слід зазначити, що в науковій літературі триває дискусія щодо природи рішень Конституційного Суду [99; 176; 199; 351; 355]: з одного боку, вони розглядаються як окреме джерело права у матеріальному сенсі, оскільки створюють нові юридичні положення шляхом тлумачення. З іншого боку, висловлюється позиція, що тлумачення органу конституційної юстиції є невіддільною частиною відповідної правової норми і тому не формує окремого нормативного припису, а лише конкретизує зміст вже існуючого. Проте, незалежно від теоретичних підходів, з практичного погляду ці рішення виконують ключову функцію – забезпечують конституційність обмежень та гарантій, що прямо стосуються статусу військовослужбовців.

Ігнорування рішень Конституційного Суду у класифікації джерел права, що визначають правове становище військових, виглядає як методологічна прогалина, оскільки воно звужує розуміння механізмів конституційного контролю та гарантій прав цієї категорії громадян. Тому доцільно виокремлювати акти конституційної юрисдикції як окремий компонент у системі джерел, що регулюють статус військовослужбовців.

По-третє, не можна нехтувати і загальновизнаними принципами міжнародного права, які, відповідно до статті 38 Статуту Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй є джерелом міжнародного права, що використовується Судом [41]. Такі принципи

визначають базові межі правових режимів, зокрема і щодо гуманітарних стандартів під час збройних конфліктів, прав людини під час несення служби тощо. Окремі звичаї міжнародного гуманітарного права, а також практика застосування таких звичаїв (наприклад, Женевські конвенції, протоколи до них) також мають значення для визначення статусу військовослужбовців у воєнний час.

По-четверте, у сучасній правовій доктрині та практиці правозастосування все частіше відзначають роль судового прецеденту як елемента правової системи навіть поза сферою Європейського суду з прав людини. Зокрема, усталена практика Верховного Суду та апеляційних судів щодо захисту соціальних, трудових, дисциплінарних прав військових фактично створює стандарти, які застосовуються судами нижчих інстанцій. Це де-факто визнає прецедентне право як додатковий шар регулювання.

Таким чином, запропонована класифікація нормативних джерел статусу військовослужбовців потребує доповнення або переосмислення. Доцільно виділити у ній принаймні такі групи:

- конституційні акти і практика конституційної юрисдикції;
- нормативно-правові акти національного рівня;
- міжнародні договори та загальновизнані принципи і звичаї міжнародного права;
- судовий прецедент (зокрема, практика Європейського суду з прав людини та певною мірою практика національних судів);
- правова доктрина, яка, хоч і не є формальною частиною правової системи, часто використовується для обґрунтування рішень у справах, у тому числі й тих, що стосуються військової служби.

Тільки врахування усього комплексу джерел дозволить реально оцінити гарантії та обмеження прав військовослужбовців і забезпечити їх ефективне застосування у правозахисній практиці.

Відповідно до приписів законодавства про воєнний стан, правовою основою для запровадження воєнного стану слугують Конституція України, відповідний Закон України, а також Указ Президента України про введення воєнного стану (на всій території країни

чи в окремих її місцевостях), який має бути затверджений Верховною Радою України [275].

Відповідно до Закону «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або її окремих регіонах у випадках збройної агресії, загрози нападу, або небезпеки для державної незалежності та територіальної цілісності України. Його запровадження передбачає надання державним органам влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування спеціальних повноважень. Ці повноваження необхідні для відвернення загрози, відсічі збройної агресії, забезпечення національної безпеки та усунення небезпеки для суверенітету і територіальної цілісності країни [275].

Одночасно з цим, воєнний стан передбачає обмеження прав і свобод людини (ці обмеження мають бути тимчасовими), а також прав, законних інтересів юридичних осіб. Термін дії цих обмежень обов'язково має бути чітко зазначений.

З моменту зарахування до лав військовослужбовців їх діяльність регламентується Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України. Означений документ є ключовим, оскільки він визначає:

- загальні права та обов'язки військовослужбовців Збройних Сил України;
- взаємовідносини між ними;
- обов'язки основних посадових осіб бригади (полку, корабля 1 і 2 рангу, окремого батальйону) та її підрозділів;
- правила внутрішнього порядку у військовій частині та її підрозділах [287].

Сфера застосування положень цього Статуту є надзвичайно широкою. Його положення є обов'язковими для всіх військових частин, кораблів, управлінь, штабів, організацій, установ та військових навчальних закладів Збройних Сил України.

Варто зазначити, що обов'язки посадових осіб, які не зазначені безпосередньо в цьому Статуті, визначаються відповідними положеннями чи іншими актами.

Не можна також не відзначити, що дія Статуту поширюється не лише на Збройні Сили України, а й на військовослужбовців Служби безпеки України, Національної гвардії України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Управління державної охорони України Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, а також на інші військові (воєнізовані) формування, утворені відповідно до законів України [287].

Відзначимо, що з лютого 2022 року до цього правового акту суб'єктами законодавчої ініціативи було підготовлено низку змін. На сайті Верховної Ради України міститься інформація про 9 відповідних законопроектів [292]. Один з останніх законопроектів стосується зміни зокрема Статуту в частині удосконалення запобігання і протидії проявам дискримінації та сексуальним домаганням [291].

Як вказують автори аналізованого законопроекту, згідно з інформацією Міністерства оборони України, протягом останніх років спостерігається стабільне зростання чисельності жінок у Збройних Силах України – наразі їх налічується близько 68 тисяч, з яких понад 48 тисяч безпосередньо проходять військову службу, а понад 5 тисяч виконують завдання на передовій. Так само зберігається тенденція збільшення кількості жінок, які висловлюють готовність добровільно вступити до лав Сил оборони через рекрутингові центри. За станом на 3 січня 2025 року жінки становлять близько 20% від загальної кількості нових кандидатів. У зв'язку з цим ключовим завданням законодавчої ініціативи є гарантування належної військової дисципліни та удосконалення системи протидії дискримінації за статевою ознакою, запобігання сексуальним домаганням і злочинам проти статевої свободи та недоторканості [244].

У цьому контексті стає очевидним, що збільшення частки жінок у Збройних Силах України потребує не лише належної організації службової діяльності та дотримання військової дисципліни, а й особливої уваги до запобігання будь-яким формам дискримінації

за статевою ознакою, сексуальним домаганням, правопорушенням проти статевої свободи та недоторканості.

За Висновком Комітету з питань інтеграції України до Європейського Союзу, проект цього нормативного акта не протирічить міжнародним зобов'язанням Української держави [74].

Наявність вказаної вище кількості проектів щодо внесення змін до Статуту може вказувати на об'єктивну доцільність його ґрунтовного перегляду та актуалізації окремих положень. Така законодавча активність свідчить про те, що чинна редакція Статуту вже не повною мірою відповідає сучасним умовам проходження військової служби, реальним викликам безпеки, а також міжнародним стандартам у сфері захисту прав і свобод військовослужбовців.

Зокрема, повторюваність ініціатив з однієї тематики демонструє наявність системних прогалин або колізій, які потребують усунення на рівні законодавця. Крім того, динаміка зміни складу особового складу Збройних Сил, зокрема помітне зростання частки жінок, а також посилення уваги до питань протидії дискримінації, сексуальним домаганням та іншим правопорушенням проти статевої свободи й недоторканості вимагають модернізації статутних норм і запровадження більш дієвих механізмів їх реалізації.

Відтак, перегляд Статуту має бути не точковим, а системним – із урахуванням кращих практик міжнародного та національного права, стандартів НАТО, рішень Європейського суду з прав людини, а також новітніх підходів до захисту прав військовослужбовців в умовах збройної агресії. Лише комплексне оновлення цього нормативного акту дозволить створити дієвий баланс між суворістю військової дисципліни та реальним гарантуванням прав і свобод тих, хто служить у Збройних Силах України.

Водночас у межах цього дослідження не ставиться за мету детальний аналіз чинних положень Статуту, оскільки його зміст і структура є предметом окремого комплексного вивчення. Разом з тим варто наголосити, що у разі підготовки нового Статуту або суттєвого оновлення його норм доцільно залучати до цієї роботи

не лише фахівців-правників, які володіють методикою правового конструювання, а передусім практиків, які мають безпосередній досвід проходження військової служби та управління у військових підрозділах.

Залучення військових фахівців дозволить урахувати реальні потреби особового складу, особливості організації внутрішнього порядку, специфіку виконання бойових завдань у сучасних умовах та забезпечити реалістичність і дієвість норм Статуту. Такий між-дисциплінарний підхід сприятиме уникненню відірваності приписів від реальної практики, підвищить якість нормотворчості та знизить ризик формального дублювання застарілих конструкцій, які не працюють в умовах воєнного стану чи під час бойових дій.

Крім того, практичний досвід військовослужбовців, особливо тих, хто має управлінські функції або несе службу у бойових підрозділах, може надати важливі емпіричні дані щодо того, які положення Статуту потребують конкретизації або спрощення, а які варто доповнити новими інститутами – наприклад, більш детальними механізмами захисту від дискримінації, врегулювання питань гендерної рівності та особливостей несення служби в умовах гібридної війни.

Відтак, створення сучасного, реалістичного і дієвого Статуту неможливе без залучення військових спеціалістів поряд із правниками, що в сукупності забезпечить як юридичну коректність тексту, так і його відповідність потребам обороноздатності та інтересам особового складу.

Відзначимо, що аналізуючи питання обмеження основоположних прав у контексті особливого статусу військовослужбовців, дослідник Б. Шамрай слушно підкреслює, що на цю категорію осіб поширюється не лише загальний масив законодавства, а й спеціальні норми військового права. Останні встановлюють специфічні обмеження конституційних прав і свобод у період дії особливих правових режимів, зокрема воєнного стану. Такі винятки тісно пов'язані з необхідністю гарантувати належне виконання військових

обов'язків, постійну боеготовність підрозділів і загальну мобілізаційну спроможність держави [354].

Йдеться, зокрема, про регламентацію строків служби, умов звільнення з війська, надання та відкликання відпусток за потреби військової обстановки. Водночас постає цілком обґрунтоване питання: чи достатньо чітко прописані гарантії компенсацій та соціального забезпечення для військовослужбовців, яких торкаються ці обмеження. На практиці часто виникають ситуації, коли відсутність належних механізмів виплати грошової компенсації за невикористані дні щорічної відпустки чи нерегульованість порядку пенсійного забезпечення для тих, хто вже має відповідну вислугу, породжує соціальну напругу та суперечності у правозастосуванні [354].

Очевидно, що окремі положення спеціального військового законодавства потребують більшої визначеності та деталізації, що передбачає не лише уточнення норм, що регулюють права та обов'язки у кризових умовах, але й запровадження ефективних запобіжників від надмірних обмежень без належної компенсації. В цьому контексті доречно вести мову про комплексне оновлення нормативно-правової бази, що враховуватиме баланс між вимогами служби та необхідністю справедливої винагороди й соціального захисту військовослужбовців як носіїв конституційних прав.

Якщо говорити про систему гарантій правового і соціального характеру для осіб, які проходять військову службу, то законодавець передбачив їх окреме врегулювання у спеціальному нормативно-правовому акті. У цьому правовому акті соціальний захист визначається як одна з ключових функцій держави, що покликана забезпечити повноцінну реалізацію гарантованих прав і свобод військових, враховуючи специфіку їхньої служби та особливий правовий статус у суспільстві [285]. Йдеться не лише про задоволення матеріальних потреб, а й про підтримку гідного рівня духовного та морального стану особового складу, що прямо впливає на загальний рівень стабільності у військових колективах.

Сутність такої гарантії полягає у тому, що держава бере на себе зобов'язання компенсувати ризики, пов'язані з можливою втратою працездатності, безробіттям з незалежних від військового обставин, смертю годувальника чи настанням старості. Проте, незважаючи на достатньо широкий нормативний опис, на практиці окремі механізми реалізації цих гарантій залишаються фрагментарними або не мають чітко визначеного порядку застосування.

Серед проблемних аспектів можна виокремити, наприклад, питання своєчасності виплат, розміру компенсацій у випадку втрати працездатності або забезпечення членів сімей загиблих військовослужбовців. Такі прогалини у правозастосуванні потребують подальшого вдосконалення норм та контролю за їх реалізацією. Адже сам по собі спеціальний закон ще не гарантує, що проголошені права військових будуть реалізовані повною мірою – для цього потрібна чітка й ефективна адміністративна практика, належне фінансування й відповідальність органів, що реалізують політику у сфері соціального забезпечення військовослужбовців. Хоча, наявність чіткого законодавчого механізму також має бути.

Варто звернути увагу, що положення цього закону поширюються не лише на тих, хто проходить військову службу у традиційному розумінні, а й на військових капеланів та осіб, які виконують обов'язок перед державою через альтернативну (невійськову) службу. Для українського правопорядку такий підхід є відносно новим і свідчить про поступову розбудову більш інклюзивної моделі правового регулювання обов'язків громадян у сфері оборони.

Альтернативна служба за своєю суттю є механізмом виконання конституційного обов'язку захисту Вітчизни у формах, які не суперечать релігійним чи світоглядним переконанням особи [249]. Такий варіант передбачений для громадян, котрі належать до релігійних організацій, що офіційно визнаються в Україні і віровчення яких виключає можливість користування зброєю або участі у військових діях. Для реалізації цього права необхідно не лише заявити про свої переконання, а й підтвердити їх правдоподібність документально

або іншими доказами, після чого компетентні органи приймають рішення про направлення такої особи на невійськову форму служби.

Водночас у разі запровадження воєнного чи надзвичайного стану законом передбачено можливість установаження обмежень цього права із чітким визначенням строків їх дії. Вказане положення, з одного боку, відображає баланс між забезпеченням обороноздатності та повагою до свободи совісті, а з іншого – викликає питання щодо гарантій справжнього дотримання принципу пропорційності: чи не перетворюються тимчасові обмеження на механізм фактичного нівелювання права на альтернативну службу у кризових умовах?

Окремої уваги потребує і статус військових капеланів, які сьогодні вперше прямо включені до сфери правового захисту військовослужбовців та прирівняні у певних соціальних гарантіях. Така інституалізація діяльності капеланів може сприяти посиленню морально-психологічної підтримки особового складу [69; 343], проте водночас потребує чіткого визначення меж їхніх прав і обов'язків, а також процедур взаємодії з командуванням.

Військове капеланство запроваджується як окрема складова у структурі Збройних Сил України, Національної гвардії, Державної прикордонної служби та інших військових формувань, що діють відповідно до українського законодавства. Основним його завданням є організація заходів, спрямованих на задоволення духовних і релігійних потреб особового складу, цивільних працівників цих структур, а також членів їхніх родин як у мирний період, так і під час збройних конфліктів [284].

Як відзначає О. Костюк, організаційна структура капеланства в Україні перебуває на етапі формування та еволюційних змін. Наразі немає жорсткої системи підпорядкування, ні внутрішньої ієрархічної структури [160, с. 219].

Капеланська служба включає не лише військових капеланів як безпосередніх душпастирів, а й органи управління, що відповідають за координацію роботи та взаємодію зі структурами командування, що має забезпечувати системність надання духовної

підтримки, доступність релігійних обрядів і можливість отримати морально-психологічну допомогу в умовах підвищених ризиків, пов'язаних зі службою.

Разом з тим варто зауважити, що розвиток цього інституту в Україні все ще потребує чіткого врегулювання статусу капеланів, визначення меж їхніх повноважень та порядку взаємодії з військовим керівництвом. Лише за умов належної правової деталізації та належного фінансування капеланська служба зможе повною мірою виконувати свою місію – сприяти зміцненню морального духу та задовольняти право військовослужбовців на свободу світогляду і релігії.

Таким чином, новели щодо альтернативної служби та інституту капеланства демонструють прагнення законодавця врахувати різноманітність поглядів і релігійних переконань громадян. Проте ефективність цих норм значною мірою залежить від того, наскільки збалансовано вони застосовуватимуться на практиці, особливо в умовах війни чи надзвичайної ситуації.

4.2 Організаційний механізм гарантування прав військовослужбовців у період воєнного стану

Як ми вже неодноразово наголошували, введення військового стану кардинально змінило правове середовище функціонування Збройних Сил України. Якщо в мирний час права та обов'язки військовослужбовців регулювались переважно Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» та відповідними статутами, то в умовах воєнного стану їх правовий статус зазнав суттєвих модифікацій через дію Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Особливої уваги заслуговує питання співвідношення конституційних прав військовослужбовців з обмеженнями, що накладаються

воєнним станом. Конституція України в статті 64 передбачає можливість обмеження прав і свобод у разі введення воєнного стану, проте це не означає їх повного скасування [149]. Організаційний виклик полягає в забезпеченні балансу між необхідністю підтримання бойової готовності та збереженням фундаментальних прав особистості.

Висвітлюючи організаційні особливості забезпечення прав військовослужбовців під час воєнного стану в Україні, слід вказати, що система захисту прав військовослужбовців в умовах такого стану характеризується децентралізованою структурою з множинними рівнями відповідальності.

Первинний рівень організаційної системи забезпечення прав військовослужбовців під час воєнного стану охоплює безпосереднє коло командирів і начальників усіх ланок військової ієрархії, які, діючи у межах своїх службових повноважень, є первинними гарантами дотримання прав підпорядкованого їм особового складу.

Вказаний рівень має фундаментальне значення для всієї системи захисту, оскільки саме командири і начальники фактично здійснюють найближчий і постійний контроль за умовами служби, виконанням обов'язків та забезпеченням основних прав військовослужбовців, передбачених Конституцією України, статутами Збройних Сил України, наказами та іншими нормативно-правовими актами оборонного сектору.

У межах цього рівня реалізується принцип персональної відповідальності, що закріплений у військових статутах, положеннях про проходження військової служби та інших відомчих документах. Командири та начальники зобов'язані забезпечувати належні умови для виконання службових завдань, дотримання трудових і соціальних гарантій, охорону життя і здоров'я військовослужбовців, а також запобігати будь-яким фактам порушення їхніх прав – як під час виконання бойових завдань, так і у повсякденній діяльності.

Як правильно вказує С. Полторак, процес професіоналізації на стадії самостійної професійної діяльності є надзвичайно

напруженим, адже саме на командира у повній мірі покладається відповідальність за ефективне виконання службово-бойових завдань підрозділом, підтримання його боєздатності, збереження озброєння та забезпечення здоров'я особового складу, а також за низку інших важливих аспектів [228, с. 102].

Особливої ваги та складності ці завдання набувають в умовах воєнного стану, коли командири, з одного боку, змушені оперативно приймати рішення зважаючи на швидкі зміни ситуації в умовах обмежених ресурсів і комунікаційних можливостей, а з іншого – мають залишатися гарантом дотримання норм міжнародного гуманітарного права та законодавства України про права військовослужбовців. Персональна відповідальність передбачає не лише адміністративний і дисциплінарний контроль, а й моральну складову, пов'язану з обов'язком захищати підлеглих від можливих зловживань, дискримінації чи перевищення повноважень з боку інших посадових осіб.

Крім того, на первинному рівні командири виступають і першим каналом комунікації у разі виникнення конфліктних ситуацій або порушень. Саме вони повинні забезпечувати своєчасне реагування на звернення підлеглих, проводити службові розслідування, вживати заходів для усунення порушень і притягнення винних до відповідальності. Важливим є і підтримання відповідного психологічного клімату у підрозділі [294; 346].

Водночас ефективність цього рівня багато в чому залежить від належного професійного та етичного рівня командного складу, їхньої обізнаності з правами військовослужбовців та здатності підтримувати баланс між суворими вимогами військової дисципліни і повагою до прав людини. У цьому контексті варто згадати, що питання підготовки офіцерського складу було предметом нормативно-правового регулювання на рівні Міністерства оборони України. Так, у 2016 році було прийнято наказ «Про вдосконалення підготовки офіцерських кадрів тактичного рівня та сержантського (старшинського) складу у вищих військових навчальних закладах

та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів», яким серед іншого передбачалось, що головні зусилля у підготовці військових фахівців мають бути зосереджені на якісному формуванні військово-професійних здібностей майбутніх офіцерів; важливо максимально посилити їхню практичну підготовку для ефективного виконання посадових обов'язків [250].

Як слушно відзначають С. Якименко та Ю. Гикало, на сучасному етапі розвитку військової освіти в Україні, особливо в умовах триваючої російської військової агресії, необхідне системне переосмислення місця вищих військових закладів освіти у забезпеченні національної безпеки. Головна мета цієї трансформації – підготовка компетентних, конкурентоспроможних спеціалістів. Вони мають бути здатними на високому рівні застосовувати здобуті знання та готовими до безперервного професійного зростання, що зумовлює необхідність впровадження нових методів [362, с. 61].

Зважаючи на вказане, відзначимо, що для ефективної підготовки військових кадрів у сучасних умовах воєнного стану надзвичайно важливим є не лише формальний процес навчання, а й створення дієвої системи оцінювання якості цього процесу. У цьому контексті ключову роль має відігравати впровадження комплексної системи моніторингу, яка має здійснювати постійне відстеження рівня професійної компетентності та службової результативності командирів усіх ланок, що призначаються на відповідні посади.

Така система має ґрунтуватися на принципах системності, прозорості та безперервності й водночас бути органічно інтегрованою в загальну структуру бойової підготовки та кадрової роботи оборонного сектору.

Відповідна система моніторингу повинна бути багаторівневою, з урахуванням специфіки кожного виду, роду військ або сил оборони, і включати як кількісні, так і якісні показники. До таких показників можуть належати результати виконання завдань підрозділом, стан військової дисципліни, дотримання норм міжнародного гуманітарного права, рівень морально-психологічного стану

особового складу, а також якість організації службової діяльності та роботи з особовим складом.

Принципово важливо, щоб зібрані в межах системи моніторингу дані не залишалися формальною статистикою, а використовувалися як інструмент зворотного зв'язку. Такий підхід передбачає, що результати оцінювання мають ставати підставою для прийняття управлінських рішень щодо вдосконалення окремих елементів системи бойової підготовки, зміни підходів до професійного навчання, підвищення кваліфікації чи навіть перегляду кадрових призначень.

Крім того, впровадження такої системи дозволить своєчасно виявляти проблемні зони в діяльності командирів, проводити цілеспрямовану роботу з їх усунення та запобігати системним помилкам, які у воєнний час можуть мати критичні наслідки. Водночас це стимулюватиме командний склад до постійного професійного розвитку, оскільки прозорість оцінювання і наявність чітких критеріїв посилюють відповідальність кожного за результати своєї діяльності.

Відтак, запровадження ефективної системи моніторингу професійної компетентності командирів і їхньої службової успішності є не лише технічною процедурою збору даних, а й одним із визначальних чинників сталого підвищення якості бойової підготовки, розвитку лідерського потенціалу військових кадрів та зміцнення загальної обороноздатності держави.

На нашу думку, система моніторингу професійної компетентності командирів має бути багаторівневою та інтегрованою у загальну систему бойової підготовки та кадрового менеджменту в Збройних Силах України. Її можна умовно поділити на такі структурні компоненти:

1. Інформаційно-аналітичний блок:
 - формування єдиної бази даних щодо професійних характеристик кожного командира (військові звання, послужний список, результати службової діяльності, дисциплінарні стягнення / заохочення);

– впровадження електронних особових карток із регулярним оновленням даних.

2. Оціночний блок:

– розроблення чітких індикаторів оцінки компетентності (організаторські здібності, рівень управління підрозділом у бойовій обстановці, здатність підтримувати належну військову дисципліну, комунікативні навички, дотримання прав підлеглих);

– впровадження періодичних атестацій командирів (не рідше одного разу на рік, а в умовах воєнного стану – за результатами виконання ключових бойових завдань).

3. Механізм зворотного зв'язку:

– надання індивідуальних рекомендацій за результатами оцінювання;

– розроблення планів підвищення кваліфікації та професійного розвитку командирів із чіткими строками та відповідальними посадовими особами;

– залучення до оцінювання зовнішніх інспекторських структур для запобігання упередженості.

4. Реагуючий блок:

– застосування управлінських рішень за результатами моніторингу (переміщення по службі, перепідготовка, відсторонення від посади у випадку грубих порушень або невідповідності);

– визначення санкцій і механізмів притягнення до відповідальності за невиконання рекомендацій.

При цьому важливим аспектом є механізми нормативного забезпечення функціонування системи, ключовими положеннями до розуміння якого є такі положення:

1. Нормативно-правові засади. У цьому контексті доцільно вчинити такі дії:

– внести зміни до статутів Збройних Сил України, доповнивши їх нормами про обов'язковість проходження регулярної оцінки командирів усіх рівнів (відповідно до описаної вище системи моніторингу професійної компетентності командирів);

– розробити та затвердити Положення про систему моніторингу професійної компетентності командирів, яке має визначати мету, завдання, суб'єктів та об'єкти моніторингу, порядок збору та обробки інформації, способи інформування посадових осіб і відповідні заходи реагування.

2. Організаційно-процедурні акти. У цьому контексті доцільно вчинити такі дії:

– видати наказ Міністерства оборони України, що регламентує практичну реалізацію моніторингу (періодичність, порядок проведення оцінювання, алгоритм дій командирів щодо виправлення недоліків);

– створити інструкції та методичні рекомендації для командирів і кадрових органів щодо заповнення оціночних документів та дій за результатами оцінювання. Доречно вказати, що по відношенню до державних службовців затверджено «Методичні рекомендації щодо складання, перегляду та моніторингу виконання індивідуальної програми підвищення рівня професійної компетентності державного службовця (індивідуальної програми професійного розвитку)» [262].

3. Контроль та відповідальність. У цьому контексті доцільно вчинити такі дії:

– передбачити у дисциплінарних статутах положення про відповідальність командирів за надання недостовірної інформації під час моніторингу чи невиконання зобов'язань щодо професійного розвитку;

– закріпити механізми зовнішнього контролю – через військові інспекції, або інші спеціалізовані органи, уповноважені проводити позапланові перевірки.

4. Забезпечення правового захисту командирів. У цьому контексті доцільно вчинити такі дії:

– у регламентах повинні бути чітко визначені процедури оскарження результатів оцінювання та дій посадових осіб, щоб гарантувати дотримання принципів справедливості й запобігти необґрунтованим кадровим рішенням;

– передбачити механізми конфіденційності та захисту персональних даних.

Водночас, в умовах воєнного стану доречно закласти у нормативній моделі можливість спрощених процедур збору даних та оперативного внесення змін до системи моніторингу з урахуванням динаміки бойових дій, що може передбачати:

- гнучкі строки проведення оцінювання;
- дистанційне інформування та використання електронних сервісів;
- делегування окремих контрольних функцій уповноваженим комісіям безпосередньо у військах.

Відтак, розробка та впровадження чітко регламентованої, багаторівневої моделі системи моніторингу із належним нормативним забезпеченням є необхідною умовою для формування професійного, відповідального командного корпусу та підвищення ефективності управління військовими підрозділами в умовах сучасних безпекових викликів.

У цьому контексті згадаємо також дослідження вітчизняних науковців щодо психологічних аспектів підготовки військовослужбовців. У цій статті аналізуються ключові сучасні тенденції у формуванні психологічної готовності військовослужбовців. Зазначається, що підготовка повинна бути гнучкою, адже індивідуальні особливості кожної особистості вимагають персоналізованого підходу у роботі командира з особовим складом та в освітньому процесі. Впровадження стандартів НАТО зумовлює необхідність внесення суттєвих змін до системи підготовки військових фахівців, що передбачає зміну методики навчання, проведення комплексних занять із залученням викладачів різного профілю, а також удосконалення навчально-матеріальної бази з метою максимально реалістичного моделювання стресових та нестандартних ситуацій, що можуть виникнути під час бойових дій та за фахом спеціалістів [65, с. 82–86].

Таким чином, перший рівень виступає основою всієї системи забезпечення прав військовослужбовців під час воєнного стану,

оскільки саме через нього реалізується безпосередній механізм контролю і захисту прав кожного військовослужбовця у щоденній службово-бойовій діяльності.

Згадаємо також тезу вітчизняних дослідників про те, що професійний розвиток офіцера є ключовим для якісного виконання службових обов'язків та підвищення рівня його професійних знань. Цей процес значною мірою залежить від ставлення до нього командирів (начальників) усіх рівнів, посадових осіб органів виховної та соціально-психологічної роботи, а також служб персоналу та забезпечення. Кінцевою метою професійного розвитку офіцерського складу має стати підвищення бойових спроможностей військової організаційної структури за рахунок всебічного професійного розвитку персоналу [342, с. 115].

Другий рівень організаційної системи забезпечення прав військовослужбовців утворюють спеціалізовані структурні підрозділи в межах центральних органів військового управління, передусім Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України. До таких підрозділів належать профільні департаменти, відділи, управління правової роботи, кадрового забезпечення, соціального захисту військовослужбовців, військові інспекції та внутрішні контрольні органи (наголосимо, що конкретні назви відповідних структурних підрозділів можуть змінюватися, тому ми послуговуємось тими назвами, що відображають загальну спрямованість їх діяльності). Саме вони виконують координуючу, наглядову та методичну функції, забезпечуючи єдність підходів до реалізації гарантій прав військовослужбовців у масштабах всієї військової організації держави.

Функціонування зазначених структур ґрунтується на положеннях чинного законодавства, статутах Збройних Сил України, відомих нормативно-правових актах Міністерства оборони та міжнародних зобов'язаннях держави у сфері прав людини і міжнародного гуманітарного права. Їхня діяльність спрямована передусім на розроблення, впровадження та контроль за виконанням нормативних,

організаційних і процедурних механізмів захисту прав особового складу, включаючи механізми попередження та фіксації порушень, реагування на скарги та звернення, а також моніторинг стану дисципліни та морально-психологічного клімату у військових частинах.

Особливого значення в умовах воєнного стану набуває функція інспекторських підрозділів і структур внутрішнього контролю. Вони покликані здійснювати перевірки дотримання командирами та начальниками норм статутної діяльності, стандартів службової дисципліни, законності під час проведення бойових операцій і заходів мобілізації. Водночас ці підрозділи виконують роль своєрідного посередника між командною ланкою на місцях та вищим військово-політичним керівництвом держави, фіксуючи системні порушення та напрацьовуючи пропозиції щодо усунення організаційних чи кадрових дисбалансів.

Другою не менш важливою функцією є методичне забезпечення первинної ланки – командирів та начальників усіх рівнів, що передбачає розробку відповідних настанов, рекомендацій, стандартів і роз'яснень щодо застосування законодавства про права військовослужбовців, у тому числі в контексті дотримання міжнародного гуманітарного права під час ведення бойових дій. Практична реалізація такої функції покликана зменшувати ризик правових помилок, що можуть призвести до масових або грубих порушень прав особового складу.

Нерідко спеціалізовані структури другого рівня також відіграють роль інституційних посередників у розгляді конфліктних ситуацій або складних звернень військовослужбовців, коли первинний рівень – командири та начальники безпосередньо у підрозділах – виявляються неспроможними забезпечити справедливий розгляд або об'єктивне вирішення питань. Завдяки цьому досягається більш широкий горизонтальний і вертикальний контроль, що є особливо важливим у період воєнного стану, коли ризики зловживань владними повноваженнями, надмірної жорсткості чи дискримінації суттєво зростають.

Водночас другий рівень організаційної системи потребує високого рівня координації, оперативності та взаємодії як із командною ланкою, так і з іншими державними інституціями, зокрема органами правопорядку, органами військової прокуратури, омбудсманом тощо. Така взаємодія передбачає своєчасний обмін інформацією, спільну участь у перевірках, формування міжвідомчих робочих груп, особливо у випадках масових скарг або надзвичайних ситуацій.

Як відзначає В. Пахомов, у Сполучених Штатах Америки функцію юридичного забезпечення та представництва військовослужбовців виконує Judge Advocate General's Corps (Корпус Генерального судового представника). Представники цього корпусу є військовослужбовцями і можуть виступати як обвинувачами, так і захисниками підсудних у суді. Їхня діяльність не обмежується лише військовими судами; вони також забезпечують представництво свого виду збройних сил у федеральних судах та судах штатів. Окрім цього, на них покладено обов'язок надавати юридичний супровід діяльності збройних сил у широкому спектрі правових галузей. Військовослужбовці Корпусу працюють не тільки в кримінально-правовій сфері, а й у галузях контрактного, екологічного, міжнародного, адміністративного, цивільного, податкового та інших [213, с. 117].

У Польщі, до структури прокуратури входить Департамент з військових справ. Цей Департамент, разом з відповідними відділеннями окружних та районних прокуратур, відповідає за розгляд військових справ у військових судах та інші повноваження. Всі ці підрозділи підпорядковуються заступнику Генерального прокурора з військових справ. Румунська військова прокуратура організована за принципом побудови військових судів країни. У складі румунської прокуратури функціонує відділ військової прокуратури, який є частиною кожного військового суду Румунії. Він підпорядковується Управлінню військових судів, що є одним із центральних органів Міністерства національної оборони Румунії і безпосередньо підпорядковується Міністру оборони країни. Система військових

прокуратур Румунії включає: відділення військової прокуратури при Верховному суді касації та юстиції; військову прокуратуру при Військовому апеляційному суді Бухареста; та військовій прокуратури при військових трибуналах. До складу військової прокуратури входять: кримінальна та судова служби; служба мобілізації, людських ресурсів; економіко-фінансовий, бухгалтерський та адміністративний відділ; та відділ обліку документів з обмеженим доступом [353, с. 246].

Відзначаючи досвід України щодо функціонування прокуратури, у тому числі й військової, згадаємо, що у 2023 році Президент затвердив стратегічну програму оновлення інституцій, що забезпечують правопорядок [140], із метою підвищення їхньої спроможності діяти в інтересах суспільства, гарантувати громадську та національну безпеку й дотримуватися стандартів відкритості та поваги до людських прав, що сприятиме інтеграції країни у спільний простір свободи й справедливості. Як відзначає з цього приводу О. Шамара, уперше в історії державності на рівні підзаконного документа чітко окреслено різницю між правоохоронними структурами та прокуратурою. Попри те, що традиційно прокуратуру розглядали як елемент правоохоронної системи, вона вже тривалий час разом із адвокатурою та судами формує складову судової гілки влади, що прямо відповідає конституційним положенням. Такий підхід остаточно закріплений у затвердженій стратегії [353, с. 241].

Заслугове на згадку піднята колективом вітчизняних дослідників проблема підготовки військових юристів, які також відіграють важливу роль у межах другої ланки. На думку науковців, правники у військовій сфері мають вирішальне значення для дотримання норм внутрішнього й міжнародного законодавства під час ведення бойових дій. Їхня професійна дієвість великою мірою визначається вмінням знаходити вихід із правових і моральних суперечностей у напружених умовах. Їхнє дослідження аналізує два основні напрямки підготовки таких фахівців: розвиток стійкості до професійних викликів та опанування базових військових знань. Для

цієї категорії фахівців критично важливо поєднувати психологічну витривалість із глибокою спеціалізованою підготовкою. Міцна внутрішня стійкість допомагає витримувати високий рівень стресу й ухвалювати виважені рішення під час конфліктів або складних домовленостей, а добрі знання загальновійськових аспектів забезпечують коректні правові поради, що відповідають тактичним і командним вимогам [129, с. 575].

Варто підкреслити, що належна підготовка військових юристів має безпосередній вплив не лише на законність дій підрозділів, а й на реальний рівень гарантування прав та свобод військовослужбовців у складних обставинах. Адже саме ці фахівці нерідко стають єдиною ланкою, яка забезпечує дотримання норм гуманітарного права, запобігає зловживанням і водночас відстоює інтереси військових у взаємодії з командуванням. Недооцінка їхньої ролі призводить до обставин, які можуть стати джерелом серйозних порушень прав військовослужбовців, особливо у зоні бойових дій чи під час ротацій. Тому підготовка юристів для війська повинна сприйматися не лише як технічний елемент кадрового забезпечення, а як один із ключових механізмів захисту людської гідності та законності в умовах збройного конфлікту.

У контексті воєнного стану означені структури другого рівня зіштовхуються з низкою об'єктивних викликів, серед яких обмеження у переміщенні, доступі до зон активних бойових дій, ризики безпеки для інспекторів та представників контрольних підрозділів, що потребує пошуку альтернативних форм моніторингу, зокрема дистанційного збору інформації, залучення цифрових засобів зв'язку, використання захищених каналів комунікації та тіснішої співпраці з місцевими командирами, які несуть первинну відповідальність за організацію захисту прав військовослужбовців.

Таким чином, другий рівень організаційної системи виконує роль координаційного й контрольного ядра, яке забезпечує сталість та ефективність реалізації правових гарантій військовослужбовців у масштабах усієї оборонної системи держави. Його

спроможність своєчасно реагувати на порушення, надавати методичну допомогу та підтримувати ефективну взаємодію із командною ланкою та зовнішніми наглядовими структурами є необхідною передумовою для збереження належного правового режиму та морально-психологічної стійкості військ у надзвичайних умовах воєнного стану.

Водночас, навіть добре організований другий рівень системи забезпечення прав військовослужбовців має певні структурні обмеження та ризики, які потребують фахової уваги, які, на нашу думку, доцільно класифікувати на наступні.

1. Недостатня інтегрованість між структурними підрозділами. Департаменти, відділи, інспекції та інші підрозділи всередині Міністерства оборони часто діють у межах вузького функціонального мандата, що може призводити до дублювання контрольних функцій, розпорошення відповідальності та неузгоджених управлінських рішень.

На нашу думку, варто посилити міжструктурну інтеграцію шляхом створення єдиного координаційного центру або штабу захисту прав військовослужбовців у складі Міноборони, який забезпечуватиме синхронізацію дій усіх контрольних та методичних підрозділів. Доцільно передбачити і регулярні міждепартаментні наради з чітким розподілом завдань і зон відповідальності.

2. Формальний характер контрольних перевірок. Інспекторські підрозділи нерідко зосереджуються на формальній перевірці документів та виконанні планових завдань, що не завжди дозволяє вчасно ідентифікувати реальні проблеми у дотриманні прав особового складу.

На нашу думку, слід упровадити ризик-орієнтований підхід до перевірок, який би передбачав гнучке планування перевірок залежно від конкретних індикаторів ризику (скарги, анонімні повідомлення, часті ротачії командирів). Такий підхід підвищить здатність другого рівня працювати на упередження системних порушень.

3. Обмеженість каналів комунікації з особовим складом.

На практиці військовослужбовці часто не мають реального доступу до інспекцій чи департаментів другого рівня, особливо у зоні бойових дій. Через це значна кількість порушень може залишатися невідомою для вищих ланок.

На нашу думку, потребує розвитку мережа довірених каналів комунікації, зокрема гарячих ліній, захищених месенджерів, чат-ботів чи мобільних додатків, які дозволять військовослужбовцям анонімно або відкрито інформувати про порушення прав. Водночас такі звернення мають автоматично фіксуватися у єдиній базі для подальшого реагування.

4. Відсутність сталих механізмів реагування на виявлені порушення. Досить часто перевірки фіксують факти порушень, проте механізм притягнення до відповідальності або виправлення ситуації є тривалим і не завжди ефективним.

У цьому аспекті, на нашу думку, необхідно розробити та нормативно закріпити чіткий алгоритм реагування на результати перевірок, із визначеними строками усунення порушень та персональною відповідальністю посадових осіб за їхнє невиконання. Доцільно запровадити систему внутрішніх «червоних карток» для фіксації повторних порушень у тих самих підрозділах.

5. Недостатній рівень підготовки персоналу контрольних структур. Інспектори та співробітники спеціалізованих підрозділів не завжди мають достатню підготовку у сфері міжнародного гуманітарного права, стандартів прав людини або практичних методів роботи з особовим складом.

На нашу думку, варто передбачити регулярні курси підвищення кваліфікації, обміни досвідом з партнерами НАТО, навчальні тренінги з етики проведення перевірок і психології комунікації у воєнний час. Такі заходи мають стати обов'язковою частиною кар'єрного розвитку фахівців другого рівня.

6. Слабкий зовнішній контроль. В умовах воєнного стану роль незалежного цивільного контролю суттєво зростає, що створює ризик надмірної закритості другого рівня – тобто тих

спеціалізованих структур Міністерства оборони та інших органів сектору безпеки й оборони, які безпосередньо здійснюють управління і контроль над військовими формуваннями. Така закритість може призвести як до зниження ефективності використання ресурсів, так і до порушення прав військовослужбовців, зокрема в частині соціальних гарантій, належних умов служби та механізмів оскарження рішень посадових осіб.

Наголосимо, що до 2018 року в Україні діяв окремий Закон «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» [257], який формулював засади парламентського, президентського, урядового і громадського контролю, а також визначав механізми залучення неурядових організацій та засобів масової інформації до оцінки діяльності силових структур. З 2018 року відповідні норми інтегровано у спеціальний розділ III Закону «Про національну безпеку України» [270], однак ця інтеграція, на нашу думку, є радше декларативною та не передбачає детального процедурного регламенту щодо повноважень контролюючих суб'єктів, їхньої взаємодії та механізмів реалізації контролю в умовах надзвичайних чи воєнних станів.

У цьому контексті доцільно акцентувати, що існування окремого, спеціального законодавчого акту могло би комплексно врегулювати не лише принципи демократичного цивільного контролю, а й особливості його здійснення в умовах обмеження конституційних прав і свобод. Такий акт мав би визначати гарантії незалежності контролюючих інституцій, механізми доступу до інформації, обов'язки органів сектору безпеки щодо прозорості, а також чітко фіксувати, які саме сфери діяльності можуть залишатися закритими виключно у випадках, прямо обґрунтованих міркуваннями національної безпеки.

Таким чином, відсутність окремого закону сьогодні спричиняє ситуацію, коли питання цивільного контролю розпорозені між кількома нормативно-правовими актами, що ускладнює їх практичну реалізацію та послаблює демократичні механізми стримувань

і противаг у сфері оборони. У перспективі це потребує або повернення до оновленої редакції спеціального закону, або внесення суттєвих змін до профільного закону про національну безпеку – з тим, щоб розділ про цивільний контроль містив не лише загальні принципи, а й детальні процедурні положення та гарантії.

Окрім цього, необхідно зберігати дієвість механізмів співпраці з інститутом парламентського контролю (Уповноваженим Верховної Ради з прав людини), правозахисними організаціями та міжнародними спостерігачами, навіть якщо така взаємодія потребує адаптованих форматів – дистанційного аудиту, онлайн-моніторингу чи спеціальних звітів.

Отже, другий рівень є ключовим координатором і гарантом системності в захисті прав військовослужбовців, проте його ефективність великою мірою залежить від гнучкості структури, реального діалогу з низовою ланкою та спроможності оперативно впроваджувати результати контролю в практику. Послідовна реалізація зазначених рекомендацій сприятиме підвищенню спроможності цих структур діяти результативно навіть в умовах високого навантаження та обмежених ресурсів у воєнний час.

Третій рівень організаційної системи забезпечення прав військовослужбовців репрезентує загальнодержавну інституційну підсистему, що функціонує на основі конституційних і законодавчих гарантій прав людини та громадянина, у тому числі в умовах надзвичайних правових режимів. Його ключовими елементами є інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, органи правопорядку (зокрема, Національна поліція, Державне бюро розслідувань) та судова система, які у сукупності забезпечують механізми зовнішнього контролю, правового захисту і відновлення порушених прав військовослужбовців.

Наголосимо, що, наприклад, військову прокуратуру ми розглядали в межах другого рівня, виходячи з її безпосередньої інституційної інтегрованості у структуру сектору безпеки і оборони. З огляду на це військова прокуратура виконує специфічні функції відомчого

контролю і процесуального нагляду, що тяжіють до внутрішніх механізмів забезпечення законності у військовому середовищі.

Натомість третій рівень має принципово інший вимір – він утворюється тими інституціями, які виконують загальнодержавну та, по суті, незалежну від військової організації функцію зовнішнього демократичного контролю і правового захисту. Так, інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, будучи позбавленим статусу частини виконавчої вертикалі, реалізує парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод, у тому числі в умовах обмежень, характерних для воєнного стану [190; 320; 333]. Водночас діяльність Омбудсмана має компенсаторну природу: у ситуаціях, коли механізми внутрішнього контролю виявляються неефективними або упередженими, саме інститут Уповноваженого стає своєрідним каналом зовнішнього захисту прав та платформою для публічного розголосу системних проблем.

Завдяки своєму мандатові Омбудсман має право проводити перевірки стану дотримання прав військовослужбовців у військових частинах, приймати та розглядати індивідуальні звернення, ініціювати проведення службових розслідувань, надавати обов'язкові до розгляду подання органам виконавчої влади і правоохоронним структурам. Ця діяльність набуває особливої ваги під час воєнного стану, коли військові підрозділи часто діють у ситуації обмеженого зовнішнього контролю, а ризики порушення прав через надзвичайний характер завдань і стресові фактори зростають.

Органи правопорядку загальної юрисдикції – насамперед Національна поліція [272] та Державне бюро розслідувань [258] – відіграють у межах цього рівня важливу роль у кримінально-правовому захисті прав військовослужбовців та притягненні до відповідальності осіб, винних у порушеннях, які виходять за межі внутрішньої дисциплінарної компетенції, що особливо актуально у випадках злочинів, що мають суспільно небезпечний характер, пов'язані з перевищенням влади чи катуваннями, або ж вчинені проти військовослужбовців третіми особами.

Окремо варто акцентувати, що саме судова система виступає фінальним гарантом реалізації права на справедливий захист і відновлення порушених прав та інтересів військовослужбовців. В умовах воєнного стану доступ до правосуддя часто ускладнюється через обмеження пересування, руйнування інфраструктури чи проблеми комунікації, однак забезпечення безперервності функціонування судових органів навіть у зоні бойових дій є одним із ключових конституційних обов'язків держави. Застосування адаптивних процесуальних механізмів (зокрема дистанційного правосуддя, спрощених процедур або тимчасових пересувних судових установ) може стати одним із шляхів мінімізації цих ризиків.

Тому невід'ємним елементом третього рівня є судова система [288], яка виступає остаточним арбітром у питаннях відновлення прав і свобод військовослужбовців, включаючи розгляд позовів про неправомірні дії командування, відшкодування шкоди, оскарження дисциплінарних стягнень тощо. Судові органи мають забезпечувати доступність правосуддя навіть в умовах воєнного стану, що передбачає застосування процедур, адаптованих до обмежених можливостей переміщення чи зв'язку. Окремого значення набуває практика адміністративних судів, де можуть оскаржуватися рішення органів державної влади, які безпосередньо впливають на правовий статус військовослужбовців та їхніх родин.

Таким чином, третій рівень організаційної системи набуває особливого значення саме завдяки своїй інституційній автономії та здатності діяти як незалежний запобіжник зловживань у випадках, коли первинний і другий рівні не спрацьовують належним чином. Його ефективність великою мірою залежить від належної взаємодії із внутрішніми структурами військового управління та від забезпечення реальної доступності таких інструментів захисту для кожного військовослужбовця незалежно від місця несення служби чи оперативної обстановки.

Попри наявність розгалуженої мережі інституцій, ефективність їхньої діяльності на третьому рівні безпосередньо залежить від

низки факторів, що ускладнюють реалізацію повноцінного контролю в умовах воєнного стану. До таких факторів належать насамперед обмеження фізичного доступу представників наглядових інституцій до окремих районів ведення бойових дій, ускладнена комунікація з особовим складом, обмежений доступ до доказової інформації через високий рівень секретності операцій та небезпеку для цивільного персоналу.

З огляду на зазначені виклики, надзвичайно важливою є побудова ефективних каналів взаємодії між трьома рівнями системи захисту прав військовослужбовців. Зокрема, результати перевірок та інспекцій Омбудсмана мають враховуватися у роботі спеціалізованих структур другого рівня (департаментів та інспекцій Міноборони), а командири та начальники на первинному рівні зобов'язані сприяти доступу уповноважених осіб до військових частин і забезпечувати необхідну інформацію. Важливо також зміцнювати міжвідомчу координацію судових та правоохоронних органів із військовим командуванням, що дозволить оперативніше реагувати на випадки порушення прав та мінімізувати ризики їхнього замовчання.

Таким чином, третій рівень організаційної системи відіграє роль зовнішнього гаранта і остаточної інстанції захисту прав військовослужбовців, формуючи необхідний баланс між мілітарною специфікою діяльності Збройних Сил і загальними стандартами верховенства права та гуманітарного захисту. Забезпечення його належного функціонування в умовах воєнного стану потребує постійного удосконалення правових процедур, технічних засобів комунікації та механізмів контролю, здатних ефективно працювати навіть в екстремальних обставинах.

Відзначимо, що взаємодія трьох рівнів організаційної системи забезпечення прав військовослужбовців в умовах воєнного стану в Україні становить складну, багаторівневу та взаємопов'язану структуру, у якій кожен рівень виконує чітко окреслені функції, водночас утворюючи спільний контур гарантій захисту прав та законних інтересів особового складу.

Первинний рівень, що представлений командирами та начальниками безпосередньо у військових частинах і підрозділах, є найближчим до військовослужбовця у щоденній діяльності. Він виконує роль першої лінії превенції та оперативного реагування на випадки порушень. Другий рівень формується спеціалізованими структурами в межах військової організації. Цей рівень забезпечує методичну підтримку первинної ланки, координує єдині стандарти дотримання прав у різних військових формуваннях, а також здійснює відомчий нагляд за станом правопорядку та законності. Він виступає посередником між первинною ланкою і зовнішніми інститутами третього рівня, акумулюючи інформацію, виявляючи системні порушення та готуючи управлінські рішення для їх усунення.

Третій рівень репрезентує загальнодержавні гарантії зовнішнього контролю, правового захисту та відновлення порушених прав військовослужбовців, які реалізуються незалежними від військової організації інституціями: інститутом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, органами правопорядку загальної юрисдикції (зокрема Національною поліцією, Державним бюро розслідувань) та судовою системою. Цей рівень виступає фінальною інстанцією захисту прав, коли механізми внутрішнього контролю в межах першого і другого рівнів виявляються недостатніми або неефективними.

Взаємодія між трьома рівнями забезпечує баланс між внутрішнім військовим управлінням та демократичним зовнішнім контролем, що є особливо важливим у ситуації воєнного стану, коли ризики порушення прав людини зростають через надзвичайний характер завдань і обмеженість пересування, комунікацій та доступу до інформації.

Ключовим механізмом такої взаємодії є інформаційний обмін між усіма рівнями. Зокрема, командири та начальники зобов'язані інформувати інспекційні підрозділи про виявлені порушення або конфлікти, які потребують втручання вищого рівня. Спеціалізовані структури другого рівня, у свою чергу, акумулюють та аналізують ці дані, готують узагальнені звіти, розробляють пропозиції для удосконалення нормативної бази та організації підготовки

командного складу. Водночас інформація про системні чи грубі порушення має надходити до органів третього рівня – омбудсмена, судових та правоохоронних органів – з метою належного правового реагування.

Важливою ланкою у цій системі є також механізм зворотного зв'язку: результати розгляду скарг і звернень, перевірок омбудсмена чи рішень судових органів мають впроваджуватися у практику другого та першого рівнів через видання відповідних наказів, оновлення методичних документів, проведення роз'яснювальної роботи серед особового складу. Таким чином формується циклічна модель контролю: від фіксації порушень – через реагування – до превентивної роботи і удосконалення системи.

Нарешті, ефективність взаємодії усіх трьох рівнів неможлива без єдності правових стандартів та чіткого розмежування компетенцій, що вимагає не лише якісного нормативного регулювання і сталих процедур обміну інформацією, а й розвитку організаційної культури, орієнтованої на повагу до прав військовослужбовців як фундаментальної складової бойового потенціалу сучасної армії.

Таким чином, саме скоординоване функціонування всіх трьох рівнів – первинного, спеціалізованого відомчого та загальнодержавного зовнішнього – створює цілісну систему, здатну забезпечувати дієві гарантії прав і законних інтересів військовослужбовців навіть за умов особливого правового режиму воєнного стану [Додаток Б].

Дослідження виявило кілька ключових організаційних викликів. По-перше, необхідність швидкої адаптації нормативно-правової бази до умов реального бойового досвіду. По-друге, потреба в удосконаленні механізмів координації між різними рівнями забезпечення прав військовослужбовців. По-третє, важливість розробки довгострокових програм соціальної підтримки військовослужбовців та їх сімей.

Організаційна система забезпечення прав військовослужбовців в умовах воєнного стану демонструє значну адаптивність та спроможність до трансформації. Проте існуючі виклики

потребують системного підходу та координації зусиль всіх задіяних інституцій. Досвід України може бути корисним для інших держав у розробці механізмів захисту прав військовослужбовців в умовах надзвичайних ситуацій.

Подальші дослідження повинні зосередитись на вивченні ефективності окремих організаційних механізмів та розробці рекомендацій щодо їх удосконалення з урахуванням міжнародного досвіду та передових практик.

4.3 Форми та методи адміністративного управління гарантуванням прав військовослужбовців у період воєнного стану

З огляду на триваючі бойові дії в Україні, постає нагальна потреба всебічно проаналізувати окремі аспекти регулювання гарантування прав військових. Забезпечення захисту правових інтересів військовослужбовців набуває особливого значення під час воєнного стану, коли особливо важливо встановити спеціальний режим правового регулювання їхньої служби та соціальної підтримки. Оскільки військові виконують ключову роль у гарантуванні безпеки країни та збереженні її кордонів, вони мають працювати в умовах, які максимально сприяють виконанню службових завдань. Для цього необхідно мати чітко виписані правові положення і дієві механізми, що захищають їхні права у цей складний період.

Гарантування прав військових у період воєнного стану охоплює не лише сферу соціальних і матеріальних гарантій, а й адміністративно-правові аспекти їхньої служби, що зумовлює потребу у створенні дієвої системи публічного адміністрування, здатної належним чином забезпечувати права військовослужбовців під час збройного конфлікту. Дослідження цього питання сприяє виробленню сучасних рішень і пропозицій щодо вдосконалення механізмів правового регулювання для військових.

Наше дослідження ґрунтується на працях багатьох видатних науковців, таких як В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, М. Беланюк, С. Беньковський, П. Богущкий, В. Галунько, І. Гибалюк, Б. Головка, І. Голосніченко, С. Гончарук, О. Гушин, Є. Додін, К. Драмаренко, О. Зайчук, В. Зелений, Р. Калюжний, Л. Кельман, Л. Коваль, А. Комзюк, В. Колпаков, Т. Коломоець, В. Котюк, І. Корж, В. Курило, Д. Лук'янов, О. Негодченко, М. Остапенко, Н. Оніщенко, В. Пашинський, В. Петков, В. Погорілко, П. Рабінович, А. Селіванов, С. Скуріхін, М. Хавронюк, Ю. Шайгородський, М. Шульга, В. Шульгін, І. Шопіна, В. Яценко та інших [308, с. 155–156].

Формування цілісної та автономної системи публічного адміністрування, яка здатна ефективно функціонувати як під час воєнного стану, так і у відновлювальний період, потребує глибоких наукових опрацювань. З цього приводу М. Миколюк звертав увагу, що й нині не втрачають значення питання вирішення основних викликів у сфері державного управління в Україні: це і побудова незалежної системи публічного адміністрування, і запровадження дієвого фінансового контролю, і напрацювання механізмів відповідальності за порушення, і підвищення професійної компетентності персоналу, і покращення якості публічних послуг. Проте війна внесла свої корективи, висунувши на передній план завдання забезпечення безперервної та результативної роботи публічної влади в умовах нових ризиків. Серед важливих чинників, які сьогодні сприяють підвищенню ефективності праці фахівців у цій системі, можна назвати: запровадження можливостей дистанційної роботи для службовців; спрощення порядку прийняття нових кадрів; залучення військових спеціалістів у військово-цивільні адміністрації; організацію навчання й підвищення кваліфікації з урахуванням реалій воєнного часу. Значну роль для сучасної дієздатності публічного управління в Україні відіграли й попередні децентралізаційні реформи, які розширили повноваження місцевої влади, дали громадам змогу самостійно вирішувати нагальні питання та контролювати якість публічних сервісів [194, с. 45–48].

Як бачимо, автором слушно наголошено на необхідності адаптації системи публічного управління до нових викликів воєнного часу, проте варто конкретизувати, наскільки реалістично впровадження окремих заходів, зокрема організації віддаленої роботи публічних службовців в умовах нестабільного зв'язку та загроз безпеки. Водночас, доречно було б доповнити перелік факторів, що впливають на ефективність управління, питанням психологічної підтримки працівників та ризиків їх професійного вигорання, що набуває особливої ваги у період затяжної війни.

А. Нікітін підкреслював, що в умовах дії воєнного стану особливої ваги набуває питання вдосконалення державного управління, що породжує нові завдання для сфери публічного адміністрування в Україні. Найперше важливо забезпечити результативну взаємодію органів влади – військових адміністрацій і командування – з місцевим самоврядуванням та інститутами громадянського суспільства для усунення існуючих інституційних бар'єрів, які ускладнюють пристосування країни до реалій воєнного часу. Серед таких перешкод можна назвати прогалини у правовому забезпеченні адміністративно-територіальної реформи, несвоєчасну реакцію органів місцевої влади на критичні виклики, що стосуються евакуації людей, організації мобілізаційних заходів, перевезення матеріальних цінностей чи службових архівів, а також окремі випадки опортуністичної поведінки громадян. За нинішніх обставин особливої актуальності набуває вибудова оновленої системи управління державою з урахуванням воєнних потреб і впровадження давно потрібних правових та організаційних кроків [206].

Теза А. Нікітіна правильно акцентує увагу на необхідності узгодженої співпраці різних рівнів влади, проте бракує конкретизації, як саме можна подолати правові прогалини в короткостроковій перспективі. Було б доречно запропонувати приклади швидких нормативних рішень або механізмів підзвітності, які б мінімізували затримки з боку місцевих органів влади й зменшили ризики опортуністичних практик серед населення.

Відзначимо, що публічне адміністрування забезпечення прав військовослужбовців під час воєнного стану в Україні базується на комплексі нормативно-правових актів, які визначають особливості функціонування системи військового управління в умовах збройної агресії. Основоположними документами є Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [275], Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [286], а також відповідні підзаконні акти та накази Міністерства оборони України.

Специфіка правового регулювання полягає в тому, що воєнний стан передбачає можливість обмеження окремих конституційних прав і свобод, однак, як ми вже акцентували увагу, це не означає повну відмову від захисту основних прав військовослужбовців. Навпаки, держава зобов'язана забезпечити особливий режим захисту прав осіб, які виконують військовий обов'язок в умовах підвищеної небезпеки.

Додамо, що у літературі висловлювалась також теза про те, що воєнний стан (надзвичайний стан) постає не лише як тимчасова реакція держави на загрозу, але й як особлива форма влади, що проявляє приховані механізми суверенітету. Так, Дж. Агамбен розглядає надзвичайний стан як «правовий парадокс», у межах якого право ніби призупиняється заради його ж порятунку. У цьому сенсі воєнний стан відкриває простір, де розмиваються межі між нормою і винятком, а отже – між правопорядком і фактичним безправ'ям. Такий погляд спонукає критично оцінювати реальні ризики інституційного зловживання владою, зокрема – щодо обмеження людських прав під гаслом забезпечення безпеки. Відтак особливої ваги набуває питання легітимності та підзвітності рішень органів публічного управління, які діють у цьому «порожньому просторі» між правом і його тимчасовим припиненням [3].

У цьому контексті актуальним є і запит на чіткі конституційні запобіжники, які унеможливають перетворення виняткового стану на звичайну практику управління, що, за Агамбеном, може

привести до «перманентного надзвичайного стану» як способу правління. Для України це означає необхідність не лише забезпечити ефективну оборону, а й зберегти фундаментальні гарантії людських прав, які не можуть бути безпідставно скасовані навіть у найскладніший час.

Так, згадаємо тезу І. Шкурської про те, що правовий режим надзвичайного стану не є просто особливим порядком діяльності влади під час виняткових обставин. Це, передусім, інструмент, чие головне завдання полягає у захисті прав, свобод людини і громадянина. Він також слугує для забезпечення існуючого правопорядку держави та нормалізації суспільного життя [358, с. 325].

Наголосимо, що воєнний стан як особливий правовий режим не може розглядатись винятково крізь призму обмеження прав і свобод чи їх фактичного нівелювання. Навпаки, його запровадження має слугувати інструментом збереження правопорядку у надзвичайних обставинах, коли звичайні механізми конституційного регулювання виявляються недостатніми. У цьому сенсі воєнний стан репрезентує не стільки стан безправ'я, скільки спробу діяти в умовах кризового винятку, залишаючись у правових межах і не виходячи за рамки визначених конституційних засад.

Істотне значення тут має розуміння того, що навіть в умовах серйозної воєнної загрози базові цінності людських прав і верховенства права не втрачають своєї сили [154–156]. Запровадження воєнного стану передбачає не знищення правових гарантій, а їхню трансформацію відповідно до безпекових викликів. Водночас усі обмеження мають чітко визначатись законом, бути пропорційними та спрямованими виключно на досягнення легітимної мети – захист державної незалежності, територіальної цілісності та безпеки громадян [56; 102; 157; 186].

Концептуально це означає, що держава не відмовляється від принципу правладдя навіть у критичний період, а навпаки – прагне убезпечити його від руйнування зовнішньою чи внутрішньою загрозою. Такий підхід відповідає і положенням міжнародного

права, зокрема положенням статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [33], яка чітко окреслює межі допустимості дерогації певних прав під час надзвичайного стану, що підкреслює, що виняткові обставини не звільняють державу від обов'язку діяти у правових рамках і залишатись підзвітною суспільству та міжнародній спільноті.

Відтак, воєнний стан за своєю суттю є не станом беззаконня, а механізмом, що дозволяє державі зберігати правопорядок і мінімізувати шкоду для фундаментальних прав людини, створюючи умови для їхнього відновлення в повному обсязі після припинення надзвичайної загрози.

Система публічного адміністрування прав військовослужбовців включає декілька рівнів управління. На центральному рівні функціонують Міністерство оборони України, Генеральний штаб Збройних сил України, інші військові формування та правоохоронні органи спеціального призначення. Регіональний рівень представлений територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки, а також структурними підрозділами обласних військових адміністрацій.

Особливу роль відіграють спеціалізовані органи, які відповідають за кадрове забезпечення та соціальний захист військовослужбовців, а також сферу розвідки та інші структури, що мають специфічні функції у сфері забезпечення прав військового персоналу.

Наголосимо, що інституційна підсистема системи забезпечення прав військовослужбовців була розкрита вище, у цій частині дослідження ми зупинимо увагу на формах і методах відповідної діяльності.

Форми функціонування публічної адміністрації – це зовнішній прояв сукупності однорідних за суттю та юридичною природою груп адміністративних дій, що реалізуються суб'єктами публічного управління у межах наданих повноважень та відповідно до принципу законності. Їхнє основне призначення полягає у досягненні адміністративно-правової мети, а саме – належного забезпечення прав

і свобод, а також ефективного функціонування держави й інститутів громадянського суспільства. Залежно від змісту та юридичної форми діяльність органів публічного адміністрування може проявлятися у прийнятті адміністративних актів (як індивідуального, так і нормативно-підзаконного характеру), укладенні адміністративних угод, здійсненні інших юридично значимих адміністративних процедур або проведенні матеріально-технічних операцій [81].

За тлумачним словником української мови «форма» розглядається як: тип, будову, або спосіб організації чогось; зовнішній прояв явища, що тісно пов'язаний з його сутністю та змістом; спосіб існування змісту, його внутрішню структуру, організацію та зовнішній вираз; а також спосіб здійснення чи виявлення будь-якої дії [329].

Професор В. Галунько вважає, що форми діяльності – це урегульований нормами права зовнішній прояв упорядкувальних дій уповноважених органів. Вони спрямовані на вирішення основних завдань і досягнення мети такої роботи [82].

Метод визначається як спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя; це прийом або система прийомів, що застосовується у певній галузі діяльності (науці, виробництві тощо), а також як спосіб дії [330]. До методів адміністративно-правової діяльності публічної адміністрації належать: переконання, заохочення, контроль і примус [80].

У сучасних умовах воєнного стану особливої актуальності набуває проблема ефективної реалізації правових форм публічного адміністрування, що забезпечують належне виконання державою її обов'язку щодо гарантування прав військовослужбовців. До основних правових форм публічного адміністрування відносять видання нормативно-правових актів, прийняття індивідуальних адміністративних актів та укладення адміністративних договорів [95, с. 115–142].

Зокрема, нормотворча діяльність органів військового управління реалізується через розробку та затвердження положень, інструкцій, наказів, що деталізують порядок забезпечення прав

військовослужбовців, у тому числі стосовно їх соціального захисту, умов служби та гарантій у разі поранення чи загибелі. Проблемним аспектом залишається недостатня систематизація підзаконних актів та їх своєчасне оновлення відповідно до змін у законодавстві воєнного часу, що може призводити до правової невизначеності та неоднозначного тлумачення відповідних норм.

Індивідуальні адміністративні акти, такі як накази про призначення, переведення, звільнення військовослужбовців, присвоєння військових звань, надання відпусток або встановлення видів соціальної підтримки, є практичним інструментом реалізації норм законодавства. Водночас залишається актуальною проблема дотримання процедурних гарантій при прийнятті таких актів, зокрема з точки зору забезпечення права на оскарження неправомірних рішень.

Адміністративні договори укладаються, зокрема, при оформленні контрактної служби, визначенні умов проходження військової служби, встановленні соціальних гарантій та відповідальності сторін. Водночас на практиці трапляються випадки недостатньої прозорості умов таких договорів та формального підходу до врахування інтересів військовослужбовців, що потребує подальшого нормативного врегулювання.

Загалом, на нашу думку, з метою удосконалення правових форм публічного адміністрування у зазначеній сфері доцільно:

- забезпечити регулярний перегляд і систематизацію підзаконних актів відповідно до поточних умов воєнного стану та міжнародних стандартів у сфері захисту людських прав;
- розробити чіткі адміністративні процедури прийняття індивідуальних адміністративних актів із гарантуванням їх оскарження в адміністративному та судовому порядку;
- запровадити механізми контролю за дотриманням умов адміністративних договорів і підвищити прозорість їх укладення, зокрема шляхом обов'язкового інформування військовослужбовців про зміст та наслідки договірних зобов'язань.

Отже, підвищення ефективності застосування правових форм публічного адміністрування є важливою умовою зміцнення правових гарантій військовослужбовців і посилення спроможності держави виконувати свої зобов'язання в умовах воєнного стану

Організаційні форми публічного адміністрування є важливою складовою механізму гарантування прав військовослужбовців, оскільки вони створюють умови для належної взаємодії різних органів та посадових осіб у процесі реалізації адміністративних функцій. Серед таких форм доцільно виокремити проведення нарад, координаційних засідань, створення робочих груп та комісій [138; 247], що безпосередньо спрямовані на вирішення питань соціального і правового забезпечення військовослужбовців.

Особливе місце в організаційному механізмі посідає система військової юстиції, що функціонує у формі військових прокуратур [278], військової служби правопорядку [253]. Її діяльність спрямована на дотримання законності, притягнення до відповідальності за військові правопорушення [75, с. 3], а також захист прав і свобод військовослужбовців під час здійснення службових обов'язків.

Не менш важливим організаційним механізмом є діяльність комісій з питань проходження військової служби, атестаційних комісій, комісій з розгляду скарг і звернень військовослужбовців. Їх функціонування передбачає колегіальність ухвалення рішень, що знижує ризик упереджених чи необґрунтованих рішень одноосібного характеру. Проте на практиці вбачається низка проблем: недосконалість процедур формування складу комісій, відсутність єдиних стандартів їх діяльності та обмеженість у забезпеченні прозорості ухвалених рішень.

Крім того, функціонування військової юстиції потребує посилення гарантій її незалежності та додаткового нормативного врегулювання механізмів взаємодії між прокуратурами та органами військової служби правопорядку, особливо в умовах воєнного стану, коли навантаження на зазначені органи зростає.

Узагальнюючи аналіз наукової літератури за предметом дослідження, можна рекомендувати такі заходи щодо удосконалення організаційних форм:

- розробити єдині стандарти діяльності атестаційних та інших спеціалізованих комісій з питань проходження служби, з обов'язковим включенням представників правозахисних інституцій;
- впровадити електронні засоби контролю за перебігом розгляду скарг та звернень військовослужбовців для підвищення рівня прозорості та підзвітності комісій;
- посилити нормативне забезпечення незалежності органів військової юстиції, розширивши процесуальні гарантії для військовослужбовців при розгляді справ та застосуванні дисциплінарних санкцій;
- передбачити регулярні міжвідомчі наради і координаційні засідання за участю військових командирів, юристів, представників громадських організацій з метою оперативного вирішення питань захисту прав військового персоналу.

Таким чином, удосконалення організаційних форм публічного адміністрування сприятиме підвищенню рівня правових гарантій для військовослужбовців та зміцненню довіри до державних інституцій у сфері оборони.

Проблематика методів публічного адміністрування займає центральне місце в сучасній науці державного управління [93, с. 78–83], оскільки саме через призму методологічного інструментарію розкривається сутність управлінської діяльності держави та її інституцій. Актуальність дослідження методів публічного адміністрування обумовлена необхідністю теоретичного осмислення трансформаційних процесів у системі державного управління в умовах демократизації суспільства та євроінтеграційних процесів.

Методи публічного адміністрування становлять складну багатоаспектну категорію, що інтегрує теоретичні напрацювання політичної науки, державного управління, адміністративного права та менеджменту. Їх концептуалізація потребує міждисциплінарного

підходу та врахування специфіки публічної сфери як об'єкта управлінського впливу.

Методи публічного адміністрування як наукова категорія відображають сутнісні характеристики управлінської діяльності в публічній сфері. Їх онтологічний статус визначається через діалектичну єдність суб'єкт-об'єктних відносин у системі публічного управління, де метод виступає як опосередкована ланка між управлінським впливом та його результатом. «Методи публічного управління є тими необхідними способами, застосування яких у визначених умовах дозволяє вирішити практично значимі соціальні, економічні, екологічні задачі, поставлені перед державою та іншими суб'єктами» [178, с. 26].

Фундаментальною характеристикою методів публічного адміністрування є їх публічно-правова природа, що проявляється через:

- легітимність – обґрунтованість застосування через демократичні процедури формування влади та нормативно-правове закріплення;
- публічність – відкритість для громадського контролю та орієнтація на суспільний інтерес;
- підзвітність – відповідальність перед громадянами та їх представницькими органами;
- пропорційність – адекватність застосовуваних методів поставленим цілям та завданням

Гносеологічний аналіз методів публічного адміністрування передбачає розкриття їх пізнавальної функції як інструменту дослідження та перетворення соціальної реальності. Методи публічного адміністрування виступають одночасно як засоби пізнання стану суспільних процесів та як інструменти їх цілеспрямованого перетворення.

Епістемологічна специфіка методів публічного адміністрування полягає в їх подвійній природі: з одного боку, вони є об'єктом наукового дослідження, з іншого – засобом практичного впливу на соціальні процеси. Ця дихотомія обумовлює необхідність

розмежування методів дослідження публічного адміністрування та методів практичної діяльності у сфері публічного управління.

На нашу думку, система методів публічного адміністрування являє собою складну ієрархічну структуру, елементи якої знаходяться у відносинах взаємозалежності та взаємодоповнюваності. Системний характер методів публічного адміністрування проявляється через:

- структурну цілісність – органічна єдність різнорідних методів, що забезпечує синергетичний ефект їх застосування. Кожен метод має своє місце у загальній системі та виконує специфічні функції, які не можуть бути повністю замінені іншими методами;

- функціональну диференціацію – спеціалізацію методів відповідно до характеру управлінських завдань та специфіки об'єкта впливу. Така диференціація забезпечує адекватність методологічного інструментарію різноманітним ситуаціям управлінської практики;

- ієрархічну організацію – підпорядкованість методів нижчого рівня методам вищого рівня відповідно до ієрархії цілей та завдань публічного адміністрування. Стратегічні методи визначають загальні напрями діяльності, тактичні – конкретні способи їх реалізації, оперативні - процедури повсякденного функціонування.

Узагальнюючи наукову літературу за предметом дослідження, вкажемо на типологію методів публічного адміністрування. Наукова типологія методів публічного адміністрування має базуватися на виокремленні сутнісних критеріїв, що відображають різні аспекти управлінської діяльності. Найбільш значущими, на нашу думку, є такі класифікаційні основи:

1. За механізмом впливу:

- 1.1. Методи примусу характеризуються застосуванням державного примусу для досягнення управлінських цілей. Їх теоретичне обґрунтування базується на веберівській концепції держави як інституції, що монополізує легітимне застосування насилля [45]. Примусові методи включають адміністративні санкції, кримінальну відповідальність, примусове виконання рішень.

1.2. Методи стимулювання спрямовані на створення мотиваційних механізмів для добровільного виконання управлінських рішень. Теоретичною основою цих методів є концепції поведінкової економіки та теорії громадського вибору, що розглядають індивідів як раціональних агентів, що реагують на систему стимулів.

1.3. Методи переконання базуються на інформаційно-комунікативному впливі та формуванні відповідної системи цінностей. Їх теоретичне підґрунтя складають концепції дискурсивної демократії та комунікативної раціональності Ю. Габермаса [30].

2. За характером правового регулювання:

2.1. Правові методи характеризуються детальною нормативною регламентацією процедур застосування та чітким визначенням компетенції суб'єктів управління. Їх використання базується на принципах законності та правової визначеності.

2.2. Квасиправові методи мають часткову правову регламентацію, залишаючи простір для дискреційних повноважень управлінських органів. Їх застосування регулюється загальними принципами права та професійними стандартами.

2.3. Позаправові методи не мають специфічної правової регламентації і базуються на загальних принципах управлінської діяльності та професійній етиці службовців.

У контексті адміністрування у сфері забезпечення прав військовослужбовців доцільно використовувати комплексний підхід, що поєднує різні методи за механізмом впливу залежно від конкретних завдань та ситуацій. Методи переконання виявляються особливо ефективними при формуванні правової культури серед військовослужбовців та роз'ясненні їхніх прав і обов'язків, оскільки сприяють усвідомленому сприйняттю нормативних вимог. Водночас методи стимулювання, що включають систему заохочень, соціальних гарантій та пільг, створюють мотиваційну основу для належного виконання військового обов'язку та дотримання встановлених стандартів. Примусові методи застосовуються виключно у випадках порушення військової дисципліни або невиконання

законних наказів, забезпечуючи тим самим підтримання правопорядку у військових формуваннях.

Специфіка військової служби обумовлює необхідність збалансованого використання правових та квазіправових методів адміністрування. Правові методи забезпечують чітку регламентацію процедур захисту прав військовослужбовців, встановлюють гарантії їх соціального забезпечення та визначають механізми оскарження неправомірних дій командування. Квазіправові методи, з іншого боку, надають командирам необхідну гнучкість у прийнятті рішень в умовах невизначеності або екстремальних ситуацій, водночас зберігаючи загальні принципи правової держави та поваги до людської гідності. Така дуальність методологічного підходу дозволяє ефективно поєднувати вимоги військової дисципліни з необхідністю забезпечення конституційних прав і свобод громадян, які проходять військову службу.

Відзначимо, що адміністративно-правовий метод публічного адміністрування являє собою систему владно-розпорядчих способів впливу, що базуються на застосуванні державно-владних повноважень для досягнення цілей публічного управління. Його теоретичне обґрунтування спирається на концепцію правової держави та принцип верховенства права. До сутнісної характеристики адміністративно-правового методу слід віднести:

- владно-розпорядчий характер – можливість одностороннього волевиявлення суб'єкта управління щодо поведінки підлеглих суб'єктів. Ця характеристика відображає асиметричні відносини між органами публічної влади та громадянами/організаціями;
- імперативність – обов'язковість виконання управлінських рішень незалежно від волі адресатів. Імперативність забезпечується можливістю застосування державного примусу у разі невиконання законних вимог;
- формалізованість – чітка процедурна регламентація застосування методу, що забезпечує передбачуваність управлінських дій та захист прав учасників адміністративних правовідносин.

Відтак, методи публічного адміністрування являють собою складну багаторівневу систему способів та засобів управлінського впливу, що еволюціонує відповідно до трансформації суспільних потреб та наукових парадигм. Їх теоретичне осмислення потребує міждисциплінарного підходу, що інтегрує напрацювання політичної науки, державного управління, права, економіки та соціології.

Сучасний етап розвитку публічного адміністрування характеризується диверсифікацією методологічного інструментарію, зростанням ролі партисипативних та інформаційно-комунікативних методів, а також впровадженням інноваційних підходів, заснованих на наукових даних та поведінкових аспектах.

Водночас, в умовах воєнного стану адміністрування має свої особливості. Так, воєнний стан вносить суттєві корективи в процедури прийняття адміністративних рішень. Спрощуються процедури призову, мобілізації, переведення військовослужбовців, скорочуються строки розгляду звернень та скарг. Водночас підвищуються вимоги до оперативності та ефективності адміністративних рішень.

Особливого значення набуває документообіг в електронній формі, використання цифрових технологій для забезпечення безперервності управлінських процесів в умовах бойових дій. Впроваджуються спеціальні процедури захисту персональних даних військовослужбовців, враховуючи підвищені ризики їх несанкціонованого використання.

В умовах воєнного стану система компенсаційних виплат військовослужбовцям за обмеження окремих прав та свобод набуває особливої ваги та комплексного характеру. Зокрема, передбачено розширення переліку гарантій та виплат, що спрямовані на мінімізацію негативних наслідків особливого режиму служби. Означене включає компенсації за роботу у ненормованому режимі робочого часу, що фактично означає відсутність чіткого регламенту тривалості служби через необхідність виконання завдань у будь-який час доби та за будь-яких обставин. Також виплачуються надбавки та доплати за проходження служби у зонах підвищеної небезпеки,

зокрема безпосередньо у районах бойових дій, де існує реальна загроза життю та здоров'ю військовослужбовців. Окремим елементом такої системи є компенсації за неможливість використання щорічних основних та додаткових відпусток у встановлені строки, що часто стає неминучим у зв'язку з оперативною необхідністю забезпечення обороноздатності.

Особливого значення набуває система компенсацій та соціальних гарантій для військовослужбовців, які отримали поранення, каліцтва або інші ушкодження здоров'я під час виконання службових обов'язків. Держава бере на себе обов'язок не лише щодо надання кваліфікованої медичної допомоги, але й щодо реалізації комплексних заходів соціальної та професійної реабілітації, що передбачає організацію тривалого лікування, санаторно-курортного оздоровлення, забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, перепідготовку та сприяння працевлаштуванню у разі часткової чи повної втрати здатності продовжувати військову службу. Окремо врегульовано питання грошових виплат одноразового або щомісячного характеру, які залежать від ступеня втрати працездатності та встановленої інвалідності.

Відтак, система компенсаційних виплат та гарантій в умовах воєнного стану виконує не лише функцію матеріального відшкодування втрат, але й є елементом моральної підтримки військовослужбовців та їхніх родин, сприяючи підтриманню мотивації до виконання конституційного обов'язку щодо захисту держави та суспільства.

Відзначимо також, що впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у сферу публічного адміністрування прав військовослужбовців включає створення електронних систем обліку особового складу, автоматизацію процесів нарахування та виплати грошового забезпечення, електронні системи подання та розгляду звернень.

Особливого значення набуває використання мобільних додатків для військовослужбовців, які дозволяють отримувати інформацію

про стан забезпечення своїх прав, подавати звернення, отримувати консультації з правових питань, що підвищує доступність адміністративних послуг навіть в умовах бойових дій.

Водночас, слід також згадати про партисипативні методи управління. Залучення представників військовослужбовців до процесів прийняття рішень здійснюється через функціонування громадських рад при військових органах управління, проведення соціологічних опитувань, створення механізмів зворотного зв'язку з особовим складом. Важливою інновацією є впровадження системи електронної демократії у військовій сфері, яка дозволяє військовослужбовцям брати участь в обговоренні проектів нормативно-правових актів, що стосуються їх прав та обов'язків. Як відзначає Д. Карамішев, висвітлюючи сферу національного спротиву [273], для налагодження цивільно-військового співробітництва необхідно вчасно визначити ключові цивільні об'єкти, встановити адекватні рівні взаємодії для військових керівників, організувати їхні зустрічі з очільниками цих об'єктів, а також створити ефективну систему комунікації та оповіщення з цивільним сектором, визначивши принципи спільного планування дій та обміну даними між військовим командуванням і цивільним середовищем [128, с. 17].

Таким чином, публічне адміністрування забезпечення прав військовослужбовців в умовах воєнного стану в Україні характеризується комплексністю застосовуваних форм та методів, поєднанням традиційних підходів з інноваційними технологіями, збалансуванням вимог військової дисципліни з необхідністю захисту основних прав людини. Ефективність цієї системи значною мірою залежить від координації діяльності різних органів публічної влади, професійної компетентності управлінського персоналу та постійного вдосконалення нормативно-правової бази з урахуванням викликів воєнного часу.

Висновки до розділу 4

1. Аналіз нормативних засад забезпечення прав військовослужбовців під час воєнного стану в Україні засвідчує наявність комплексної, але не повною мірою досконалої системи правового регулювання, яка потребує суттєвого удосконалення та адаптації до умов воєнного часу.

Дослідження виявило певні проблеми у сфері захисту прав військовослужбовців, що підтверджується статистикою звернень до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Найбільш проблемними питаннями є: порушення прав під час звільнення з військової служби (понад 30% звернень), несвоєчасна виплата грошового забезпечення (близько 20%), порушення прав під час проходження військово-лікарської комісії (майже 16%) та недоліки у порядку проходження служби (14% звернень).

Особливого значення набуває пропозиція щодо розроблення та ухвалення спеціальної Концепції захисту прав військовослужбовців на період воєнного стану. Така концепція має стати практичним інструментом координації діяльності всіх залучених суб'єктів, забезпечуючи реальну спроможність військовослужбовців захищати свої права навіть в умовах воєнних дій. Концепція повинна базуватися на принципі балансування між воєнною необхідністю та пріоритетністю людських прав, що є важливим для збереження правового характеру держави у воєнний час.

Проведений аналіз також виявив недоліки у традиційній класифікації джерел правового регулювання статусу військовослужбовців. Запропоновано розширену систему джерел, що включає: конституційні акти і практику конституційної юрисдикції; нормативно-правові акти національного рівня; міжнародні договори та загальновизнані принципи і звичаї міжнародного права; судовий прецедент (зокрема, практику Європейського суду з прав людини та національних судів); правову доктрину. Таке розширене розуміння джерел права дозволить більш ефективно

гарантувати права військовослужбовців та забезпечити їх практичну реалізацію.

Щодо воєнного стану та його правових наслідків, встановлено, що цей особливий правовий режим створює специфічні умови для реалізації прав військовослужбовців, передбачаючи як розширення повноважень органів влади та військового командування, так і тимчасові обмеження конституційних прав і свобод. Ключовою проблемою залишається забезпечення належного балансу між воєнною необхідністю та збереженням фундаментальних прав людини.

Статут внутрішньої служби Збройних Сил України як основний документ, що регламентує діяльність військовослужбовців, демонструє ознаки морального застарівання. Наявність значної кількості законопроектів щодо внесення змін до Статуту свідчить про об'єктивну необхідність його ґрунтовного перегляду та системного оновлення. Особливо актуальними є питання протидії дискримінації та сексуальним домаганням у контексті зростання частки жінок у Збройних Силах України (близько 68 тисяч осіб, з яких понад 48 тисяч безпосередньо проходять військову службу).

Перегляд Статуту має бути системним, з урахуванням кращих практик міжнародного права, стандартів НАТО, рішень Європейського суду з прав людини та новітніх підходів до захисту прав військовослужбовців. Важливим є залучення до процесу нормотворення не лише юристів, а й практиків-військових, що забезпечить реалістичність і дієвість норм.

Питання обмеження основоположних прав військовослужбовців в умовах воєнного стану потребує більш чіткого правового регулювання, особливо щодо гарантій компенсацій та соціального забезпечення. Дослідження виявило проблеми у сфері виплати грошових компенсацій за невикористані відпустки, пенсійного забезпечення та інших соціальних гарантій.

Система соціального захисту військовослужбовців, попри наявність спеціального законодавства, характеризується фрагментарністю механізмів реалізації гарантій. Основними проблемами

є своєчасність виплат, адекватність розмірів компенсацій та забезпечення членів сімей загиблих військовослужбовців. Для ефективного функціонування системи необхідні не лише чіткі законодавчі механізми, а й належне фінансування та відповідальність органів виконавчої влади.

Інституційні положення, зокрема альтернативна (невійськова) служба та військове капеланство, демонструють прагнення законодавця врахувати різноманітність світоглядних і релігійних переконань громадян. Водночас ці інститути потребують подальшого правового розвитку:

- альтернативна служба потребує чіткого визначення гарантій дотримання принципу пропорційності при встановленні обмежень в умовах воєнного стану;

- військове капеланство, перебуваючи на етапі формування, потребує врегулювання статусу капеланів, визначення меж їхніх повноважень та порядку взаємодії з військовим керівництвом.

Отже, нормативно-правова база регулювання статусу військовослужбовців потребує комплексного оновлення з урахуванням реалій воєнного стану та міжнародних стандартів. Необхідне посилення механізмів контролю за реалізацією соціальних гарантій та компенсацій. Важливим є забезпечення участі практиків-військових у процесі нормотворення. При цьому потребує розвитку інституційна спроможність новостворених механізмів (капеланство, альтернативна служба). Важливим є збереження балансу між вимогами військової дисципліни та гарантуванням конституційних прав військовослужбовців.

Системні проблеми у забезпеченні прав військовослужбовців не лише підривають довіру до державних інституцій, а й потенційно впливають на морально-психологічний стан особового складу та загальний рівень обороноздатності держави. Тому невідкладними завданнями є удосконалення нормативно-правового регулювання, підвищення правової обізнаності громадян, посилення контролю за діяльністю органів комплектування та створення

ефективних механізмів адміністративного й судового захисту прав військовослужбовців.

Лише комплексний підхід до реформування системи захисту прав військовослужбовців, включаючи прийняття Концепції захисту прав військовослужбовців на період воєнного стану, дозволить забезпечити належний рівень правових гарантій для тих, хто захищає суверенітет і територіальну цілісність України, та зміцнить інституційну спроможність держави в умовах триваючої збройної агресії.

Ураховуючи основні висновки дослідження, пропонуємо зміст Концепції захисту прав військовослужбовців на період дії воєнного стану, а також дорожньої карти з її реалізації [Додаток А].

2. Дослідження організаційних особливостей забезпечення прав військовослужбовців під час воєнного стану в Україні дозволяє сформулювати ряд ключових висновків щодо функціонування та перспектив розвитку цієї системи.

Встановлено, що первинний рівень організаційної системи забезпечення прав військовослужбовців, представлений командирами і начальниками всіх ланок військової ієрархії, має фундаментальне значення для всієї системи захисту. Саме на цьому рівні реалізується принцип персональної відповідальності, який передбачає не лише адміністративний і дисциплінарний контроль, а й моральну складову захисту підлеглих від можливих порушень їхніх прав.

В умовах воєнного стану командири стикаються з особливими викликами, оскільки змушені поєднувати оперативне прийняття рішень в умовах швидких змін бойової обстановки з дотриманням норм міжнародного гуманітарного права та національного законодавства про права військовослужбовців, що вимагає від них високого рівня професійної компетентності та етичної підготовки.

Ефективність системи забезпечення прав військовослужбовців багато в чому залежить від якості підготовки командного складу. Триваюча російська військова агресія зумовлює необхідність системного переосмислення підходів до військової освіти та впровадження нових методів підготовки, які б забезпечували

формування компетентних, конкурентоспроможних спеціалістів. Для підвищення ефективності системи захисту прав військовослужбовців необхідне впровадження комплексної багаторівневої системи моніторингу професійної компетентності командирів. Така система має включати інформаційно-аналітичний блок, оціночний блок, механізм зворотного зв'язку та реагуючий блок, що дозволить своєчасно виявляти проблемні зони та запобігати системним помилкам. Запропонована система моніторингу потребує відповідного нормативно-правового забезпечення, включаючи внесення змін до статутів Збройних Сил України, розробку спеціалізованих положень та інструкцій, а також створення механізмів контролю та правового захисту командирів.

В умовах воєнного стану система моніторингу має передбачати гнучкі процедури збору даних та оперативного внесення змін з урахуванням динаміки бойових дій, що може включати спрощені процедури оцінювання, дистанційне інформування та делегування окремих контрольних функцій.

Аналіз другого рівня організаційної системи забезпечення прав військовослужбовців під час воєнного стану в Україні дозволяє сформулювати комплекс висновків щодо його ролі, функціонування та перспектив розвитку. Цей рівень системи, представлений спеціалізованими структурними підрозділами Міністерства оборони України та Генерального штабу (загалом військовою сферою), виконує роль координаційного й контрольного ядра, яке забезпечує сталість та ефективність реалізації правових гарантій військовослужбовців у масштабах усієї оборонної системи держави. Другий рівень поєднує координуючу, наглядову та методичну функції, забезпечуючи єдність підходів до реалізації гарантій прав військовослужбовців.

В умовах воєнного стану особливого значення набуває функція інспекторських підрозділів і структур внутрішнього контролю, які виступають своєрідними посередниками між командною ланкою на місцях та вищим військово-політичним керівництвом

держави. Їхня діяльність спрямована на фіксацію системних порушень та напрацювання пропозицій щодо усунення організаційних чи кадрових дисбалансів.

Методичне забезпечення первинної ланки є другою не менш важливою функцією цього рівня, що передбачає розробку настанов, рекомендацій і роз'яснень щодо застосування законодавства про права військовослужбовців, особливо в контексті дотримання міжнародного гуманітарного права під час ведення бойових дій.

Зарубіжний досвід (США, Польща, Румунія) демонструє важливість створення спеціалізованих правових структур для забезпечення прав військовослужбовців, що підтверджує необхідність подальшого розвитку відповідних інституцій в Україні.

Належна підготовка військових юристів має безпосередній вплив не лише на законність дій підрозділів, а й на реальний рівень гарантування прав та свобод військовослужбовців у складних обставинах. Підготовка юристів для війська повинна сприйматися як один із ключових механізмів захисту людської гідності та законності в умовах збройного конфлікту.

Дослідження виявило шість ключових структурних обмежень та ризиків другого рівня: недостатню інтегрованість між структурними підрозділами; формальний характер контрольних перевірок; обмеженість каналів комунікації з особовим складом; відсутність сталих механізмів реагування на виявлені порушення; недостатній рівень підготовки персоналу контрольних структур; слабкий зовнішній контроль. Для кожного з виявлених обмежень запропоновано конкретні рекомендації щодо удосконалення: створення єдиного координаційного центру захисту прав військовослужбовців; впровадження ризик-орієнтованого підходу до перевірок; розвиток мережі довірених каналів комунікації; розробка чіткого алгоритму реагування на результати перевірок; запровадження регулярних курсів підвищення кваліфікації; посилення незалежного цивільного контролю.

Особливу увагу слід приділити питанню демократичного цивільного контролю, оскільки відсутність окремого спеціального

законодавчого акту спричиняє ситуацію, коли питання цивільного контролю розпорозені між кількома нормативно-правовими актами, що ускладнює їх практичну реалізацію та послаблює демократичні механізми стримувань і противаг у сфері оборони.

В умовах воєнного стану другий рівень зіштовхується з об'єктивними викликами, включаючи обмеження у переміщенні, доступі до зон активних бойових дій, ризики безпеки для персоналу, що потребує пошуку альтернативних форм моніторингу, зокрема дистанційного збору інформації та використання цифрових засобів зв'язку.

Отже, другий рівень організаційної системи забезпечення прав військовослужбовців є ключовим координатором і гарантом системності в захисті прав військовослужбовців, проте його ефективність великою мірою залежить від гнучкості структури, реального діалогу з низовою ланкою та спроможності оперативно впроваджувати результати контролю в практику. Спроможність цього рівня своєчасно реагувати на порушення, надавати методичну допомогу та підтримувати ефективну взаємодію із командною ланкою та зовнішніми наглядовими структурами є необхідною передумовою для збереження належного правового режиму та морально-психологічної стійкості військ у надзвичайних умовах воєнного стану. Послідовна реалізація запропонованих рекомендацій щодо усунення виявлених структурних обмежень та ризиків сприятиме підвищенню спроможності цих структур діяти результативно навіть в умовах високого навантаження та обмежених ресурсів у воєнний час.

Третій рівень організаційної системи забезпечення прав військовослужбовців представляє загальнодержавну інституційну підсистему зовнішнього демократичного контролю, що функціонує незалежно від військової організації. До його складу входять інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, органи правопорядку загальної юрисдикції та судова система.

Функціональне призначення цього рівня передбачає незалежність запобіжник зловживань та сприйняття його як остаточної

інстанції захисту прав військовослужбовців, коли внутрішні механізми контролю виявляються неефективними. Він забезпечує зовнішній контроль, правовий захист і відновлення порушених прав. Компенсаторна роль – особливо важлива в умовах воєнного стану, коли ризики порушення прав зростають через надзвичайний характер завдань і обмежений внутрішній контроль.

Ефективність третього рівня ускладнюється обмеженням фізичного доступу до районів бойових дій, ускладненою комунікацією, обмеженим доступом до інформації через секретність операцій та небезпекою для цивільного персоналу. Для подолання цих викликів застосовуються адаптивні процесуальні механізми (дистанційне правосуддя, спрощені процедури, пересувні судові установи) та посилена міжвідомча координація.

3. Дослідження засвідчує, що воєнний стан як особливий правовий режим не передбачає відмову держави від захисту фундаментальних прав військовослужбовців, а навпаки, вимагає створення особливого режиму їх гарантування в умовах підвищеної небезпеки. Концептуальне розуміння воєнного стану крізь призму теорії Дж. Агамбена про «правовий парадокс» надзвичайного стану підкреслює важливість збереження конституційних запобіжників та механізмів підзвітності органів публічного управління, що унеможлиблює перетворення виняткового стану на звичайну практику правління.

Нормативно-правова основа публічного адміністрування у сфері забезпечення прав військовослужбовців базується на комплексі актів, що забезпечують функціонування системи військового управління відповідно до принципів верховенства права та пропорційності обмежень. Водночас виявлено проблеми недостатньої систематизації підзаконних актів та їх несвоечасного оновлення, що створює правову невизначеність у тлумаченні відповідних норм.

Аналіз правових форм публічного адміністрування засвідчує необхідність удосконалення механізмів нормотворчої діяльності, прийняття індивідуальних адміністративних актів та укладення

адміністративних договорів. Особливої уваги потребує забезпечення процедурних гарантій при прийнятті рішень, включаючи право на оскарження неправомірних актів, а також підвищення прозорості умов адміністративних договорів.

Організаційні форми публічного адміністрування, представлені системою військової юстиції, спеціалізованими комісіями та координаційними органами, відіграють ключову роль у забезпеченні прав військовослужбовців. Однак їх функціонування потребує посилення гарантій незалежності, уніфікації стандартів діяльності та впровадження електронних засобів контролю для підвищення прозорості та підзвітності.

Результати дослідження обґрунтовують висновок про те, що ефективність публічного адміністрування забезпечення прав військовослужбовців в умовах воєнного стану безпосередньо залежить від здатності держави поєднувати безпекові потреби з дотриманням основоположних принципів правовладдя, що вимагає не лише адаптації наявних механізмів до умов воєнного часу, але й створення нових інституційних гарантій, що забезпечують баланс між необхідністю ефективної оборони та збереженням фундаментальних прав людини.

Методи публічного адміністрування становлять складну багаторівневу систему, що характеризується структурною цілісністю, функціональною диференціацією та ієрархічною організацією. Їх концептуальне розуміння вимагає міждисциплінарного підходу, що інтегрує напрацювання політичної науки, державного управління, адміністративного права та менеджменту. Публічно-правова природа цих методів проявляється через принципи легітимності, публічності, підзвітності та пропорційності, що забезпечують їх відповідність демократичним цінностям та конституційним засадам.

Запропонована наукова типологія методів за механізмом впливу (примус, стимулювання, переконання) та характером правового регулювання (правові, квазіправові, позаправові) створює теоретичну основу для їх системного застосування в сфері забезпечення

прав військовослужбовців. Особливістю військової служби є необхідність збалансованого використання всіх типів методів залежно від конкретних завдань та ситуацій, що дозволяє ефективно поєднувати вимоги військової дисципліни з забезпеченням конституційних прав і свобод.

Воєнний стан вносить суттєві корективи в застосування методів публічного адміністрування, зумовляючи спрощення процедур прийняття рішень, підвищення вимог до оперативності та ефективності адміністративних дій, що призводить до трансформації традиційних підходів і впровадження інноваційних методів, зокрема розширення використання цифрових технологій та електронних систем управління.

Особливого значення в умовах воєнного стану набуває система компенсаційних виплат як специфічний метод забезпечення прав військовослужбовців. Ця система виконує не лише функцію матеріального відшкодування обмежень конституційних прав, а й служить інструментом моральної підтримки та мотивації військовослужбовців до виконання конституційного обов'язку захисту держави.

Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій відкриває нові можливості для підвищення доступності адміністративних послуг та прозорості управлінських процесів. Особливо перспективним є використання мобільних додатків та електронних систем, що забезпечують безперервність адміністративних процесів навіть в умовах бойових дій.

Партисипативні методи управління, включаючи елементи електронної демократії у військовій сфері, сприяють демократизації процесів прийняття рішень та підвищенню рівня довіри між військовослужбовцями та органами військового управління. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям розвитку публічного адміністрування та принципам європейської інтеграції.

Перспективи розвитку методів публічного адміністрування в досліджуваній сфері пов'язані з подальшою цифровізацією управлінських процесів, розширенням можливостей громадської участі

та впровадженням доказової політики, що базується на наукових даних та поведінкових аспектах, що потребує продовження наукових досліджень у напрямі адаптації світових кращих практик до специфіки української системи публічного адміністрування в умовах воєнного стану.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим аналізом практики застосування запропонованих рекомендацій та розробкою конкретних механізмів їх імплементації в систему публічного адміністрування України в умовах тривалого воєнного стану.

ВИСНОВКИ

1. Проведене дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців дозволяє констатувати, що збройна агресія російської держави проти України стала каталізатором трансформації вітчизняної військово-правової науки, зумовивши актуалізацію теоретичних розвідок проблем забезпечення прав та інтересів військовослужбовців в умовах збройного конфлікту.

Науковий аналіз засвідчив наявність значного методологічного підґрунтя для дослідження адміністративно-правового забезпечення оборонної сфери, створеного працями вітчизняних дослідників, які сформувавши фундаментальну теоретичну базу для розуміння специфіки адміністративно-правового регулювання у військовій сфері. Водночас виявлено фрагментарність існуючих досліджень та відсутність комплексного системного підходу до вивчення механізму забезпечення прав військових як самостійного правового інституту.

Систематизація наукових джерел за предметно-методологічним критерієм дозволила виокремити три основні групи досліджень: загальнотеоретичні основи прав людини та правового статусу, концептуальні засади адміністративно-правового забезпечення та галузево-орієнтовані дослідження військово-службових відносин. Кожна група виконує специфічні функції у формуванні цілісного наукового підходу, проте їх інтеграція залишається недостатньою для створення єдиної теоретико-методологічної концепції.

Критичний аналіз виявив системні прогалини у чинному законодавстві, зокрема відсутність прямого закріплення принципу

дотримання прав людини у профільних нормативних актах, що створює ризики для ефективного функціонування системи правового захисту військовослужбовців та може призвести до системних недоліків у практичній реалізації їхніх законних інтересів.

Недостатня наукова дослідженість проблематики адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців в умовах сучасних викликів національній безпеці актуалізує нагальну потребу у проведенні комплексного дослідження, спрямованого на створення науково обґрунтованої системи правових гарантій для осіб, які виконують функції із забезпечення національної безпеки та оборони держави.

Формування цілісної концепції адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців як взаємопов'язаної системи правових механізмів, що функціонує в специфічних умовах військової служби, стане важливим кроком у напрямі підвищення ефективності військового управління, адаптації національної системи забезпечення прав військових до європейських стандартів та зміцнення обороноздатності України.

2. Проведене дослідження методологічних основ адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців дозволяє сформулювати низку принципів висновків, які становлять квінтесенцію наукового пошуку.

Застосування комплексу взаємопов'язаних методологічних підходів – діалектичного, системного, історичного, структурно-функціонального, порівняльно-правового та функціонального – створює синергетичний ефект, що забезпечує всебічне та глибоке розуміння феномену правового забезпечення прав військовослужбовців. Жоден із зазначених підходів окремо не спроможний розкрити всю складність досліджуваної проблематики, натомість їх методологічна інтеграція формує теоретичне підґрунтя для комплексного аналізу.

Адміністративно-правове забезпечення прав військовослужбовців являє собою цілісну, структурно впорядковану систему,

ефективність функціонування якої залежить від синергетичної взаємодії всіх її елементів. Системний підхід дозволяє подолати фрагментарність у дослідженні та забезпечує комплексний аналіз механізмів правового захисту. Сучасний стан системи правового забезпечення є результатом тривалого еволюційного процесу, що має внутрішню логіку та закономірності. Розуміння історичної генези правових інститутів є необхідною умовою для адекватної оцінки їх сучасного стану та прогнозування подальшого розвитку. Порівняльно-правовий аналіз розширює дослідницькі можливості через зіставлення національного досвіду з практикою інших держав, дозволяючи виявити прогалини законодавства, визначити ефективні моделі захисту прав та обґрунтувати напрями гармонізації з міжнародними стандартами. Практична спрямованість дослідження через функціональний підхід забезпечує оцінку ефективності правових механізмів не лише через формальні нормативні приписи, але й через результативність їх реального застосування, що є важливим для формування обґрунтованих пропозицій щодо оптимізації системи. Поєднання загальнонаукових і спеціально-юридичних методів із соціологічним методом та емпіричними прийомами створює методологічний «каркас», що гарантує неупереджений аналіз та врахування різноманітних позицій суб'єктів правовідносин у військовій сфері.

Дослідження засвідчує подвійну природу правового статусу військовослужбовців, що виявляється у поєднанні загальногромадянських прав із специфічними правами та обов'язками, зумовленими військовою службою. Така діалектична єдність вимагає збалансованого підходу до правового регулювання, який гармонізує вимоги військової дисципліни з гарантуванням фундаментальних прав людини.

Тип праворозуміння та правові традиції мають визначальний вплив на сутнісні характеристики прав військовослужбовців. Демократичні правові системи розглядають ці права у взаємозв'язку з системою прав людини, тоді як авторитарні – як державні

привілеї, що має принципове значення для розробки ефективних механізмів правового захисту.

3. Концепт «адміністративно-правового забезпечення» потребує доктринального переосмислення як феномену, що виходить за межі нормативістської парадигми розуміння права. Його зміст набуває істинного значення лише в аксіологічному (демократичному) контексті, в якому забезпечення прав людини розглядається як першочергова функція держави, а не як формальна реалізація владних приписів. У цьому сенсі адміністративне право має виконувати роль інституційного обмеження публічної влади, відводячи пріоритет гідності, автономії та свободи особи. Легітимність публічного управління визначається як процедурною правильністю, так і здатністю гарантувати реальну ефективність прав. Відтак, осмислення поняття «забезпечення» вимагає відмови від пострадянського державоцентризму та переходу до концептуального мислення, в якому права людини є первинними, а адміністративні механізми – похідними.

Сучасна парадигма концепту адміністративно-правового забезпечення має ґрунтуватися на таких положеннях: нормативна спрямованість і ціннісне навантаження; феномен вторинності адміністративного права; процедурна якість як ключова характеристика; динамічність і контекстуальність; інституційна відповідальність; судовий контроль як імператив.

Адміністративно-правове забезпечення – це сукупність юридичних засобів, інституційних механізмів та управлінських процедур, що здійснюються публічною адміністрацією в межах її компетенції, відповідно до принципів правовладдя, з метою реалізації, охорони та захисту прав людини, у спосіб, що узгоджується з її автономією, гідністю та правовим статусом у демократичній правовій державі.

4. Історичний розвиток інституту військової служби засвідчує, що його правова природа формувалася під впливом глибоких соціально-політичних трансформацій та еволюції уявлень про взаємозв'язок між особою, державою та обов'язком захищати

спільноту. Військова служба протягом тривалого періоду залишалася переважно обов'язком, якому не супроводжувалося адекватне юридичне оформлення прав військовослужбовців. Це спричинило формування правової моделі, в якій інтереси держави традиційно переважали над індивідуальними правами осіб у військовій службі, навіть за умов утвердження демократичних цінностей. Становлення сучасного розуміння правового статусу військовослужбовця стало можливим лише за умов поширення концепції людських прав і посилення уваги до гідності особи, зокрема у повоєнний період та під впливом міжнародних гуманітарних стандартів. Проте в низці країн, включаючи пострадянські держави, все ще спостерігається збереження дисбалансу між обов'язками військовослужбовців та обсягом їхніх гарантованих прав. У контексті України цей процес набув особливої гостроти через необхідність одночасного забезпечення обороноздатності держави та утвердження принципів правовладдя, що потребує подальшого доктринального осмислення статусу військової служби не лише як функції безпеки, але і як сфери, в якій права військовослужбовців повинні отримати належне нормативне та інституційне забезпечення.

5. У межах проведеного аналізу обґрунтовано, що правовий статус військовослужбовця не може бути зведений ані до універсального статусу носія невідчужуваних людських прав, ані виключно до суб'єкта спеціальних службово-правових відносин. Така редукція ігнорує багатовимірність правового становища особи, яка перебуває на військовій службі. Розроблення інтегративного підходу до розуміння прав військовослужбовців як композитного явища, що поєднує природні, конституційні та функціонально-обумовлені компоненти є пропедевтичним положенням, що визначає напрям подальших наукових розробок тематики прав військовослужбовців. Встановлено, що ключовою рисою цього правового статусу є його дуалістичність: з одного боку – збереження за військовослужбовцем статусу людини з усіма притаманними їй природними правами, а з іншого – наявність особливих службових прав та обов'язків,

що формуються у межах публічно-службової взаємодії з державою. Такий підхід дозволяє уникнути концептуальних спрощень і закладає доктринальну основу для критичної переоцінки меж допустимих обмежень прав військовослужбовців, з урахуванням принципу верховенства права та гідності особи.

Права військовослужбовця – це сукупність юридично визнаних і гарантованих можливостей, що включає, з одного боку, невід’ємні людські права, які зберігаються за особою незалежно від її перебування на військовій службі, а з іншого – спеціальні суб’єктивні права, що виникають у зв’язку з виконанням публічно-службових функцій у межах військової організації та слугують інструментом як реалізації службових завдань, так і компенсації за встановлені законом обмеження. Це комплексне явище має інтегративну природу, що поєднує природно-правові, конституційні та функціонально-правові компоненти, і передбачає обов’язок держави дотримуватися принципу верховенства права при регулюванні, обмеженні та гарантуванні прав військовослужбовців.

6. Обґрунтовано, що забезпеченню прав військовослужбовців повинен бути властивий комплексний характер, що ґрунтується на низці принципів. Система принципів забезпечення прав військовослужбовців – верховенства права, поваги до людської гідності, пропорційності, правової визначеності та спеціального правового режиму – становить взаємопов’язану концептуальну основу правового статусу осіб військової служби в демократичній державі.

Зокрема і в контексті воєнного стану ці принципи виступають критеріями легітимності державного втручання, забезпечуючи баланс між потребами національної безпеки та гарантіями прав людини. Верховенство права унеможливорює свавілля, людська гідність виключає утилітарне ставлення до військовослужбовців, пропорційність обмежує надмірність втручань, правова визначеність гарантує передбачуваність, а спеціальний режим адаптує загальні права до специфіки військової служби без їх нівелювання. У своїй взаємодії ці принципи формують правовладний режим, здатний

забезпечити як обороноздатність, так і збереження людяності навіть у надзвичайних умовах.

Практичне значення досліджених принципів полягає у створенні правових стандартів для законодавця, суб'єктів правозастосування та суб'єктів судового контролю при оцінці конституційності та законності нормативних актів і адміністративних рішень, що стосуються прав військовослужбовців. Ці принципи служать критеріями для розмежування правомірних обмежень прав від свавільного втручання держави у приватну сферу військовослужбовця.

У контексті сучасних викликів національній безпеці особливої актуальності набуває необхідність збереження балансу між ефективністю функціонування збройних сил та гарантіями прав військовослужбовців. Визначені принципи створюють правове підґрунтя для такого балансування, забезпечуючи одночасно боєздатність військових формувань та збереження людської гідності осіб, які несуть військову службу.

7. Аналіз функціонального призначення механізмів забезпечення прав військовослужбовців дозволяє зробити висновок, що їхня ефективність ґрунтується на системному поєднанні регулятивної, охоронної та компенсаторної функцій. Регулятивна функція створює правову основу, що визначає межі допустимого в умовах військової служби, забезпечуючи передбачуваність і правову визначеність. Охоронна функція спрямована на реальний захист прав військовослужбовців, що передбачає наявність інституційних механізмів реагування на правопорушення, у тому числі потенційне функціонування військових судів – питання, яке вимагає зваженого нормативного підходу з урахуванням як національного досвіду, так і міжнародних стандартів. Компенсаторна функція виступає як інструмент відновлення справедливості, відшкодовуючи обмеження прав, притаманні військовій службі, через систему соціальних гарантій.

У своїй сукупності ці функції не лише формують цілісний механізм правового захисту військовослужбовців, але й втілюють

засадничі принципи правовладдя в особливих умовах, що вимагають балансу між військовою необхідністю та повагою до гідності особи.

8. Під системою адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців слід розуміти впорядковану, внутрішньо узгоджену та цілісну сукупність нормативної, інституційної, ідеологічної та функціональної підсистем, взаємодія яких спрямована на реалізацію, охорону та захист прав військовослужбовців у межах публічного управління.

Адміністративно-правове забезпечення прав військовослужбовців являє собою не механічну сукупність ізольованих норм чи інституцій, а комплексне, взаємопов'язане і цілісне системне утворення, що функціонує в межах публічного управління та підпорядковується спільній меті – забезпеченню прав і свобод військовослужбовців. Системний характер цього феномену проявляється у виникненні емерджентних властивостей – якісно нових характеристик, не притаманних окремим складовим, що зумовлені взаємодією структурних компонентів системи. Така взаємодія створює синергетичний ефект, коли ефективність цілісної системи перевищує суму ефективності її окремих елементів.

Структурна організація системи навколо чотирьох взаємопов'язаних підсистем – ідеологічної, нормативної, інституційної та функціональної – забезпечує її функціональну повноту та адаптивність до змін у безпековому середовищі. Діалектичний характер взаємодії між підсистемами, їх здатність одночасно впливати одна на одну та зазнавати зворотного впливу підтверджує системний характер досліджуваного феномену та взаємозумовленість усіх його структурних елементів.

Такий системний підхід не лише уможливляє адекватне розуміння природи адміністративно-правового регулювання у військовій сфері, а й формує теоретичну основу для розробки ефективних правозабезпечувальних механізмів, що відповідають стандартам правовладдя, принципам конституціоналізму та викликам сучасного державного управління.

Кожна з виокремлених підсистем системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців має специфічні характеристики та виконує унікальні функції у загальній архітектоніці системи адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців.

Ідеологічна підсистема функціонує як концептуальна «матриця» системи, що визначає логіку її функціонування через тріадичну структуру аксіологічного, телеологічного та принципового компонентів. Вона характеризується динамічністю та здатністю до швидкої адаптації відповідно до трансформацій безпекового середовища, виконуючи орієнтаційну, інтегративну та легітимаційну функції.

Нормативна підсистема є центральним компонентом системи, що забезпечує трансформацію ідеологічних концепцій у конкретні правові норми через багаторівневу ієрархічну структуру. Її особливістю є функціональна диференціація норм (статутні, матеріально-правові, процедурні, обмежувальні) та наявність розгалуженої системи правових гарантій, що компенсують обмеження, пов'язані зі специфікою військової служби.

Функціональна підсистема характеризується динамічністю та процесуальністю, виступаючи сполучною ланкою між абстрактними правовими нормами та конкретними потребами військовослужбовців. Вона структурно організована навколо правостановлювального, правозабезпечувального та правозахисного процесів, включає розгалужену систему контрольно-наглядових механізмів та характеризується високою адаптивністю до особливих умов функціонування.

Взаємодія цих підсистем забезпечує перетворення правових гарантій з декларативних положень у реально діючі механізми захисту прав та інтересів військовослужбовців, що особливо актуально в умовах сучасних викликів національної безпеці. Ефективність системи залежить від збалансованого поєднання всіх підсистем, їх здатності до швидкого реагування на зміни та постійного вдосконалення на основі принципів правовладдя та міжнародних стандартів.

9. Інституційна підсистема адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців являє собою складну багаторівневу організаційну структуру, що функціонує як практичний інструмент реалізації правових гарантій у сфері військово-службових відносин. Її дуальний характер поєднує специфіку військової організації з вимогами демократичного правового регулювання, що зумовлює необхідність збалансованого підходу між дисциплінарними вимогами та захистом індивідуальних прав.

Структурно-функціональний аналіз підсистеми засвідчує її побудову на принципах функціональної диференціації та ієрархічної організації, що забезпечує комплексний підхід до захисту прав військовослужбовців через систему органів військового управління, кадрових служб, юридичних підрозділів та спеціалізованих установ соціального забезпечення.

Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців в Україні характеризується чіткою ієрархічною побудовою та функціональною спеціалізацією. Ключовими елементами цієї системи (на вищому рівні) є: 1) Президент України як Верховний Головнокомандувач, що забезпечує найвищий рівень конституційних гарантій захисту прав військовослужбовців; 2) Верховна Рада України, що створює фундаментальну законодавчу основу для реалізації прав військовослужбовців через комплексне правове регулювання та парламентський контроль; 3) Кабінет Міністрів України, що володіє найширшим спектром виконавчих повноважень у практичній реалізації соціально-економічних, матеріально-технічних та кадрових гарантій; 4) військові адміністрації, що в умовах воєнного стану забезпечують специфічні механізми захисту прав військовослужбовців на відповідних територіях.

Процедурно-діяльнісний аспект інституційної підсистеми базується на розвиненій системі регламентованих процедур, що охоплюють весь цикл забезпечення прав військовослужбовців. Багаторівнева структура прийняття рішень, поєднана з механізмами внутрішнього та зовнішнього контролю, забезпечує належний

рівень процедурної справедливості та правових гарантій. Компетенційний розподіл між суб'єктами системи ґрунтується на принципах функціональної спеціалізації та субсидіарності, що створює ефективну архітектуру взаємодії та координації між різними рівнями управління.

В умовах збройної агресії проти України система адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців зазнає значних трансформацій. Особливої актуальності набуває необхідність: адаптації правових механізмів до викликів сучасних воєнних конфліктів; гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами захисту прав людини у військовій сфері; оптимізації взаємодії між різними елементами інституційної підсистеми; розробки ефективних механізмів моніторингу та оцінки якості забезпечення прав військовослужбовців.

На основі проведеного дослідження пропонується: 1) удосконалити нормативно-правову базу шляхом систематизації та кодифікації норм, що регулюють права військовослужбовців, з урахуванням міжнародних стандартів та практики європейських держав; 2) оптимізувати інституційну структуру через створення ефективних механізмів координації між різними суб'єктами системи та усунення дублювання функцій; 3) розвинути процедурні гарантії захисту прав військовослужбовців шляхом запровадження сучасних цифрових технологій та альтернативних способів розгляду скарг; 4) посилити контрольні механізми через створення незалежних органів нагляду за дотриманням прав військовослужбовців та запровадження регулярного моніторингу ефективності системи.

10. Проведене дослідження адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців Міністерством оборони України дозволило сформулювати цілісне розуміння сучасного стану системи захисту прав військових та визначити ключові напрями її вдосконалення.

Встановлено, що нормативно визначені завдання Міністерства оборони України утворюють функціонально цілісну систему,

яка включає стратегічно-політичну, управлінсько-адміністративну, координаційно-інтеграційну та спеціально-функціональну компоненти. Кожна з цих компонент відіграє специфічну роль у забезпеченні прав військовослужбовців – від формування політичної ідеології захисту прав до практичної реалізації правових гарантій у специфічних сферах військової діяльності.

Виявлено дуальну природу Міністерства оборони України як органу виконавчої влади та специфічного суб'єкта військово-адміністративних відносин, що зумовлює необхідність розробки особливих адміністративно-правових засобів у сфері захисту прав військовослужбовців. Така дуальність потребує створення специфічних процедур та стандартів для уніфікації правозастосовної практики.

Визначено недоліки в системі забезпечення прав військовослужбовців, зокрема неврегульованість механізмів реалізації прав, відсутність стандартизованих процедур розгляду звернень та оскаржень, недостатнє забезпечення соціальних виплат та медичних послуг. Відсутність процедурної визначеності створює ризики свавільного тлумачення правових норм та нерівного доступу до захисту прав.

Особливого значення набуває специфіка адміністративної діяльності Міністерства оборони в умовах збройної агресії, коли розширення дискреційних повноважень, хоча і підвищує ефективність управління, одночасно створює загрози порушення прав військовослужбовців, що актуалізує потребу в нормативному врегулюванні балансуючих механізмів, які забезпечували б правову визначеність навіть за надзвичайних обставин.

Аналіз перспектив розвитку демократичного контролю у сфері безпеки й оборони виявив важливість інституту Військового омбудсмана як автономного суб'єкта контролю, а не продовження виконавчої вертикалі, що передбачає необхідність забезпечення його конституційності повноважень та інституційної підзвітності.

Обґрунтовано, що ефективне забезпечення прав військовослужбовців неможливе без системної міжвідомчої координації. Міністерство оборони України має виконувати роль ключового

координатора взаємодії з органами юстиції, охорони здоров'я, внутрішніх справ, соціальної політики, органами місцевого самоврядування та інституціями контролю. Недостатня координація призводить до правової невизначеності та нерівного доступу військовослужбовців до реалізації гарантованих прав.

Визначено перспективні напрями вдосконалення системи, включаючи впровадження цифрових технологій у сфері документообігу, контролю, інформування та комунікації; створення чітких адміністративних процедур; розробку систем моніторингу та оцінки ефективності політик, орієнтованих на людину; забезпечення узгодженості діяльності з інституціями громадського нагляду.

На основі проведеного аналізу сформульовано конкретні пропозиції щодо внесення змін до Положення про Міністерство оборони України, спрямовані на посилення координаційної функції відомства, створення ефективних механізмів міжвідомчої взаємодії, стандартизацію процедур розгляду звернень військовослужбовців, забезпечення прозорості та підзвітності у сфері захисту прав військових.

11. Аналіз практики адміністративного судочинства України у справах щодо захисту прав військовослужбовців протягом 2022–2024 років свідчить про трансформацію адміністративних судів у ключовий інститут правового контролю над діяльністю органів публічної влади в умовах війни. Значне зростання кількості справ, висока результативність судового захисту, динамічне оновлення судової практики, зокрема позицій Верховного Суду, а також виявлені системні порушення процедурних норм засвідчують як актуальність проблеми, так і ефективність судового механізму реагування. Водночас наявність викликів – таких як обмежена юрисдикція судів щодо рішень військово-лікарських комісій, ускладнене виконання рішень, надмірне процесуальне навантаження – вимагає системних реформ у сфері адміністративного права і публічного управління. Забезпечення сталого, справедливого та передбачуваного адміністративного правозастосування є не лише інструментом захисту прав військовослужбовців, але й елементом національної стійкості,

правової легітимації державної влади та підтримки довіри до неї у найкритичніші періоди існування держави.

Адміністративні суди України у досліджуваній період виконали роль каталізатора правових реформ у військовій сфері, примусивши державу до перегляду застарілих підходів та процедур. Судова практика стала важливим фактором підвищення стандартів державного управління та забезпечення соціальної справедливості для тих, хто захищає державу. Водночас, виявлені проблеми вимагають комплексного підходу до їх вирішення, включаючи законодавчі зміни, організаційні реформи та підвищення професійного рівня посадових осіб. Ефективний судовий захист прав військовослужбовців є не лише юридичною, але й стратегічною необхідністю для підтримання обороноздатності держави та соціальної згуртованості суспільства в умовах тривалого військового конфлікту.

Перспективи подальших досліджень лежать у площині аналізу впливу судової практики на реформування системи військового управління та розробки механізмів превентивного захисту прав військовослужбовців.

12. Дослідження продемонструвало, що міжнародно-правові стандарти забезпечення прав військовослужбовців формують цілісну систему норм, що базується на принципі «громадянин в уніформі». Цей принцип, закріплений у документах Ради Європи, ОБСЄ та інших міжнародних організацій, створює концептуальну основу для балансу між вимогами військової дисципліни та повагою до людської гідності. Аналіз ключових міжнародних документів – Європейської конвенції з прав людини, Римського статуту Міжнародного кримінального суду, Міжнародних пактів про громадянські та політичні права, а також про економічні, соціальні та культурні права, Женевських конвенцій та Конвенції проти катувань – підтверджує наявність правової основи для захисту прав військовослужбовців на універсальному та регіональному рівнях.

Компаративний аналіз виявив три основні моделі забезпечення прав військовослужбовців у сучасному світі. Європейська

модель характеризується найбільш розвиненою системою правового захисту, що включає право на об'єднання, колективні переговори, незалежне судочинство та інституцію омбудсманів. Особливо прогресивними є системи країн Північної Європи, де функціонують спеціалізовані інституції парламентського контролю та військові профспілки з правом на колективні переговори. Американська модель базується на принципах централізованого управління та підпорядкування цивільному керівництву, забезпечуючи розвинену соціальну підтримку та правовий захист через військові суди та інституцію генерал-адвоката. Ізраїльська модель демонструє унікальне поєднання обов'язкової військової служби з розвиненою системою інституційного захисту прав, включаючи прогресивні підходи до забезпечення гендерної рівності та недискримінації.

Для України, яка перебуває у стані збройної агресії з боку російської держави, імплементація міжнародних стандартів набуває особливої актуальності та специфічних характеристик. Ратифікація Україною у 2024 році Римського статуту відкриває нові можливості для забезпечення справедливості та захисту прав як військовослужбовців, так і цивільного населення. Водночас процес впровадження міжнародних стандартів супроводжується низкою системних і культурних викликів, що потребують комплексного вирішення: трансформації військової культури, реінтеграції комбатантів та розвитку механізмів правосуддя перехідного періоду.

13. Дослідження дозволило сформулювати комплексну стратегію підвищення рівня правового захисту військовослужбовців, що включає: законодавчу адаптацію – інкорпорацію міжнародних норм у національне законодавство через прийняття спеціальних законів про статус військовослужбовців та узгодження національних норм із міжнародними стандартами; інституційні реформи – створення спеціалізованих інституцій для захисту прав військовослужбовців, включаючи військових омбудсманів, незалежні дисциплінарні органи та суди з забезпеченням їх незалежності від військового командування; процедурні гарантії – розробку

процедур, які забезпечують ефективний захист прав військовослужбовців, включаючи право на юридичну допомогу, апеляцію та компенсацію.

Особливої уваги заслуговує адаптація німецької концепції *Innere Führung* до українського контексту. Ця доктрина успішно поєднує вимоги військової ефективності з розвитком критичного мислення, етичної поведінки та правосвідомості особового складу. Гендерний аспект та питання недискримінації набувають особливої актуальності в контексті модернізації Збройних Сил України, де забезпечення рівних прав для всіх категорій військовослужбовців є не лише питанням соціальної справедливості, а й важливим фактором підвищення боєздатності та ефективності армії.

Впровадження доктрини прав людини у повсякденну практику військової служби потребує не лише нормативного закріплення, а й глибокого культурного та аксіологічного переосмислення. Формування правової культури, заснованої на повазі до людської гідності, має стати невід'ємною частиною професійної підготовки військовослужбовців на всіх рівнях – від рядового складу до вищого командування.

14. Проведене дослідження нормативних засад забезпечення прав військовослужбовців під час воєнного стану в Україні дозволяє сформулювати наступні висновки, що мають фундаментальне значення для розуміння і вирішення проблем правового регулювання у цій сфері.

Аналіз чинної нормативно-правової бази засвідчив наявність комплексної, але структурно недосконалої системи правового регулювання статусу військовослужбовців. Основними проблемами є: фрагментарність механізмів реалізації соціальних гарантій, несвоечасність виплат грошового забезпечення, порушення процедурних прав під час проходження військово-лікарської комісії та недоліки у порядку проходження служби.

Обґрунтовано необхідність кардинального перегляду традиційних підходів до захисту прав військовослужбовців через призму

принципу балансування між військовою необхідністю та пріоритетністю людських прав. Запропоновано розширену систему джерел правового регулювання, що включає не лише традиційні нормативно-правові акти, а й судовий прецедент, правову доктрину, практику конституційної юрисдикції та міжнародні стандарти.

Центральною пропозицією дослідження є розроблення та ухвалення спеціальної Концепції захисту прав військовослужбовців на період воєнного стану, яка має стати практичним інструментом координації діяльності всіх залучених суб'єктів. Особливого значення набуває системний перегляд Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України з урахуванням кращих практик міжнародного права, стандартів НАТО та рішень Європейського суду з прав людини.

Дослідження актуалізує питання протидії дискримінації та сексуальним домаганням у контексті зростання частки жінок у Збройних Силах України, що потребує невідкладного законодавчого врегулювання та імплементації відповідних механізмів захисту.

Альтернативна (невійськова) служба та військово-капеланство демонструють прагнення законодавця врахувати різноманітність світоглядних і релігійних переконань громадян. Водночас ці інститути потребують подальшого правового розвитку та чіткого визначення гарантій дотримання принципу пропорційності.

Виявлені системні проблеми у забезпеченні прав військовослужбовців не лише підривають довіру до державних інституцій, а й потенційно впливають на морально-психологічний стан військовослужбовців та загальний рівень обороноздатності держави, що створює загрозу для національної безпеки та вимагає невідкладного реагування на найвищому державному рівні.

Забезпечення належного рівня правових гарантій для тих, хто захищає суверенітет і територіальну цілісність України, потребує комплексного підходу до реформування системи захисту прав військовослужбовців. Означене включає: удосконалення нормативно-правового регулювання, підвищення правової обізнаності

громадян, посилення контролю за діяльністю органів комплектування та створення ефективних механізмів адміністративного й судового захисту прав військовослужбовців.

15. Встановлено, що організаційна система забезпечення прав військовослужбовців в умовах воєнного стану має трирівневу структуру, де первинний рівень (командири та начальники) забезпечує персональну відповідальність та безпосередній захист, другий рівень (спеціалізовані військові структури) виконує координаційну, наглядову та методичну функції, а третій рівень (незалежні державні інституції) реалізує зовнішній демократичний контроль та остаточний захист прав. Ефективність системи значною мірою залежить від якості підготовки командного складу та спроможності адаптуватися до умов воєнного стану, що вимагає поєднання оперативного прийняття рішень з дотриманням норм міжнародного гуманітарного права.

Для підвищення ефективності функціонування первинного рівня необхідне впровадження комплексної багаторівневої системи моніторингу професійної компетентності командирів, яка має включати інформаційно-аналітичний блок, оціночний блок, механізм зворотного зв'язку та реагуючий блок. Запропонована система потребує відповідного нормативно-правового забезпечення, включаючи внесення змін до статутів Збройних Сил України, розробку спеціалізованих положень та інструкцій, а також створення механізмів контролю та правового захисту командирів. В умовах воєнного стану система моніторингу має передбачати гнучкі процедури збору даних, спрощені процедури оцінювання, дистанційне інформування та делегування окремих контрольних функцій.

Аналіз другого рівня виявив шість ключових структурних обмежень та ризиків: недостатню інтегрованість між структурними підрозділами, формальний характер контрольних перевірок, обмеженість каналів комунікації з особовим складом, відсутність сталих механізмів реагування на виявлені порушення, недостатній рівень підготовки персоналу контрольних структур та слабкий зовнішній контроль. Для усунення цих обмежень запропоновано створення

єдиного координаційного центру захисту прав військовослужбовців, впровадження ризик-орієнтованого підходу до перевірок, розвиток мережі довірених каналів комунікації, розробку чіткого алгоритму реагування на результати перевірок, запровадження регулярних курсів підвищення кваліфікації та посилення незалежного цивільного контролю.

Особливу увагу слід приділити питанню демократичного цивільного контролю, оскільки відсутність окремого спеціального законодавчого акту спричиняє ситуацію розпорошеності норм між кількома нормативно-правовими актами, що ускладнює їх практичну реалізацію та послаблює демократичні механізми стримувань і противаг у сфері оборони. Зарубіжний досвід демонструє важливість створення спеціалізованих правових структур для забезпечення прав військовослужбовців, що підтверджує необхідність подальшого розвитку відповідних інституцій в Україні та покращення підготовки військових юристів.

Третій рівень організаційної системи стикається з об'єктивними викликами в умовах воєнного стану, включаючи обмеження фізичного доступу до районів бойових дій, ускладнену комунікацію, обмежений доступ до інформації через секретність операцій та небезпеку для цивільного персоналу. Для подолання цих викликів рекомендується застосування адаптивних процесуальних механізмів, зокрема дистанційного правосуддя, спрощених процедур, створення пересувних судових установ та посилення міжвідомчої координації.

Ефективність взаємодії всіх трьох рівнів потребує створення сталих механізмів інформаційного обміну, впровадження циклічної моделі контролю від фіксації порушень через реагування до превентивної роботи і удосконалення системи, а також розвитку організаційної культури, орієнтованої на повагу до прав військовослужбовців як фундаментальної складової бойового потенціалу сучасної армії.

16. Концептуальне осмислення воєнного стану підтверджує тезу про те, що особливий правовий режим не передбачає відмову

держави від захисту фундаментальних прав військовослужбовців, а навпаки, вимагає створення особливого режиму їх гарантування в умовах підвищеної небезпеки. Водночас важливим є збереження конституційних запобіжників та механізмів підзвітності органів публічного управління, що унеможливує перетворення виняткового стану на звичайну практику правління.

Аналіз нормативно-правової основи публічного адміністрування у досліджуваній сфері засвідчує її базування на комплексі актів, що забезпечують функціонування системи військового управління відповідно до принципів верховенства права та пропорційності обмежень. Однак дослідження виявило значні недоліки у вигляді недостатньої систематизації підзаконних актів та їх несвоечасного оновлення, що створює правову невизначеність у тлумаченні відповідних норм.

Дослідження правових форм публічного адміністрування виявило необхідність удосконалення механізмів у трьох ключових напрямках. Встановлено потребу в удосконаленні механізмів нормотворчої діяльності, прийняття індивідуальних адміністративних актів та укладення адміністративних договорів. Особливої уваги потребує забезпечення процедурних гарантій при прийнятті рішень, включаючи право на оскарження неправомірних актів, а також підвищення прозорості умов адміністративних договорів.

Організаційні форми публічного адміністрування, представлені системою військової юстиції, спеціалізованими комісіями та координаційними органами, відіграють ключову роль у забезпеченні прав військовослужбовців. Проте їх функціонування потребує суттєвого вдосконалення через посилення гарантій незалежності, уніфікації стандартів діяльності та впровадження електронних засобів контролю для підвищення прозорості та підзвітності.

Методологічний аналіз публічного адміністрування розкриває складну багаторівневу систему, що характеризується структурною цілісністю, функціональною диференціацією та ієрархічною організацією. Запропонована наукова типологія методів за механізмом

впливу та характером правового регулювання створює теоретичну основу для їх системного застосування в сфері забезпечення прав військовослужбовців.

Воєнний стан суттєво трансформує застосування методів публічного адміністрування, зумовлюючи спрощення процедур прийняття рішень, підвищення вимог до оперативності та ефективності адміністративних дій. Особливого значення в цих умовах набуває система компенсаційних виплат як специфічний метод забезпечення прав військовослужбовців, що виконує функції матеріального відшкодування обмежень конституційних прав та морально-мотиваційного стимулювання.

Перспективні напрями розвитку методів публічного адміністрування в досліджуваній сфері пов'язані з подальшою цифровізацією управлінських процесів, розширенням можливостей громадської участі та впровадженням доказової політики, що базується на наукових даних та поведінкових аспектах. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій та партисипативних методів управління відкриває нові можливості для підвищення доступності адміністративних послуг, прозорості управлінських процесів та демократизації процесів прийняття рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Обороздатність України у XXI столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання : Парламентські слухання у Верховній Раді України, що відбулися 23 липня 2014 року. URL: https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/Parlamentski_slukhannya/96314.html
2. Absher J. The Uniform Code of Military Justice (UCMJ). URL: <https://www.military.com/join-armed-forces/the-uniform-code-of-military-justice-ucmj.html>
3. Agamben G. State of Exception. University of Chicago Press, 2005. 95 p.
4. Balkin J., Levinson S. Legal Historicism and Legal Academics: The Roles of Law Professors in the Wake of Bush v. Gore. URL: <https://jackbalkin.yale.edu/sites/default/files/files/legalhist.pdf>
5. Beaumont E. Rights of Military Personnel. URL: <https://firstamendment.mtsu.edu/article/rights-of-military-personnel/>
6. Ben-Ari E., Rosman E., Shamir E. Neither a conscript army nor an all-volunteer force: emerging recruiting models. *Armed Forces & Society*. 2023. No 49 (1). P. 138–159.
7. Burmeister W. Citizens in Uniform. *International Review of Education*. 1957. Vol. 3. No. 1. P. 45–53.
8. BVerfG, Urteil vom 15.02.2006 – 1 BvR 357/05. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2006/02/rs20060215_1bvr035705.html
9. Case “Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium”. Application

No 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64. 23 July 1968.
URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57525>

10. Case of Airey v. Ireland. Application No. 6289/73. 9 October 1979. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57420>

11. Case of Bayatyan v. Armenia (Application No. 23459/03). 07 July 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tkp197/view.asp?i=001-105611>

12. Case of De Souza Ribeiro v. France. Application No. 22689/07. 13 December 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115498>

13. Case of Delcourt v. Belgium No. 2689/65. 17 January 1970. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57467>

14. Case of Golder v. United Kingdom No. 4451/70. 21 February 1975. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>

15. Case of Grandrath v. Germany (Application No. 2299/64). 12 December 1966. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-73650>

16. Case of Luedicke, Belkacem and Koz v. Germany No. 6210/73; 6877/75; 7132/75. 28 November 1978. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57530>

17. Case of Marckx v. Belgium No. 6833/74. 13 June 1979. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57534>

18. Case of Paposhvili v. Belgium. Application No. 41738/10. 13 December 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-169662>

19. Case of Tyrer v. United Kingdom. Application No. 5856/72. 25 April 1978. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57587>

20. Case of X. v. Germany (Application No. 7705/76). 05 July 1977. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselawcomp/echr/2011/en/79958>

21. Citizens in Uniform: Protecting Human Rights in the Armed Forces. URL: <https://www.osce.org/odhr/57532>

22. CM/Rec(2010)4 – Recommendation of the Committee of Ministers to member states on human rights of members of the armed forces (Adopted by the Committee of Ministers on 24 February 2010 at the 1077th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://search.coe.int/cm?i=09000016805cf8ef>

23. Colell C. D., Kneysler O. V., Spasiv N. Y., Fedorovych I. M. Structural-Functional Approach in the World-Theoretical Knowledge of Territorial Communities. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2019. № 1(28). P. 450–460.

24. Das Konzept der Inneren Führung. URL: <https://www.bmvg.de/de/themen/verteidigung/innere-fuehrung/das-konzept>

25. Defense Service Law, 5709-1949. URL: https://main.knesset.gov.il/EN/About/History/Documents/kns1_defense_eng.pdf

26. European Parliament resolution of 18 January 2023 on the implementation of the common security and defence policy – annual report 2022 (2022/2050(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0010_EN.html

27. European Parliament resolution of 19 April 2023 on the EU Rapid Deployment Capacity, EU Battlegroups and Article 44 TEU: the way forward (2022/2145(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0113_EN.html

28. Geyer M. War and the Context of General History in an Age of Total War: Comment on Peter Paret, “Justifying the Obligation of Military Service”, and Michael Howard, “World War One: The Crisis in European History”. *The Journal of Military History*. 1993. Vol. 57. № 5. P. 145–163.

29. H.R.6910 – Military Personnel and Civilian Employee’s Claims Act of 1964. URL: <https://www.congress.gov/bill/88th-congress/house-bill/6910/text>

30. Habermas J. The theory of communicative action vol. 1 : Reason and the rationalization of society. Boston: Beacon Press, 1984.

31. Human Rights of Armed Forces Personnel: Standards, Good Practices and Recommendations. OSCE. URL: <https://www.osce.org/odihr/480152>

32. Innere Führung. URL: <https://www.bmvg.de/de/themen/verteidigung/innere-fuehrung>

33. International Covenant on Civil and Political Rights. 16 December 1966. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

34. Juan Carlos Gutiérrez and Silvano Cantú, The Restriction of Military Jurisdiction in International Human Rights Protection Systems. SUR 13 (2010). URL, <https://sur.conectas.org/en/the-restriction-of-military-jurisdiction-in-international-human-rights-protection-systems/>

35. Jutta Brunnée, Stephen J. Toope. Legitimacy and Legality in International Law: An Interactional Account. Cambridge University Press, 2010. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511781261>

36. Levy Y. The legitimacy crisis of the conscription model. Strategic Assessment. 2022. No 25 (1). P. 79–100.

37. Military “justice” system: a glaring surrender of human rights. URL: <https://www.icj.org/resource/military-justice-system-a-glaring-surrender-of-human-rights/>

38. Nasr n. Military conscription and its role in shaping a nation. E-International Relations. 2021. URL: <https://www.e-ir.info/2021/07/25/military-conscription-and-its-role-in-shaping-a-nation/>

39. Orloff v. Willoughby, 345 U.S. 83 (1953). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/345/83/>

40. Our Soldiers. Israel’s Military Secret Revealed. URL: <https://www.idf.il/en/mini-sites/our-soldiers/>

41. Statute of the International Court of Justice. United Nations. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/statute-of-the-international-court-of-justice>

42. Stoker D. J., Blanton H. D., Schneid F. C. Conscription in the Napoleonic era: a revolution in military affairs? London : Routledge, 2009. 240 p.

43. The Right of Association in the Armed Forces – Citizen in Uniform. URL: <https://euromil.org/the-right-of-association-in-the-armed-forces-citizen-in-uniform/>

44. The Secretary General’s Annual Report 2023. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_223291.htm

45. Weber Max: Politik als Beruf. In: Geistige Arbeit als Beruf. Vier Vorträge vor dem Freistudentischen Bund. Zweiter Vortrag. München, 1919.

46. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПАОС, 2018. 446 с.

47. Аналіз судової практики. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/analiz/>

48. Аналітична записка з питань порівняльного законодавства щодо законодавчого забезпечення застосування бойового імунітету. Дослідницька служба Верховної Ради України. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33415.pdf>

49. Баран А. Законодавство про військову службу: порівняльний аналіз. *Вишеградський журнал з прав людини*. 2023. С. 29–35.

50. Барсуков К. В. Адміністративно-правове забезпечення проходження служби працівниками органів внутрішніх справ у складі міжнародних миротворчих підрозділів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2010. 20 с.

51. Беланюк М. В. Становлення органів військової юстиції на теренах України (1939–1942 рр.): історико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2015. 232 с.

52. Беланюк М. С. Становлення органів військової юстиції на теренах України (1939–1942 рр.): історико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 21 с.

53. Білий Д. О. Поняття та елементи механізму адміністративно-правового захисту прав пацієнтів. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 1. С.62–66.

54. Білозьоров Є. В. Діяльнісний підхід та сучасна юридична наука. *IX-ті наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова* : зб. матеріалів (м. Київ, 20 лист. 2019 р.) / Редкол.: А. М. Завальний, Ю. В. Кривицький, Н. В. Лазнюк. Київ : НАВС, 2019. С. 28–31.

55. Білозьоров Є. В. Діяльнісний підхід як окремий аспект методологічного дискурсу в юридичній науці. *Дванадцяті юридичні читання. Держава в суспільно-політичних процесах: виклики і загрози* : матеріали Міжнародної наукової конференції, 1–2 червня 2017 р. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. С. 68–71.

56. Білоскурська О. В. Нормативно-правове регулювання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні. *Правова держава*. 2022. № 46. С. 7–18.

57. Більш як 50 працівників ТЦК притягнули до відповідальності за порушення – Лубінець. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4010771-bils-ak-50-pracivnikiv-tck-pritagnuli-dovidpovidalnosti-za-porushenna-lubinec.html>

58. Бірта Г. О., Бургу Ю. Г. *Методологія і організація наукових досліджень*. Київ : «Центр учбової літератури», 2014. 142 с.

59. Бірта Г. О., Бургу Ю. Г., Флока Л. В., Горячова О. О. *Методологія і організація наукових досліджень*. Полтава, 2020. 160 с.

60. Бобров Ю. Актуальність створення військових судів в Україні: огляд результатів дослідження. URL: <https://www.publicnpravо.com.ua/files/35 /pdf/ pp-2019-35-12.pdf>

61. Бойко В. *Поняття та зміст адміністративно-правового забезпечення ефективності функціонування судової влади України. Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 96–100.

62. Бойко П. Г. *Європейські стандарти адміністративно-правового забезпечення діяльності прокуратури в Україні: дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07*. Тернопіль, 2023. 235 с.

63. Бондар Н. А., Стрельник В. В. *Методологія наукового дослідження теоретико-правових факторів впливу на розвиток юридичної освіти в умовах глобалізації. Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 102–105.

64. Бондаренко А. *Форми реалізації правозахисної функції сучасної держави: до постановки проблеми. Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 282–288

65. Бородавка В. А., Бровченко С. В., Веденьєва Р. Я., Підлісний О. Д. *Шляхи подальшого удосконалення навчання (бойової підготовки) особового складу з урахуванням викликів сучасності. Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2022. № 4 (74). С.82–86.

66.Бородін І., Пасіка С. Правовий статус військовослужбовців в Україні. *European Political and Law Discourse*. 2017. Vol. 4 Issue 1. P. 164–171.

67.Бостан С. К. Методологія правового дослідження: інструментальні засади. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. 2021. № 2 (3). С. 115–130.

68.Бриль К. І. Адміністративно-правове забезпечення децентралізації державної влади в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 413 с.

69.Бураков Ю. В., Томчук Ю. В. Відродження капеланства в сучасному українському війську. *Військово-науковий вісник*. 2021. Вип. 36. С. 27–44.

70.Буханевич О. М., Івановська А. М. «Публічна адміністрація» та «публічне адміністрування»: до питання визначення понять. *Правові засади організації та здійснення публічної влади* : збірник тез VII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 17 травня 2024 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 33–35.

71.Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

72.Висновок на проект Закону України «Про Військового омбудсмена». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/56384>

73.Висновок науково-правової експертизи щодо правового статусу військовослужбовця. URL: <https://yefimov-partners.com/2024/08/05/правовий-статус-військовослужбовця/>

74.Висновок щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України щодо вдосконалення механізмів забезпечення військової дисципліни, запобігання і протидії проявам

дискримінації та сексуальним домаганням». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2857054>

75. Військова юстиція в Україні: історичний аспект; міжнародний досвід; проблематика становлення та перспектив в Україні; сучасне правове регулювання; особливості та виклики воєнного стану. Київ : ВД «Професіонал», 2024. 446 с

76. Воєнна історія. Офіційний сайт Міністерства оборони України. URL: <https://www.mil.gov.ua/ministry/istoriya.html>

77. Габлей Н. Г., Гладенький Ю. В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності Збройних Сил України: поняття, мета. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 343–345.

78. Гавришук О. М. Історія становлення та розвитку законодавства про військову дисципліну: від княжих часів до кінця 19 століття. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2016. № 32. С. 125–131.

79. Галаєвський Ю. Військові суди як нагальна потреба воєнного часу. *Право України*. 2023. №6. С. 141–156.

80. Галуцько В. В., Курило В. І., Короєд С. О., та ін. Адміністративне право України. т. 1. Навчальний посібник. Херсон : Грінь Д. С. 2015. 72 с.

81. Галуцько В. В., Олефір В. І., Пихтін М. П та ін. Адміністративне право України. навчальний посібник у 2-х томах. Херсон : ХМТ. 2011. 178 с.

82. Галуцько В. М. Адміністративно-правове забезпечення слідчої діяльності в Україні : дис. ... докт. юр. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 472 с.

83. Ганьба Б. Системний підхід та його застосування в дослідженні України як демократичної, соціальної, правової держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. 21 с.

84. Ганьба О. Б., Мірошниченко В. І. Особливості сучасної методології правових наукових досліджень. *Парадигма пізнання: гуманітарні питання*. 2016. № 2 (13). С. 5–17.

85. Гасюк І. Л. Підходи до дослідження системи державного управління розвитком фізичної культури і спорту. *Державне управління і місцеве самоврядування*. 2010. № 4 (7). С. 164–176.

86. Геселева Н. В., Заріцька Н. М. Емерджентні властивості системи. *Бізнесінформ*. 2013. № 7. С. 93–97.

87. Гльоза В. Правовладдя: пропедевтичні аспекти розуміння. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі* : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю заснування Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми, 31 травня 2024 р. – 01 червня 2024 року). У 2-х томах. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2024. Т. 1. С. 67–70.

88. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ : Дух і літера, 2016. 760 с.

89. Головка Б. Г. Становлення військового права на українських землях у V ст. до н.е. – XVI ст. *Форум права*. 2022. № 2. С. 94–101.

90. Гончарук Л. Коли поранений дізнався, що медик – гей, він не скаже: «Зупиніть евакуацію». ЛГБТ-військові про реєстровані партнерства. URL: <https://suspilne.media/514399-koli-poranenij-diznavsa-so-medik-gej-vin-ne-skaze-zupinit-evakuaciju-lgbt-vijskovi-pro-reestrovani-partnerstva/>

91. Гребешкова О. М. Емерджентність у стратегічному процесі підприємства. *Формування ринкової економіки*. 2009. Вип. 22. С. 129–137.

92. Гуйван П. Д. Правова визначеність як складова частина принципу верховенства права. *Альманах міжнародного права*. 2017. Вип. 17. С. 11–21.

93. Гук А. С. Адміністративні форми та методи публічного адміністрування. *Актуальні проблеми державного управління*. 2013. № 1 (43). С. 78–83.

94. Гумін О. М., Пряхін Є. В. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура. *Наше право*. 2014. № 4. С. 46–50.

95. Гуржій Т. О. Адміністративне право України. Київ : КНТ, Х : Бурун і К, 2011. 680 с.

96. Гусарев С. Д., Тихомиров Д. О. Сучасні підходи до інтерпретації поняття юридичних конструкцій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 43–48.

97. Дайджест судової практики ВС у справах, пов'язаних з війною. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Daigest_sud_prakt_VS_spravi_vijna.pdf

98. Данилевич Н. Функціональний підхід до управління у системі місцевого самоврядування в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № 31. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-31-37>

99. Данко В. Й. Особливості правової природи актів Конституційного Суду України: окремі аспекти аналізу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3 (9). С. 12–16.

100. Делія Ю. В. Адміністративно-правові аспекти нормотворчості публічної адміністрації в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Київ : Міжрегіональна академія управління персоналом, 2014. 35 с.

101. Добробог А. М. Система права: теоретико-правовий дискурс. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 21. Ч. II. Т.1. С. 30–32.

102. Дорошенко Е. Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в період воєнного стану в Україні. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 247–253.

103. Дубовик К. Є. Публічна адміністрація як суб'єкт адміністративно-правового захисту прав дітей. *Публічне управління XXI століття: Нові виклики і трансформації* : зб. наук. матер. XXIV Міжнар. наук. Конгресу (24 травня 2024 р., м. Харків). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. С. 66–70.

104. Дудаш Т. Діалектичний підхід до правового аргументування й правової аргументації. *Філософія права і загальна теорія права*. 2020. № 2. С. 145–165.

105. Дудченко В. В. Роль методології юридичної науки у становленні новаційного науково-правового мислення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 13–17.

106. Електронна петиція № 22/144562-еп «Легалізація одностатевих шлюбів». URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/144562>

107. Електронна петиція № 22/185864-еп «За реєстровані партнерства для одностатевих і різностатевих пар, на підтримку законопроекту №9103 «Про інститут реєстрованих партнерств». URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/185864>

108. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-34490>

109. Єзеров А. А. Захист прав ветеранів АТО / ООС, інших військовослужбовців адміністративними судами. Посібник. 2022. 206 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/230212_1747_ZPV_prew_130223.pdf

110. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

111. Завгородня Ю. С., Кчук А. М. Публічне управління в умовах правоваддя: методологічні засади. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. Вип. 5 (71). С. 41–45.

112. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

113. Заморська Л. І. Загальнонаукова концепція категорії «система права». *Держава і право*. Вип. 47. С. 46–50.

114. Заморська Л. І. Системний підхід у дослідженнях правової реальності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 7. С. 38–44.

115. Захист прав військових. URL: <https://mod.gov.ua/zahist-prav-vijskovich>

116. Захист прав військовослужбовців та членів їхніх сімей, внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану: судді ВС у КАС взяли участь у науковій конференції. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1623359/>

117. Звіт Уповноваженого з прав людини. Розділ 3. Права людини в секторі безпеки та оборони. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rozdil-3-prava-liudyny-v-sektori-bezpeky-ta-oborony>

118. Зеленко І. П. Спеціальні методи дослідження державно-правових явищ; сучасний погляд. *Наукові записки. Серія Право*. 2022. № 13. С. 9–14.
119. Івакін О. А. Об'єктивність як неодмінний принцип пізнання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 29. С. 99–102.
120. Іванченко О. М. Сутність та юридична природа систематизації законодавства. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 23–27.
121. Ігонін Р. Проблема доктринального визначення поняття «адміністративно-правове забезпечення». *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2 (40). С. 37–43.
122. Ілин Л. М., Каленюк О. М., Гаврецька М. Й. Принцип історизму в праві та правових дослідженнях. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2022. № 13 (25). С. 54–60.
123. Ірискіна І. ЛГБТ+ люди України під час повномасштабної війни. 2023 рік. Загальна ситуація та динаміка змін. URL: <https://insight-ukraine.org/special/2023-lgbt-war-ukraine/>
124. Історія українського війська, 1917–1995 / [В. Гриневич, Л. Гриневич, Б. Якимович та ін. ; упоряд., передм. Я. Дашкевич]. Львів : Світ, 1996. 837 с.
125. Калюжний Р. А, Алієв Р. В. Становлення і розвиток систематизації військового законодавства України. *Юридичний вісник*. 2021. № 2 (59). С.46–54.
126. Канзафарова І. С., Корнеева Є. М. Формально-юридичний метод у наукових правових дослідженнях (загальна характеристика та особливості застосування). Матеріали 77-ї наук. конф. професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (23–25 листоп. 2022 р., м. Одеса) / відп. ред. О. В. Побережець ; ред. кол.: А. Л. Святошнюк, Т. В. Степанова та ін. Одеса : Олді+, 2022. С. 128–131.

127. Капля О. М. Реалізація принципу ефективного захисту прав і свобод особи в адміністративному судочинстві країн Європейського Союзу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2017. Вип. 26. С. 27–30.

128. Карамішев Д. В. Організаційно-правові засади цивільно-військової взаємодії з питань оборони та життєзабезпечення збройних сил України в умовах воєнного стану. *Державне будівництво*. 2022. № 1 (31). С. 6–20.

129. Кирпенко В. М., Палевич С. В., Гашенко С. В., Пономаренко П. М., Мороховський М. А. Підготовка майбутніх військових юристів до складних правових та етичних викликів: роль життєстійкості та військової експертизи у військовому праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 575–580.

130. Кметик-Подубінська Х. Правове моделювання як метод сучасних конституційно-правових досліджень. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 211–215.

131. Коваль В. П. Адміністративно-правовий статус військовослужбовців в Україні в умовах правового режиму воєнного стану. дис. ... д-ра філософії : 081 – право. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. 225 с.

132. Коваль М. П. Методологія пізнання адміністративного судочинства: структурний аспект. *Держави та регіони*. 2022. № 3 (77). С. 223–227

133. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.

134. Козинець О., Менджул К., Історична школа права: загальна характеристика і представники. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2020. № 1. С. 15–18.

135. Колич О. І. Детермінанти діалектики у праві: окремі аспекти. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2018. Вип. 7. С. 45–51.

136. Колич О. Соціологічно-правове дослідження: загально-теоретична характеристика. *Вісник Національного університету*

«Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2021. № 2 (30). С. 55–61.

137. Коломоець Н. В. Зміст і сутність системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2018 № 34. С. 26–30.

138. Колпаков В. К. Поняття форм публічного адміністрування. *Адміністративне право і процес*. 2012. № 2 (2). С. 43–51.

139. Комзюк В. Т., Адміністративно-правове забезпечення військової служби у Збройних силах України. С. 87–96. URL: https://eprints.cdu.edu.ua/2386/1/Збірник_конф_ЧНУ_2019%20%281%29-87-96.pdf

140. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: Указ Президента від 11.05.23 р. №273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>

141. Конарева Г. О., Моїсеєнко А. С. Шляхи забезпечення національної безпеки України. Житомир, 2023. 227 с.

142. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

143. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text

144. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_085

145. Константий О. До питання конституціоналізації адміністративного права і судочинства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 203–208

146. Константий О. В. Захист прав фізичних та юридичних осіб в адміністративному судочинстві: проблеми теорії і практики : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2015. 415 с.

147. Конституційний Суд України захистив право військових на гідні пенсії. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/10/13/>

konstytucyjnyj-sud-ukrayiny-zahystyv-pravo-vijskovyih-na-gidni-pensiyi/

148. Конституційний Суд України. Офіційний вебсайт. Верховенство права. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>

149. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

150. Копча В. В. Правозахисна функція держави: доктринальні підходи до розуміння. *Публічне право*. 2018. № 3 (31). С. 132–140.

151. Копча В. В. Правові методи порівняльного напряму дослідження: новітня роль в умовах глобалізаційних процесів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 692–697.

152. Корж І. Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Київ, 2004. 20 с.

153. Корж І. Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2004. 222 с.

154. Корнієнко М. В. Забезпечення прав людини органами правопорядку в екстраординарних умовах: доктринальний аспект. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 170 с.

155. Корнієнко М. В. Концепт забезпечення людських прав у надзвичайних умовах. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 3. С. 3–7.

156. Корнієнко М. В. Права людини в умовах воєнного стану: загальноправовий дискурс. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 27–31

157. Корольова В. В., Гапешко Т. С. Підстави та порядок, пропорційність, законність та межі обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Legal Bulletin*. 2025. № 1 (15). С. 82–89.

158. Коропатнік І. М. Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних сил України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 523 с.

159. Корчевна Л. О. Щодо проблеми виконання судових рішень в Україні. *Правовий вимір конституційної та кримінальної*

юрисдикції в Україні та світі : 3-і юр. читання : матер. ювілейної всеукр. дистанційн. наук. конф. (Одеса, 10 квіт. 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 80–84.

160. Костюк О. В. Капеланство у структурі морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України у 2022–2023 роках. *Філософія релігії та медицини в постсекулярну добу* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті свт. Луки (В. Ф. Войно-Ясенецького). Київ : НМУ ім. О. О. Богомольця, 2023. С. 218–221.

161. Крисюк Ю., Лобач А. Дихотомія букви і духу закону. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 29–34.

162. Кучук А. М. Верховенство права як аксіологічна складова національної системи права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 562–565.

163. Кучук А. М. Концепт прав людини в контексті правової держави. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 23 квітня 2010 р.). Запоріжжя : Юридичний ін-т ДДУВС, 2009. Ч. 1. С. 88–90.

164. Кучук А. М. Право в умовах постмодерну: правовий дискурс : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 130 с.

165. Кучук А. М. Право як лабіринт визначеності : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2025. 128 с.

166. Кучук А. М. Правовладдя в умовах національного права. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 25–26 квітня 2023 р.) : у двох томах. Том 1 / голов. ред. В. Ф. Пузирний; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПтС, 2023. С. 177–179.

167. Кучук А. М. Правовладдя: аксіологічний аспект. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 26 травня 2023 р.). Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2023. С. 25–28.

168. Кучук А. М. Сучасна парадигма методології правознавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2007. № 4. С. 46–52.

169. Кучук А. М., Гога А. М. Правові гарантії прав людини: Україна та Європа: теоретико-правовий дискурс. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 6–10.

170. Кучук А. М., Завгородня Ю. С. Конституційне право. Частина 1. Дніпро : Середняк Т. К., 2023. 128 с.

171. Кучук А. М., Мінченко О. В. Адміністративний розсуд: Україна та держави Європейського союзу (порівняльно-правовий аспект). *Нове українське право*. 2022. С. 235–240.

172. Кучук А. М., Пекарчук В. М. Методологія правових явищ в умовах сучасного правового дискурсу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип.1 (42). С. 9–12.

173. Кучук А. М., Пекарчук В. М. Методологія сучасного правознавства: спроба критичного осмислення. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 1 (71). С. 27–31.

174. Кучук А. М., Перепьолкін С. М. Принципи права як категорія внутрішньо державного й міжнародного права. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (3). С. 22–26.

175. Лавренюк Ю. Ф. Класифікація заходів адміністративно-правового забезпечення економічних інтересів України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 183–185.

176. Лазарев В. В. Правова природа актів Конституційного Суду України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. Вип. 6 (53). С. 15–18.

177. Левківська В. Адміністративно-правове забезпечення національної безпеки. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 83–88.

178. Легеза Ю. Методи публічного управління: адміністративно-правовий аспект. *Law. State. Technology*. 2021. Вип. 2. С. 25–30.

179. Ленда О. В. Військовослужбовець як спеціальний суб'єкт самовільного залишення військової частини чи місця служби. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 6. С. 72–75

180. Ліпинський В. В. Загальна характеристика тлумачення адміністративно-деліктних правових норм як системного утворення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 5. Т. 2. С. 76–84.

181. Лошицький М. В. Адміністративне оскарження як спосіб захисту прав громадян у діяльності органів публічної адміністрації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право*. 2015. Вип. 31 (2). С. 146–150.

182. Лугіна Н. А., Покорська Я. І. Проблеми примусового виконання судових рішень під час дії воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 85. Ч. 2. С. 396–401.

183. Лукічов В., Арнаутова В., Нікітюк Т., Кучеренко С. Основні права військовослужбовців. ОБСЄ. Довідник. 2020. 68 с.

184. Луць Л. А. Принцип правової визначеності: сучасний стан та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 21–27.

185. Магновський І. Особливості трактування сучасної системи джерел права України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2017. № 876. С. 68–74.

186. Маєтний М. І. Правові підстави для обмеження прав і основних свобод людини в умовах воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 2. С. 13–17.

187. Майже у півтора рази побільшало судових справ у 2023 році. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/court-2023>

188. Маляга Л. Захист прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. Вип. № 6. С. 150–159.

189. Марко І. Ю., Марко Є. І., Чернишова І. М. Зарубіжний досвід забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців. *Історичні, соціальні та організаційні аспекти проблем дослідження воєнної науки та освіти*. С. 135–142. URL: <http://znp-cvds.nuou.org.ua/article/view/195500/195901>

190. Марцеляк О. В. Конституційно-правий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2004. 36 с.

191. Матвійчук А. Адміністративно-правове забезпечення державної регуляторної політики. *Підприємство, господарство і право: науково-практичний юридичний журнал*. 2019. № 1. С. 108–111.

192. Мельник С. Деякі аспекти удосконалення адміністративно-правового статусу суб'єктів військового управління у сфері вищої військової освіти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 2 (14). С.49–52.

193. Мельниченко Б. Адміністративно-правові засоби захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб у сфері публічного управління. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2022. № 2 (34). С. 64–69.

194. Миколюк А. В. Публічне управління в умовах військового стану: питання ефективності. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2022. Вип. 29. С. 45–48

195. Міжнародне право. Основи теорії / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній; за ред. В. Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2002. 608 с.

196. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

197. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

198. Міхайліна Т. В. Системний підхід у побудові формально-ідеальної моделі правової системи. *Право і суспільство*. 2019. № 6. С. 63–68.

199. Моніч Б. С. Поняття і правова природа актів Конституційного Суду України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2021. Вип. 31. С. 167–177.

200. Мороз О. Б., Костовська К. М. Поняття та система адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. *Науковий*

вісник Ужгородського національного університету. 2022. Вип. 72. Ч. 2. С. 88–93.

201. Музика І. В. Принцип історизму у царині досліджень вітчизняної соціології права кінця XIX – початку XX століття. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 239–243.

202. Нагребельний В. П. Прогнозування і моделювання в правотворенні та правозастосуванні. *Альманах права*. 2011. Вип. 2. С. 21–27.

203. Наливайко О. І. Правовий захист людини як предмет дослідження загальної теорії права. *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. 2001. Вип. 12. С. 18–24.

204. Національна асоціація адвокатів України. Бойовий імунітет як механізм правового захисту військових. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=JtNcEALu-eE>

205. Неконституційність обмеження максимального розміру пенсії для ветеранів : висновок Конституційного Суду України. URL: <https://legal100.org.ua/judicial-practice/sudova-sprava-2/>

206. Нікітін А. А. Здійснення публічного адміністрування під час дії правового режиму воєнного стану: теоретичні та практичні аспекти. *Юридичний бюлетень*. 2022. Вип. 27. С. 157–166.

207. Олійник А. Ю., Гусарев С. Д., Слюсаренко О. Л. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 176 с.

208. Орлова О. О., Кучук А. М., Мінченко О. В. Загальна теорія права : навч.-метод. посіб. Суми : ФОП Цьома С. П. 237 с.

209. Павліченко Є. В., Голинська М. І. Становлення порівняльного правознавства та порівняльно-правової методології. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 1 (66). С. 18–24.

210. Павлов Н. С. Концепція «належного врядування»: сучасне розуміння та стан її реалізації в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 3. С. 3–7.

211. Панченко О. О. Кантівські погляди на право та мораль як складові верховенства права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С.426–429.

212. Патерило І. В. До розуміння сутності та змісту категорії «публічна адміністрація». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. Вип. 9–1. С. 83–85.

213. Пахомов В. В. Військова прокуратура: досвід США, Ізраїлю та України. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції : у 2 ч. (м. Суми, 23–24 травня 2019 року) / редколегія: проф. А. М. Куліш, О. М. Резнік. Суми : Сумський державний університет, 2019. Ч. 2. С. 116–120.

214. Пахомов В. В. Щодо необхідності відновлення системи військових судів в Україні. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/logos/article/view/683/701>

215. Пашинський В. Адміністративно-правове забезпечення оборони України: історичний розвиток та сучасні тенденції. Розділ 1. С. 338–381. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/256/7169/14924-1?inline=1>

216. Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2007. 206 с.

217. Пашинський В. Й., Медвідь Л. П., Шамрай Б. М. Правовий статус та соціальний захист військовослужбовців: поняття і правове регулювання. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-320-0-33>

218. Пашинський В. Й. Адміністративно-правове забезпечення діяльності Збройних Сил України. *Держава та регіони*. 2018. № 3 (61). С. 95–99.

219. Пашинський В. Й. Адміністративно-правове забезпечення оборони країни: теорія і практика : дис. ...доктора юридичних наук : 12.00.07. Київ, 2020. 520 с.

220. Пашинський В. Й. Адміністративно-правове забезпечення оборони України: теорія і практика : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 40 с.

221. Пенсійне забезпечення військовослужбовців, – судова практика. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/pensiyne-zabezpechennya-viyskovosluzhbovciv--sudova-praktika.html>

222. Перший щорічний форум «Виконання рішень національних судів в Україні» : Звіт стосовно візиту до України з метою проведення двосторонніх консультацій щодо вдосконалення виконавчого провадження від 08.2018 р. (на виконання рішень Європейського суду з прав людини у справах «Юрій Миколайович Іванов проти України» і «Бурмич та інші проти України»). Офіційна інтернет-сторінка Ради Європи. URL: <https://rm.coe.int/report-on-a-mission-to-ukraine/16808f234c>

223. Питання щодо захисту прав військовослужбовців в адміністративному суді та особливостей судового розгляду справ про воєнні злочини висвітлили судді ВС. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1490454/>

224. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.

225. Подорожна Т. С. Конституціоналізація правового порядку крізь призму формування вітчизняної соціонормативної системи. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. 2014. № 3. С. 60–64.

226. Позігун І. О. Правовладдя в адміністративному процесі: компаративно-правовий аспект: монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 194 с.

227. Положення про Міністерство оборони України. Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 2016 р. № 730). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-п#Text>

228. Полторак С. Т. Шляхи вдосконалення системи бойової підготовки щодо формування професійної компетентності командирів підрозділів внутрішніх військ в період їх професійного становлення. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. № 5 (30). С. 100–105.

229. Порівняльне правознавство у системі юридичних наук: проблеми методології : монографія / Кресін О. В. (керівник авт. кол.), Луць Л. А., Мережко О. О. та ін.; за ред. Ю. С. Шемшученка.

Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. 256 с.

230. Постанова Верховного Суду від 04 травня 2023 року у справі №380/7189/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110640552>

231. Постанова Верховного Суду від 05 жовтня 2023 року у справі №380/7479/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113967128>

232. Постанова Верховного Суду від 07 березня 2024 року у справі № 320/10293/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117514459>

233. Постанова Верховного Суду від 09 березня 2023 року у справі №600/2520/22-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109451196>

234. Постанова Верховного Суду від 11 квітня 2024 року у справі № 520/7954/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118305811>

235. Постанова Верховного Суду від 13 лютого 2018 року у справі № 802/969/17-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72289062>

236. Постанова Верховного Суду від 17 серпня 2023 року у справі №380/7792/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112879350>

237. Постанова Верховного Суду від 19 вересня 2023 року у справі №160/14641/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113635822>

238. Постанова Верховного Суду від 27 жовтня 2021 року у справі № 638/14258/16-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100653589>

239. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 24 серпня 2022 року у справі № 380/3083/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105879643>

240. Постанова Третього апеляційного адміністративного суду м. Дніпро від 02 березня 2023 року у справі № 160/17060/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109341323>

241. Постанова Третього апеляційного адміністративного суду м. Дніпро від 04 жовтня 2023 року у справі № 160/4216/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114431312>

242. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку проходження військової служби окремими категоріями військовослужбовців під час дії воєнного стану». URL: <https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/56188>

243. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Військового омбудсмена». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/56384>

244. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України щодо вдосконалення механізмів забезпечення військової дисципліни, запобігання і протидії проявам дискримінації та сексуальним домаганням». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2764167>

245. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про інститут реєстрованих партнерств». URL: <https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/41497>

246. Права людини і безпека держави в умовах війни: конституційні виклики для України. Веб-портал Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/prava-lyudini-i-bezpeka-derzhavi-v-umovah-vijni-konstitucijni-viklikiki-dlya-ukrayini

247. Правило О. І. Форми та методи публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я в Україні. *Держава та регіони*. 2024. № 1 (83). С. 212–216.

248. Приймак А. М. Принцип правової визначеності: поняття та окремі аспекти. *Наукові записки національного університету «Києво-Могилянська академія»*. 2010. Т. 103. С. 53–55.

249. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 12 грудня 1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>

250. Про вдосконалення підготовки офіцерських кадрів тактичного рівня та сержантського (старшинського) складу у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів. Наказ Міністерства оборони України від 25 квітня 2016 року № 216. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0216322-16#Text>

251. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

252. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385.

253. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 7 березня 2002 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#top>

254. Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку проходження військової служби окремими категоріями військовослужбовців під час дії воєнного стану : Закон України від 30 квітня 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4392-20#Text>

255. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 33. Ст. 1724.

256. Про внесення зміни до глави XII «Прикінцеві положення» Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо умов продовження військової служби під час дії воєнного стану окремим категоріям військовослужбовців : Закон України від 21 листопада 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4087-20#Text>

257. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави : Закон України від 19 червня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 46. Ст. 366.

258. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листопада 2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 6. Ст. 55.

259. Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з реформуванням

Збройних Сил України, та членів їх сімей : Закон України від 15 червня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1763-15#>

260. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208.

261. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>

262. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо складання, перегляду та моніторингу виконання індивідуальної програми підвищення рівня професійної компетентності державного службовця (індивідуальної програми професійного розвитку) : Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 26.10.2020 № 201-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0201859-20#Text>

263. Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 154. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-p#Text>

264. Про Збройні Сили України : Закон України від 6 грудня 1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>

265. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>

266. Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі : Закон України від 3 жовтня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-20#Text>

267. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

268. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

269. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

270. Про Національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

271. Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 17. Ст. 594.

272. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

273. Про основи національного спротиву. Закон України від 16 липня 2021 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 41. Ст. 339.

274. Про парламентські слухання «Про стан і перспективи реформування Збройних Сил України та здійснювані Урядом України заходи щодо забезпечення надійної обороноздатності України» : Постанова Верховної Ради України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 24. Ст. 339.

275. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

276. Про проведення парламентських слухань на тему: «Обороздатність України у ХХІ столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання» : Постанова Верховної Ради України від 18 червня 2014 року № 1513-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1513-VII#Text>

277. Про проведення парламентських слухань на тему: «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України» : Постанова Верховної Ради України від 9 лютого 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 36. Ст. 433.

278. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

279. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права : Указ Президії Верховної Ради Української РСР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-08#Text>

280. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21 серпня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text>

281. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Обороздатність України у XXI столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання» : Постанова Верховної Ради України від 12 серпня 2014 року № 1639-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1639-18#Text>

282. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України» : Постанова Верховної Ради України від 5 липня 2012 року № 5086-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5086-17#n11>

283. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України № 555/2015. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>

284. Про Службу військового капеланства : Закон України від 30 листопада 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>

285. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190.

286. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

287. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України. Затверджено Законом України від 24 березня 1999 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>

288. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

289. Проект Закону про Військового омбудсмана.
URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/56384>

290. Проект Закону про інститут реєстрованих партнерств
№ 9103 від 13.03.2023. URL: [https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/
Card/41497](https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/41497)

291. Проект Постанови про прийняття за основу проекту
Закону України про внесення змін до Дисциплінарного статуту
Збройних Сил України, Статуту внутрішньої служби Збройних
Сил України щодо вдосконалення механізмів забезпечення вій-
ськової дисципліни, запобігання і протидії проявам дискримінації
та сексуальним домаганням. URL: [https://itd.rada.gov.ua/billInfo/
Bills/Card/56180](https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/56180)

292. Проекти, зареєстровані за всі сесії IX скликання. Назва
законопроекту або слова з назви: статут внутрішньої служби.
URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/searchResults>

293. Протокол. Юридичний інтернет ресурс. URL: [https://protocol.ua/
ua/pro_zbroyni_sili_ukraini_stattya_7/](https://protocol.ua/ua/pro_zbroyni_sili_ukraini_stattya_7/)

294. Психологія бою: діяльність командирів підрозділу, щодо
підтримання морально-психологічного стану особового складу
в ході бойових дій / Ромашин А. М. та ін. Львів : НАСВ, 2015. 322 с.

295. Пустовіт Ю. Ю. Аналіз поняття «адміністративно-правове
забезпечення продовольчої безпеки». *Науковий вісник Ужгород-
ського національного університету*. 2024. Вип. 85. Ч. 3. С. 78–86.

296. Пухтецька А. Запровадження принципів та стандартів
належного урядування у діяльності публічної адміністрації. *Наукові
записки*. 2010. № 103. С. 36–39.

297. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави.
Вид. 9-е, зі змінами. Львів : Край, 2007. 192 с.

298. Рада продовжила термін амністії для військовослужбов-
ців, які самовільно залишили частини, до кінця серпня 2025 року.
URL: [https://weukraine.tv/novyny/rada-prodovzhila-termin-amnistiji-
dlja-vijskovosluzhbovtsiv-jaki-samovilno-zalishili-chastini-do-kintsja-
serpnja-2025-roku/](https://weukraine.tv/novyny/rada-prodovzhila-termin-amnistiji-dlja-vijskovosluzhbovtsiv-jaki-samovilno-zalishili-chastini-do-kintsja-serpnja-2025-roku/)

299. Радчук А. А. Історичні аспекти становлення та розвитку прав військовослужбовців. *Право та державне управління*. 2024. № 1. С. 317–322.

300. Радчук А. А. Міжнародний досвід щодо забезпечення прав військовослужбовців та його імплементація в національне право. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 507–511.

301. Радчук А. А. Нормативні засади забезпечення прав військовослужбовців під час військового стану в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 4. Т.2. С. 140–144.

302. Радчук А. А. Нормативно-правова основа захисту прав людини та громадянина в умовах воєнного стану. *Jurisprudence under martial law: conceptual dimension : Scientific monograph*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. С. 294–307.

303. Радчук А. А. Особливості захисту прав військовослужбовців адміністративними судами України. *Правова позиція*. 2023. № 4 (41). С. 148–151.

304. Радчук А. А. Поняття адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. № 1 (83). Т. 2. С. 81–85.

305. Радчук А. А. Принципи забезпечення прав військовослужбовців. *Правові новели*. 2024. № 22. Т. 3. С. 169–174.

306. Радчук А. А. Стан наукового осмисленн проблематики адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців. *Юридичний бюлетень*. 2024. № 33. С. 215–219.

307. Радчук А. А. Суб'єкти адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 428–431.

308. Радчук А. А. Форми і методи публічного адміністрування забезпечення прав військовослужбовців під час військового стану в Україні. *Правові новели*. 2023. № 21 (2). С. 155–158.

309. Радчук А. А. Функції адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. № 2. С.216–220.

310. Реагування Омбудсману України щодо ймовірного порушення прав людини ТЦК та СП Чернівецької області. Веб-портал Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/jmovirne-nezakonne-utrimannya-lyudej-ta-inshi-mozhlivi-grubi-porushennya-prav-lyudini-v-odnomu-iz-tck-ta-sp-cherniveckoyi-oblasti-reaguvannya-ombudsmana-ukrayini

311. Рекшинський В. О. Судовий захист соціальних прав військовослужбовців в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 80. Ч. 2. С. 454–459.

312. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

313. Рішення Конституційного Суду у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини сьомої статті 43, першого речення частини першої статті 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» № 7-рп/2016 від 20 грудня 2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-16#Text>

314. Рішення Конституційного Суду у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини сьомої статті 43, першого речення частини першої статті 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 20 грудня 2016 року № 7-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-16#Text>

315. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Жиденка Володимира Вікторовича, Петренка Віктора Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI (щодо соціальних гарантій для захисників і захисниць України) від 12 жовтня 2022 року

у справі № 3-102/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-22#Text>

316. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців) від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text>

317. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». Введена в дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

318. Рой О. В Військовій адміністрації як суб'єкти владних повноважень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 441–446

319. Ромашкін С. В. Ідеї історичної школи права в становленні юридичної герменевтики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 97–102.

320. Ромців О. І. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: діяльність в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 62–64.

321. Сенченко А. П. Еволюція ідеї залежності громадянських прав від військової служби у західній Європі в XVI–XIX століттях. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2019. Т. 30 (69). № 3. С. 143–149.

322. Сергієнко, М., Лебедева Ю. Конституційно-правовий статус Верховної Ради України та організація її роботи в умовах воєнного стану. Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 5 груд. 2024 р.). Дніпро : ДДУВС, 2025. С. 404–406.

323. Сердюк І. Методологічні підходи як необхідна складова методології дослідження правових актів. *Науковий вісник*

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2023. № 2. С. 121–132.

324. Середюк В. Ю. Функціональний спосіб тлумачення норм права з оціночними поняттями. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2022. Вип. 74. Ч. 1. С. 41–44.

325. Сибірна Р. І. Сучасні підходи до проведення наукових досліджень у юриспруденції. *Право.ua.* 2021. № 3. С. 28–34.

326. Синицин П. М., Василюгло Р. О. Роль принципу пропорційності під час обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні: проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Т. 4. № 87. С. 136–140.

327. Сірко В. С. Поняття адміністративно-правового забезпечення волонтерської діяльності в Україні. *Електронне наукове фахове видання з юридичних наук «Правова просвіта».* 2018. № 8. URL: <http://www.pravo.nauka.com.ua/?op=1&z=55>

328. Словник української мови. Київ : Наукова думка, 1972 . Т. 3. 744 с.

329. Словник української мови : в 11 т. Т. 10: Т–Ф / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.; ред. тому: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. Київ : Наукова думка, 1979. 658 с.

330. Словник української мови : в 11 т. Т. 4: І–М / ред.: І. К. Білодід (голова) та ін.; ред.: А. А. Бурячок, П. П. Доценко. Київ : Наукова думка, 1973. 840 с.

331. Сокурєнко О. Адміністративно-правовий аспект захисту прав та свобод людини та громадянина. *Актуальні проблеми правознавства.* 2018. Вип. 2. С. 92–96.

332. Справа «Дмитренко та Бездорожній проти України». Заяви № 59552/11 та № 7096/12. 02 липня 2020 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f23#Text

333. Стеценко Д. Ю. Омбудсман як суб'єкт гарантування дотримання прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану. *Наукові записки. Серія: Право.* 2023. № 14. С. 163–166.

334. Судова статистика. 2023. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023
335. Судова статистика. 2024. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024
336. Судовий захист соціальних прав військовослужбовців. URL: <https://dextralaw.com.ua/sudovijj-zakhist-socialnikh-prav-vijjskovosluzhbovciv/>
337. Тарахонич Т. І. Метод моделювання як засіб оптимізації правового регулювання. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 52–58.
338. Тенденції судової практики за участі військовослужбовців і військовозобов'язаних. URL: <https://pravo.ua/tendentsii-sudovoi-praktyky-za-uchasti-viiskovosluzhbovtsiv-i-viiskovozobov-iazanykh/>
339. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю. А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016; Ліра ЛТД. 480 с.
340. Теорія управління в органах внутрішніх справ : навч. посіб., за ред. Ліпкана В. А., Київ : КНТ, 2007. 884 с.
341. Терзі О. С., Аракелян Г. А. Формування історичної школи права. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. № 3. С. 28–31.
342. Тіхонов Г., Кірілкін Є., Шпанчук Г., Смірнов І. Напрями удосконалення професійного розвитку офіцерського складу щодо підвищення бойових спроможностей військ (сил). *Збірник наукових праць Центру військово-стратегічних досліджень Національного університету оборони України*. 2022. № 3 (76). С. 111–117.
343. Томчук О. Волонтерська душпастирська служба в зоні АТО. *Військово-історичний меридіан*. 2018. № 18. С. 121–130.
344. Тоцький Б. А., Чернецький С. С. Генеза становлення принципу пропорційності. *Право і суспільство*. 2024. № 1. Т. 2. С. 273–282.
345. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України : Указ Президента України від 14 березня 2016 року № 92. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/922016-19832>

346. Ульянов К. Броньований розум. Бойовий стрес та психологія екстремальних ситуацій. Київ : ПП КП «УкрСІЧ», 2020. 304 с.

347. Усебічна підтримка військовослужбовців Збройних Сил України є одним із засобів розширення оборонних можливостей держави, – Конституційний Суд України. URL: <https://ccu.gov.ua/povyna/usebichna-pidtrymka-viyskovosluzhbovciv-zbroynyh-syl-ukrayiny-ye-odnym-iz-zasobiv>

348. Філатов В. Загальнонаукові та спеціальноправові методи дослідження моделі перехідного правосуддя. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 23–29.

349. Філіппов А. В. Адміністративно-правове забезпечення безпеки цивільної авіації в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2010. 19 с.

350. Хитра І. Я. Адміністративно-правове забезпечення діяльності банків в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 17 с.

351. Цимбалістий Т. О. Правова природа актів Конституційного Суду України. *Університетські наукові записки*. 2007. № 1. С. 47–55.

352. Чехович Т. Адміністративне оскарження в системі засобів гарантування та реалізації принципів рівності перед законом у сфері публічного управління. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 6/3. С.147–153.

353. Шамара О. В. Відновлення військової прокуратури, як елементу системи органів військової юстиції України. *Інформація і право*. 2024. № 1 (48). С. 241–250.

354. Шамрай Б. М. Правові аспекти обмеження конституційних прав та свобод військовослужбовців під час дії правового режиму воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 3 (28). Том 1. С 70–73.

355. Шевчук І. М. Правова природа інтерпретаційних актів Конституційного суду України. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 4 (II). С. 62–66.

356. Шерстюк Г. М. Проблема виконання судових рішень у розрізі адміністративного процесу України. *Юридичний бюлетень*. 2024. Вип. 33. С. 172–181.

357. Шигун М. М. Моделювання як метод наукових досліджень та інші методи пізнання дійсності. *Міжнародний збірник наукових праць*. Випуск 3 (9). С. 203–214.

358. Шкурська І. С. Особливості правового режиму надзвичайного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 324–326.

359. Шопіна І. М. Феномен адміністративно-правового забезпечення в адміністративному праві. *Наука і правоохорона*. 2018. № 4. С. 141–145.

360. Що таке бойовий імунітет: огляд прийнятого законопроекту № 7145. URL: https://protocol.ua/ua/shcho_take_boyoivy_imunitet_oglyad_priynyatogo_zakonoproektu_7145/

361. Юровська В. В. Методи адміністративного права: теоретико-правові та праксеологічні аспекти : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 428 с.

362. Якименко С., Гикало Ю. Удосконалення системи професійної підготовки військовослужбовців в контексті трансформації системи військової освіти. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти*. 2023. № 2 (5). С. 60–63.

363. Яцишин А. О. Правові засади адміністративно-правового забезпечення призову в Україні. *Нове українське право*. 2024. № 6. С. 182–190.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Концепція захисту прав військовослужбовців на період дії воєнного стану та Дорожня карта реалізації Концепції захисту прав військовослужбовців на період дії воєнного стану

Концепція захисту прав військовослужбовців на період дії воєнного стану

I. Загальні положення

Концепція захисту прав військовослужбовців на період дії воєнного стану (далі – Концепція) є рамковим документом, що визначає стратегічні підходи, пріоритети, напрями та механізми забезпечення належного рівня правового і соціального захисту військовослужбовців, військовозобов'язаних, а також членів їхніх родин в умовах особливого правового режиму.

Положення Концепції є підґрунтям створення єдиної інституційної основи, що дозволить узгоджено реагувати на сучасні виклики у сфері забезпечення прав військовослужбовців, мінімізувати ризики їх порушення та сприяти підвищенню рівня довіри до органів державної влади і сектору безпеки та оборони.

II. Проблеми, що потребують розв'язання

1. Відсутність координаційної платформи:

Наразі відсутній єдиний майданчик для постійної комунікації між органами державної влади, військовим командуванням, правозахисними інституціями та представниками громадянського суспільства для обговорення реальних і потенційних ризиків для прав військовослужбовців.

2. Недостатня визначеність самозахисту:

Чинне законодавство не містить чітко окреслених ефективних механізмів самозахисту прав військовослужбовців, що ускладнює їхнє практичне застосування в умовах воєнного стану.

3. Обмежений доступ до правосуддя:

Реалізація права на судовий захист є ускладненою для військовослужбовців, які виконують бойові завдання у зоні бойових дій або перебувають у віддалених районах.

4. Відсутність інституту військових медіаторів:

В Україні досі не запроваджено спеціалізованого інституту військових медіаторів як незалежних посередників, що могли б сприяти досудовому врегулюванню спорів, примиренню сторін та відновленню порушених прав.

5. Недостатній рівень правової обізнаності:

Значна частина військовослужбовців не володіє необхідною інформацією про свої права, способи їх захисту та доступні механізми правової допомоги.

III. Мета і завдання Концепції

Мета

Забезпечення належного рівня захисту прав і законних інтересів військовослужбовців у період дії воєнного стану шляхом створення ефективної, прозорої та доступної системи правозахисних механізмів.

Завдання

1. Створення єдиної координаційної платформи (Міжвідомчої ради або Координаційного центру) для обговорення і реагування на ризики порушень прав військовослужбовців.

2. Розроблення і впровадження правових інструментів самозахисту та спрощених процедур подання скарг і звернень.

3. Впровадження віддалених (онлайн) механізмів доступу до юридичної допомоги і судового захисту для військовослужбовців у зоні бойових дій.

4. Запровадження інституту військових медіаторів з відповідною нормативною базою та підготовкою фахівців.

5. Підвищення рівня правової обізнаності військовослужбовців шляхом регулярних тренінгів, інформаційних кампаній, створення довідкових матеріалів і гарячих ліній.

6. Посилення парламентського і громадського контролю за дотриманням прав військовослужбовців у співпраці з Уповноваженим з прав людини.

IV. Очікувані результати реалізації Концепції

Реалізація Концепції сприятиме:

- посиленню гарантій правового і соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх родин;
- підвищенню довіри особового складу до органів військового управління та держави загалом;
- запобіганню системним порушенням прав у сфері проходження військової служби;
- підвищенню ефективності мобілізаційної системи завдяки посиленню морально-психологічної стійкості військовослужбовців;
- утвердженню іміджу України як держави, що навіть у найскладніших умовах збройної агресії дотримується принципів владдя та поваги до людських прав.

V. Завершальні положення

Концепція має стати підґрунтям для розроблення відповідних нормативно-правових актів, програм, планів заходів і міжвідомчих протоколів. Її реалізація потребує скоординованої роботи органів виконавчої влади, Збройних Сил України, інших військових формувань, органів правосуддя, Омбудсмана, громадських організацій та міжнародних партнерів.

Дорожня карта реалізації Концепції захисту прав військовослужбовців на період дії воєнного стану

I. Підготовчий етап (1-3 місяці)

1. Створення робочої групи.

Завдання: Формування міжвідомчої робочої групи із залученням представників Міністерства оборони України, Міністерства юстиції України, Офісу Омбудсмана, парламентських комітетів, громадських правозахисних організацій та експертного середовища.

Виконавці: Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки та оборони, профільні міністерства.

Результат: Затверджений склад робочої групи та погоджений план-графік підготовки проектів документів.

2. Проведення аналітичного аудиту.

Завдання: Аналіз поточного стану нормативно-правового регулювання, визначення прогалин, збирання даних щодо типових порушень.

Виконавці: Робоча група спільно з Омбудсманом.

Результат: Аналітичний звіт як основа для деталізації плану дій.

3. Громадське обговорення ключових положень Концепції.

Завдання: Організація консультацій з ветеранськими спільнотами, представниками військових частин, волонтерами та правозахисниками.

Виконавці: Робоча група, громадські організації.

Результат: Збір пропозицій, інтеграція до остаточного тексту Концепції.

II. Нормативно-правове забезпечення (4-8 місяці)

4. Розроблення та прийняття урядового плану заходів.

Завдання: Підготовка конкретного плану заходів з імплементації Концепції з визначенням строків, відповідальних органів і ресурсів.

Виконавці: Міністерство оборони України, Міністерство юстиції України, Офіс Омбудсмана.

Результат: Затверджений план заходів Кабінетом Міністрів України.

5. Підготовка законодавчих змін.

Завдання: Розроблення проектів законів та підзаконних актів щодо:

- впровадження інституту військових медіаторів;
- удосконалення механізмів самозахисту прав військовослужбовців;
- спрощення доступу до правосуддя для військовослужбовців у зоні бойових дій;

– створення координаційної платформи.

Виконавці: Робоча група, профільні комітети Верховної Ради України.

Результат: Пакет законодавчих ініціатив подано до парламенту.

6. Підписання міжвідомчих угод.

Завдання: Налагодження міжвідомчої взаємодії органів оборони, юстиції, медичних служб та правозахисних інституцій.

Виконавці: Міністерство оборони України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство юстиції України, Офіс Омбудсмана.

Результат: Угоди або меморандуми про співпрацю.

III. Інституційна імплементація (6-12 місяців)

7. Формування та запуск Координаційного центру.

Завдання: Створення постійно діючого координаційного органу (або Ради) для моніторингу стану прав військовослужбовців.

Виконавці: Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки та оборони.

Результат: Офіційно функціонуючий Координаційний центр.

8. Запуск інституту військових медіаторів (пілотний проект).

Завдання: Розроблення програми підготовки та сертифікації медіаторів.

Виконавці: Міністерство оборони України, громадські організації, міжнародні партнери.

Результат: Стартова група медіаторів починає роботу.

9. Розгортання віддалених механізмів доступу до правосуддя.

Завдання: Створення онлайн-платформ, гарячих ліній, мобільних консультаційних груп для військовослужбовців.

Виконавці: Міністерство юстиції України, Офіс Омбудсмана, судова влада.

Результат: Доступ до юридичної допомоги навіть на передовій.

IV. Освітньо-інформаційний компонент (протягом усього періоду)

10. Проведення регулярних тренінгів.

Завдання: Підвищення рівня правової обізнаності військовослужбовців, командирів та персоналу територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки.

Виконавці: Міністерство оборони України, правозахисні організації.

Результат: Регулярні курси у військових частинах, поширення довідників.

11. Інформаційна кампанія.

Завдання: Поширення інформації про права військовослужбовців, шляхи захисту, роль медіаторів.

Виконавці: Державні та недержавні медіа, Офіс Омбудсмана.

Результат: Доступна інформація для військовослужбовців і членів їхніх родин.

V. Моніторинг та оцінка ефективності (постійно)

12. Щорічний звіт про стан реалізації Концепції.

Завдання: Аналіз досягнутих результатів, виявлення нових проблемних аспектів.

Виконавці: Офіс Омбудсмана, Координаційний центр.

Результат: Регулярне коригування заходів Концепції.

Додаток Б.

Організаційні особливості забезпечення прав військовослужбовців під час воєнного стану в Україні: взаємодія трьох рівнів

Первинний рівень

Основні суб'єкти:

- Командири та начальники всіх ланок

Функції:

- Безпосередній контроль дотримання прав
- Оперативне реагування на скарги і конфлікти
- Забезпечення морально-психологічного клімату
- Передача інформації до структур другого рівня

Інформаційний обмін:

- Звітування про порушення
- Звернення за методичною допомогою
- Виконання рекомендацій і наказів

Другий рівень

Основні суб'єкти:

- департаменти, управління, відділи Міноборони
- Інспекторські підрозділи, військова прокуратура

Функції:

- Координація та методичне забезпечення первинної ланки
- Моніторинг стану законності у військах
- Проведення перевірок і службових розслідувань
- Формування звітів і пропозицій для вищого керівництва

Інформаційний обмін:

- Направлення системних даних, інституцій
- Реагування на запити зовнішніх інституцій
- Повернення результатів у вигляді рекомендацій та наказів

Третій рівень

Основні суб'єкти:

- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- загальні правоохоронні органи; судова система

Функції:

- Зовнішній парламентський контроль
- Кримінально-правовий захист
- Остаточне відновлення прав через суд
- Розгляд індивідуальних звернень та скарг
- Формування рекомендацій до Міноборони

МЕХАНІЗМ ЗВ'ЯЗКУ УСІЄ СИСТЕМИ

- Єдиний інформаційний простір: звіти, скарги, результати перевірок
- Нормативно закріплені алгоритми реагування
- Зворотній зв'язок: впровадження результатів зовнішнього контролю на рівні військових частин
- Методична і правова підтримка командного складу

Додаток В.

Проект нормативної дорожньої карти імплементатії принципів Recommendation CM/Rec(2010)4

1. Нормативно-правова база

1.1. Провести повний аудит чинного законодавства у сфері військової служби на відповідність принципам Recommendation CM / Rec(2010)4 (з акцентом на ст. 15 Конвенції, Європейську соціальну хартію, стандарти недискримінації та права людини).

1.2. Розробити та внести комплексні зміни до Закону України «Про Збройні Сили України», Статутів ЗСУ та профільних нормативних актів:

- чітке закріплення гарантій прав людини військовослужбовців (право на приватне життя, свободу слова, свободу асоціацій, право на скаргу);
- імплементатія стандарту заборони дискримінації за всіма ознаками, включаючи сексуальну орієнтацію і гендерну ідентичність;
- визначення стандартів гендерної рівності та рівної оплати праці.

2. Інституційний механізм

2.1. Завершити формування інституту омбудсмана для військовослужбовців – окремиї уповноважений підрозділ, відповідальний за права військових (включно з ЛГБТ-військовими).

2.2. Запровадити незалежний механізм розгляду скарг на дискримінацію та порушення прав у ЗСУ.

3. Освітні та просвітницькі заходи

3.1. Розробити обов'язкові навчальні модулі з прав людини та міжнародного гуманітарного права для усіх категорій військовослужбовців (з акцентом на практику запобігання дискримінації, булінгу та домаганням)

3.2. Інтегрувати в програми підготовки офіцерського складу принципи лідерства на основі прав людини (аналог німецької концепції *Innere Führung*).

3.3. Здійснювати регулярне інформування військових про їхні права та механізми захисту.

4. Політика соціального забезпечення

4.1. Визначити чіткі стандарти соціального і медичного забезпечення військовослужбовців: охорона здоров'я, захист гідності на службі, рівний доступ до компенсацій та виплат.

4.2. Розробити програму підтримки сімейних та партнерських відносин для військових, зокрема розглянути правове регулювання цивільного партнерства.

5. Моніторинг та звітність

5.1. Затвердити план заходів з імплементації, закріпити відповідальних виконавців і строки реалізації.

5.2. Передбачити щорічне звітування Міністерства оборони та омбудсмана про виконання принципів Recommendation CM/Res(2010)4.

5.3. Створити платформу для консультацій з ветеранськими, правозахисними та ЛГБТ+ організаціями.

Рекомендований термін реалізації:

- Короткостроково (6–12 місяців): аудит законодавства, підготовка законопроектів, створення механізму скарг;
- Середньостроково (1–2 роки): ухвалення законодавчих змін, запуск навчальних програм, перше публічне звітування;
- Довгостроково (3 роки): оцінка ефективності, удосконалення норм відповідно до практики ЄСПЛ.

Наукове видання

РАДЧУК Анатолій Анатолійович

**ДОКТРИНАЛЬНІ ОСНОВИ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ
ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ**

Монографія

Верстка *А. Фоменко*

Обкладинка *А. Юдашкіна*

Технічне редагування *О. Гринюк*

ЮРИДИКА
ВІД А В Н И Ц Т В О

Підписано до друку 28.02.2025 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Warnock. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 25,81. Наклад 300.
Замовлення № 068м-0925.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7653 від 18.08.2022 р.

У монографії досліджено концептуальні засади адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців у демократичній правовій державі. Обґрунтовано дуалістичну природу правового статусу військовослужбовця як носія невідчужуваних людських прав і суб'єкта публічно-службових відносин. Здійснено доктринальне переосмислення поняття адміністративно-правового забезпечення в аксіологічному контексті, що передбачає пріоритет гідності, автономії та свободи особи. Запропоновано структурну модель системи забезпечення прав, що включає нормативну, інституційну, ідеологічну та функціональну підсистеми. Сформульовано комплексну стратегію вдосконалення механізмів правового захисту військовослужбовців з урахуванням принципів правовладдя та міжнародних стандартів.

